

J.M.G. Leune

Het fort Sint Anna

in de

polder van Namen

GigaBoek
Broek op Langedijk, 2016
webversie november 2016

Colofon

©J.M.G. Leune, Capelle aan den IJssel

ISBN: 97890 8548 4202

NUR: 685, 689, 693 en 904

Uitgeverij GigaBoek
www.gigaboek.nl
info@gigaboek.nl

Deze publicatie werd mogelijk gemaakt door bijdragen van:

De Stichting Menno van Coehoorn

De Stichting Het Zeeuwse Landschap

De polder van Namen met het fort Sint Anna gezien vanuit het zuiden, 1679. ¹

¹ ZA, Atlassen Hattinga, inv. 470, fragment van een kaart van het Hulsterambacht door Herman Pierssens, 1679.

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Hoofdstuk 1: Het ontstaan van de vesting	
1.1 Achtergronden.....	8
1.2 Kort overzicht van voorafgaande gebeurtenissen.....	9
1.3 Afbeeldingen van de omgeving van het fort omstreeks 1630.....	11
1.4 De localisering van het fort.....	13
1.5 St. Anna en de Slag op het Slaak.....	15
Hoofdstuk 2: Van Spaans naar Staats	
2.1 Staatse veroveringen in 1632.....	18
2.2 Het fort in juli 1632.....	23
2.3 De eerste afbeelding na de afbouw.....	29
2.4 Latere afbeeldingen.....	32
2.5 De bestuurlijke aansturing vanaf juli 1632.....	37
Hoofdstuk 3: Het fort als militaire vesting	
3.1 De uitrusting van de vesting.....	39
3.2 Militaire functionarissen.....	43
3.3 Het garnizoen.....	55
3.4 Ammunitie.....	66
3.5 Krijgskundige ontwikkelingen.....	69
3.6 Het wapen van het fort.....	74
Hoofdstuk 4: Het leven in het fort	
4.1 Algemeen.....	75
4.2 De burgerbevolking.....	76
4.3 De vermogensbelasting in 1665.....	78
4.4 De gemene middelen van consumptie.....	79
4.5 Onderwijs.....	83
Hoofdstuk 5: De fortkerk	
5.1 Inleiding.....	89
5.2 Het kerkgebouw.....	89
5.3 De predikanten.....	90
5.4 De ouderlingen en diakenen.....	95
5.5 De armenzorg.....	95
Hoofdstuk 6: Het fort als licentkantoor	
6.1 Inleiding.....	103
6.2 Gepermitteerde schippers.....	104
6.3 Licentmeesters.....	106
6.4 De opbrengst van de licenten.....	107
Hoofdstuk 7: De polder van Namen	
7.1 Beknopte geschiedenis.....	115
7.2 De herbedijking in 1613.....	118
7.3 De relatie met het fort.....	123
7.4 De bewoning van de polder.....	133
7.5 De ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen.....	149
7.6 Kerkelijk leven.....	168
7.7 De ramp van 26 januari 1682.....	174

Hoofdstuk 8: De laatste fase van de polder en van het fort

8.1 De ramp van 3 maart 1715.....	185
8.2 Het fort in de periode 1715-1718.....	186
8.3 De besluitvorming over de herbedijking van de polder van Namen 1715-1718	189
8.4 De ligging van het fort anno 2016.....	192

Hoofdstuk 9: Chronologisch overzicht van belangrijke en opmerkelijke gebeurtenissen.....

196

Bijlage 1: Overzicht van eerdere publicaties van J.M.G. Leune over Staatse Scheldeforten .....

201

Bijlage 2: Overzicht van namen in bijlage 5.....

202

Bijlage 3: Ontbrekende en geraadpleegde bronnen.....

207

Afkortingen.....

209

Geraadpleegde literatuur.....

210

Personenindex.....

215

Overzicht van bijlagen die zijn te raadplegen op de website:

<http://www.hanleune.nl/het-fort-sint-anna-in-de-polder-van-namen>.

nr.	aantal blz.	onderwerp
4	96	Compilatie van de verbalen van de Raad van State betreffende de inspecties van het fort Sint Anna in de polder van Namen in de periode 1636-1718.
5	181	Bijzonderheden over betrokkenen bij het fort St. Anna.
6	21	Overzicht van gebeurtenissen in de aanloop naar de bouw van het fort St. Anna in de polder van Namen en de verovering van het fort door Staatse troepen, 1627-1632.
7	27	Aantekeningen uit de resoluties van en de ingekomen stukken bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland betreffende het fort St. Anna in de polder van Namen en de omgeving daarvan, 1632-1717.
8	9	Octrooi voor de herbedijking van de polder van Namen, 19 december 1612.
9	2	Octrooi inzake het verlenen van sauvegarde aan de bedijkers, eigenaren en bewoners van de polders van Ossensisse, Hontensisse en de polder van Namen, 1 februari 1621.
10	1	Remonstrantie van de ingelanden van de polders van Ossensisse en van Namen inzake vermindering van contributie aan de Staten-Generaal, april 1623.
11	2	Akte van consent van de Staten-Generaal inzake de bedijking van het slik “De Grou”, 1 maart 1638.
12	1	Kaart van de polder van Namen ca. 1654.
13	1	Octrooi inzake vrijdom van lasten voor de ingelanden van de polder van Namen, 10 augustus 1654.
14	1	Continuatie van vrijdom van lasten voor de ingelanden van de polder van Namen, 21 augustus 1682.
15	5	Schoolreglement van de Generaliteit, 1655.
16	8	Accoord tussen de Raad van State en het kapittel van Kortrijk over het onderhoud van de predikanten en schoolmeesters in het Hulsterambacht, 3 juni 1664.
17	3	Defecten op het fort St. Anna, geconstateerd op 16 maart 1672.
18	4	Uitstaand kapitaal van de fortkerk van St. Anna op 16 april 1677.
19	4	Uitstaand kapitaal van de fortkerk van St. Anna op 1 januari 1698.
20	4	Lidmatenregister van de fortkerk van St. Anna 1683-1716.
21	2	Leden en functionarissen van de magistraat van de ambachtsheerlijkheid van Namen, 1652-1677.

22	1	Leden en functionarissen van de magistraat van de ambachtsheerlijkheid van Namen, 1692-1705.
23	3	Hoofdbewoners van de polder van Namen in april 1665.
24	3	Manspersonen ouder dan 16 jaar in de polder van Namen ca. 1672-1675.
25	5	Verklaring van inwoners van het dorp Namen over de beroving van en de moord op de baljuw Dijdtloff Goudt in 1682.
26	2	Verzoek van de ingelanden van de polder van Namen aan de Staten-Generaal om vrijdom van lasten voor een periode van 40 jaren, 1682.
27	5	Brief van de gedeputeerden Van der Velde en Cuper van Holthuysen aan de Raad van State d.d. 6 maart 1683 over de bereidheid van de ingelanden van de polder van Namen om mee te werken aan de herdijking van deze polder na de ramp van 26 januari 1682.
28	9	Plan, begroting en aanbesteding van werkzaamheden inzake de herdijking van de polder van Namen, uit te voeren in 1683.
29	14	Verbaal van Frans Cuper van Holthuysen over de herdijking van de polder van Namen, 30 april 1683.
30	26	Verbaal van Frans Cuper van Holthuysen over de herdijking van de polder van Namen, 26 juli 1683.
31	38	Verbaal van Marinus van Crommon d.d. 17 juli 1684 over de aanbesteding van de herdijking van de polder van Namen.
32	2	Aannemers die in 1684 betrokken waren bij de herdijking van de polder van Namen.
33	132	Ontvangsten en uitgaven voor de herdijking van de polder van Namen van 19 april 1684 tot 1 november 1684.
34	43	Eindverslag van Johan van Banchem en Marinus van Crommon over de herdijking van de polder van Namen, 29 november 1684.
35	4	Verzoek van de predikant van Namen ca. november 1684 om vergoeding voor het leggen van een dam rondom zijn woning.
36	2	De verpachting van Generaliteitsland in de polder van Namen op 3 november 1684.
37	3	Raming van de kosten van het onderhoud van de polder van Namen in de periode 1 november 1684 tot 1 april 1685.
38	1	Kaart van de polder van Namen ca. 1685.
39	1	De compagnie "landlieden" in de polder van Namen in 1692.
40	7	Begroting van de kosten van de herdijking van de polder van Namen, 1715.
41	1	Overzicht van bewaard gebleven databestanden betreffende dopen en huwelijken van personen op het fort St. Anna in de polder van Namen en hun lidmaatschap van de fortkerk aldaar.

Voorwoord

Tijdens mijn onderzoekingen naar de geschiedenis van de Staatse forten aan de Schelde stuitte ik ook op het fort St. Anna in de polder van Namen, maar dit gebeurde min of meer terloops, fragmentarisch en niet systematisch.² Ik nam mij voor nog eens een aparte studie aan dit fort te wijden en daarmee mijn onderzoek naar de Staatse Scheldeforten te completeren. Het resultaat daarvan ligt nu voor.

Het fort St. Anna behoorde tot de Scheldeforten die in de twee laatste decennia van de 16de, de gehele 17de en 18de eeuw een rol hebben gespeeld in de strijd over de hegemonie in het zuidwestelijke deltagebied. Die strijd had betrekking op de machtsverhouding tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden. De twist over de landsgrenzen betrof vooral de zeggenschap over de Wester- en de Oosterschelde en daarmee over de stad Antwerpen die zich in de tweede helft van de 16de eeuw had ontwikkeld tot een grote en veruit de belangrijkste havenstad in West-Europa. De Antwerpse haven raakte na de Val van Antwerpen in 1585 in de wurggreep van de Noordelijke Nederlanden. De toegang tot de stad vanuit het noorden via de Schelde stond volledig onder controle van de Republiek. Er werd door de autoriteiten in Den Haag en in Middelburg over beslist. Staatse forten borgden de Noord-Nederlandse greep op beide waterwegen. Een bij het fort Lillo in de Schelde geplaatste fiscale klem bewerkstelligde dat de Antwerpse haven na 1585 in een nadelige positie belandde ten opzichte van de havens in de Noordelijke Nederlanden, die van Amsterdam voorop. Hierdoor werd substantieel bijgedragen aan de opkomst van de Gouden Eeuw in de Republiek. Zonder goed toegeruste en slagvaardig operende Staatse forten aan de Schelde was het afknijpen van de toegang tot Antwerpen onmogelijk geweest.

Het fort St. Anna in de polder van Namen speelde in die strijd (en de daarmee samenhangende twist over het bezit van het noordelijk deel van Vlaanderen, het huidige Zeeuws-Vlaanderen) niet de hoofdrol; die was, wat de Staatse forten betreft, onmiskenbaar weggelegd voor de forten Lillo en Liefkenshoek en de bijbehorende steunforten. Maar het fort had wel een belangrijk aandeel in de Staatse greep op de in economisch opzicht belangrijke zuidwestelijke delta. Het fort werd in de periode 1630-1632 gebouwd als een Spaanse vesting. In juli 1632 kwam het in Staatse handen en vanaf dat moment leverde het bijdragen aan het borgen van de reeds gevestigde Staatse greep op het zuidwestelijke deltagebied in de opmaat tot de Vrede van Münster. Nadat de polder van Namen in 1715 weer eens overstroomde en niet werd herdijkt kwam in 1718 aan het fort een einde. De militaire betekenis ervan was na de Vrede van Utrecht in 1713 aanzienlijk verminderd. De resten van het fort liggen thans diep verscholen in het Verdrongen Land van Saeftinghe dat wordt beheerd door de Stichting Het Zeeuwse Landschap.³

In de voorliggende studie wordt de geschiedenis van het fort (net zoals in mijn genoemde voorafgaande studies) vanuit uiteenlopende gezichtspunten geanalyseerd: vestingbouwkundig, krijgskundig, politiek-bestuurlijk, demografisch, economisch, sociologisch, genealogisch en waterstaatkundig. Een dergelijke brede aanpak is naar mijn mening noodzakelijk om het functioneren van dit type sociale systemen (want zo kunnen forten sociologisch gezien worden beschouwd en geanalyseerd) goed te kunnen beschrijven en begrijpen. Een facetmatige, monodisciplinair georiënteerde reconstructie van de geschiedenis laat veel vragen onbeantwoord. Ook aan de geschiedenis van de polder van Namen wordt aandacht besteed omdat het fort daarmee innig verstrengeld was.

Van dit boek maken 41 bijlagen deel uit. Deze omvatten uiteenlopende kopieën van brondocumenten, diverse bronbewerkingen en enkele kaarten die in het boek minder goed leesbaar zouden zijn geweest. Tot de bijlagen behoren een uitgebreide compilatie van alle inspecties van het fort St. Anna door gedeputeerden van de Raad van State in de periode 1636-1718 (bijlage 4) en een repertorium met bijzonderheden over circa 735 personen die bij het functioneren van het fort op enigerlei wijze betrokken waren (bijlage 5; zie voor de index bijlage 2). De bijlagen zijn merendeels te raadplegen op mijn website (www.hanleune.nl). Als alle bijlagen in de gedrukte versie zouden zijn opgenomen zou deze een onhanteerbare omvang hebben gehad van ruim 900 bladzijden of verspreid moeten worden over meerdere boekdelen. Ook van het boek (de hoofdtekst) is een digitale versie op mijn website geplaatst.

De volgende personen waren zo vriendelijk om mij behulpzaam te zijn bij het verzamelen en interpreteren van gegevens die aan dit boek ten grondslag liggen:

- Marc Buise, expert betreffende de geschiedenis van het Verdrongen Land van Saeftinghe.
- Victor Enthoven, historicus, expert op het terrein van de maritieme geschiedenis van Zeeland.
- Fred van den Kieboom, archivaris van de gemeente Tholen.

---

² Een overzicht van mijn publicaties over de Staatse forten langs de Schelde is opgenomen in bijlage 1.

³ <http://www.saeftinghe.eu/nl/>; <http://www.hetzeeuwselandschap.nl/>. In Emmadorp is het Bezoekerscentrum Saeftinghe gevestigd (saeftinghe@hetzeeuwselandschap.nl).

- Henk Knoester, onderzoeker van de geschiedenis van de polder van Staten-Kieldrecht.
- Adrie de Kraker, historisch geograaf, expert op het terrein van de geschiedenis van Oost Zeeuws-Vlaanderen.
- Teun de Kruijf, deskundige op het terrein van de vestingbouw.
- Jan Lockefeer, historicus, onderzoeker van de geschiedenis van Hulst.
- Hans Nagtegaal, heraldicus.
- Antoine Prinsen, gemeentearchivaris van Hulst.
- Paul Stockman, historicus, deskundige op het terrein van vestingwerken in Zeeuws-Vlaanderen.
- Huib Uil, gemeentearchivaris van Schouwen-Duiveand, deskundige inzake de geschiedenis van het onderwijs in Zeeland en Staats-Vlaanderen.
- De vrijwilligers van het gemeentearchief van Hulst.

Mijn echtgenote Dinette Leune-Wijnen was zeer behulpzaam bij de eindredactie van dit boek en onze zoon Bart Leune bewerkte enkele afbeeldingen van het fort.

Han Leune (hleune@telfort.nl)
Capelle aan den IJssel, februari 2016.

Een deel van het Verdrongen Land van Saeftinghe gezien vanaf de dijk bij Emmadorp anno 2015 met linksachter, in westelijke richting, de voormalige polder van Namen.

Hoofdstuk 1: Het ontstaan van de vesting

1.1 Achtergronden

Na afloop van het Twaalfjarig Bestand, in 1621, werd ook in het zuidwestelijke deltagebied de strijd hervat. De Spanjaarden hadden de stad Antwerpen stevig in handen. De bevelhebber van de Spaanse troepen in de Nederlanden, de Italiaanse markies Ambrogio Spinola, kon beschikken over een legermacht van 60.000 soldaten. Maar Staatse eenheden beheersten de toegang tot de haven van Antwerpen dank zij het bezit van de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek. Daardoor was die haven in een fiscale klem beland, waarvan de havens in de Noordelijke Nederlanden profiteerden. Zeescheepvaart vanuit en naar Antwerpen werd nog maar mondjesmaat toegestaan en de binnenvaart werd zwaar belast met licenten. Er was de Spanjaarden veel aan gelegen om de Antwerpse haven te bevrijden van de Staatse omknelling en weer te laten groeien en bloeien zoals vóór 1585. In dat kader was het voor hen van groot belang om weer in het bezit te komen van het markiezaat van Bergen op Zoom en van de plaatsen en streken in het noordelijk deel van Vlaanderen (later, vooral vanaf 1648, gewoonlijk omschreven als Staats-Vlaanderen) die in Staatse handen waren geraakt. Daartoe behoorden Axel, Biervliet, IJzendijke, Sluis en Terneuzen. In 1621 beheersten de Spanjaarden nog Hulst en het gehele Hulsterambacht, Philippine en Sas van Gent. Voor hen was vooral het behoud van de vesting Hulst van groot strategisch belang. Als Hulst in Staatse handen zou vallen dan zou hoogstwaarschijnlijk het nabij Antwerpen gelegen gehele oostelijk deel van Staats-Vlaanderen in Staats bezit komen en zou het bijzonder lastig worden om de haven van Antwerpen te verlossen van de Staatse greep. Een in 1622 ondernomen poging om Bergen op Zoom (dat sinds 1577 in Staatse handen was) weer onder Spaans gezag te brengen mislukte. Andere inspanningen om de Spaanse positie in de zuidwestelijke delta te versterken waren succesvoller. Zo werd de strategisch gelegen vesting Zandvliet aanzienlijk uitgebreid. Van daaruit konden aanvallen worden ondernomen op westelijk Brabant en op Zuid-Beveland. Die mogelijkheid werd versterkt toen de Spanjaarden kans zagen op een eveneens strategisch gelegen plaats nabij Zandvliet, op het schoneiland Hoogerwerf, het fort Sint Martijn aan te leggen, ondersteund door het aan de Schelde gelegen fort Ambrosius ofwel Stoofgat, dat gelijktijdig werd gebouwd. Zo konden zij de scheepvaart vanuit het noorden via de Schelde naar Antwerpen onder controle krijgen. Het zal bovenal de bedoeling zijn geweest om de verfoeide forten Lillo en Liefkenshoek in een omknellende positie te manoeuvreren, d.w.z. in te klemmen tussen de vesting Zandvliet met haar beide steunforten enerzijds en het fort Kruisschans met zijn achterliggende steunschansen op de Couwensteinsedijk anderzijds.⁴

In reactie op de bouw van de forten St. Martijn en Ambrosius besloten de Staten-Generaal om op de grens van de polders van Lillo en Berendrecht het fort Frederik Hendrik te laten bouwen, dat zich zou ontwikkelen tot een belangrijk steunfort voor de Staatse forten Lillo en Liefkenshoek. Ook het besluit van de Staten-Generaal in 1628 om in Zuid-Beveland bij Valckenisse het fort Keizershoofd te laten verrijzen (waarmee in 1629 werd begonnen en dat in 1632 gereed kwam) kan als een reactie op de versterkingen van de Spaanse positie in en rondom Zandvliet worden beschouwd. De Spanjaarden verstevigden voorts hun positie op het Scheldefort Kruisschans dat zij in 1585 hadden aangelegd. Dit fort was een bedreiging voor het nabijgelegen fort Lillo en speelde een belangrijke rol bij de bevoorrading van de vesting Zandvliet en bij de borging van de route vanuit Antwerpen naar de Honte (zie verderop).⁵

In 1583 en 1584 werden diverse polders op de linkeroever van de Schelde (gezien vanuit Antwerpen) door Staatse troepen onder water gezet teneinde de stad Antwerpen (toen nog in handen van de Oranjegezinde Opstandelingen) tegen een op handen zijnde Spaanse belegering beter te kunnen verdedigen. Geleidelijk aan ontstond door de werking van eb en vloed een mogelijkheid om vanuit Antwerpen via water de Westerschelde (toen nog veelal omschreven als de Honte) te bereiken buiten de route die via de Schelde voerde langs de Staatse forten Lillo en Liefkenshoek waar de fiscale klem in de Schelde was geplaatst en werd afgedwongen. Die alternatieve route liep (vanuit Antwerpen gezien) van het Gat van Kallo (ook omschreven als het Gat van de Peerel) via het verdrongen land in de polders van Kallo en St. Anna en de verdrongen polders in het oostelijk deel van Staats-Vlaanderen naar het Saftingergat. Lastig was het benutten van deze sluiptegels wel, maar met platbodems kon zo de Honte bereikt worden. Het was een riskante route, want de Zeeuwse Admiraliteit was alert en patrouilleerde nabij het Saftingergat met een of meer oorlogsschepen, waardoor de toegang tot de Honte kon worden afgesloten. Het beheersen van die toegang was voor de Spanjaarden ook van belang voor de verdediging van Hulst en het Hulsterambacht. Dit gebied was via het Saftingergat bereikbaar. Zo groeide in Spaanse kring het inzicht dat de bouw van een sterke vesting nabij de monding van het Saftingergat noodzakelijk was, enerzijds ter bescherming van de geschetste alternatieve vaarroute van en naar Antwerpen, anderzijds om Hulst en het Hulsterambacht (en daarmee het gehele oostelijk deel van Staats-Vlaanderen) beter te kunnen beschermen tegen een te verwachten

---

⁴ Leune, 2012.

⁵ Idem, 2013.

hernieuwde Staatse aanval. De komst van een fort op die locatie was bovendien van belang voor de verdediging van het Land van Beveren. Bij het fort zou een marinebasis kunnen worden geposteed als uitvalsbasis voor zowel defensieve als offensieve acties op de Honte en de Schelde. Op deze wijze zou de Staatse greep op de zuidwestelijke delta verder beteugeld kunnen worden, zo moeten de Spanjaarden hebben verondersteld.

Met de bouw van het fort werd waarschijnlijk in 1630 begonnen. Daarbij speelde de in 1629 uit Den Bosch verdreven Spaanse kapitein Antonie Schetz, baron, later graaf van Grobbendonk (1564-1640) een regisserende rol.⁶ Het fort verkreeg de naam Sint Anna met als bijnaam “de Geuzenbril”.⁷ De logische plaats voor de vesting was de oostzijde van de polder van Namen, mede gelet op de toegang (vanuit het Hulsterambacht) via land. Die polder lag in het gebied dat door de Spanjaarden werd beheerst.⁸ Situering van het fort aan de overzijde (oostzijde) van het Saftingergat, op het “eiland van Saftinge”, was met het oog op de toegang via land niet praktisch en voor de Spanjaarden minder veilig.⁹ Toen met de bouw van het fort werd begonnen lagen er in de polder van Namen twee Spaanse regimenten ingekwartierd, waardoor Staatse pogingen om de bouw te verhinderen of te hinderen konden worden gepareerd.

Wie de architect van het fort was en hoe de eerste fase van de bouw is verlopen kon niet achterhaald worden. Zeker is dat de bouw in september 1631 voldoende was gevorderd om als uitvalsbasis een cruciale rol te spelen in een (uiteindelijk mislukte) Spaanse poging om de Noordelijke Nederlanden aan te vallen (zie paragraaf 1.5). Vaststaat ook dat de bouw niet probleemloos, in elk geval traag, verliep.¹⁰ Op 17 december 1631 berichtte de commandeur van Liefkenshoek aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat het “grote fort” in de polder van Namen [het fort St. Anna] zeer “*ingevallen*” was en na de vorst nog meer “*ingevallen*” zou zijn [waarschijnlijk als gevolg van een zware storm]. De soldaten die daar lagen deserterden en stierven “*gelijck sij overal in des viants quartieren doen*”.¹¹

In Staatse kring toonde men zich over de komst van het fort ongerust. Prins Frederik Hendrik stelde zich in oktober 1631 als bevelvoerder van het Staatse leger van de bouwvoorstellen op de hoogte.¹²

1.2 Kort overzicht van voorafgaande gebeurtenissen

Velerlei bijzonderheden die aan de komst van het fort St. Anna vooraf gingen zijn uitgebreid behandeld in mijn boek over de geschiedenis van het fort Sint Martijn op Hogerwerf.¹³ Een synopsis daarvan is, voorzien van enkele aanvullingen, opgenomen in bijlage 6.

Enkele belangrijke regio-specifieke gebeurtenissen in de aanloop naar de komst van het fort St. Anna zijn, kort aangeduid, de volgende:¹⁴

Jaar of	Gebeurtenis
---------	-------------

⁶ Kok, p. 160; Ten Raai en De Bas, 1918, p. 58.

⁷ De Spanjaarden gebruikten de naam St. Anna wel vaker voor forten of verwante vestingwerken. In Staats-Vlaanderen lagen er aldus genoemde forten bij Absdale (gebouwd ca. 1586) en aan de Vogelkreek nabij Kuitaart (gebouwd ca. 1584) (Stockman en Everaers, p. 65 en 67). In 1627 gaven de Spanjaarden een fort ten noorden van Sint Anna ter Muiden (anno 2016 het grondgebied van de Belgische gemeente Knokke-Heist) de naam St. Anna. Daarom verdient het aanbeveling om het fort St. Anna bij de monding van het Saftingergat voluit te omschrijven als het fort St. Anna in de polder van Namen. In de onderhavige studie zie ik ervan af om dit telkens zo te doen, aannemend dat de lezer wel begrijpt dat ik steeds het fort in de genoemde polder bedoel. De bijnaam “Geuzenbril” verwijst naar het fort als een Spaanse uitkijkpost om het doen en laten van de geuzen (in het bijzonder in Zeeland) in de gaten te kunnen houden.

⁸ Voor de geschiedenis van de polder van Namen en de verbinding met het fort St. Anna wordt verwezen naar hoofdstuk 7.

⁹ Vermoedelijk heeft op de oostzijde van het Saftingergat, op het zogeheten Eiland van Saeftinghe, wel ooit een Spaans fort gelegen, omschreven als het fort Saeftinghe. Vermoedelijk heeft dit vanaf 1597 slechts enkele jaren bestaan (Stockman, 2004, p. 258-259).

¹⁰ Waarschijnlijk was de bouw in de tweede helft van 1631 nog volop in gang (SZ, inv. 1246.1, brief van Marinus Hollare aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 6-8-1631).

¹¹ SZ, inv. 1246.2, brief van de commandeur van Liefkenshoek aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 17-12-1631.

¹² SZ, inv. 1246.2, brief van de commandeur van Lillo aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 4-10-1631.

¹³ Leune, 2011, met name deel 2.

¹⁴ Zie hiervoor ook: K.J.J. Brand, 1981, p. 10-19. Voor de strijd tussen het Spaanse en het Staatse leger in Oost-Zeeuws-Vlaanderen tijdens de Tachtigjarige Oorlog wordt verwezen naar Groenveld, 2003.

periode	
1581	Een Spaanse belegering van Bergen op Zoom (dat zich in 1577 had geschaard achter de Opstand) mislukt.
1583-1584	Diverse polders op de linker- en de rechteroever van de Schelde (gezien vanuit Antwerpen) worden door Staatse troepen onder water gezet teneinde Antwerpen beter te kunnen beschermen tegen een Spaans beleg. Vooral in het noordoostelijk deel van Vlaanderen en het Waasland raken diverse polders voor lange tijd onder water. In het gebied van Saeftinghe is de polder van Namen in 1586 weer bewoonbaar.
1584	De Spanjaarden bouwen op de grens van de polders van Lillo en Oorderen daar waar de Schelgedijk aansluit op de Couwensteinsedijk het fort Santa Cruz (dat gewoonlijk wordt betiteld als het fort Kruisschans) met de achterliggende schansen St. Joris, Paalschans, St. Jacob en Peckgat.
1584	Op de dag dat prins Willem I van Oranje in Delft wordt vermoord (10 juli) veroveren de Spanjaarden het Staatse fort Liefkenshoek, dat in april 1585 weer in Staatse handen komt. Het lukt de Spanjaarden niet om het fort Lillo te veroveren.
1585	Het Spaanse gezag over de stad Antwerpen wordt hersteld (de "Val van Antwerpen").
1585	Door het bezit van de forten Lillo en Liefkenshoek wordt de toegang tot de haven van Antwerpen van Staatse zijde gereguleerd; zeeschepen krijgen nog maar mondjesmaat toegang en de binnenvaart wordt zwaar belast met licenten. Via de Schelde wordt Antwerpen vanuit zee en vanuit de Noordelijke Nederlanden nog maar beperkt toegankelijk.
1588	Een Spaanse belegering van Bergen op Zoom mislukt wederom.
1591	Staatse troepen veroveren de stad Hulst en de omgeving daarvan. De polder van Namen ressorteert kortstondig onder Staats bewind. Er wordt een begin gemaakt met de bouw van een militaire linie (een "linie van communicatie") tussen de stad Hulst en het (in 1586) gebouwde fort Zandberg, grenzend aan het Verdronken Land van Saeftinghe.
1596	Hulst en het Hulsterambacht komen terug in Spaanse handen.
1603-1606	De polder van Namen en de annexe poldertjes overstromen.
1609-1621	Twaalfjarig Bestand, een adempauze in de Tachtigjarige Oorlog.
1614	De herdijking van de polder van Namen (waartoe eind 1612 was besloten en die in 1613 werd uitgevoerd) komt gereed, evenals die van de polders van St. Anna-Ketenisse (geïnunderd in 1583) en van Doel (geïnunderd in 1584).
1621	De oorlog tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden (in wording) wordt hervat. De Zuidelijke Nederlanden ressorteren na de dood van aartshertog Albertus van Oostenrijk (in augustus) weer (volledig) onder de Spaanse kroon.
1622	Een Spaanse belegering van Bergen op Zoom mislukt wederom.
1622-1627	De Spaanse vesting Zandvliet wordt aanzienlijk versterkt.
1626	Een Staatse poging om Hulst te veroveren mislukt.
1627	De Spanjaarden bouwen op het schor Hoogerwerf nabij Zandvliet het fort St. Martijn, waardoor zij greep kunnen krijgen op de scheepvaartverbinding tussen Antwerpen, de Maas en de Rijn. Gelijktijdig verrijst op de rechteroever van de Schelde het fort Ambrosius (ofwel Stoofgat).
1627	Een Spaanse belegering van het land van Goes op Zuid-Beveland mislukt.
1628	Op de grens van de polders van Lillo en Berendrecht verrijst het Staatse fort Frederik Hendrik.
1628	In West-Brabant wordt een Staatse linie aangelegd tussen Bergen op Zoom en Steenberghe die anno 2016 gewoonlijk wordt omschreven als de "West Brabantse Waterlinie".
1630	Door de werking van eb en vloed en andere natuurkrachten is tussen het Gat van Saeftinghe en het Gat van de Peerel geleidelijk een mogelijkheid ontstaan om vanuit Antwerpen naar de Honte (en verder in westelijke en oostelijke richting) te varen met omzeiling van de Staatse forten Lillo en Liefkenshoek.
1630	De Spanjaarden besluiten om aan de oostzijde van de polder van Namen bij het Gat van Saeftinghe een fort te bouwen dat zij de naam Sint Anna geven. In Antwerpen wordt een grootscheepse Spaanse aanval op de Noordelijke Nederlanden voorbereid.
1631	In september fungeert het fort St. Anna als uitvalsbasis voor de Spaanse aanval die in 1630 is voorbereid, hoewel de vesting nog niet is afgebouwd (zie paragraaf 1.5).

1.3 Afbeeldingen van de omgeving van het fort omstreeks 1630

Van de omgeving van het fort St. Anna zijn, vanuit uiteenlopende invalshoeken, kort voordat met de bouw ervan werd begonnen, diverse afbeeldingen gemaakt.¹⁵ Een selectie daarvan wordt in deze paragraaf weergegeven. Het betreft fragmenten van meeromvattende kaarten.

Naar de situatie omstreeks 1627 vervaardigde de in de Zuidelijke Nederlanden werkzame cartograaf Michael Florentius van Langren een kaart waarop het land van Hulst en Zandvliet en omgeving zijn afgebeeld, gezien vanuit het oosten.¹⁶ Een fragment van deze kaart (met daarop de polder van Namen en het Gat van Saftinghe, nog zonder het fort St. Anna) is de volgende:

De omgeving van de polder van Namen ca. 1627.

Een uitvergroot fragment van deze kaart betreffende de polder van Namen is als volgt:

¹⁵ Het gebied waar het fort St. Anna verrees is vooral door natuurgeweld en door militaire inundaties in de loop der eeuwen regelmatig ingrijpend gewijzigd; zie Gottschalk, 1984; De Kraker, 1997; De Kraker en Bauwens, 2000.

¹⁶ Deze (vrijwel onbekende) kaart bevindt zich anno 2016 (in een kwetsbare staat) in het Prentenkabinet van het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen onder nr. IV ON.100/inv. 17.849. Op de kaart is, voorzien van een vraagteken, het jaartal 1640 vermeld. Dit gebeurde niet door Van Langren, doch is er later foutief aan toegevoegd. Dit jaartal kan geen betrekking hebben op de afgebeelde situatie, want die dient te worden gedateerd op ca. 1627; het fort Frederik Hendrik, gereedgekomen in 1628, ontbreekt op de kaart, evenals het fort St. Anna in de polder van Namen. De letter A op deze kaart verwijst naar een Spaanse vesting en de letter B naar een Staatse. De kaart werd vervaardigd in opdracht van Don Diego Filipe de Guzman, toen kapitein-generaal van de cavalerie van het Spaanse leger te Vlaanderen en van de artillerie van Spanje. Hij was lid van de Raad van State van de Spaanse koning.

De polder van Namen en het gelijknamige dorp in 1627, gezien vanuit het oosten.

Een door Willem Blaeu vervaardigde kaart van de streek tussen Antwerpen en Bergen op Zoom (gedateerd op 1629) is merendeels gebaseerd op een afbeelding van die streek door Josua van den Ende uit 1627: ¹⁷

De streek tussen Antwerpen en Bergen op Zoom, ca. 1629 [?]. ¹⁸

¹⁷ WBA, Beeldbank, KG 45.

¹⁸ Het vraagteken verwijst naar de afgebeelde polder Vranckendijck, die sinds 1584 niet meer bestond.

In de oostpunt van de polder van Namen is nog geen spoor van het fort St. Anna te bekennen. Langs de vaarroute vanuit de Honte via het Saftingergat naar Hulst zijn vier Spaanse forten afgebeeld: Sandtberg, Grootte Rape, Kleijne Rape en Moerschans.

1.4 De localisering van het fort

De plaats in de polder van Namen waar het fort werd gebouwd zag er in 1612-1613 zo uit: ¹⁹

De plaats waar het fort St. Anna werd gebouwd anno 1612-1613, gezien vanuit het zuiden.

Aan de oostzijde van het fort lagen de schorren van Groot en Klein Merlemont (Marlemont), elk ooit een polder. ²⁰ Het gebouwtje dat is afgebeeld op het laatstgenoemde schor was waarschijnlijk een wachttoren van

¹⁹ Fragment van een kaart van de polder van Namen naar de situatie in 1614, na de herdijking in 1613, getekend door de landmeter Jacob Cornelisse Koutter (NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 2986). De integrale kaart is afgedrukt in paragraaf 7.2.

²⁰ Beide polders sneuvelden tijdens de militaire inundaties in het Land van Saeftinghe in 1584 en 1585. In 1576 had de Spaanse koning Philips II nog een octrooi verleend voor de bedijking van deze polders (en de Speijerspolder) (Van Hoof e.a., 1997, p. 480).

waaruit de scheepvaart in en nabij het Saftingergat geobserveerd kon worden. Het schor dat zuidelijk van de fortlocatie is afgebeeld en omschreven is als “Vaerwyck” was ooit de polder Vaarnewijk.²¹

Na de bouw was de situering van het fort in de polder van Namen als volgt:

De ligging van fort St. Anna in de polder van Namen gezien vanuit het zuiden.²²

De vesting werd gebouwd in de oostelijke punt van de kavel in de polder van Namen die in 1614 eigendom was van de Dordtse patriciër Pieter Brandwijk (die vanaf 15 februari 1616 doorgaans is omschreven als Pieter Brandwijk van Blokland).²³ Hij behoorde tot een selecte groep van vooral Hollandse regenten die de herbedijking van de polder van Namen financierden, waarvoor zij van de aartshertogen Albertus en Isabella bijzondere voorrechten hadden verkregen (zie paragraaf 7.2).

De contrescarp van het fort aan de oostzijde viel samen met een deel van de oostelijke buitendijk van de polder van Namen, die enigszins werd aangepast. De eigenaren van land in deze polder (de ingelanden) kregen belang bij het onderhoud van deze zeecontrescarp. Bij een doorbraak daarvan zou ook de polder geïnundeerd worden. Vooral in waterstaatkundig opzicht raakten het fort en de polder met elkaar verstrengeld. In hoofdstuk 7 wordt daarbij nader stilgestaan.

²¹ Gottschalk, 1984, p. 293. Omstreeks 1585 bedroeg de schotbare oppervlakte van de polder Vaarnewijk 60 gemeten (De Kraker, 1997, p. 375).

²² Dit is een fragment van een door D.W.C. Hattinga verkleinde kaart van het Hulsterambacht, zoals getekend door Herman Pierssens in 1679 (ZA, Atlassen Hattinga, inv. 470).

²³ Voor biografische bijzonderheden over Pieter Brandwijk van Blokland wordt verwezen naar bijlage 5.

1.5 St. Anna en de Slag op het Slaak

Op 10 september 1631 vertrok vanuit Antwerpen een Spaanse vloot onder leiding van de markies van Aytona (Francisco de Moncada, graaf van Osona) en van de graaf Jan van Nassau-Siegen, bestaande uit 96 sloepen, 10 pontons, 18 pleiten en diverse andere platbodems en bemand met 1250 bootsgezellen, 4300 soldaten en tientallen officieren via het Gat van de Peerel, het verdrongen land in de polders van Kallo en Sint Anna, achter langs het fort Liefkenshoek, richting het Saftinger Gat en van daaruit noordwaarts.²⁴ De vloot (die deels reeds geposteerd was in het Saftinger Gat) werd uitgezwaaid door de landvoogdes Isabella die vergezeld was van de koningin van Frankrijk, Maria de Medici, en ook van de pauselijke nuntius met een per bul aangereikte pauselijke zegen voor de aan boord gebrachte wapens. Het doel was om de plaatsen Ooltgensplaat (op Overflakkee) en Willemstad (in West-Brabant) te veroveren teneinde de scheepvaart op het Volkerak (en daarmee de verbinding tussen de Schelde en de Rijn) te kunnen beheersen en de gewesten Holland en Zeeland in militair opzicht van elkaar te scheiden.²⁵ De armada werd ondersteund door een legermacht van ca. 6000 man (gegroepeerd in 180 infanterie- en 44 cavalerie-eenheden) die vanuit Ekeren richting Willemstad trok. Een Zeeuwse marine-eenheid onder leiding van Marinus Hollaré zag geen kans om het vlooteskader bij het Saftinger Gat tegen te houden. De op het fort St. Anna gelegerde Spaanse militairen verhinderden dit. Het was de eerste keer dat het fort een rol speelde als Spaanse vesting. De Spanjaarden bereikten hun finale doel echter niet. Door een gecombineerde Hollandse en Zeeuwse vloot onder leiding van (wederom) Marinus Hollaré werd de Spaanse armada op 13 september 1631 tijdens mistig weer verslagen op het Slaak nabij Sint Philipsland (de "Slag op het Slaak"). Naar schatting 1500 Spaanse opvarenden sneuvelden. Ruim 4000 Spaanse militairen werden gevangen genomen en gedeporteerd naar Reimerswaal.²⁶ De markies van Aytona en graaf Jan van Nassau-Siegen wisten te ontkomen. Vele Spaanse schepen werden tot zinken gebracht. 83 schepen werden veroverd en met buitgemaakt geschut, waaronder bijna 190 scheepskanonnen, naar Dordrecht vervoerd.²⁷ De Staatse buit bestond voorts uit grote hoeveelheden kogels, handgranaten, lonten, 12.000 pond buskruit, materiaal voor het bouwen van veldversterkingen e.d.. De positie van de Spaanse marine in de zuidwestelijke delta werd er aanzienlijk door verzwakt. De Spaanse oorlogsvloot te Antwerpen werd gedecimeerd. Hierdoor verzwakte niet alleen de maritieme capaciteit van de Spanjaarden, maar ook de slagkracht van hun infanterie en cavalerie in de streek tussen Antwerpen en Bergen op Zoom; zonder maritieme ondersteuning waren hun landtroepen niet in staat om succesvolle acties in de richting van Zeeland, West-Brabant en de noordelijke delen van de Republiek te ondernemen. De Slag op het Slaak werd zo de opmaat tot een volgende nederlaag die aan het Spaanse leger een jaar later in de zuidwestelijke delta werd toegebracht en die voor de toekomst van het fort St. Anna grote gevolgen zou hebben (zie het volgende hoofdstuk).²⁸

---

²⁴ De onderhavige beknopte schets van de "Slag op het Slaak" is eerder door mij gepubliceerd (zie Leune, 2013, p. 71-72). De betreffende tekst is enigszins aangepast.

²⁵ Het achterliggende doel zou zijn geweest om op deze wijze de Republiek der Verenigde Nederlanden (wederom) te dwingen tot een wapenstilstandsverdrag onder voor de Spanjaarden gunstige condities.

²⁶ Lang kunnen de krijgsgevangenen in Reimerswaal niet zijn verbleven, want in 1632 werd deze stad ontmanteld en verlaten. Het is onduidelijk wat er verder met de Spaanse gevangenen is gebeurd. Gebruikelijk was dat ze werden geruild met Staatse krijgsgevangenen.

²⁷ De "Slag op het Slaak" werd in de Republiek der Verenigde Nederlanden als een belangrijke overwinning op de Spanjaarden beschouwd en gevierd. Er verschenen pamfletten over, er werden gedenkpenningen voor geslagen, Joost van den Vondel schreef er een gedicht (een "triumftoorts") over (dat werd gedrukt met een prent van Chrispijn van de Passe), de predikant Jacobus Revius componeerde er een lied over en schilderijen van Barent van Langenes en Simon de Vliieger hielden de herinnering aan de Staatse overwinning levendig.

²⁸ Door de verovering van 's Hertogenbosch op 11 september 1629 door Staatse troepen onder leiding van prins Frederik Hendrik hadden de Spanjaarden in het frontiergebied tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden reeds een gevoelige nederlaag geleden. In het noordelijk deel van het hertogdom Brabant beheersten zij vanaf dat moment alleen nog de baronie van Breda, die zij in oktober 1637 ook moesten prijsgeven, waardoor dit deel van het hertogdom Brabant volledig in Staatse handen kwam en zou blijven. Het grondgebied daarvan komt anno 2016 nagenoeg overeen met dat van de provincie Noord-Brabant.

Op de onderstaande kaart is de route afgebeeld die de Spaanse Armada in september 1631 aflegde in de opmaat tot de “Slag op het Slaak”:

Het gebied tussen Antwerpen en Bergen op Zoom, 1631.²⁹

²⁹ WBA, Beeldbank KG 45 C; kaart van Joannes Janssonius, gepubliceerd ca. 1635, en gebaseerd op een eerdere kaart van Josua van den Ende (WBA, Beeldbank KG 372).

De vaarroute door verdrinken landen tussen het Gat van de Peerel en het Saftingergat is afgebeeld op de volgende kaart (bezien vanuit het zuiden):³⁰

Het geïnundeerde gebied tussen het Saftingergat en fort De Peerel, ca. 1633.

Van Gerven beschreef het afgebeelde geïnundeerde gebied als: “Het rijk van watervogels en woekerd riet in de brakke gorsingen, het niemandsland dat de strijdende legers gedurende tientallen jaren van elkaar had gescheiden, een verloren rijkdom voor de boer, een bevroren fortuin voor de grote grondbezitters”.³¹

³⁰ Dit betreft een fragment van een kaart die zich bevindt in de kaartencollectie van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas te Sint Niklaas.

³¹ Van Gerven, p. 328.

Hoofdstuk 2: Van Spaans naar Staats

2.1 Staatse veroveringen in 1632

Na de “Slag op het Slaak” voltrokken zich een jaar later opnieuw majeure veranderingen in de machtsverhouding tussen het Spaanse en het Staatse leger in de streek tussen Antwerpen en Bergen op Zoom. De zware slag die aan de Spaanse marine in september 1631 was toegebracht vormde de opmaat van nieuwe Staatse pogingen om de Spaanse greep op dit gebied te beperken en mogelijk zelfs geheel terug te dringen. In de krachtsverhoudingen speelden forten en schansen aan en nabij de Schelde en de Honte een cruciale rol. In 1631 zag het fortenlandschap aldaar er uit zoals weergegeven op de volgende bladzijde. De betekenis van de cijfers op deze kaart is als volgt:

1. St. Marie (Spaans)
2. St. Philippe (Spaans)
3. De Peerel (Kalloschans) (Spaans)
4. Kruisschans (Spaans)
5. Lillo (Staats)
6. Liefkenshoek (Staats)
7. Oud-Lillo (Staats)
8. Blauwgaren (Staats)
9. Frederik Hendrik (Staats)
10. St. Jacob (Spaans)
11. Peckgat (Spaans)
12. Berendrecht (Spaans)
13. Het Sluisken (Spaans)³²
14. St. Filipus (Spaans)
15. Zandvliet (Spaans)
16. Vingerling (Spaans)
17. St. Ambrosius (ofwel Stoofgat) (Spaans)³³
18. St. Martijn (Hoogerwerf) (Spaans)
19. Het Luys (Spaans)³⁴
20. St. Anna (in de polder van Namen) (Spaans)

Het merendeel van deze vestingwerken was in Spaans bezit, maar dit geeft een vertekend beeld van de krachtsverhoudingen, want van cruciale betekenis voor de greep op de stad Antwerpen was dat de forten Lillo en Liefkenshoek stevig in Staatse handen waren. Hierdoor stond de scheepvaart vanuit en naar Antwerpen via de Schelde volledig onder Staatse controle.

In de zomer van 1632 kwam in dit fortenlandschap een belangrijke verandering toen het Staatse leger kans zag om de forten Kruisschans (nr. 4), St. Jacob (nr. 10), Peckgat (nr. 11), St. Ambrosius (Stoofgat) (nr. 17), St. Martijn op Hoogerwerf (nr. 18) en St. Anna (nr. 20) te veroveren.

Gedeputeerden van de Staten-Generaal bezochten de veroverde vestingen (uitgezonderd het fort St. Anna) in de periode 28 juni tot en met 7 juli 1632.³⁵

---

³² In 1628 ook omschreven als het “Morales Quartier”, genoemd naar een Spaanse bevelvoerder (Atlas van Stolk, inv. 6988).

³³ Dit fort ging verloren bij de stormrampen van 1-11-1633 en 18-1-1634; het werd niet herbouwd.

³⁴ Op de plaats van het Luysfort lag oorspronkelijk een Spaans fort, gebouwd ca. 1572-1575 en soms betiteld als het fort Haeften. In 1583 verrees daar de Staatse schans “De Noord” die in 1584 onder water verdween. In 1631 bouwden de Staatsen er het hernieuwde Luysfort, soms omschreven als “het Nieuwe Werk”. Eind 1631 was de (vijfhoekige) vesting in gebruik. Op 27-8-1633 werd in de Raad van State de noodzaak onderkend om de contrescarp van het Luysfort tijdig te versterken tegen storm en nieuwe vloed (RvS, inv. 50, fol. 136). Het fort werd opgegeven en verlaten na de stormrampen van 1-11-1633 en 18-1-1634 en werd nimmer herbouwd (Leune, 2011, gedrukte versie, p. 59).

³⁵ Leune, 2011, p. 58-64.

Forten en schansen langs de Schelde en de Honte in 1631.³⁶

Over de wijze waarop de genoemde veroveringen in de zomer van 1632 tot stand kwamen zijn geen gedetailleerde gegevens overgeleverd.³⁷ Ten Raai en De Bas vermelden hierover in globale zin het volgende. Vanwege het gevaar dat Zeeland door de Spanjaarden vanuit Vlaanderen bestookt zou worden verliet graaf Willem van Nassau-Siegen op 30 mei 1632 Mook met 25 compagnieën, behorend tot de regimenten van onder meer [Erhardt] Erentreyter en van [Holger] Rosencrants. Vanuit fort Rammekens bij Vlissingen

³⁶ WBA, Beeldbank, KG 45 C; afgedrukt is een fragment van deze kaart, vaarvaardigd door Joannes Janssonius. Op of naast de plaats van de afgebeelde vestingwerken zijn cijfers geplaatst.

³⁷ De navolgende tekst hierover is merendeels ontleend aan Leune, 2011, paragraaf 2.2.

zeilde hij op 7 juni 1632 naar de Couwensteinsedijk tussen Lillo en Antwerpen waar hij twee dagen later aan land ging. Op 9 juni werden de forten Kruisschans en St. Jacob veroverd. De schansen St. Ambrosius, Hoogerwerf en St. Anna (in de polder van Namen) volgden in juli 1632.³⁸

Over de veroveringen is in 1897 gepubliceerd door P. Nemery, destijds luitenant van de artillerie te Oorderen. Hij vermeldde de volgende feiten.³⁹ De Staatse verovering van de genoemde Spaanse forten begon op 10 juni 1632 (dus een dag later dan Ten Raa en De Bas vermeldden), toen eerst het fort Kruisschans werd overmeesterd. Daar gaven zich 100 soldaten en 30 matrozen over. De Spanjaarden verloren er 11 stukken geschut.⁴⁰ Een tegenaanval vanuit Antwerpen onder leiding van Charles de Colombo mislukte. Deze mobiliseerde 5000 Walen, 13 kornetten van de cavalerie, formeerde drie compagnieën uit de Antwerpse burgerwacht en trok bewapend met enige artillerie richting Kruisschans. Nabij een boerderij (het "*Melckhuys*"), noordoostelijk van het fort St. Philippe (dat in Spaans bezit bleef), werd hij tegengehouden door de troepen van graaf Willem van Nassau.⁴¹ Hij keerde terug naar Antwerpen. Eveneens op 10 juni werden de forten Peckgat en St. Jacob veroverd.⁴² Deze waren bezet met 70 manschappen die kapituleerden. Op 11 juni 1632 ontscheepten de eenheden van Willem van Nassau bij het fort Frederik Hendrik. Van daaruit werden nog die dag de forten St. Ambrosius (Stoofgat) en St. Martijn (Hoogerwerf) veroverd. Over de verovering van het Stoofgat merkt Nemery op dat de dienstdoende Spaanse commandant bij het begin van de aanval zelfmoord pleegde, dat 80 Spaanse militairen krijgsgevangen werden gemaakt en dat de Spanjaarden drie kanonnen verloren. Hoogerwerf zou zijn ingenomen nadat een honderdtal kanonschoten waren gewisseld. "*Le fort St.-Martin, après avoir échangé avec l'ennemi une centaine de coups de canon capitula*". De Staatsen zagen vervolgens geen kans om Zandvliet te veroveren, terwijl volgens Nemery hun finale doel, de verovering van Antwerpen, evenmin werd bereikt. Het fort St. Anna in de polder van Namen werd op 17 juli 1632 veroverd, zoals opgetekend en gedocumenteerd door de vestingbouwkundig ingenieur Jacob Vleugels die met de afbouw van de vesting werd belast.⁴³

Prins Frederik Hendrik toonde zich met de veroverde forten bijzonder ingenomen en omschreef ze in een brief aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland als "*seer importante plaetsen*".⁴⁴

Het waren voor de Spanjaarden gevoelige nederlagen. Hun machtspositie in de zuidwestelijke delta werd er danig verder door verzwakt. Dat gold voor het verlies van elk van de genoemde forten, maar wellicht nog het meest voor de machtswisseling op het fort Kruisschans.⁴⁵ Via dit fort konden militairen en goederen, achter langs Lillo, deels via water en deels via land, naar de voor het Spaanse leger belangrijke vesting Zandvliet worden getransporteerd. De mogelijkheid om Zandvliet te bevoorraden verzwakte aanzienlijk toen de Kruisschans op 10 juni 1632 in Staatse handen kwam. Door herovering, in 1636, van het fort St. Jacob, op de Couwensteinsedijk, werd het voor de Spanjaarden weer wat beter mogelijk om vanuit Antwerpen Zandvliet te bereiken, maar lastig was dit wel omdat de polders ten noorden van Antwerpen toen nog geïnundeerd waren, waartoe in de zomer van 1632 door graaf Willem van Nassau-Siegen opdracht was gegeven. Toen deze polders in 1651 werden herbedijkt was er drie jaar eerder een einde aan de strijd gekomen. Kruisschans was voor de Spanjaarden ook van belang als een buffervervesting tegen mogelijke uitvallen van het Staatse leger vanuit Lillo in zuidelijke richting. Het fort droeg daarenboven samen met de Spaanse forten St. Marie, St. Philippe en de Peerel bij aan de borging van de toegang vanuit de Schelde tot het Gat van de Peerel richting

---

³⁸ Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, p. 61. Zij verwijzen naar een resolutie van de Raad van State van 1-6-1632 en naar resoluties van de Staten-Generaal van 11-6-1632 en 19-7-1632.

³⁹ Nemery, 1896-1898, p. 28 en 29.

⁴⁰ Uit een inventarisatie op 26-7-1632 van door de Spanjaarden achtergelaten geschut blijkt dat geen 11 maar 10 kanonnen werden aangetroffen.

⁴¹ De locatie van het "*Melckhuys*" is getekend op een nieuwskaart van Egbert Haubois betreffende de verovering van de Kruisschans en omgeving door Staatse troepen in 1632 (Westra, 2010, p. 60-61).

⁴² Hiervan werd reeds een dag later door een bode van het gewest Holland mededeling gedaan in de Raad van State (RvS, inv. 49, 11-6-1632, fol. 508). Graaf Willem van Nassau meldde deze veroveringen op 13-6-1632 aan de Raad van State (RvS, inv. 49, 19-6-1632, fol. 523). De loopafstand tussen de forten Kruisschans en St. Jacob bedroeg 300 passen (SZ, inv. 1245.2, stuk nr. 75).

⁴³ KHA, arch. van Johan Maurits vorst van Nassau-Siegen, inv. 1476, afbeelding nr. 98 verso behorend bij afbeelding nr. 47.

⁴⁴ SZ, inv. 1247.1, brief van prins Frederik Hendrik (vanuit Maastricht) aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 15-9-1632. Op 30-10-1633 berichtte hij dat hij van plan was om het fort St. Anna (evenals de forten Lillo, Kruisschans en de vesting Philippine) te bezoeken om te bezien wat daar voor de verdediging nodig was (SZ, inv. 494, 30-10-1633, fol. 102).

⁴⁵ Na 1632 zijn door de Spanjaarden dan ook diverse plannen beraamd om het fort Kruisschans te heroveren zoals in 1637. Op 24 augustus 1640 belegerden zij het fort vergeefs.

het Saftingergat en de Honte.⁴⁶ De Kruisschans beheerste ook de toegang tot de Couwensteinsedijk, de dijk die niet alleen in waterstaatkundig maar ook in militair opzicht een belangrijke bufferfunctie vervulde tussen de polder van Lillo en de polders ten noorden van de stad Antwerpen. Wie deze dijk beheerste had de mogelijkheid om laatstgenoemde polders te inunderen dan wel weer droog te krijgen.⁴⁷

De bijzonder sterke vesting Zandvliet werd niet alleen bedreigd door het verlies van de Kruisschans maar ook door het verlies van de steunforten St. Ambrosius en St. Martijn. Zandvliet werd in militair opzicht geïsoleerd. De vesting werd ingeklemd tussen de Staatse forten Hoogerwerf, St. Ambrosius (Stoofgat) en Frederik Hendrik. Van vrijwel alle kanten werd bevoorrading met mensen en materieel bijzonder lastig. Militaire operaties vanuit deze vesting waren nauwelijks nog effectief mogelijk. De machtspositie van de vesting Zandvliet was geërodeerd, nog geen vijf jaar nadat deze op volle sterkte volledig operationeel was geworden. In het verdere verloop van de Tachtigjarige Oorlog zou deze “*stadt*” nauwelijks nog een rol van betekenis spelen. Voor de Staatse militairen op Hoogerwerf was het Spaanse garnizoen te Zandvliet tot de beslechting van de Tachtigjarige Oorlog nog wel wat lastig (incidenteel waren er schermutselingen over en weer), maar per saldo niet echt bedreigend.

Het verlies van het fort St. Martijn was voor de Spanjaarden pijnlijk omdat een belangrijk bruggenhoofd richting Zuid-Beveland kwam weg te vallen, evenals de mogelijkheid om het handelsverkeer op de Schelde-Rijnverbinding zowel militair als economisch in de greep te krijgen. Dit laatste was weliswaar in de voorafgaande periode 1627-1632 nog nauwelijks het geval gebleken, maar de kans dat dit alsnog zou lukken was gelet op de strategische ligging van het fort op Hoogerwerf aanzienlijk.

Door het verlies van het fort St. Anna in de polder van Namen werden de Spanjaarden beroofd van een voor hen belangrijke vesting in Staats-Vlaanderen, niet ver verwijderd van de strategisch gelegen vestingstad Hulst. Ze beheersten nu niet langer de toegang tot het Saftinger Gat vanuit de Honte en beschikten niet meer over een bruggenhoofd voor zowel offensieve als defensieve acties in het noordelijk deel van Vlaanderen. Het verlies van het fort St. Anna was extra pijnlijk omdat deze vesting met veel moeite en ongetwijfeld hoge kosten tot stand was gekomen.

De verovering werd door graaf Willem van Nassau-Siegen (en ook door de “eerste edele” in Zeeland, Johan de Knuyt) nog dezelfde dag per brief gemeld bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland. In het verslag van hun vergadering van 18 juli 1632 noteerde de griffier dat:⁴⁸

- Het fort is veroverd in de ochtend van 17 juli 1632.
- Op het fort vanuit twee batterijen (opstellingsplaatsen van geschut) 150 kanonsschoten waren afgevuurd.
- Door de Spanjaarden diverse soorten ammunitie werden achtergelaten.

Onder de naam “’t Fort Saeftinge” prijkt het fort St. Anna op een prent die gepubliceerd werd na diverse veroveringen van prins Frederik Hendrik in Limburg en in Vlaanderen:⁴⁹

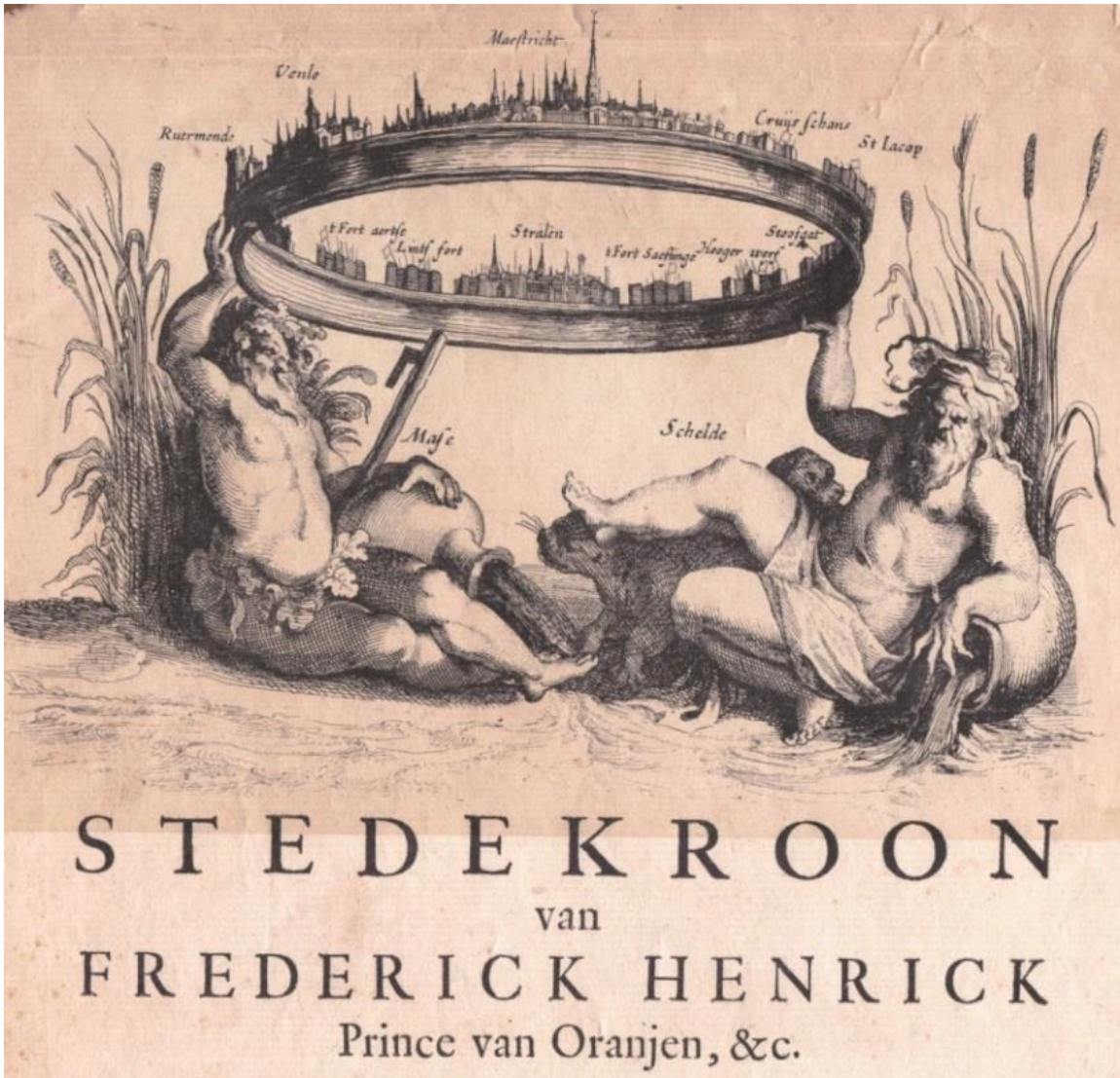
---

⁴⁶ Aan die route van Antwerpen naar de Honte kwam een einde na de bedijking van de polders van Kallo (1653) en Kieldrecht (1654). Het resterende traject werd in 1688 verder afgekort door de bedijking van de Oude Arenbergpolder.

⁴⁷ Leune, 2006, deel 1, p. 48.

⁴⁸ SZ, inv. 493, fol. 18 v.

⁴⁹ Deze “kroon” werd geplaatst boven een in 1632 te Amsterdam door Gerrit Janszn. gedrukt pamflet met een lofdicht (een allegorie) van Joost van den Vondel naar aanleiding van de Staatse overwinningen in Limburg en Vlaanderen (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-81.351).

Prins Frederik Hendrik (1584-1647).

2.2. Het fort in juli 1632

Drie dagen nadat het fort St. Anna was veroverd inspecteerde de landmeter en vestingbouwkundig ingenieur Jacob Vleugels de vesting. Hij was vanaf 1628 als generaliteitsingenieur betrokken bij het ontwerpen, onderhouden en verbouwen van diverse Staatse forten in West-Brabant (Bergen op Zoom en Steenberg) en Zeeland (waar hij onder meer het fort Keizershoofd bij Valkenisse ontwierp).⁵⁰ Nadat hij in juni 1632 een afbeelding had vervaardigd van het fort Kruisschans maakte hij op 20 juli 1632 de volgende tekening van het fort St. Anna:⁵¹

Het fort St. Anna, 20 juli 1632.

De kaart laat zien dat het fort nog lang niet was afgebouwd. Slechts twee van de vijf beoogde bolwerken (punten) waren klaar. De contrescarp (de buitenwal) was alleen aan de landzijde zo goed als af. Aan de noordoost-, oost en zuidoostzijde moest nog veel grondwerk verzet worden. De binnengracht was nog niet voltooid. Het scheepshoofd (waar schepen vanaf de Honte konden af- en aanmeren) ontbrak nog. Met stippellijnen gaf Vleugels aan hoe het fort er na vervolmaking op basis van het oorspronkelijke grondplan zou uitzien. De gebouwen in het fort verkeerden deels nog in een “provisionele” staat. Anders dan op latere afbeeldingen van het fort te zien is, was de toegangsbrug geplaatst aan de westzijde (de landzijde) van de vesting.⁵² Deze situering was begrijpelijk gelet op de staat waarin het fort toen verkeerde; een toegang aan de andere zijde was toen nog niet mogelijk. Op 22 juli 1633 verklaarde de Raad van State zich accoord met de bouw van een nieuwe poort aan de oostzijde, waarvan de bouw was aangenomen door Michiel Gillissen.⁵³ Bouwmaterialen werden aanvankelijk waarschijnlijk vooral via de Sluisvliet in de polder van Namen aangevoerd. Deze watergang liep overigens nog door in het fort-in-wording, hetgeen duidelijker is afgebeeld op een prent van Claes Janszn. Visscher die in 1633 werd gepubliceerd (zie verderop). Blijkens de toelichting

⁵⁰ Zie voor hem Westra, 2010, o.m. p. 43; voorts bijlage 5.

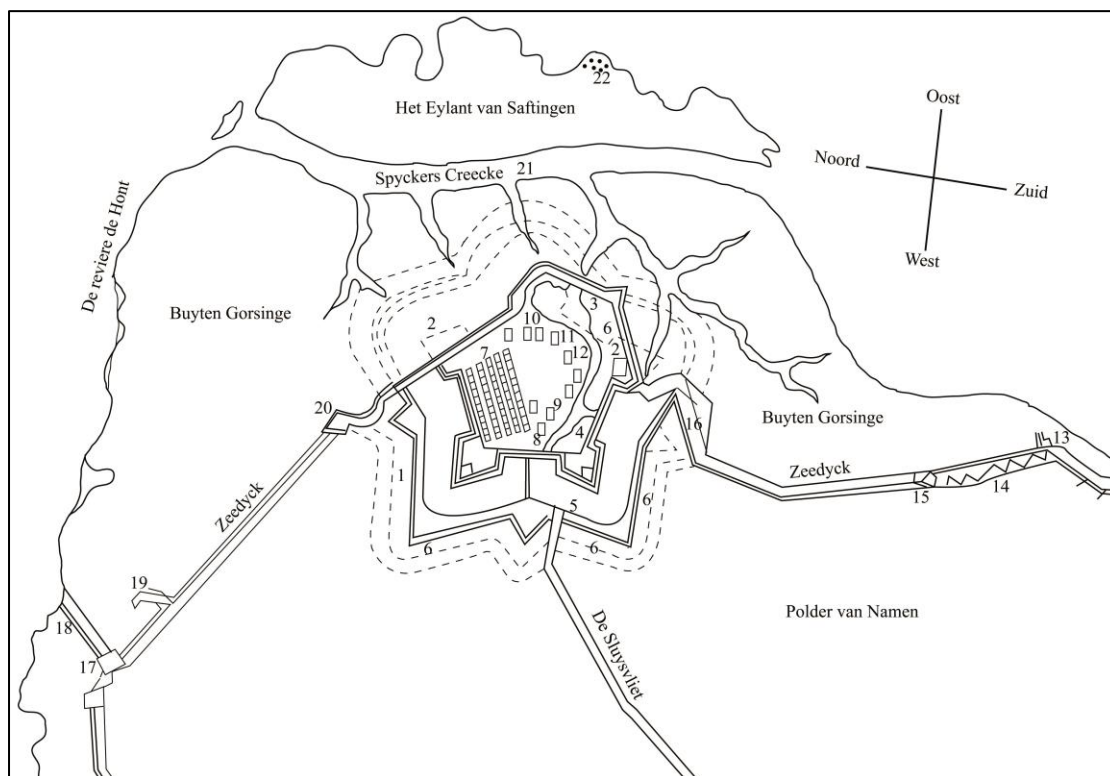
⁵¹ Koninklijk Huisarchief Den Haag, Verzameling Johan Maurits, vorst van Nassau-Siegen, inv. A 4-1476, kaartnummer 47. De door Vleugels vervaardigde kaart van het fort Kruisschans is in deze kaartenverzameling eveneens opgenomen onder nr. 47.

⁵² Aan die zijde lag toen ook de toegangspoort. Op 23-11-1637 is deze omschreven als “de oude lantpoort”. De commies van het fort kreeg toen opdracht van de Raad van State om de beide wachtverblijven bij die poort te verplaatsen naar twee bolwerken (RvS, inv. 54, fol. 354).

⁵³ RvS, inv. 50, 22-7-1633, fol. 55, verwijzend naar een brief van de commandeur van het fort d.d. 17-7-1633. De griffier van de Raad van State omschreef de aannemer als Marten Gillissen; bedoeld zal zijn: Michiel Gillissen.

bij de tekening hadden er van Staatse zijde in de periode 17-20 juli 1632 reeds enkele bescheiden aanpassingen plaatsgevonden.

Vleugels plaatste op de tekening van het fort 22 cijfers. Deze zijn op de vorige bladzijde nauwelijks te lezen. Daarom zijn ze op de navolgende afgekorte en bewerkte afbeelding nog eens, maar dan groter geplaatst:⁵⁴

Vleugels lichtte de betekenis van de cijfers als volgt toe:⁵⁵

Verclaringe vant plan en vant veroveren vant fort St. Anna in den polder van Namen gelegen gelyck tselve by syn gena graaf Willem op den 17 julio 1632 gewonnen is

1. Is het fort St. Anna, binnenlands een reguliere vijfhoek, wederzijds aangelegd tegen de zeedijk en verder is de dijk gevolgd.
2. De rood gestipte linie is de grondlinie van de vijfhoek.⁵⁶
3. Is de landssluis waardoor de polder van Namen zijn water loost.⁵⁷
4. Deze sluis is door de vijand onder de wal gelegd.
5. Hier zou door de vijand nog een andere sluis worden gebouwd; het houtwerk hiervoor lag op de contrescarp.⁵⁸
6. Er was een begin gemaakt met het maken van de contrescarp en van het banket [een ophoging achter de borstwering van de vestingwal], opgezet met zoden.
7. Vijf rijen houten hutten, ieder met 20 dubbele hutten.
8. Twee houten provisionele wachverblijven (“corps du gardes”).
9. Een provisioneel [voorlopig] kerkje, van hout gemaakt.
10. Het huis en de schuur binnen gefortificeerd, zijnde het logement van kapitein Gits [?].

⁵⁴ Deze bewerkte afbeelding is vervaardigd door Bart Leune.

⁵⁵ Deze verklaring is (bij toeval) in het KHA aangetroffen op de achterzijde van kaart nr. 98 in de verzameling van Johan Maurits van Nassau-Siegen (deze kaart bevat afbeeldingen van de schansen St. Jacob en Peckgat op de Couwensteinsedijk). De toelichting door Vleugels wordt hier overwegend in hedendaags Nederlands (soms geannoteerd) weergegeven.

⁵⁶ Op de afbeelding zoals die berust bij het KHA is de genoemde linie niet in kleur aangetroffen.

⁵⁷ Onder “landssluis” wordt verstaan: de sluis die eigendom is van de Generaliteit (“het land”).

⁵⁸ In het verlengde van deze locatie is door Vleugels de Sluysvliet afgebeeld, een watergang in de polder van Namen.

11. De magazijnen voor ammunitie, schoppen, spaden, lood en lonten.
12. Een met stenen gemetseld kruithuis.
13. Een batterij [opstellingsplaats voor geschut] met twee halve kartouwen [kanonnen met een schietgewicht van 24 pond], gemaakt in opdracht van zijne genade [graaf Willem van Nassau-Siegen] bij binnenkomst in het kwartier van de overste Rosencrans. Daar zou nog een derde kanon geplaatst worden.
14. De approche [een in zigzagvorm aangelegde loopgraaf] van Rosencrans, aan de binnenzijde van de zeedijk.
15. Onze uiterste linie waar zijne genade nu een halve maan [een driehoekig buitenwerk] heeft gemaakt.
16. Deze kromming van de dijk was voor de musketieren [soldaten met handvuurwapens] van de vijand zeer “mantagieus” [?].
17. Op de andere zijde van de polder is een batterij met drie halve kartouwen gemaakt.⁵⁹
18. Was een kort stuk dijk van omtrent 20 roeden, bedoeld om de kracht van het water te breken; dit wordt een nol genoemd.
19. Is een vleugel die de afgelopen nacht [de nacht van 19 op 20 juli 1632] door ons [onder Staatse regie] gemaakt is.
20. Een halve maan die zijne genade heeft laten maken. Deze werd eerder door de vijand gebruikt.⁶⁰
21. In deze kreek lagen de sloepen en ponten van de vijand toen zij in de nacht [van 10 op 11 september 1631] vertrokken (“uitkwamen”) [richting Ooltgensplaat] en [in de nacht van 12 op 13 september 1631] in de Mosselkreek [het Slaak] werden verslagen [“de Slag op het Slaak”].⁶¹
22. De overblijfselen (“reliquen”) van het fort van Saftingen.⁶²
Vleugels voegde er tot slot aan toe: “Het fort was wel verzekerd [beveiligd] met [door] hekelpalissaden [puntige palen] en pinpalen”.

De door Vleugels vervaardigde afbeelding van het fort St. Anna naar de situatie op 20 juli 1632 spoort redelijk met een afbeelding van het fort die in 1633 werd gepubliceerd door Claes Janszn. Visscher als onderdeel van een meeromvattende nieuwsprent ter gelegenheid van het beleg en de inname van Maastricht door het Staatse leger in september 1632. De integrale prent zag er als volgt uit:⁶³

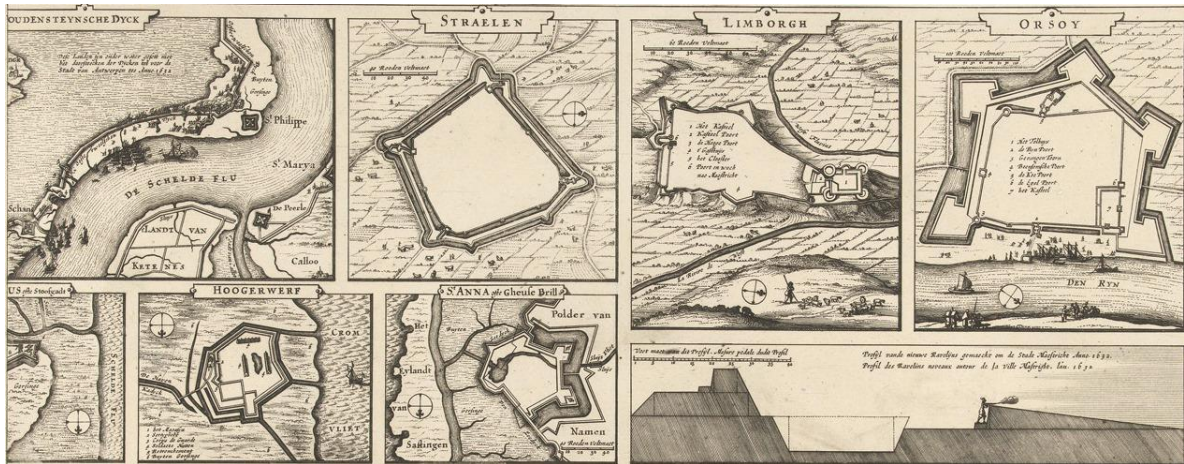
⁵⁹ Voluit luidde de toelichting bij cijfer 17 als volgt: “een batterye van drye halve kartouwen opt andere syde van de polder gemaectt dan alsoo deselve en 16 dito [vermoedelijk 16 juli] niet en conde greeet wesen is maer met twee stucken [kanonnen] gespeelt [?] werden tot des anderen daegs als wanneer maer een volee [aanval?] met dry stucken gedaen werde versocht den viant te palmenteren [zich over te geven]”. De tekst na “polder gemaectt” valt lastig te begrijpen. Mogelijk kan deze tekst als volgt worden begrepen. Op 16 juli kon nog maar over twee kanonnen worden beschikt. Toen er op 17 juli drie beschikbaar kwamen besloot de vijand om zich over te geven.

⁶⁰ Een halve maan is een in de hoofdgracht gelegen buitenwerk van een vesting.

⁶¹ De genoemde Spaanse armada was op 10 september 1631 vanuit Antwerpen vertrokken.

⁶² De geschiedenis van het (Spaanse) fort op het “Eylant van Saftingen” waarvan Vleugels resten signaleerde is niet geheel duidelijk. Mogelijk bestond het reeds in 1570; het is vermeld op een door K.J.J. Brand in april 1968 vervaardigde kaart met de gereconstrueerde toestand van Oost Zeeuws Vlaanderen omstreeks 1570 (Sponselee en Buise, 1979, p. 14). Het fort dient niet verward te worden met het Kasteel van Saeftinghe (ook omschreven als het Saeftingher Slot) dat rond 1279 werd gesticht door gravin Margaretha II van Vlaanderen en in de 15de eeuw (vermoedelijk in de eerste helft) werd verlaten. Op sommige kaarten van het gebied van Saeftinghe wordt een “Fort van Saftinge” afgebeeld, maar daarmee is dan doorgaans het fort St. Anna in de polder van Namen bedoeld; zie bijvoorbeeld WBA, Beeldbank, inv. KG 45 C.

⁶³ Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-AO-16-127-5; http://resources21.kb.nl/gvn/RIJK04/RIJK04_RP-P-AO-16-127-6_X.JPG.

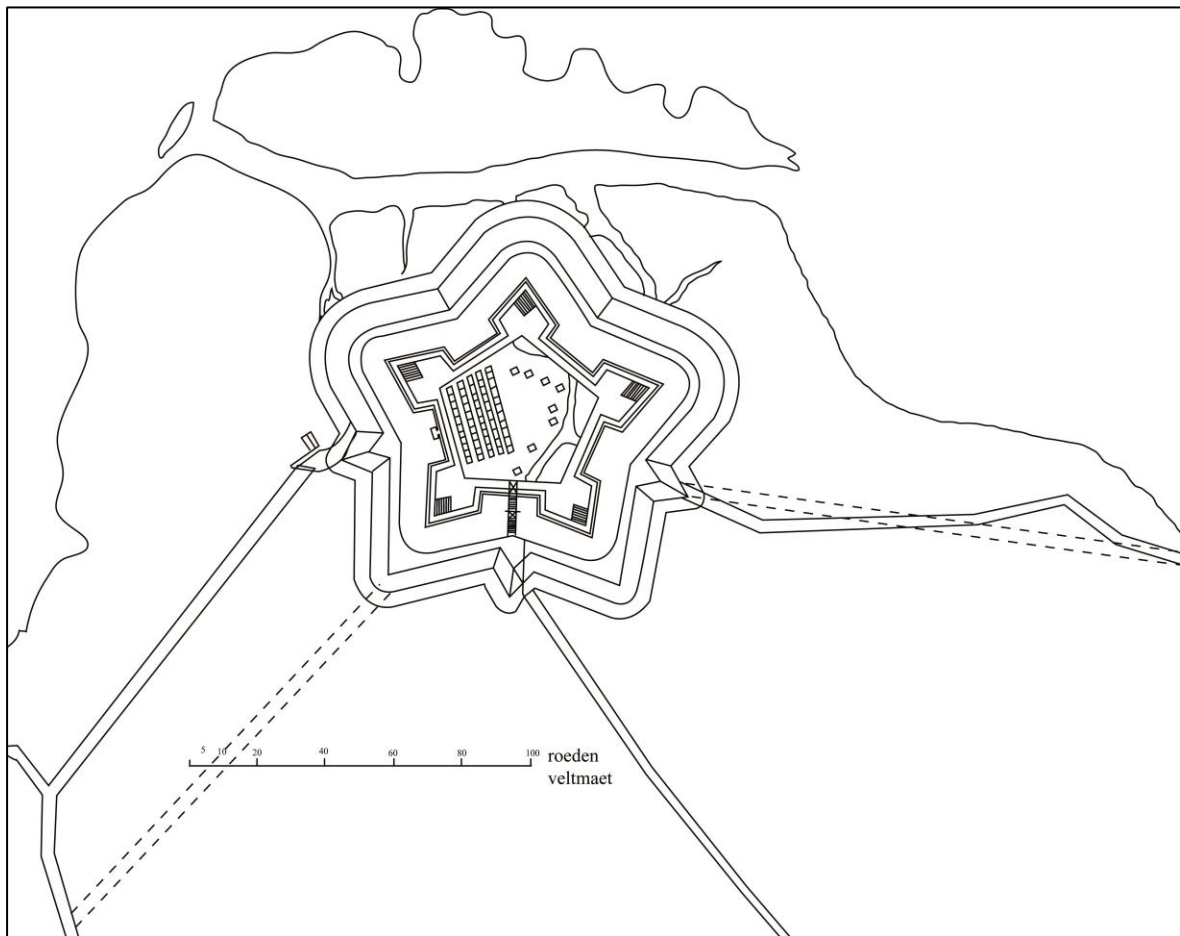
De uitvergroete afbeelding van het fort St. Anna die hierop voorkomt (vermeld met de bijnaam de Geuzenbril) , vermoedelijk naar de situatie in de tweede helft van het jaar 1632, is als volgt:

Het fort St. Anna, vermoedelijk tweede helft 1632.

Ook op deze afbeelding zijn nog slechts twee bolwerken klaar, loopt de gracht nog niet rondom de vesting, bevindt de toegang zich nog aan de westzijde, is de contrescarp aan de landzijde (de westkant van het fort) reeds aangelegd en loopt de Sluisvliet nog in het fort (in-wording) door met een soort bassin aan het uiteinde, hetgeen op latere afbeeldingen van het fort niet meer te zien valt evenmin als de sluis in de Sluisvliet die is getekend aan de westzijde.

Na voltooiing conform het oorspronkelijke bouwplan zou het fort er volgens Vleugels als volgt uitzien: ⁶⁴

Het in 1632 beoogde fort St. Anna in afgebouwde staat conform het oorspronkelijke plan.

Het is aannemelijk dat het fort er na de afbouw onder Staatse regie ook daadwerkelijk zo heeft uitgezien. Afbeeldingen ervan naar de situatie omstreeks 1633 zijn echter niet getraceerd en zijn waarschijnlijk ook niet vervaardigd. De stippellijnen op de kaart verwijzen naar het (in 1634-1635 gerealiseerde) voornemen om de zeedijken langs het fort te wijzigen, door de dijk langs de Honte te verleggen en die langs het Saftingergat recht te trekken. Op latere tekeningen worden beide dijken omschreven als “nieuwe dijken” (zie hiervoor verder paragraaf 7.3).

Op 25 maart 1633 werden in het fort Lillo diverse grondwerkzaamheden betreffende het fort St. Anna aanbesteed, in het bijzonder betreffende de grachten, de hoofdwal, de borstweringen en de contrescarpen, en wel voor fl. 159 per roede. Op 29 maart 1633 stemde de Raad van State er mee in. ⁶⁵

Op 23 augustus 1633 bespraken de Gecommitteerde Raden van Zeeland een brief van de commandeur van St. Anna, Broucsault, die twee dagen eerder was geschreven, waarin hij meldde dat ingenieur Vleugels weer op het fort St. Anna was gearriveerd. Hij diende op last van de Raad van State aan de andere zijde van het gat van Saeftinge (ofwel aan de andere zijde van de Spikerskreek op het eiland van Saeftinge) een redoute te bouwen van “negen roeden vierkant groot” (in omtrek ca. 14 vierkante meter). ⁶⁶ Het is onduidelijk of deze opdracht is uitgevoerd. In 1633 is melding gemaakt van twee redoutes bij de polder van Namen. ⁶⁷ Blijkens

⁶⁴ Koninklijk Huisarchief Den Haag, Verzameling Johan Maurits, vorst van Nassau-Siegen, inv. A 4-1476, kaartnummer 40, nagetekend door Bart Leune. Deze tekening is door Vleugels niet gedateerd.

⁶⁵ RvS, inv. 50, fol. 278.

⁶⁶ SZ, inv. 494, 23-8-1633, fol. 45 v. Tot de bouw van de genoemde redoute was op 17-8-1633 door de Raad van State besloten (RvS, inv. 50, fol. 122). Op de opgespoorde afbeeldingen van het fort St. Anna en van de omgeving daarvan kon een dergelijke redoute niet getraceerd worden. Een redoute wordt gewoonlijk gedefinieerd als een eenvoudig, doorgaans gesloten verdedigingswerk.

⁶⁷ Idem, 10-10-1633, fol. 81.

latere tekeningen lagen deze in de Speelmanspolder op de dijk langs de Honte en op de zuidoost van het poldertje Divershoek.⁶⁸ Waarschijnlijk zijn deze door de Spanjaarden gebouwd en eveneens in juli 1632 in Staatse handen gekomen. Zeker is dat ze dit waren in oktober 1633, want toen kregen monstercorcommissarissen van het gewest Zeeland opdracht om vast te stellen hoeveel Staatse soldaten er gestationeerd waren.⁶⁹ Beide locaties behoorden toen tot het grondgebied van de ambachtsheerlijkheid van Namen in de Zuidelijke Nederlanden. De invloed van het fort St. Anna reikte toen dus verder dan het grondgebied waarop de vesting was gelegen.

Toen het fort St. Anna onder Staatse regie nog niet was afgebouwd is het getroffen door twee achtereenvolgende stormrampen, namelijk die van 1 november 1633 en 18 januari 1634. Beide rampen berokkenden grote schade aan de nabijgelegen (toen) Staatse forten St. Ambrosius (Stoofgat) en 't Luys en wel dusdanig dat beide vestingen werden opgegeven. Het fort St. Martijn op Hoogerwerf was zo beschadigd dat het tijdelijk niet meer bewoonbaar was en het scheelde weinig of ook deze vesting zou worden afgebroken. In de polder van Namen trad een dijkbreuk op.⁷⁰ Welke schade de rampen precies veroorzaakten aan het fort St. Anna is niet gedocumenteerd. Zeker is dat met aanpassingen van het fort in 1634-1635 relatief grote bedragen waren gemoeid.⁷¹ Gelet op de gevolgen voor de genoemde nabijgelegen forten moet de schade fors zijn geweest. Het werd noodzakelijk geacht om de zeedijken naast het fort te verleggen. Over de financiering daarvan ontstond in 1634 een conflict met de ingelanden van de polder van Namen die weigerden om daaraan mee te betalen.⁷² Op 19 juni 1634 berichtte de commandeur van het fort St. Anna aan de magistraat van het Hulsterambacht dat de dijkverlegging in gang was.⁷³

Zeer waarschijnlijk kon vanaf januari 1634 de afbouw van het fort St. Anna opnieuw (alsnog) ter hand worden genomen. Op 11 mei 1634 berichtte de commandeur van het fort aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat het fort sinds vorig jaar nog "onvolmaakt" was gebleven. Een groot deel van de gracht, zo schreef hij, lag droog. Met de aarde die bij verdieping ervan vrij zou komen dienden de wallen nog verhoogd te worden. Waarschijnlijk veroorzaakten een hoge vloed en een zware storm op 25 november 1635 opnieuw schade aan het fort.⁷⁴ Zeker is dat het fort in maart 1636 nog niet in de gewenste staat verkeerde. Inspecteurs van de Raad van State stelden onder meer vast dat de wallen en borstweringen zeer vervallen waren en dat de hutten van de soldaten tenminste voor de helft vernieuwd dienden te worden.⁷⁵ In juni 1636 besloot de Raad van State op aandringen van prins Frederik Hendrik om twee nieuwe blokken hutten te laten bouwen en tevens het plein te laten verhogen conform een bestek van Jacob Vleugels.⁷⁶

Tot het verlaten van het fort in 1718 is de oorspronkelijk bedoelde grondvorm, te weten een vesting met vijf bolwerken, intact gebleven. Structurele aanpassingen hadden vanaf 1632 overwegend betrekking op de bebouwing binnen het fort. Aan het uiterlijk veranderde steeds niets ingrijpends.

Door de Spanjaarden achtergelaten goederen

De Spanjaarden hadden in juli 1632 niet of nauwelijks de kans om eigendommen in veiligheid te brengen. Op 27 juli 1632 noteerden de fungerend commandeur van het fort, Jacques de Chantraines dict Broucqsault, en Pieter de Gomme, commies van de forten Lillo en Liefkenshoek, de volgende goederen die door de Spanjaarden waren achtergelaten, met enkele aanvullingen uit het magazijn van het fort Lillo:⁷⁷

A. Kruit

- 12.966 pond kruit.

B. Kanonnen

- Een halve metalen kartouw met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 24 pond, met affuit en toebehoren.

⁶⁸ Zie voor hun ligging o.m.: ZA, Kaarten Hattinga Staats-Vlaanderen, inv. 477 en 480.

⁶⁹ SZ, inv. 494, 10-10-1633, fol. 81.

⁷⁰ Gottschalk, 1977, deel III, p. 115.

⁷¹ Alleen al met de verhoging van de contrescarp van het fort over een lengte van 33 roeden (ca. 124 meter) was in 1635 een bedrag gemoeid van 2.169 ponden, 9 schellingen en 3 groten Vlaams (ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 640, fol. 275).

⁷² HA, inv. 665, documenten van 18-4-1634 en 28-4-1634; zie hiervoor verder paragraaf 7.3.

⁷³ Idem, brief van 19-6-1634.

⁷⁴ Leune, 2011, gedrukte versie p. 108.

⁷⁵ Bijlage 4; Verbaal St. Anna, voorjaar 1636.

⁷⁶ De financiering daarvan, waarvoor de kas van het gewest Zeeland werd aangesproken, had veel voeten in de aarde (RvS, inv. 53, 20-6-1636, verwijzend naar een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 3-6-1636).

⁷⁷ SZ, inv. 1247.2.

- Een veldslang met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 10 pond, zwaar 2439 pond, met affuit en toebehoren.
- Een metalen Mansfelder met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 5 pond, zwaar 410 pond, ongemonteerd.
- Een metalen veldslang, schietend 10 pond, zwaar 2362 pond, met affuit en toebehoren.
- Een metalen kartouw met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 24 pond, zwaar 4037 pond, met affuit en toebehoren.
- Een veldslang met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 10 pond, zwaar 2405 pond, met affuit.
- Een metalen kartouw met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 24 pond, zwaar 4169 pond, met affuit en toebehoren.
- Een metalen Mansfelder met het wapen van graaf Hendrik van den Bergh, schietend 5 pond, zwaar 432 pond, met affuit en toebehoren.
- Een metalen Mansfelder, schietend 5 pond, zwaar 397 pond, met affuit.
- Een metalen Mansfelder, schietend 5 pond, zwaar 389 pond, ongemonteerd.
- Een metalen Mansfelder, schietend 5 pond, zwaar 408 pond, met affuit.
- Twee oude, onbruikbare affuiten, die gebruikt werden voor Mansfelders.

C. Voorts aangetroffen

- 7250 pond musketkogels (275 manden).
- 6750 pond lonten (27 tonnen).
- 409 kogels van 5 pond.
- 11 kogels van 10 pond.
- 230 kogels van 24 pond.
- 255 schoppen.
- 69 houwelen.
- 30 bijlen.
- 202 kapmessen in een ton.
- 3 manden met oud ijzer en gebroken schoppen.
- 3 tonnen met pek.
- 18 lege kleine manden.
- 33 tonnen met beschuit.
- 30 eiken swalpen [balken].
- 6 lamoenwagens om kannen te vervoeren.⁷⁸
- 56 oude planken.
- 53 onbruikbare kruiwagens.
- 1 bok met twee metalen schijven, ongemonteerd.
- Een hoopje steenkolen om te branden.
- Een oude sloep.

D. Gekomen uit het magazijn van Lillo

- 1 last turf voor de wachten.
- 300 kaarsen.
- 1 ton met turken (fakkels).
- 5 schapenvachten.⁷⁹
- 3 briltonnen met hun borse.⁸⁰

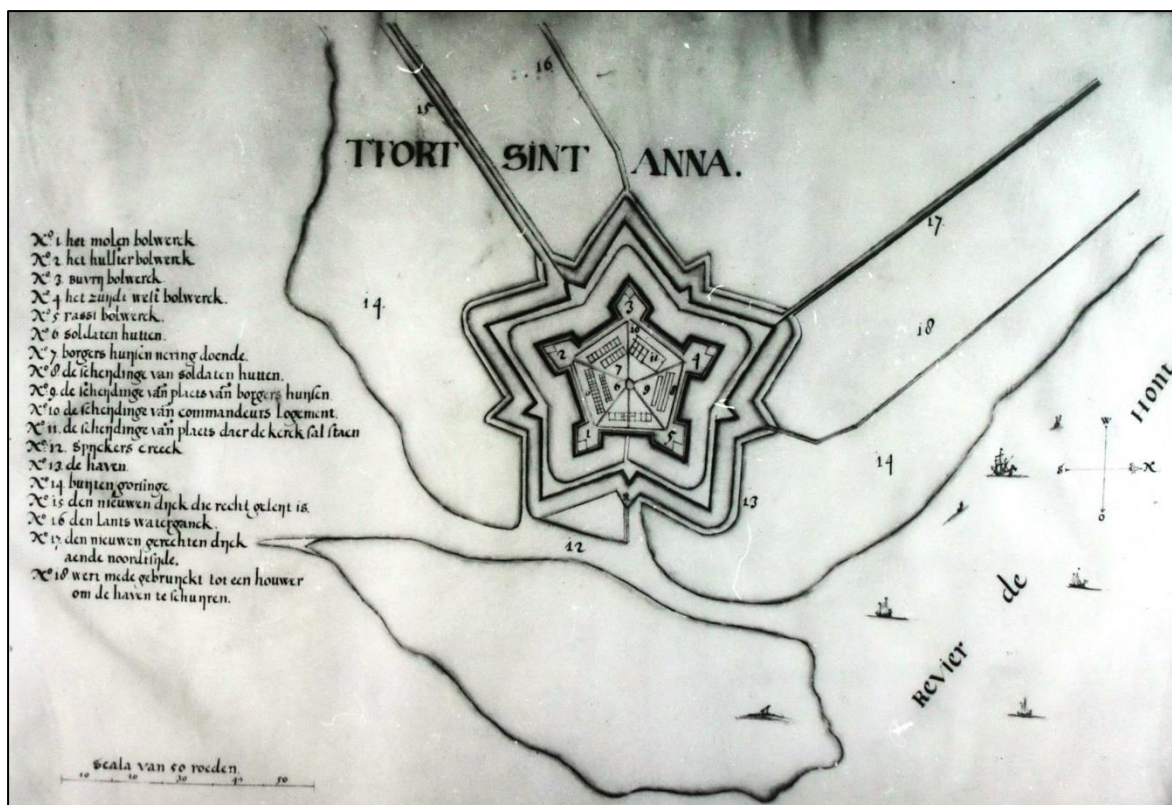
2.3 De eerste afbeelding na de afbouw

Kort na de afbouw van het fort onder Staatse regie werd, waarschijnlijk (gelet op de naamgeving van de bolwerken) omstreeks 1638 door de vestingbouwkundig ingenieur Quirijn van Lobbrecht de volgende afbeelding van het fort vervaardigd:

⁷⁸ Een lamoen is een disselboom met twee armen.

⁷⁹ Hulpmiddelen voor het bedienen van kanonnen.

⁸⁰ Tonnen met een deksel en een leren zak.

Het fort St. Anna ca. 1638.

Deze afbeelding is opgenomen in een atlas met kaarten van vestingwerken in de Republiek der Verenigde Nederlanden, vervaardigd in opdracht van prins Frederik Hendrik. De atlas verscheen in 1642. Anno 2016 berust deze bij de Service hydrographique de la Marine te Vincennes (een oostelijke voorstad van Parijs). In 1661 verscheen een tweede versie van deze atlas waarvan de afbeeldingen waarschijnlijk zijn vervaardigd door Johan Elandts, al dan niet gebaseerd op die van Van Lobbrecht.⁸¹

De cijfers die op de kaart van Van Lobbrecht voorkomen hebben de volgende betekenis:

1. Het Molenbolwerk.⁸²
2. Het Hulsterbolwerk.
3. Het Buvrybolwerk.⁸³
4. Het Zuidwestbolwerk.⁸⁴
5. Het Vassybolwerk.⁸⁵
6. Soldatenhutten.
7. Winkels van burgers ("*borgers huysen nering doende*").
8. Soldatenhutten.
9. Huizen van burgers.
10. Het logement van de commandeur.
11. De plaats waar de kerk komt te staan.⁸⁶
12. De "*Spijckers creeck*".
13. De haven.

⁸¹ Foto's (in zwart-wit) van beide versies van de atlas zijn onder de titel "Vesting en versterkte steden" (1642, 1661) te raadplegen in de bibliotheek van het Nationaal Archief te Den Haag (nr. 187 B 1) en voorts in de collectie van het Documentatiecentrum van de Stichting Menno van Coehoorn te Utrecht.

⁸² Op dit bolwerk was (sinds 1634) de molen van het fort gesitueerd.

⁸³ Genoemd naar Christiaan de Buvry; zie voor hem bijlage 5.

⁸⁴ De benaming van dit bolwerk is merkwaardig, want blijkens de windroos op de afbeelding lag dit in de noordwesthoek van het fort.

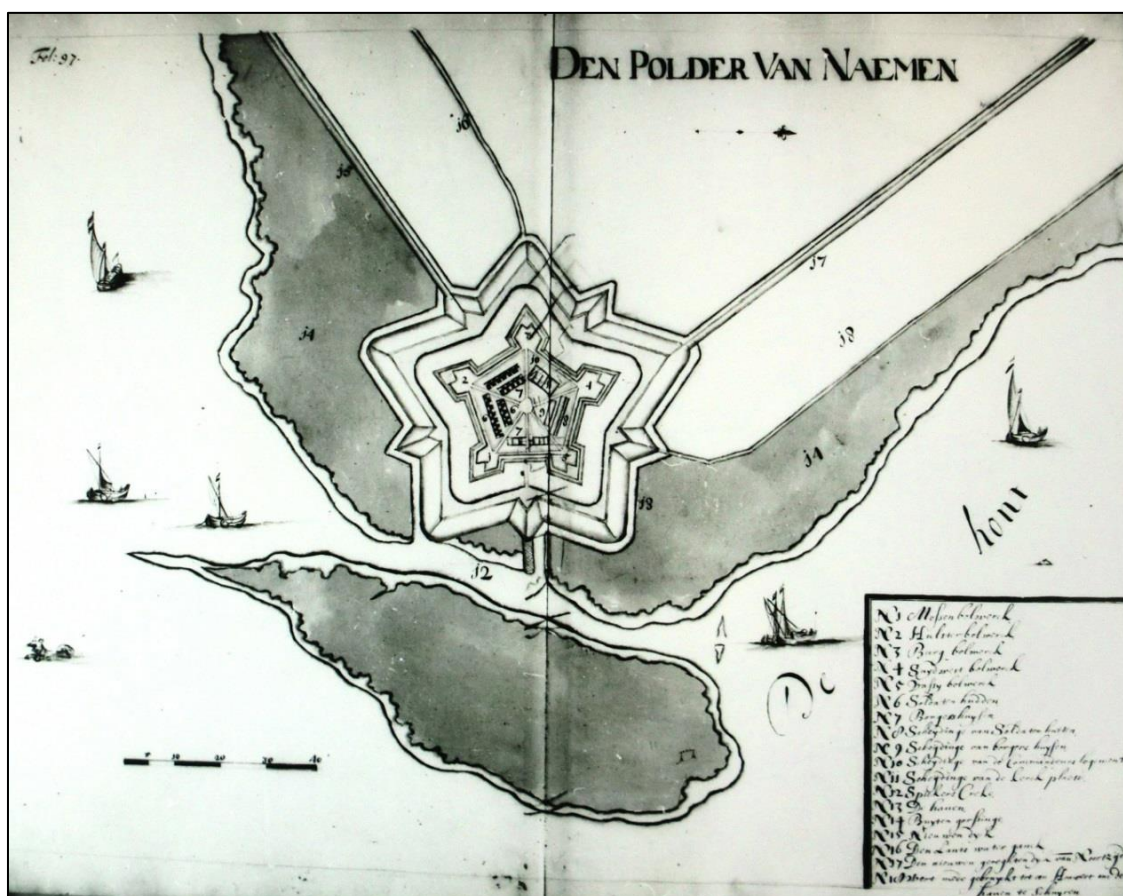
⁸⁵ Genoemd naar Robert de Wassy (Vassy); zie voor hem bijlage 5.

⁸⁶ De bouw daarvan werd aanbesteed in het voorjaar van 1639 (zie paragraaf 5.2).

14. Buitengorsingen.
15. De nieuwe dijk die recht gelegd is.⁸⁷
16. De watergang van het land [van de Republiek] (“den Lants waterganck”).⁸⁸
17. De nieuwe rechte (“gerechten”) dijk aan de noordzijde.⁸⁹
18. Wordt mede gebruikt als een “houwer” [hier in de betekenis van spuiikom] om de haven te “schuijren” [door te spoelen].

Op het “Eiland van Saeftinghe” (soms omschreven als de “Plaat van Saftinge”), gelegen aan de oostzijde van het fort, is een galg afgebeeld.⁹⁰

De afbeelding van het fort St. Anna die in 1661 verscheen wijkt nauwelijks af van de afbeelding in de atlas uit 1642 en geeft waarschijnlijk nog steeds de situatie weer van omstreeks 1638; de toelichtende tekst is verplaatst naar de rechterzijde; deze is bijna identiek met de tekst op de voorafgaande atlas, inclusief de merkwaardige benaming van het als 4 genummerde bolwerk; de naam van het Buvrybolwerk is gewijzigd in Bergschbolwerk, genoemd naar Bergen op Zoom, hetgeen topografisch gezien niet logisch was.⁹¹

Het fort St. Anna zoals gepubliceerd in 1661.

⁸⁷ Deze dijk aan de zuidwestzijde van het fort is omschreven als nieuw en als rechtgelegd; dit is gebeurd in de periode 1633-1635.

⁸⁸ Op andere afbeeldingen is deze watergang omschreven als de Sluisvliet.

⁸⁹ Deze dijk aan de noordwestzijde van het fort is omschreven als nieuw; de dijk werd rechtgetrokken in de periode 1633-1635 (zie paragraaf 7.3).

⁹⁰ Deze galg is duidelijker te zien op de (ongedateerde) afbeelding van het fort die berust in de Brabantcollectie van de Universiteit van Tilburg (TF HS 147 nr. 78) (zie verderop). Het was niet ongebruikelijk bij Staatse Scheldeforten (zoals in Lillo) dat de galg buiten het fort was geplaatst. Bij St. Anna werd een opgehangene afschrikwekkend getoond aan langs het fort varende schippers en aan bezoekers van het fort vanuit de Honte.

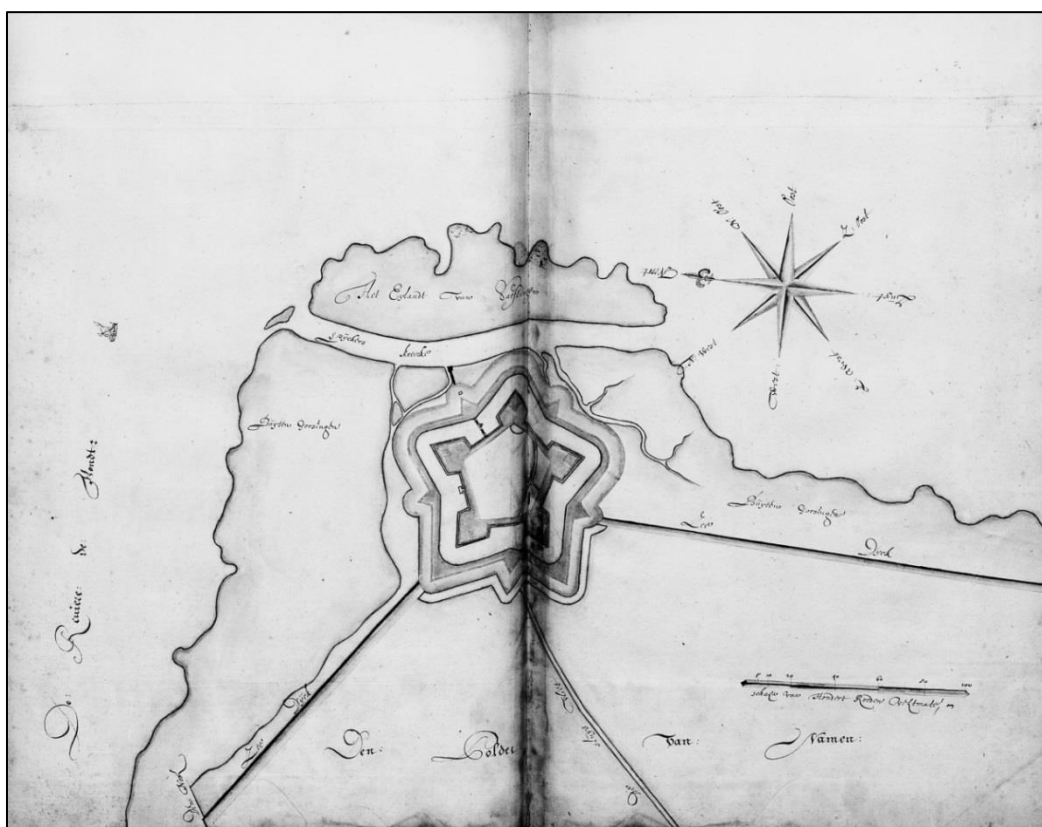
⁹¹ In de originele atlas is deze afbeelding afgedrukt op blz. 97; in de bundeling van de atlanten uit 1642 en 1661 (aanwezig in het Nationaal Archief te Den Haag) heeft deze bladzijde (foto) als nummer 175-17.

2.4 Latere afbeeldingen

Voor zover dit kon worden getraceerd zijn na de afbeelding van het fort uit ca. 1638 (zoals gekopieerd in 1661) nog de volgende afzonderlijke afbeeldingen vervaardigd:⁹²

- Een afbeelding door de vestingbouwkundig ingenieur en controleur van de fortificaties van de Republiek Bernard de Gomme, vervaardigd in de periode 1646-1660.
- Een in 1669 door Cornelis Elandts (zoon van de reeds genoemde Johan Elandts) gepubliceerde afbeelding.
- Een 17de eeuwse, ongedateerde afbeelding in een atlas met 105 plattegronden van vestingwerken in de Republiek.
- Een (laatste afzonderlijke) afbeelding van het fort uit 1715; zie hiervoor verder paragraaf 3.1 en paragraaf 8.2.

De door Bernard de Gomme vervaardigde afbeelding ziet er als volgt uit:

Fort St. Anna naar Bernard de Gomme.

Bernard de Gomme groeide op in het fort Lillo als zoon van de commies van de vivres en de ammunitieën aldaar, Pieter de Gomme, en was met de streek tussen Antwerpen en Bergen op Zoom goed bekend. Bernard ontwikkelde zich tot een bekwaam landmeter, vestingbouwkundig ingenieur en cartograaf. In de jaren 1642-1646 en 1660-1685 was hij in Engeland werkzaam als ingenieur ten dienste van het leger aldaar. Dat zijn vader als commies van Lillo in 1641 wegens malversaties was ontslagen en in de Republiek gedurende twaalf jaren geen openbare functies meer mocht bekleden was geen beletsel voor een indrukwekkende loopbaan van Bernard in Engeland. Hij werd er tot ridder geslagen en sloot zijn carrière af als ingenieur-generaal en kwartiermeester-generaal van het Engelse leger. In Londen was hij ook directeur van de Topografische Dienst. Hij werd eervol begraven in de Saint Catherine's Chapel van de Tower te Londen (zie voor zijn biografie verder deel 3).

Toen hij, nadat de Engelse koning Karel I was afgezet, in de periode 1646-1660 weer in de Republiek woonde vervaardigde hij velerlei kaarten van vestingwerken, waarschijnlijk in het kader van of als uitvloeisel van zijn functie als controleur van de fortificaties, waarvoor hij in 1647 van de Raad van State commissie

⁹² Bij enkele schetsmatige afbeeldingen op meeromvattende kaarten van de polder van Namen en van het Hulsterambacht wordt verderop stilgestaan.

verkreeg. Na zijn overlijden kwamen deze kaarten in het bezit van zijn schoonzoon Adrianus Beverland (Hadrianus Beverlandus) die ze bundelde in een atlas. Deze omvat afbeeldingen van 63 gefortificeerde plaatsen in dan wel in handen van de Republiek der Verenigde Nederlanden.⁹³ De originele versie van de atlas bevindt zich anno 2016 in de British Library te Londen.⁹⁴ De afbeelding van het fort St. Anna voegt niets toe aan de afbeeldingen van Van Lobbrecht en van Johan Elandts.

De door Cornelis Elandts gepubliceerde afbeelding van het fort is de volgende:

Het fort St. Anna zoals gepubliceerd in 1669.

De slecht zichtbare cijfers op deze afbeelding hebben de volgende betekenis:

1. Het [scheeps]hoofd.
2. De haven.
3. De plaat van Saftinge.
4. De Spiekerskreek.
5. De zeedijk.
6. De polder van Namen.
7. De Sluisvliet [dit cijfer is op de afbeelding niet te ontwaren].

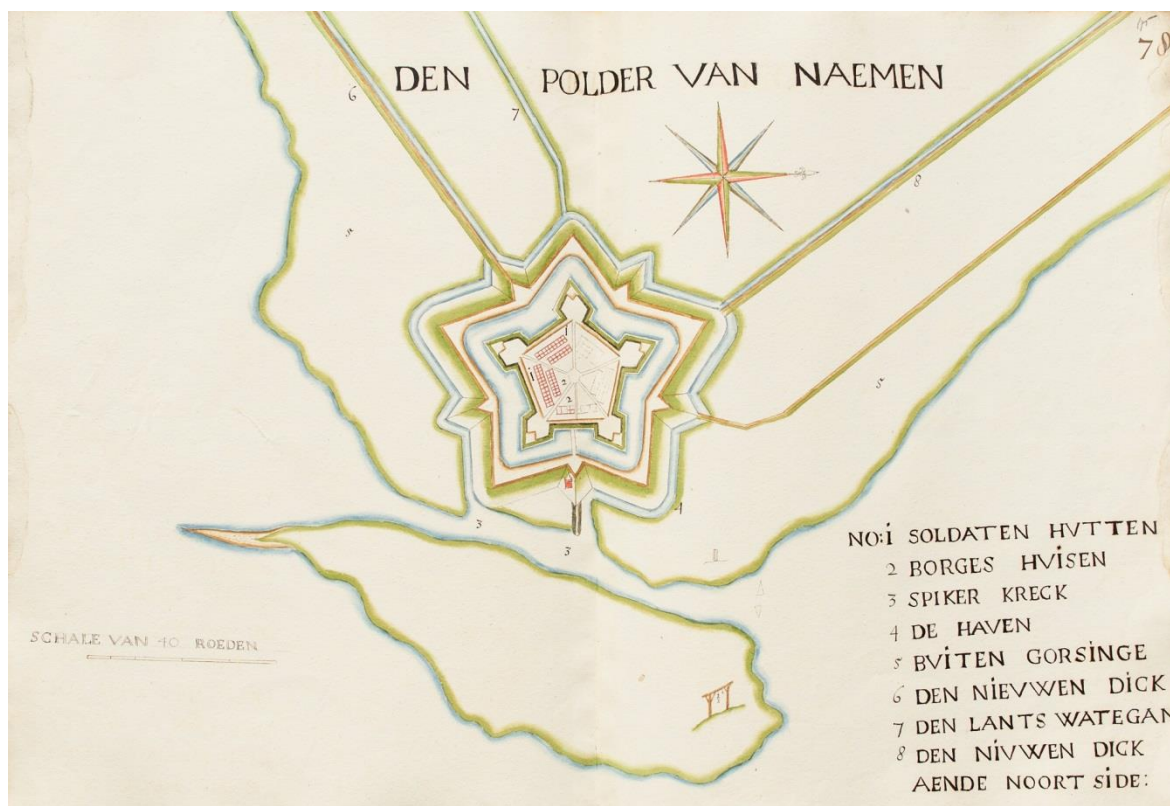
Deze kaart is als nr. 94 opgenomen in een atlas van vestingwerken in de Republiek (en enkele in de Zuidelijke Nederlanden) die in 1669 is gepubliceerd onder de titel “Theatre ou Livre des Cartes de toutes les Frontières des Pays Bas aussi bien des Villes comme des Forts etc.”. Deze atlas bevindt zich anno 2016 in de

⁹³ Zie voor bijzonderheden over Bernard de Gomme verder Westra, 2010 en Stoffels, 2013.

⁹⁴ British Library, Maps Kings Top 112-21. De afbeelding van het fort St. Anna is onder de naam “Den Polder van Namen” genummerd als 24.

Biblioteca Laurenziana te Florence.⁹⁵ Ten opzichte van de gekopieerde kaart van zijn vader Johan Elandts, gepubliceerd in 1661, bevat deze afbeelding geen nieuwe gegevens.

In een 17de eeuwse atlas met 105 plattegronden van vestingwerken in de Republiek der Verenigde Nederlanden bevindt zich de volgende, ongedateerde afbeelding van het fort:⁹⁶

Het fort St. Anna, 17de eeuw.

De maker van deze kaart is niet bekend, mogelijk was dit Johan Elandts. Het lijkt erop dat een deel van de ca. 1638 resp. 1661 afgebeelde bebouwing van het fort is verdwenen. Alleen aan de zuidoost- en de zuidwestzijde is nog (gekleurde) bebouwing waarneembaar. Aan de andere zijden zijn echter nog wel contouren van bebouwing te zien. Zouden de gebouwen aan deze zijden niet in steen zijn uitgevoerd, dan verklaart dit wellicht waarom de opstallen anders zijn afgebeeld. In dat geval is de bebouwing aan de andere zijden waarschijnlijk niet verdwenen.

Het fort St. Anna is ook afgebeeld op meeromvattende kaarten, in het bijzonder van de polder van Namen en van het Hulsterambacht. Soms zijn deze afbeeldingen zo globaal en schetsmatig dat ze niet de moeite waard zijn om ze eruit te lichten. Maar het komt ook voor dat ze na uitvergroting toch de moeite waard zijn om ze in deze paragraaf weer te geven.

⁹⁵ De atlas is in Florence aanwezig onder inventarisnummer MS.Pal.C.B.4.1., str. 1421. Diapositieven ervan bevinden zich in het Nationaal Archief (NA, Aanwinsten Collectie Afdeling Kaarten en Tekeningen, 4.AANW, inv. nr. 926) en in het Documentatiecentrum van de Stichting Menno van Coehoorn te Utrecht.

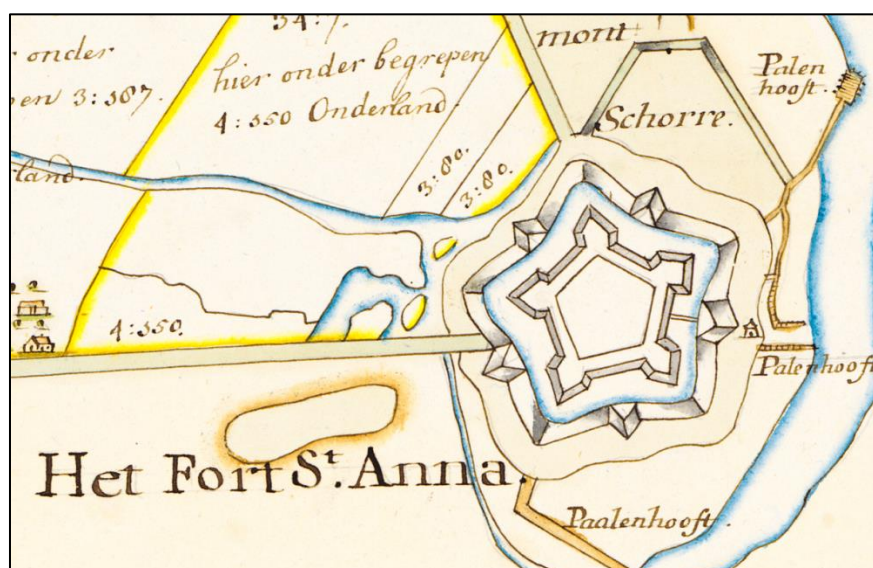
⁹⁶ Universiteit van Tilburg, Brabantcollectie, inv. TF HS 147, kaart nr. 78. De atlas bevond zich eerder in de bibliotheek van het Groot-Seminarie te Haaren en later in de bibliotheek van de Theologische Faculteit van de Katholieke Hogeschool te Tilburg. In het Jaarboek 1986/1987 van de Stichting Menno van Coehoorn is een inhoudsopgave van de atlas afgedrukt (blz. 82-83). Het Documentatiecentrum van deze Stichting beschikt over foto's van de erin opgenomen kaarten.

Op de wandkaart van Zeeland (samengesteld uit negen kaartbladen) die de titel draagt “Zelandiae Comitatus Novissima Tabula”, die is vervaardigd door Zacharias Roman en in 1654 voor het eerst is uitgegeven door Claes Janszn. Visscher te Amsterdam, veelal omschreven als de Roman-Visscherkaart van Zeeland, is het fort St. Anna, vermoedelijk naar de situatie omstreeks 1635, als volgt afgebeeld: ⁹⁷

Het fort St. Anna gezien vanuit het zuiden, ca. 1635, schetsmatig afgebeeld.

Op 10 juli 1679 vervaardigde de landmeter Herman Pierssens een kaart van het Hulsterambacht. Een verkleinde versie daarvan werd op 13 september 1746 gepubliceerd door D.W.C. Hattinga. Op deze kopiekaart is het fort St. Anna als volgt afgebeeld: ⁹⁸

Het fort St. Anna gezien vanuit het zuiden, 1679 (kopie uit 1746).

⁹⁷ Afgebeeld is het betreffende fragment op de kopieversie van de wandkaart die in 1748 is getekend door de Franse ingenieur Le Rouge. Een exemplaar van de Roman-Visscherkaart van Zeeland, die in 1662 opnieuw werd gedrukt, berust bij het Zeeuws Archief in de kaartencollectie van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen (ZA, KZGW, Zelandia Illustrata III.I, nr. 850).

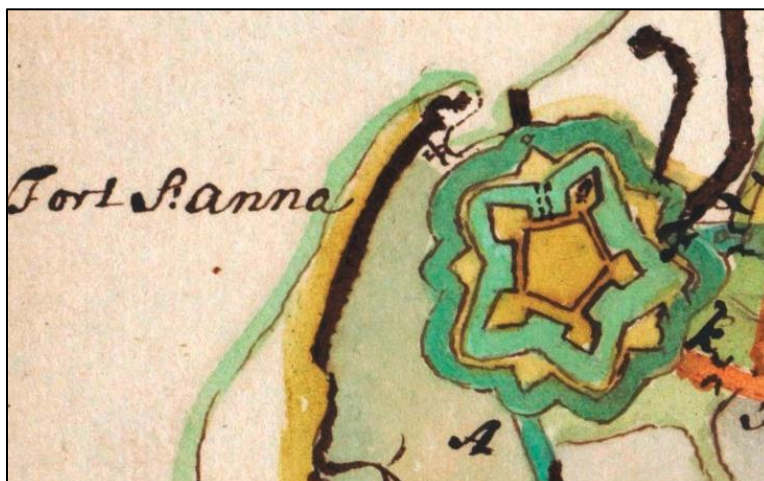
⁹⁸ ZA, Kaarten Hattinga Staats-Vlaanderen, inv. 481.

Op een kaart van de polder van Namen die vermoedelijk betrekking heeft op de situatie omstreeks 1685 is het fort St. Anna als volgt afgebeeld: ⁹⁹

Het fort St. Anna ca. 1685.

Op een (laatste) kaart van de (drijvende) polder van Namen d.d. 2 maart 1717 komt het fort St. Anna schetsmatig als volgt voor: ¹⁰⁰

Het fort St. Anna, 2 maart 1717.

⁹⁹ De kaart berust bij de Service Historique de l'armée de Terre te Vincennes, inv. 4.7. D.268, fol. 14 (zie bijlage 38). De maker van de kaart is niet bekend, maar is waarschijnlijk Herman Pierssens (zie paragraaf 7.7).

¹⁰⁰ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 3008; zie voor de meeromvattende kaart paragraaf 8.3.

2.5 De bestuurlijke aansturing vanaf juli 1632

In de korte periode waarin het fort St. Anna in Spaanse handen was, werd het aangestuurd door Spaanse bestuurlijke en militaire autoriteiten zoals deze zetelden in Madrid, Brussel en Antwerpen. Het is waarschijnlijk dat ook de Spaanse gouverneur van Hulst bij de besluitvorming over het fort betrokken was.

Vanaf 17 juli 1632 functioneerde het fort onder Staats bewind. Beslissingen over het wel en wee van de vesting werden vanaf nu genomen in Den Haag en deels in Middelburg. Nadat Hulst en het Hulsterambacht op 4 november 1645 op de Spanjaarden waren veroverd werden ook Staatse autoriteiten die in Hulst zetelden bij de besluitvorming over het fort betrokken; dit betrof in het bijzonder de commandeur van Hulst (die in de periode 1645-1671 het oppercommando over het fort voerde, maar ook daarna een invloedrijke actor bleef; zie hoofdstuk 3) en de (aparte) magistraten van de stad Hulst en van het Hulsterambacht. Een speciale positie in het bestuurlijke krachtenveld rondom het fort in de periode 1632-1718 werd ingenomen door de ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen; daarbij wordt uitgebreid stilgestaan in paragraaf 7.5.

De belangrijkste bestuurlijke autoriteiten zetelden in Den Haag. Het fort St. Anna was vanaf 17 juli 1632 eigendom van de Generaliteit.¹⁰¹ Belangrijke beslissingen (zoals over dure investeringen en over het voortbestaan) werden genomen door de Staten-Generaal. Het reguliere, alledaagse beheer van de vesting was toevertrouwd aan de Raad van State, die in de Republiek was belast met de zorg voor de defensie met inbegrip van het onderhoud van de vestingwerken. Bovendien was deze Raad belast met het (dagelijkse) bestuur van de Generaliteitsgebieden, waaronder Staats-Vlaanderen. De Raad nam beslissingen over aanpassingen aan het fort en over de benoeming en het ontslag van diverse functionarissen. Voorts besloot de Raad over de bevoorrading van het fort met ammunitie en levensmiddelen.¹⁰² De Raad zag er nauwlettend op toe dat zijn beslissingsbevoegdheid werd gerespecteerd. Staatse functionarissen die het waagden om buiten de Raad om en zonder voorafgaand mandaat beslissingen te nemen (bijvoorbeeld over aanbestedingen) konden een reprimande tegemoet zien.¹⁰³

Tweemaal per jaar (in het voorjaar en in het najaar) bezochten gedeputeerden van de Raad van State (vrijwel altijd twee) het fort; zij inspecteerden de kwaliteit van het vestingwerk en adviseerden de Raad over eventuele reparaties. Als deze spoedeisend waren hadden zij mandaat om daarover ter plekke knopen door te hakken. Vanaf 1636 tot de ondergang van het fort in 1718 zijn hun verbalen, op enkele uitzonderingen na, bewaard gebleven. Zij vormen de belangrijkste bron voor de reconstructie van de geschiedenis van het fort als vestingwerk. In bijlage 4 worden de bevindingen en aanbevelingen van de inspecteurs samengevat.¹⁰⁴

Nadat de Raad van State vanaf 1684 veruit de grootste eigenaar van land in de polder van Namen was geworden (zie paragraaf 7.7) werd indirect ook de greep van dit Generaliteitscollege op het fort St. Anna versterkt.

Het fort werd bekostigd conform artikel 4 van de Unie van Utrecht uit 1579. Hierin was bepaald dat de kosten van nieuw aan te leggen of de aanpassing van reeds bestaande forten en “sterckten” binnen de opstandige gewesten van de Nederlanden “*in 't generael gedraegen sullen worden*”.¹⁰⁵ Deze bepaling was ook op het fort St. Anna van toepassing. Het onderhoud daarvan werd in het belang geacht van de gehele Generaliteit. Gegeven het quotenstelsel op basis waarvan de kas van de Generaliteit werd gevoed impliceerde dit dat verhoudingsgewijze vooral het gewest Holland voor de financiering van het fort opdraaide; het aandeel van dit gewest in de bekostiging van de Generaliteitsuitgaven bedroeg (vanaf 1612) 57 %, dat van bijvoorbeeld Zeeland circa 9 %. Incidenteel verliep de bekostiging van het fort via de begroting van het gewest Zeeland. Door forse hiaten in het archief van de Rekenkamer van de Generaliteit kon dit niet systematisch gereconstrueerd worden. Vaststaat dat de aanzienlijke uitgaven die in de periode 1633-1636 gemoeid waren met de afbouw van het fort en met de aanpassing daarvan na de natuurrampen in deze periode betaald werden uit de kas van de Staten van Zeeland, waarna deze als Generaliteitsuitgaven werden gedeclareerd bij de Rekenkamer van de Generaliteit, onder verrekening van het aandeel van Zeeland in de

---

¹⁰¹ De Generaliteit is de aanduiding van het centrale bestuur van de Republiek ter onderscheiding van de gewestelijke en locale besturen. De Generaliteit omvatte de zeven gewesten van de Republiek plus de Generaliteitslanden (zie hiervoor: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Generaliteitslanden>), waaronder Staats-Vlaanderen.

¹⁰² Zo besloot de Raad van State op 11-1-1635 om naar het fort St. Anna 102 tonnen bier te sturen à fl. 4 en 4 stuivers per ton (RvS, inv. 52, fol. 26). Ter vergelijking: naar het garnizoen in Philippine gingen toen 86 en naar het fort Kruisschans 70 tonnen bier.

¹⁰³ Zo werd de commandeur van het fort St. Anna in 1633 berispt toen hij zonder toestemming van de Raad van State de aanleg of verbouw van een retranchement en van een redoute had aanbesteed, hetgeen overigens niet wegnam dat die aanbesteding werd goedgekeurd (RvS, inv. 50, 27-7-1633, fol. 64).

¹⁰⁴ Het is voor het eerst dat deze bron is benut in de geschiedschrijving over het fort.

¹⁰⁵ Groenveld, 2009, p. 62.

totale uitgaven van de Generaliteit.¹⁰⁶ Via de Zeeuwse kas werden enkele functionarissen van het fort betaald, zij het niet gedurende de gehele periode 1632-1718: de sergeant-majors, de commiezen, de geweldige provoosten en de kanonnier(s). Kleinere uitgaven aan onderhoud en bescheiden traktementen zoals dat van de vroedvrouw (althans wat het deel betreft dat voor rekening kwam van de Generaliteit) werden betaald uit de kas van de ontvanger van de gemene middelen van consumptie, eerst, in de periode 1632-1650 door de desbetreffende ontvanger te Bergen op Zoom, en daarna door de ontvanger die na de “reductie” te Hulst was gevestigd. De fortpredikant en de schoolmeester van het fort werden aanvankelijk betaald door de rentmeester van de geestelijke goederen te Bergen op Zoom en vanaf ca. 1650 door de rentmeester van de geestelijke goederen die in Hulst kantoor hield.

Het gewest Zeeland was nog op een andere wijze bij beslissingen over de gang van zaken op het fort betrokken. Het garnizoen van het fort bestond vaak en overwegend uit compagnieën van het Staatse leger die bekostigd werden via de kas van dit gewest, met name in de periode 1632-1680. Vaak beslisten de Gecommitteerde Raden van Zeeland er toen over (conform het adagium wie betaalt, bepaalt) welke compagnieën op welk moment en met welke sterkte op het fort dienden te verblijven. Zeeland had er belang bij dat het fort St. Anna als een Staatse vesting goed en effectief kon functioneren, want voor deze provincie fungeerde het fort als een frontiervestiging aan de zuidkant, net zoals de vesting Bergen op Zoom aan de oostkant. Vanuit het fort kon Zeeland worden aangevallen en met de beheersing en controle van de scheepvaart op de Schelde waren grote Zeeuwse militaire en economische belangen gemoeid. In Middelburg werd dan ook nauwlettend gevolgd wat zich op St. Anna afspeelde. Menigmaal werden de Staten van Zeeland en de Gecommitteerde Raden van Zeeland hierover per brief door de commandeur van het fort geïnformeerd, vooral in de periode 1632-1648 (zie bijlage 7). Telkens wanneer in Den Haag belangrijke beslissingen over het fort werden voorbereid zullen de Zeeuwse vertegenwoordigers in de Staten-Generaal en de Raad van State extra alert zijn geweest.¹⁰⁷

Het Haagse Binnenhof in de tweede helft van de 17de eeuw waar vanaf 17 juli 1632 de belangrijkste beslissingen over het fort St. Anna werden genomen.¹⁰⁸

¹⁰⁶ ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 640; RvS, inv. 50, 9-4-1633, fol. 317.

¹⁰⁷ In mijn boek over het Staatse fort St. Martijn op Hoogerwerf heb ik beschreven dat in 1633 vooral onder Zeeuwse druk in de Raad van State werd besloten om deze vesting na de stormrampen van 1-11-1633 en 18-1-1634 niet te ontmantelen, zoals serieus was overwogen (Leune, 2011, gedrukte versie, p. 76). Aannemelijk is dat een vergelijkbare invloed is aangewend toen na de stormrampen van 1633, 1653 en 1682 in Den Haag over het voortbestaan van fort St. Anna werd beslist.

¹⁰⁸ NA, Stedenatlas De Wit, Amsterdam, 1698, p. 106 (fragment).

Hoofdstuk 3: Het fort als militaire vesting

3.1 De uitrusting van de vesting

Het fort St. Anna is geconstrueerd conform de principes van het zogeheten oud-Nederlandse stelsel.¹⁰⁹ Dit wordt gekenmerkt door aarden wallen, natte grachten en bastions (bolwerken) met rechte flanken die haaks staan op de courtines, d.w.z. de delen van de vesting die zijn gelegen tussen de bastions.¹¹⁰

Zowel de binnenwal (ook hoofdwal of escarp genoemd) als de buitenwal (contrescarp) van het fort St. Anna had een steil hellend buitentalud om beklimming te bemoeilijken.¹¹¹ Aan de hoofdwal lagen vijf bastions. Daarop bevonden zich de belangrijkste vuurmonden (kanonnen, houwitsers en mortieren) van de vesting. In de borstweringen van de hoofdwal waren enkele openingen (embrasures) aangebracht, van waaruit vijandelijke aanvallen met geschut konden worden bestreden (zie verder paragraaf 3.4).

Twee van de oorspronkelijke namen van de bolwerken (zie paragraaf 2.3) zijn in de loop van de tijd gewijzigd. Vermeld is reeds dat tussen 1638 en 1661 de naam van het Buvrybolwerk is gewijzigd in Bergschbolwerk. Ongewijzigd bleven de namen Molen- en Hulsterbolwerk. Waarschijnlijk werd het Noordwestbolwerk (in 1638 en 1661 foutief omschreven als het Zuidwestbolwerk) veranderd in het Goese bolwerk (vermeld in 1683).¹¹² Of het Vassybolwerk die naam heeft behouden tot de ondergang van het fort is onduidelijk, maar niet zo waarschijnlijk.

Aan de binnenzijde van decontrescarp lag een doorlopende zogeheten bedekte weg die vanaf de buitenzijde niet zichtbaar was en van waaruit in een vroege fase van belegering het fort kon worden verdedigd. Tussen de binnen- en de buitenwal lag een gracht, die qua breedte en diepte lastig viel over te steken. Via een sluis kon het grachtwater worden ververst en kon de waterstand worden geregeld. Het fort was toegankelijk via een houten ophaalbrug over de gracht. Deze lag oorspronkelijk, tijdens de bouwphase, aan de westzijde en na de afbouw aan de oostzijde van het fort.

De onderwal aan de grachtzijde was beplant met een doornenhaag, waarschijnlijk bestaande uit haagdoorns, meidoorns of sleedoorns. Deze struiken boden de verdedigers de mogelijkheid om erdoorheen te schieten, terwijl de aanvallers de onderwallen niet zonder kleerscheuren konden veroveren. De doornenhagen werden jaarlijks gesnoeid en werden periodiek opnieuw aangeplant, hetgeen door de steilte van de helling buitengewoon lastig was.¹¹³ Inspecteurs van de Raad van State gingen jaarlijks na of de doornenhaag in orde was en toonden zich daarover menigmaal kritisch. De binnenwal was aan de bovenzijde beplant met bomen. Het was gebruikelijk dat hiervoor olmen, iepen of essen werden gebruikt.¹¹⁴ Bomen verstevigden via hun wortels de wallichamen, zodat verzakkingen of het afspoelen van aarde in geval van zware regenval konden worden tegengegaan. Ze boden dekking tijdens belegeringen. De kruitdamp van kanonnen bleef ertussen hangen, waardoor een rookgordijn gevormd kon worden. In geval van nood konden bomen worden gekapt om bressen te dicht en versperringen op te werpen. De bomen op de wallen zorgden ook voor brandhout.

Het is onduidelijk of ook decontrescarp beplant was met bomen. Zeker is dat de buitenwal oorspronkelijk voorzien was van palissaden, kruiselings gerangschikte houten aangepunte palen, geplaatst op de top van het hellende buitentalud. Zeker is ook dat zich in 1682 nog palissaden op de buitenwal bevonden, hetgeen beplanting met bomen overigens niet uitsluit. De buitenzijden van de buitenwal die grensden aan zeewater (de buitenzijden van decontrescarp aan de westkant grensden aan land) stonden bloot aan eb en vloed en waren buitengewoon kwetsbaar tijdens zware stormen en hoge vloed. Regelmatig dienden die waldelen aan de voet opnieuw te worden bemat met rijshout (takken of twijgen van wilgen). Vier strekdammen aan de noordoost-, de oost- en de zuidoostzijde (tweemaal) van de vesting (waarvan er één tevens fungeerde als

---

¹⁰⁹ Zie voor de kenmerken van dit stelsel: Van Hoof, 1991, p. 36 en 37.

¹¹⁰ Kamps, Van Kerkum en De Zee (red.), p. 32.

¹¹¹ De navolgende vestingbouwkundige kenmerken van het fort St. Anna zijn merendeels ontleend aan de verballen van de Raad van State (zie bijlage 4); ze worden in deze paragraaf slechts zeer beknopt samengevat; voor gedetailleerde gegevens terzake wordt naar de verballen verwezen.

¹¹² Verbaal voorjaar 1672, fol. 15; RvS, inv. 1856, Verbaal van Francois Cuper van Holthuysen d.d. 26-7-1683.

¹¹³ Incidenteel werd de doornenhaag aan de bermen van de hoofdwal helemaal opnieuw aangeplant. Hiertoe werd onder meer in maart 1658 besloten (Verbaal St. Anna, voorjaar 1658).

¹¹⁴ Op 7-11-1642 machtigde de Raad van State de commies van het fort St. Anna om 700 iepen te laten planten op de wal van het fort, met een plantafstand van 10 voeten en in twee rijen (RvS, inv. 60, 7-11-1642, fol. 81).

In maart 1713 is melding gemaakt van afgestorven lindebomen op het fort, maar vermoedelijk betrof dit bomen op het plein, niet op de wallen. Aan de commies van het fort werd in september fl. 43 en 18 stuivers vergoed wegens het inkopen en laten planten van 18 lindebomen (Verbaal najaar 1713, fol. 40).

scheepshoofd) fungeerden als stroombreker.¹¹⁵ Met grote regelmaat spoelden delen daarvan weg en dienden ze gerepareerd te worden.¹¹⁶ De natuur was doorlopend een geduchte tegenstander van de vesting.

Op de zeedijken langs (buiten) de vesting bevonden zich aan beide zijden traversen, ook barrières genoemd. Ze werden aangelegd om de toegang tot het fort via de zeedijken te (ver)hinderen. Aan de oostzijde lag het haventje van het fort. Daarin lag een sluisje. In de monding van het Saftingergat lagen een of meer oorlogsschepen (“wachtschepen”) van de Admiraliteit van Zeeland geposteed. Ook zij vormden bestanddelen van de defensie van het fort. Zij speelden voorts een rol bij de inning van licenten (zie hoofdstuk 6).

Het was mogelijk om het fort aan de landzijde te verdedigen door (in elk geval het oostelijke deel) van de polder van Namen onder water te zetten via een bij het fort gelegen sluis in de zeedijk aan de zuidzijde, die gewoonlijk in gebruik was als uitwateringssluis.¹¹⁷ Vermoedelijk is deze defensieoptie alleen in 1635 kortstondig toegepast.

De oppervlakte van het fort bedroeg ca. 100.000 vierkante meter. Via een poort (die ongetwijfeld was voorzien van een valhek) werd toegang tot de vesting verkregen. Naast de poort lag een wachtverblijf (corps du garde). In het midden bevond zich een plein met een waterput. Rondom het plein lagen diverse gebouwen: barakken voor de soldaten, een kruithuis (ook kruittoren genoemd), magazijnen (waaronder een turfschuur) en de huizen van de commandeur, andere officieren (kapiteins, luitenanten, vaandrags), de sergeant-majoor, de commies, de provoost, de licentmeester, de predikant en de schoolmeester.¹¹⁸ Al deze panden waren doorgaans eigendom van de Generaliteit (“het land”).¹¹⁹ In het fort lagen ook panden die eigendom waren van particulieren, meestal winkeliers.¹²⁰ Sommige van deze panden hadden een huisnaam, zoals “Het Canon”, “De Witte Leeuw” en “De Hope”.¹²¹ Voorts was er een kerkgebouw (zie hiervoor verder paragraaf 5.2). Op de bolwerken waren wachtverblijven (“corps du gardes”) gesitueerd. Op 10 juni 1642 besloot de Raad van State om ook op het Molenwerk zo’n verblijf (een vijfde) te laten plaatsen.¹²²

In de bebouwing van de vesting traden in de periode 1632-1718 regelmatig veranderingen op. Deze zijn niet systematisch gedocumenteerd. Ingrijpend waren de aanpassingen in de periode 1633-1636.¹²³ De inkrimping van het garnizoen na 1648 bracht vervolgens uiteraard een verandering met zich van de huisvestingscapaciteit en menigmaal werd de bebouwing aangepast na beschadigingen door natuurrampen,

---

¹¹⁵ De ligging van de strekdammen is o.m. afgebeeld op de kaart van de polder van Namen uit ca. 1685; zie bijlage 38.

¹¹⁶ Zie bijv. het advies van Jacob Vleugels in aug. 1648 om het rijshoofd ten noorden van het fort te versterken (RvS, inv. 66, 21-10-1648, fol. 161). In 1683 werd publiekelijk aanbesteed: het landwaarts verlengen van het uiterste zuiderhoofd en dit vervolgens door een duikeldam vasthechten aan de “hoge grond” (in het voormalige poldertje Marlemont) van de voormalige vogelkooi die eigendom was van de overleden commandeur Philips de Vassy (Verbaal Raad van State najaar 1672, fol. 83 v).

¹¹⁷ Tussen het oostelijk en het westelijk deel van de polder van Namen lag een binnendijk, waardoor het laatstgenoemde deel bij een om militaire redenen uitgevoerde inundatie droog kon blijven.

¹¹⁸ De verbalen van de Raad van State bevatten over reparaties van deze panden velerlei bijzonderheden; zie bijlage 4. Ook in vele resoluties van de Raad van State zijn diverse details opgetekend. Zo werd op 13-11-1637 besloten dat het dak van het magazijn, dat gedekt was met riet, voorzien diende te worden van dakpannen (RvS, inv. 54, fol. 324).

¹¹⁹ De predikanten bewoonden soms een huis van “het land” en soms een eigen huis. Pas vanaf 1646 was de commandeurswoning eigendom van de Generaliteit. Eerder bestond een hybride situatie: de woning was eigendom van de commandeur, maar aanpassingen aan de woning werden (soms voor aanzienlijke bedragen) door de Generaliteit bekostigd.

¹²⁰ Op 6-6-1639 bepaalde de Raad van State dat de particuliere erven in het fort werden uitgegeven op een redelijke prijs. Ingenieur Jacob Vleugels kreeg opdracht om de eigendomsgrenzen van de bestaande huizen in het fort op een eenparige wijze af te palen (RvS, inv. 57, 6-6-1639, fol. 50).

¹²¹ Voor het huis “Het Canon” wordt verwezen naar Cornelis Matthijsse Knollaert (zie bijlage 5). Het huis “De Witte Leeuw” is o.m. vermeld in HA, inv. 366 a, fol. 136. De ligging van het huis “De Hope” op het plein van het fort is gedetailleerd (d.w.z. met belendingen) beschreven; zie: WBA, not. arch. Bergen op Zoom, inv. 77, akte nr. 48, 13-3-1653.

¹²² RvS, inv. 60, 10-6-1642, fol. 201.

¹²³ In 1642 ging de bebouwing nog eens op de schop. Ten behoeve van de bouw van een nieuw commandeurshuis werden winkelpanden verplaatst, evenals de turfschuur (RvS, inv. 60, 3-5-1642, fol. 17 en 18). Over de herbouw van de turfschuur werd aangetekend: te bouwen achter het huis van de commies en te stellen op een muur van steen, ca. twee voeten boven de grond. Daarbij te gebruiken: de gebinten, de zoldering, de pannen en het ijzerwerk van de te slopen panden en van de oude turfschuur, waardoor volgens ingenieur Vleugels de herbouw niet veel hoefde te kosten.

zoals na de hoge vloed van 26 januari 1682. In de periode 1684-1718 werden nog regelmatig - soms kostbare - reparaties verricht aan gebouwen die eigendom waren van de Generaliteit (zie voor bijzonderheden bijlage 4).

Op 11 maart 1639 verleende de Raad van State toestemming aan de commandeur van het fort om een uurwerk en klokje te laten maken, te bekostigen door enige “impositien” [belastingen] op de bieren en wijnen, zoals in Philippine was gebeurd.¹²⁴

In of nabij het fort lagen vier soorten tuinen (tuintjes) waarin groente en ook fruit werden gekweekt. Allereerst de tuintjes achter woonhuizen. Zeker is dat deze zich bevonden achter de “landswoningen”, getuige beslissingen van de Raad van State over aanpassingen daarvan zoals het vernieuwen van omheiningen.¹²⁵ Aannemelijk is dat er ook achter (diverse) particuliere woningen tuintjes lagen. In de tweede plaats waren er tuintjes op erven in het fort die onbebouwd waren al dan niet na de sloop van opstallen.¹²⁶ In de derde plaats mag worden aangenomen dat zich in een of meer bolwerken tuintjes bevonden, zoals gebruikelijk bij vergelijkbare Staatse forten zoals Lillo en Liefkenshoek. Over de toewijzing van deze tuintjes werd door de Raad van State beslist, zoals in september 1668.¹²⁷ Tenslotte waren er tuintjes die buiten de vesting waren gelegen en die daarom als buitentuinen werden betiteld.¹²⁸ Aan de westzijde van het fort lagen in het aangrenzende deel van de polder van Namen twee kaveltjes, opgedeeld in diverse bebouwde, aangeplante percelen.¹²⁹ Ze waren als volgt gesitueerd:¹³⁰

De onderaan afgebeelde, met bomen of struiken afgepaalde buitentuinen van het fort St. Anna aan de westzijde, 1715.

Over het soort groente en fruit dat daar werd gekweekt zijn geen bijzonderheden aangetroffen. De diaconie van de fortkerk besliste over een tuin “buijten dese schansse” die in 1681 na het overlijden van iemand die

¹²⁴ RvS, inv. 57, 11-3-1639, fol. 190.

¹²⁵ Zie de verbalen van de Raad van State van voorjaar 1704 (fol. 43), najaar 1710 (fol. 33), voorjaar 1711 (fol. 44 en 44 v), najaar 1715 (fol. 47) en najaar 1716 (fol. 58 v).

¹²⁶ Zie bijv. het verbaal van voorjaar 1708, fol. 47.

¹²⁷ Verbaal Raad van State St. Anna najaar 1668, fol. 15 v.

¹²⁸ Het was de eigenaar of eigenaren van grond vlakbij het fort (in 1638 en waarschijnlijk ook al eerder en later) verboden om deze grond binnen een straal van 200 roeden te bezaaien (SZ, inv. 497, 19-4-1638, fol. 65 v). Dit verbod gold klaarblijkelijk niet voor het gebruik van deze grond als moestuin of als begraafplaats ten behoeve van het fort. Zo kon die grond toch nog een nuttige bestemming krijgen.

¹²⁹ Deze kaveltjes zijn afgebeeld op de kaart van de polder van Namen uit ca. 1685 als perceelnummers A 12 en A 13; zie bijlage 38.

¹³⁰ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH, nr. 3726 (fragment; zie voor de meeromvattende kaart hoofdstuk 8).

door de diaconie was onderhouden voor fl. 1, 17 stuivers en 8 penningen werd verhuurd aan de commandeur van het fort, Johan van Bronckhorst.¹³¹ Deze tuin was gelegen op het oude kerkhof van het fort. Kennelijk bestond er in 1681 een nieuw kerkhof dat zeer waarschijnlijk op een van de genoemde andere percelen heeft gelegen. Het was destijds binnen Staatse forten ongebruikelijk dat begraafplaatsen binnen de vesting lagen; dit had zowel te maken met ruimtegebrek als met overwegingen van volksgezondheid. Er werd een uitzondering gemaakt voor hooggeplaatsten; die werden veelal in de fortkerk begraven, ook in St. Anna. Als begraven buiten de vesting vanwege belegering of inundatie van de landzijde niet mogelijk was kwam het in de Staatse Scheldeforten voor dat overledenen in de fortwallen ter aarde werden besteld. Of dit ook in St. Anna gebeurde is niet bekend.

Op 2 november 1684 is vermeld dat het ene perceel van 3 gemeten en 80 roeden (genummerd als kavel nr. 12 in het oostelijk deel) na de ramp van 1682 eigendom was gebleven van commandeur Johan van Bronckhorst. Het daarmee gemoeide dijkgeschot was door hem betaald. Het andere, vergelijkbare perceel (genummerd als 13), was eigendom geweest van commandeur Bernard de Beaufort en de commies Roeland Clouck. Voor dit perceel was nooit geschot betaald.¹³² Het werd in 1684 eigendom van de Generaliteit.¹³³

Op 29 november 1684 is vermeld dat dit perceel werd gebruikt door commandeur Van Bronckhorst, de commies Roeland Clouck en andere “bedienden” van het fort. Deze hadden (evenals de vroegere eigenaar De Beaufort) op eigen kosten sedert vele jaren het perceel opgehoogd en geschikt gemaakt voor tuinen en boomgaarden. Na de ramp van 26 januari 1682 was het stukje land “gantsch gedestruert”. Het verzoek van de gebruikers om opnieuw te worden vrijgesteld van betaling van het geschot werd door de Raad van State ingewilligd.¹³⁴

De natuurrampen die de polder van Namen hebben getroffen (zie voor een overzicht paragraaf 7.1) lieten telkens ook het fort St. Anna niet onberoerd. Dat geldt met name voor de overstromingen van 1 november 1633, 9 november 1653, 26 januari 1682 en 3 maart 1715. Deze veroorzaakten steeds forse schade aan de binnen- en buitenwallen en aan de bebouwing van het fort.¹³⁵

De molen

Op het bolwerk aan de zuidoostzijde van het fort werd in 1634 een korenwindmolen gebouwd, waarnaar dit bolwerk sindsdien werd genoemd. Toen het fort in juli 1632 in Staatse handen kwam functioneerde er in de polder van Namen een korenwindmolen (zie paragraaf 7.4). Vermoedelijk werd het riskant geacht om het koren dat nodig was voor het garnizoen van het fort St. Anna op die molen te laten malen omdat die toen op Spaans, d.w.z. vijandig grondgebied lag, zij het in een Staatse invloedssfeer (zie hoofdstuk 7). Zeker is dat het graan ten behoeve van het fort vóór de komst van een eigen molen (onder meer?) werd gemalen in de molen van Valckenisse (op Zuid-Beveland).¹³⁶ Op 2 juni 1634 gaf de Raad van State toestemming om op het fort een korenwindmolen te bouwen tegen een recognitie van fl. 6 per jaar.¹³⁷ De bouw werd gegund aan de in Middelburg wonende “landstimmerman” Michiel Gillissen. De eerste eigenaren van de molen waren, ieder voor de helft, Jaques de Chantraines dict Broucsault ofwel, kortweg Jaques Broucsault, commandeur van het fort (en toen ook van het fort Lillo) en Pieter de Gomme, commies van de vivres en de ammunitie van de forten Lillo en Liefkenshoek. Het aandeel van De Gomme werd in 1642 aan de andere eigenaar verkocht voor (niet minder dan) fl. 1100; de molen was kennelijk bijzonder rendabel, niet verwonderlijk vanwege de toenmalige omvang van het garnizoen. Na het overlijden van Broucsault kwam de molen in het bezit van zijn dochter Jeanne Maria de Chantraines dict Broucsault die gehuwd was met Willem de Levin, heer van Famars. Na hun overlijden ging het eigendom over naar hun zoon Charles de Levin alias Famars, heer van Mont Saint Aldegonde, kapitein en later (1688) majoor in Staatse dienst. Zijn zuster Alisse werd vervolgens eigenaresse omdat zij diens universeel erfgename was. Uiteindelijk zou zij de molen van haar grootouders van moederszijde verkopen.

¹³¹ HA, Kerkrekeningen St. Anna 1670-1697, inv. 366 a, fol. 52.

¹³² RvS, inv. 1856, stuk nr. 3, 2-11-1684.

¹³³ RvS, inv. 1846, Bijlage bij het verbaal betreffende de verpachting van de tienden in de polder van Namen in juli 1688; de omvang van het perceel werd omschreven als 3 gemeten en 74 roeden.

¹³⁴ RvS, inv. 1856, Verbaal (eindverslag) van 29-11-1684, fol. 12 en 12 v.

¹³⁵ In de Verbalen van de Raad van State zijn hierover velerlei bijzonderheden opgetekend; zie bijlage 4.

¹³⁶ SZ, inv. 495, 12-8-1634, fol. 27.

¹³⁷ RvS, inv. 51, 2-6-1634, fol. 513. De navolgende beknopte geschiedenis van de molen is vooral ontleend aan gegevens die zijn opgenomen in de Verbalen van de Raad van State; zie hiervoor met name de verbalen van najaar 1656, voorjaar 1657, voorjaar 1663, najaar 1664, voorjaar 1665, najaar 1665, najaar 1669, najaar 1679, voorjaar 1681, najaar 1688, najaar 1691, voorjaar 1693 en juli 1693; de betreffende gegevens zijn vermeld in bijlage 4; voorts is geput uit het verbaal betreffende Hulst, voorjaar 1699 (inv. 1592).

Vermoedelijk was Gillis Willemse de Fau (Fauton, Fou) de eerste molenaar op het fort; hij was er eerder (of mogelijk gedurende enige tijd tevens) werkzaam als soldaat.¹³⁸

Door de Raad van State werd op 20 april 1657 bepaald dat de molen een “dwangmolen” zou zijn voor de ingezetenen van het fort; hun graan mocht niet meer op een andere molen worden gemalen. Dit verbod was een reactie op toegenomen concurrentie van de molen bij Duvershoeck (die vanaf 4 november 1645 ook op Staats grondgebied was komen te liggen) maar hield ook (en waarschijnlijk vooral) verband met de teruggang van inkomsten door de reductie van het garnizoen op het fort na de Vrede van Münster. Vanaf 1663 werd er door de eigenaar(s) van de molen en de pachter daarvan regelmatig bij de Raad van State geklaagd over schade als gevolg van de hoogte van de bomen op het Molenbolwerk. Deze bomen hinderden de windvang. Het snoeien van de bomen bracht echter weinig soulaas. De Raad van State stelde zich op het standpunt dat de molen te laag stond en dat de kosten van verhoging voor rekening van de eigenaar(s) dienden te komen. Vooral na de forse inkrimping van het garnizoen vanaf 1648 was de molen nauwelijks nog rendabel. In 1679 confronteerden de erfgenamen van Willem de Levin de Raad van State met een keuze uit twee mogelijkheden: afbraak en herbouw elders of anders verkoop. Zij wilden ervan af en verklaarden zich bereid om de molen voor fl. 900 aan de Generaliteit te verkopen. De Raad van State aarzelde om de knoop door te hakken. De kwestie sleepte zich nog geruime tijd voort. Op 23 juli 1691 machtigde de Raad van State uiteindelijk de ontvanger van de verpondingen te Hulst, Pieter de Beaufort, om de molen voor maximaal fl. 600 aan te kopen. Deze zag kans om de molen voor fl. 550 te kopen van Alisse de Levin (vrouw van Mont Saint Aldegonde), waarbij de nog openstaande verpondingsschuld werd kwijtgescholden.¹³⁹ De Raad van State stemde er op 29 oktober 1691 mee in.¹⁴⁰ In 1693 werd vastgesteld dat de staat van de molen dusdanig slecht was dat het maar beter werd geacht om geen geld meer te spenderen aan reparaties. Zo werd besloten om de molen af te breken en de restanten, uitgezonderd de molenstenen, publiekelijk te verkopen. Dit bracht medio 1693 slechts fl. 48 op. Eind 1693 werd de “vervallen en caduque koorwintmolen” verkocht aan Josias de Blicck voor 22 pond Vlaams (fl. 132), hetgeen op 9 januari 1694 werd goedgekeurd door de Raad van State. Daaraan werden enkele voorwaarden verbonden: de koper diende “voor ‘t ganckbaer houden” van de molen “sufficiante” borgen aan te stellen en de voor de molen geldende verponding (een vermogensbelasting) te betalen. De Blicck protesteerde en maakte kenbaar dat hij de molen “vrij en onbelast, sonder betalinge van eenige chijns of andere lasten” had gekocht. Op 16 februari 1699 gaf de Raad van State opdracht aan hun twee gedeputeerden om tijdens hun eerstvolgende visitatie van Hulst de kwestie uit te zoeken. De volgende maand overtuigden zij zich ervan dat De Blicck bij de koop “geeximeert” [vrijgesteld] was van de genoemde verplichtingen. De Blicck gaf te kennen dat hij de molen nooit zou hebben gekocht als hij was geïnformeerd over de gestelde condities.¹⁴¹ Het is onduidelijk wat er vervolgens met de restanten van de molen is gebeurd. Mogelijk was het De Blicck slechts te doen om de aankoop van de molenstenen en had de koop alleen daarop betrekking.¹⁴² Deze waren mogelijk in Hulst bruikbaar, want daar was De Blicck toen molenaar en pachter van de twee landskoren- en windmolens en van de rosmolen. Zijn pachtcontract in Hulst werd ingaande 1 april 1699 met een periode van zeven jaren verlengd tegen een pachtsom van fl. 1400 per jaar.¹⁴³

3.2 Militaire functionarissen

In het dagelijks functioneren van het fort in militaire zin speelden (afgezien van officieren die leiding gaven aan op het fort verblijvende tijdelijke compagnieën; zie paragraaf 3.3) vooral drie functionarissen een sleutelrol: de commandeur, de commies van de vivres en de ammunitieën (ook omschreven als de commies van het magazijn) en de sergeant-majoor (ook kortweg omschreven als majoor en als wachtmeester). Andere functionarissen die met militaire taken waren belast waren de auditeur (de aanklager in het geval van overtreding van het militaire tuchtrecht), de provoost-geweldige (belast met de bewaring van gevangengenomen militairen) en de (vaste) kanonnier (belast met het onderhoud en de bediening van het vaste geschut). Over al deze functionarissen kunnen de volgende bijzonderheden worden vermeld.¹⁴⁴

¹³⁸ Zie voor hem verder bijlage 5.

¹³⁹ Hoe hoog de verpondingsschuld toen was is niet bekend.

¹⁴⁰ Hiervoor passeerden in Bergen op Zoom twee notarisakten: WBA, not. arch. Bergen op Zoom, inv. 273, akte nr. 57, 17-11-1691 en idem, inv. 274, akte nr. 20, 10-3-1692.

¹⁴¹ RvS, inv. 1592, Verbaal Hulst voorjaar 1699, fol. 40-41 v.

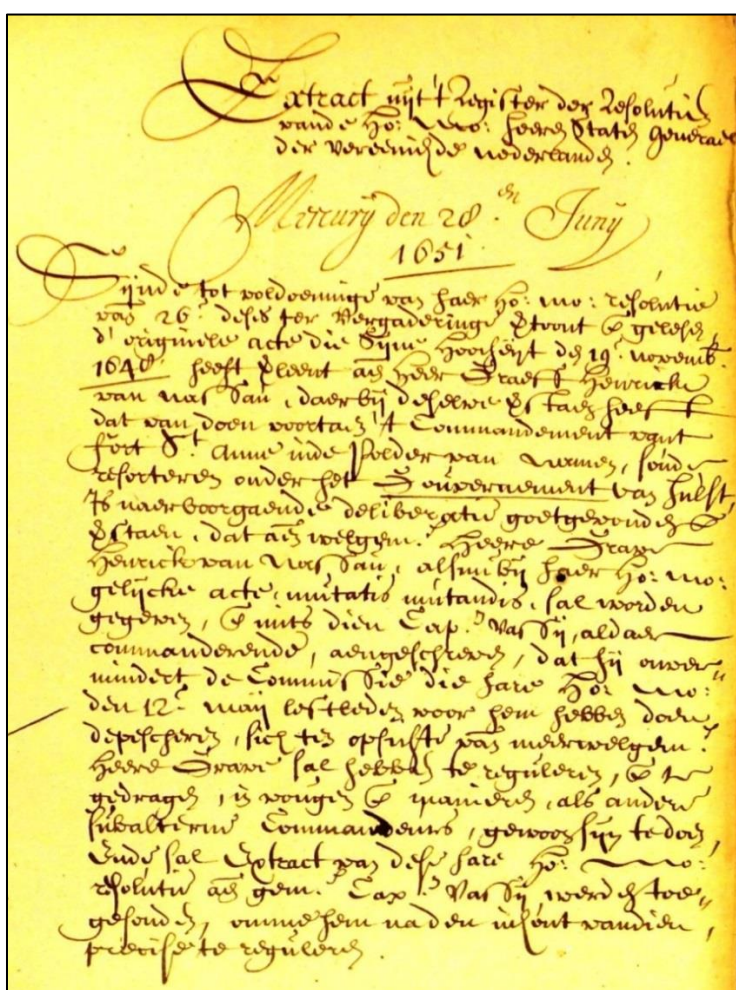
¹⁴² Mogelijk werd de molen op het fort gerepareerd; op de afbeelding van het fort d.d. 22-11-1715 is (op het Molenbolwerk) nog een molen getekend, maar dit kan symbolisch zijn bedoeld.

¹⁴³ RvS, inv. 1592, Verbaal Hulst voorjaar 1699, fol. 31 v-32.

¹⁴⁴ Voor diverse biografische gegevens over de personen die de genoemde functies hebben vervuld wordt verwezen naar bijlage 5.

De commandeurs

De leiding van het fort was in handen van een commandeur. Deze was belast met de dagelijkse leiding van de vesting in militaire zin. In de bevelvoering kunnen drie periodes worden onderscheiden. Vanaf de verovering door het Staatse leger op 17 juli 1632 tot 19 november 1648 was het fort een zelfstandig “commandement”, met dien verstande dat de commandeur (afgezien van een beperkte periode in 1632-1633) tevens commandeur was van het Scheldefort Lillo dat toen verreweg het belangrijkste Staatse fort was in de zuidwestelijke delta. Vanaf 19 november 1648 (kort na het vertrek van commandeur Pollot) tot 21 februari 1671 ressorteerde de leiding formeel onder het commando van de commandeur (toen omschreven als gouverneur) van Hulst. Die verkreeg commissie over Hulst en de “onderhorige forten” waartoe in de genoemde periode ook het fort St. Anna behoorde.¹⁴⁵ Dit betekende niet dat in de meer feitelijke zin op het fort geen commandeur werkzaam was. De afstand tussen de stad Hulst en het fort was zodanig groot dat de aanwezigheid van een bevelvoerende hoofdofficier gewenst was, vooral in tijden van een externe bedreiging.¹⁴⁶ Zo bleef op het fort een aparte commandeur werkzaam die hiervoor door de Raad van State afzonderlijk commissie verkreeg. Deze commissie bevatte wel de bepaling (de restrictie) dat hij zich als een “subalterne commandeur” diende te “reguleren” en te “gedragen” conform de orders van de commandeur van Hulst; zie de volgende resolutie van de Staten-Generaal d.d. 28 juni 1651:¹⁴⁷

¹⁴⁵ Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, p. 336. De overige onderhorige forten waren Nassau, Moerschans en Zandberg.

¹⁴⁶ Hoeveel tijd was gemoeid met een reis te voet, te paard of met een koets via land zal afhankelijk zijn geweest van de gekozen route en ook van weersomstandigheden. De reisafstand via land tussen het fort en de stad Hulst bedroeg ca. 15 kilometer (met dank aan Marc Buise voor de berekening daarvan). Met het overbruggen van de afstand via het water (toen waarschijnlijk via het Hellegat en fort Nassau) was op 20-9-1688 ca. vier uur gemoeid; inspecteurs van de Raad van State vertrokken toen uit Hulst om 10.00 uur en arriveerden op St. Anna om 14.00 uur (RvS, inv. 1587, Verbaal St. Anna najaar 1688, fol. 113).

¹⁴⁷ SG, 1.01.02, inv. 110, resolutie van 28-6-1651, waarvan een extract in: RvS, inv. 1932, fol. 224.

Aannemelijk is dat de fortcommandeur in de praktijk over de nodige handelingsruimte beschikte en dat de oppercommandeur in Hulst zich uitsluitend bemoeide met majeure kwesties die het functioneren van de vesting in militaire zin betroffen. Over hun feitelijke taakverdeling is niets gedocumenteerd.

Kort na het overlijden van commandeur Philips de Wassy besloten de Staten-Generaal op 18 april 1663 te laten onderzoeken of en in hoeverre het fort St. Anna ressorteerde onder het “commandement” van de stad Hulst.¹⁴⁸ Dit leidde niet tot een wijziging van de bestaande bevelsverhouding.

Op 21 februari 1671 besloten de Staten-Generaal om de situatie van vóór 19 november 1648 te herstellen.¹⁴⁹ Het fort St. Anna werd weer gebracht onder een apart “commandement”; zie het volgende fragment uit de desbetreffende resolutie:¹⁵⁰ *“Dat voorts onder het Commandement van Hulst immediatelijck sullen blyven en ghebracht werden de Forten van Nassau, Moerschans en Santbergh, sonder dat in het toekomende over de voorsz Forten by haer Hoogh Mog. eenige particuliere Commandeurs sullen werden gestelt; maer de besettinge ende het Commandement van dien, als een ghedeelte van het Guarnisoen aldaer, gelaten aen den Commandeur van Hulst voorsz; en dat het Fort van St. Anna in de Polder van Namen, tot noch toe mede onder ’t voornoemde Commandement van Hulst geresorteert hebbende, sal werden ghebracht onder een apart Commandement; sonder eenige andere dependentie aen ’t selve Fort geen securiteyt ter wereld aen de voorsz Stadt Hulst toebrenge kan”*.

In formele zin werd de band met het commandement van de Hulst doorgesneden. Aannemelijk is dat de commandeur van Hulst gelet op zijn gezag over de stad Hulst en de (resterende) onderhorige forten (Nassau, Moerschans en Zandberg) betrokken bleef bij belangrijke beslissingen betreffende het fort St. Anna.

De verzelfstandiging impliceerde een statusverhoging van de zittende commandeur van het fort, Bernard Laurens de Beaufort, die er reeds (zij het in subalterne zin) de scepter zwaaide sinds 20 april 1664. Zijn vader Pierre de Beaufort had in de periode 1645-1661 diverse belangrijke bestuurlijk ambten in Hulst en het Hulsterambacht bekleed. Diens zoon Benjamin trad in de periode 1642-1689 in diens voetsporen.¹⁵¹ Het is plausibel te veronderstellen dat hij bemoeienis heeft gehad met de promotie van zijn broer Bernard Laurens in 1671.

In de periode 1648-1671 voerden de volgende commandeurs van Hulst het oppercommando over het fort St. Anna:¹⁵²

Periode	Naam
19-11-1648 tot 27-10-1652	Graaf Hendrik van Nassau-Siegen
10-02-1653 tot 18-10-1658	Gijsbert van Hardenbroek
25-10-1658 tot 14-11-1661	Jacob van der Meer van Berendrecht
?-?- 1661 tot 28-12-1670	Willem de Bondt ¹⁵³
30-12-1670 tot 21-02-1671	Meynard de Perceval

¹⁴⁸ RvS, inv. 84, 19-4-1663, fol. 203 v, verwijzend naar een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 18-4-1663, waarin is vermeld dat verscheidene personen naar de vacante functie hadden gesolliciteerd. De magistraat van het Hulsterambacht was klaarblijkelijk op de hoogte van het voornemen van de Staten-Generaal om de formele verhouding tussen de commandeurs van Hulst en van het fort St. Anna te onderzoeken. De magistraat verzocht de Staten-Generaal om bij de benoeming van een nieuwe commandeur van het fort ervoor te zorgen dat “de burgerlijcke ende politijcke regeringe gelaten moge werden onder den rechter van het territoir”. Met het territoir is waarschijnlijk het Hulsterambacht bedoeld. De vierschaar van dit ambacht beschikte over de criminele justitie in de polder van Namen. De Staten-Generaal besloten op 20-4-1663 om dit verzoek voor advies voor te leggen aan enkele gedeputeerden uit hun midden. De Raad van State boog zich er op 28-4-1663 over (RvS, inv. 84, fol. 231). Het is niet duidelijk hoe de benoeming van een nieuwe commandeur op het fort St. Anna een wijziging met zich had kunnen brengen in de formele status van het fort ten opzichte van het Hulsterambacht; zie hiervoor verder paragraaf 7.5. De benoeming raakte wel de gezagsrelatie tussen de commandeur van de stad Hulst en die van het fort.

¹⁴⁹ SG, 1.01.02, inv. 202, resolutie van 21-2-1671.

¹⁵⁰ Cau, Groot Placaetboek, deel III, p. 111.

¹⁵¹ Melchers., p. 32-70 en 72-87.

¹⁵² Van der Baan, 1866, p. 108-111. Na het overlijden van graaf Hendrik van Nassau werd Hulst geen Staats gouvernement meer maar een commandement. De titel van gouverneur werd in formele zin vervangen door commandeur (Ten Raa en De Bas, deel V, 1921, p. 521 en 524), hoewel de gouverneurstitel incidenteel nog werd gebruikt.

¹⁵³ Eerder was De Bondt commandeur van het Scheldefort Frederik Hendrik waarvoor hij van de Staten-Generaal op 8-2-1655 commissie verkreeg (RvS, inv. 1932, fol. 230 en 230 v).

Graaf Hendrik van Nassau-Siegen (1611-1652).

De (al dan niet subalterne) commandeurs van het fort St. Anna in de periode 1632-1718 waren: ¹⁵⁴

Periode	Naam
17-07-1632 tot ca. oktober 1632	Jaques Pieterszn. de Chantraines dict Broucqsault
ca. oktober 1632 tot 05-10-1633	Robert de Wassy (Vassy)
05-10-1633 tot ca. 15-05-1645	Jaques Pieterszn. de Chantraines dict Broucqsault
15-05-1645 tot 19-11-1648	Alphonse Pollot (Alfonso Pallotti)
12-05-1651 tot 10-04-1663 ¹⁵⁵	Philips de Wassy (Vassy)
20-04-1663 tot 11-12-1679	Bernard Laurens de Beaufort
Ca. 1681 tot 11-07-1696 ¹⁵⁶	Johan van Bronckhorst
Ca. 1696 tot 11-03-1712 ¹⁵⁷	Joost van Broeckhuysen
31-10-1712 tot het einde in 1718	Emanuel van Broeckhuysen

De commandeurs werden benoemd door (verkregen commissie van) de Raad van State. Het benoemingsbesluit werd bekrachtigd door de prins van Oranje in diens hoedanigheid als kapitein-generaal van het Staatse leger, behalve in de stadhouderloze periodes. Het was gebruikelijk dat de commandeur ook kapitein was van een op het fort verblijvende compagnie van het Staatse leger. Daaraan kwam in augustus of september 1689 een einde; de compagnie van commandeur Johan van Bronckhorst hield vanaf dat moment geen garnizoen meer in het fort St. Anna. De twee commandeurs na hem waren niet tevens ook kapitein van een Staatse compagnie, althans niet op het moment dat zij commandeur van het fort werden.

Aanvankelijk werd het “commandement” van het fort St. Anna gecombineerd met dat van het Scheldefort Lillo en was Jaques Pieterszn. de Chantraines dict Broucqsault commandeur van beide vestingen. Afwisselend verbleef hij op het ene of het andere fort. Erg praktisch was dit niet en ook niet erg voor de hand liggend gelet op de gespannen militaire situatie in de zuidwestelijke delta ten tijde van deze dubbelfunctie. Vermoedelijk kan de dubbelrol hoofdzakelijk verklaard worden uit het prestige dat Broucqsault als Staatse officier had verworven. Op 5 november 1637 besloten de Staten van Zeeland (het gewest dat de compagnie van Broucqsault bekostigde) dat daaraan een einde diende te worden gemaakt getuige de navolgende resolutie: ¹⁵⁸

“Is voorts den Raet geauthoriseert, om op yder van de Forten van Lillo ende St. Anna, te stellen een commandeur, tot welcken eynde den capiteyn Jacques Broucqsaut, die nu commandeert over beyde de

¹⁵⁴ Voor de bronnen waarop dit overzicht steunt wordt verwezen naar bijlage 5.

¹⁵⁵ Vermoedelijk fungeerde Philips de Wassy (Vassy) in de periode 1648-1651 reeds als commandeur in de betekenis van leidinggevende. Reeds vanaf eind 1644 was hij op het fort werkzaam als kapitein van een daar gelegerde compagnie en daardoor als hoogstgeplaatste bevelvoerder.

¹⁵⁶ Hij werd tot commandeur benoemd vóór september 1681 (RvS, Verbaal St. Anna najaar 1681, inv. 1581, fol. 40 v).

¹⁵⁷ Hij moet zijn benoemd tussen 11-7-1696 (toen zijn voorganger overleed) en 14-9-1696 (toen hij zijn benoemingsakte toonde aan de inspecteurs van de Raad van State die het fort St. Anna visiteerden).

¹⁵⁸ ZA, Notulen Staten van Zeeland, gedrukte versie, 5-11-1637, p. 239 ; met “den Raet” werd bedoeld: de Gecommitteerde Raden van Zeeland (het dagelijks bestuur van dit gewest). “Presigeren” betekent: nader vaststellen.

Forten, de keuse zal werden gegeven over welck van beyde Forten hy het commandement begeert te behouden, waer over hy hem binnen weynige dagen, by den Raet te presigeren, zal hebben te verklaren”.

Broucqsault werd (waarschijnlijk tegen zijn zin) gedwongen om binnen enkele dagen te kiezen waar hij commandeur wilde blijven. Hij nam er de tijd voor. Op 12 maart 1638 bogen de Staten van Zeeland zich nog eens over deze kwestie. De gewestelijk pensionaris (Boudewijn de Witte) had gemeld dat de resolutie van 5 november 1637 nog niet was uitgevoerd. De Staten gelastten nu de Gecommitteerde Raden om deze resolutie “*promptelyck*” te “*executeren*”.¹⁵⁹ Uiteindelijk koos Broucqsault voor het fort St. Anna en werd het commando van het fort Lillo overgedragen aan Robert de Wassy (Vassy). De gang van zaken is indicatief voor de invloed van het gewest Zeeland op het reilen en zeilen van het fort St. Anna in een periode waarin de oorlog in de zuidwestelijke delta nog niet was beslist, getuige onder meer de dramatische nederlaag van het Staatse leger tijdens de Slag bij Kallo tussen 17 en 20 juni 1638.

Uiteraard beschikten de aantredende commandeurs over connecties die het mogelijk maakten dat zij als kandidaten in beeld en in aanmerking kwamen. Bij hun benoeming speelde patronage onmiskenbaar een rol. Dit was zeker het geval bij de opmerkelijke benoeming van de uit Italië afkomstige Alphonse Pollot in 1645. Hij was prins Frederik Hendrik in 1629 als officier van dienst geweest bij het beleg en de verovering van 's-Hertogenbosch in 1629, waarbij hij zijn rechterarm verloor. In 1642 volgde hij zijn broer Jean-Baptiste op als eerste kamerheer (“*premier gentilhomme de la chambre*”) van Frederik Hendrik, aan wie hij ongetwijfeld zijn benoeming tot commandeur van fort St. Anna te danken had. Na zijn vertrek uit St. Anna, in 1648, werd hij door de weduwe van Frederik Hendrik, Amalia van Solms, benoemd tot haar hofmeester. Hij zal zich op St. Anna ongemakkelijk hebben gevoeld. Het Haagse, weelderige hofleven was van een totaal andere orde dan het sobere bestaan op St. Anna.

Philips de Wassy (Vassy) was de oudste zoon van Robert de Wassy (Vassy) die eerder kortstondig commandeur van St. Anna was geweest en later van het zeer belangrijke Staatse Scheldefort Lillo.

Bernard Laurens de Beaufort had zijn benoeming tot commandeur vermoedelijk te danken aan de innige connecties tussen zijn familie en het huis van Oranje. Zijn vader Pierre de Beaufort trad in 1638 als onderhofmeester in dienst van de hofhuishouding van prins Frederik Hendrik en vervulde na de Staatse verovering van Hulst en het Hulsterambacht in november 1645 daar als vertrouweling van de prins belangrijke bestuurlijke posities.¹⁶⁰

Het lijkt niet te gewaagd om te veronderstellen dat de benoeming van Johan van Bronckhorst kan worden herleid tot diens familiale én beroepsmatige verwantschap met de (invloedrijke) commandeur van Hulst (en onderhorige forten) Meynard de Perceval. Deze was gehuwd met Maria van Bronckhorst, een zuster van Johan van Bronckhorst. Laatstgenoemde was (in maart 1696) oom en voogd van de erfgenamen (de minderjarige kinderen) van Meynard de Perceval. De compagnie van Johan van Bronckhorst behoorde bovendien tot het regiment van De Perceval en na diens overlijden tot dat van diens schoonzoon Coert Jan van Swansbel.

De achtergronden van de komst van Joost van Broeckhuysen naar het fort St. Anna zijn minder duidelijk; vaststaat dat hij in die functie is benoemd door de koning-stadhouder Willem III, maar dit kan louter een formele achtergrond hebben en behoeft niet te duiden op een of andere particuliere band van hem of zijn familie met deze prins van Oranje. De benoeming van zijn neef Emanuel tot zijn opvolger paste (weer wel) in het eerder vertoonde patroon van familiale patronage.

Precieze gegevens over het inkomen van de commandeurs konden niet worden getraceerd. Hun basisinkomen bestond uit het traktement dat zij als kapitein van een compagnie toucheerden. Waarschijnlijk bedroeg dit in de periode 1632-1696 steeds 60 pond Vlaams per jaar. Dit kon worden aangevuld met zogeheten recognities en emolumenten. Systematische gegevens daarover konden niet worden achterhaald. Vaststaat dat er aanvullende bronnen van inkomsten waren. Een (merkwaardig) voorbeeld daarvan is het toucheren van een opslag op het gebruik van alcohol (wijn en bier) in het fort, die door de Raad van State op 25 januari 1642 aan de commandeur werd gegund zoals eerder was toegestaan aan de commandeur van Philippine.¹⁶¹ Het is niet bekend hoe lang deze “*recognitie*” heeft bestaan en evenmin hoeveel deze opbracht.

Commandeur Joost van Broeckhuysen (die op St. Anna niet tevens de functie van kapitein vervulde) klaagde in 1703 bij de Raad van State over zijn financiële positie en verzocht om als commandeur gehonoreerd te worden. De Raad stelde het verzoek in handen van de inspecteurs die met de visitatie van het fort waren belast. Deze rapporteerden hierover (samenvattend) het volgende:¹⁶²

“Van Broeckhuijsen krijgt als commandeur geen traktement. De emolumenten die bij deze functie horen of behoord hebben zijn tegenwoordig door de oorlog en vanwege het afsnijden van de handel met de stad

¹⁵⁹ ZA, Notulen Staten van Zeeland, gedrukte versie, 12-3-1638, p. 28-29.

¹⁶⁰ Melchers, hoofdstukken 1 en 2.

¹⁶¹ RvS, inv. 60, 25-1-1642, fol. 105.

¹⁶² Verbaal St. Anna, voorjaar 1703, fol. 58 v en 59.

Antwerpen verminderd. Hij is belast met de zorg voor verscheidene kinderen en beschikt over onvoldoende eigen middelen om de kosten van levensonderhoud te financieren. Hij heeft de Raad van State verzocht om hem een pensioen toe te kennen, te bekostigen uit de contributiepenningen. Van Broeckhuijsen is door de oorlog en het sluiten van de Schelde verstoken van de emolumenten die hij in vreedstijd ontving van vissers en mosselvangers. De inspecteurs zien geen andere mogelijkheden om hem financieel tegemoet te komen dan door hem het gevraagde pensioen toe te kennen, te financieren uit de contributiepenningen of op een andere wijze [een bedrag werd niet vermeld]”. Drie jaar eerder hadden de genoemde inspecteurs aan de Raad van State gerapporteerd dat Van Broeckhuijsen van de polder van Namen een “douceur” ontving van fl. 50 per jaar [niet genoteerd werd waarvoor] en dat hij (niet gespecificeerde) inkomsten had uit de verhuur van de gorsingen langs de dijken van het fort. Laatstgenoemde inkomsten betroffen de opbrengst van de verpachting van de beweiding van deze gorsen. Mogelijk voegden zich daarbij de opbrengsten van de (verpachting van de) begrazing van de contrescarp van het fort, want het was bij Staatse Scheldeforten gebruikelijk dat deze aan de commandeur van het fort toekwamen. In 1714 werd dit zelfs in het geval van het fort Lillo gekwalificeerd als een “essentieel revenu”.¹⁶³

Joost van Broeckhuysen trachtte vergeefs om gehonoreerd te worden als gezworene van de polder van Namen. Zijn voorganger Van Bronckhorst vervulde die functie wel (tegen een honorarium van fl. 60 per jaar) maar dit vloeide formeel niet voort uit zijn functie als commandeur. Hij had deze functie verworven dank zij zijn zwager De Perceval, die na de herbedijking van de polder van Namen in 1684 eigenaar werd van 174 gemeten in de polder.¹⁶⁴ De Raad van State kende aan Johan van Bronckhorst eenmalig een honorarium van fl. 315 toe wegens zijn lidmaatschap van de directie van de herbedijking van de polder van Namen in de periode 1683-1684 die onder regie van de Raad van State werd uitgevoerd.

Het is onduidelijk of aan Joost van Broeckhuijsen het door hem gevraagde pensioen is toegekend. Mogelijk toucheerde hij uitsluitend een vast inkomen als gepensioneerd artillerie-kapitein.

De financiële positie van commandeur Emanuel van Broeckhuysen was vergelijkbaar met die van zijn oom Joost. Ook Emanuel had geen vast inkomen als kapitein van een Staats legeronderdeel, mogelijk wel een pensioen uit een eerdere functie. Voor beiden speelden klaarblijkelijk vooral statusoverwegingen een rol om de functie van commandeur van St. Anna te aanvaarden. Mogelijk stelden inkomsten uit familiebezit hen in staat om op St. Anna traktamentloos te functioneren, al is dit in het geval van Joost van Broeckhuysen minder waarschijnlijk.

Op het centrale plein van het fort lag de woning van de commandeur die vanaf 1646 eigendom was van de Generaliteit. Over het onderhoud daarvan met inbegrip van verbouwingen werd door de Raad van State beslist.¹⁶⁵ In elk geval vanaf september 1671 (maar vermoedelijk al eerder) kon de commandeur beschikken over een eigen koetshuis in het fort.¹⁶⁶

---

¹⁶³ SZ, inv. 722, 2-2-1714.

¹⁶⁴ Verbaal St. Anna, najaar 1700, fol. 108-112.

¹⁶⁵ In 1641 klaagde commandeur Broucsault over “de groote incommoditeijt” van zijn behuizing. Hij kreeg toestemming om het huis voor fl. 2400 te laten verbouwen. De kosten bleken aanzienlijk hoger te zijn. Uiteindelijk ging de Raad van State accoord met een vergoeding van fl. 3800, onder voorwaarde dat het huis eigendom van de Generaliteit zou worden (RvS, inv. 59, 9-2-1641, fol. 71; idem, inv. 60, 21-2-1642, fol. 182). Na het overlijden van Broucsault verzochten zijn erfgenamen de Raad van State om een vergoeding voor hetgeen Broucsault uit eigen middelen aan de woning had uitgegeven, hetgeen werd geschat op fl. 12.000. De Raad van State besloot op 14-10-1645 om aan de erfgenamen een vergoeding van fl. 4000 te betalen (“toe te leggen”), waartoe ontvanger De Bergaigne opdracht kreeg (RvS, inv. 63, 14-10-1645, fol. 238). De erfgenamen toonden zich met deze vergoeding niet tevreden. Op 26-6-1646 kwam de kwestie opnieuw in de Raad van State aan de orde. Nu werd gesteld dat de overleden commandeur aan het huis ca. fl. 16.000 had uitgegeven. De erfgenamen meenden nog recht te hebben op fl. 9000. De Raad besloot nu om aan hen een aanvullend bedrag van fl. 3500 te betalen, maar pas nadat een akte van “renunciatie” [opzegging van het eigendom] zou zijn opgemaakt (RvS, inv. 64, 26-6-1646, fol. 868). Deze akte werd bij een notaris te Dordrecht op 6-7-1646 ondertekend. Daarna kon de toegezegde extra fl. 3500 door de ontvanger Roussel worden uitbetaald (RvS, inv. 64, 18-7-1646, fol. 79). Voor velerlei andere bijzonderheden over het commandeurshuis wordt verwezen naar diverse verballen van de Raad van State (zie bijlage 4).

¹⁶⁶ Verbaal St. Anna, najaar 1671, fol. 51 v.

Het was gebruikelijk dat het gezin van de commandeur werd bijgestaan door zowel een dienstknecht (vermoedelijk tevens koetsier) als een dienstmeid. Tot het huishouden van commandeur Broucsault behoorde (in 1644) een gouvernante.¹⁶⁷

Gebruikelijk was dat de commandeurs op het fort woonden met hun gezin. Dit had in het geval van commandeur Joost van Broeckhuysen nogal wat voeten in de aarde. Hij arriveerde op het fort waarschijnlijk in augustus of september 1696, maar vestigde zich daar met zijn gezin pas in de zomer van het jaar 1700.¹⁶⁸

Aannemelijk is dat het voor de echtgenotes van de commandeurs verre van aangenaam was om op het fort te wonen. Zij waren van huisuit aanzienlijk comfortabeler woonomstandigheden gewend en waren op het fort ver verwijderd van vertrouwde sociale netwerken. Zij zullen zich er vaak ongemakkelijk hebben gevoeld.

Het kwam regelmatig voor dat commandeurs buiten het fort verbleven. Dit had, afgezien van privé-besoignes elders, soms te maken met verplichtingen die voortvloeiden uit hun militaire rang.

De sergeant-majours

Met de dagelijkse zorg voor het garnizoen was, onder het gezag van de commandeur, een sergeant-majoor belast die soms ook werd aangeduid als wachtmeester. Ook hij werd benoemd door de Raad van State. Aanvankelijk, tot ca. 1645, werd de majoursfunctie gecombineerd met die van commies van de vivres en de ammunitieën, hetgeen op vergelijkbare Staatse forten niet ongebruikelijk was. Het traktement van de majoor was gewoonlijk fl. 25 per maand ofwel 50 pond Vlaams per jaar.¹⁶⁹ Vanaf 1649 verliep de betaling via het gewest Zeeland. Net zoals op vergelijkbare Staatse forten was het de majoor toegestaan om zijn inkomen te vergroten door het verrichten van nevenwerkzaamheden van allerlei aard.¹⁷⁰ Daarbij spande Johan van Spijckerhof waarschijnlijk de kroon (zie verderop).

In het Staatse leger waren de formele positie en de taken van de sergeant-majours niet scherp omljnd. Ook de bevoegdheden van de sergeant-majours in de Scheldeforten waren niet steeds even duidelijk. Zij zaten in positioneel opzicht ingeklemd tussen de commandeur van het fort waarbinnen zij werkzaam waren, de commies van de vivres en de ammunitieën en de bevelvoerende officieren (kapiteins, luitenanten en vaandrigs) van de compagnieën die binnen hun fort gelegerd waren. Over de vermoedelijke spanningen die daaruit voortvloeiden zijn in het geval van fort St. Anna geen gegevens aangetroffen. Net zoals op de vergelijkbare forten Lillo en Liefkenshoek zullen ze zich zeer waarschijnlijk periodiek hebben voorgedaan.

Op fort St. Anna waren de volgende majours werkzaam:¹⁷¹

Periode	Naam	Bijzonderheden
30-9-1632 tot zijn overlijden ca. mei 1645 ¹⁷²	Christoffel Clouck ¹⁷³	Hij vervulde in het fort ook de functie van commies van de vivres en de ammunitieën.
5-6-1645 tot zijn overlijden eind 1662 of begin 1663	Franchois Blequin	Hij verkreeg commissie van de Raad van State, uitsluitend als majoor. ¹⁷⁴
27-2-1663 tot zijn overlijden in 1669	Balthasar van Spijckerhof	Hij verkreeg commissie van de Raad van State en van de Staten van Zeeland. ¹⁷⁵
13-6-1669 tot 29-10-1689	Robbert Nimmerich ¹⁷⁶	Hij verkreeg commissie van de Staten-Generaal en van de Staten van Zeeland. ¹⁷⁷

¹⁶⁷ Met haar onderhield Broucsault (toen weduwnaar) een relatie waaruit dochter Adriana voortkwam; deze werd gedoopt in het fort op 24-1-1644, waarbij de naam van de vader versluierend werd genoteerd als Jacob Pietersse; zie bijlage 5.

¹⁶⁸ Verbaal St. Anna, najaar 1700, fol. 108-112.

¹⁶⁹ Zij verdienden evenveel als de majours op de forten St. Martijn op Hoogerwerf, Frederik Hendrik en Kruisschans (Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 377). De majoor te Hulst verdiende gewoonlijk (zoals in 1653) het dubbele (ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 1000). De eerste majoor van het fort, Christoffel Clouck, die daar tevens commies was, kreeg op zijn commiestraktement een opslag van fl. 12 per maand (RvS, inv. 64, 15-6-1646, fol. 813).

¹⁷⁰ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 377-379.

¹⁷¹ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

¹⁷² RvS, inv. 49, fol. 272; hij werd omschreven als Christoffel Kluck. Vermoedelijk was hij in juli 1632 als militair bij de verovering van het fort St. Anna (in juli 1632) betrokken.

¹⁷³ Zijn familienaam is ook omschreven als Cloeck, Clouq, Kloeck, Klouck e.d. en ook als Klugh (Clugh), mogelijk de oorspronkele (Duitse) familienaam.

¹⁷⁴ RvS, inv. 1527, fol. 181.

¹⁷⁵ Idem, inv. 1528, fol. 208 v; SZ, inv. 1670, fol. 126 v-127.

¹⁷⁶ Zijn achternaam is soms omschreven als Nimwegen.

29-10-1689 vermoedelijk tot het einde van het fort in 1718	Johan van Spijckerhof	Hij verkreeg commissie van de Raad van State. ¹⁷⁸
--	-----------------------	--

Waarschijnlijk belandde Christoffel Clouck op het fort vrijwel gelijktijdig met en (dat is zeker) dank zij de voorspraak van graaf Willem van Nassau-Siegen. Mogelijk kenden zij elkaar reeds in Dillenburg, waar beiden zijn geboren. Toen Christoffel Clouck in 1632 in Heusden trouwde was graaf Willem van Nassau-Siegen daar commandeur. Diens echtgenote, Christina van Erbach, was op 21 mei 1634 in het fort St. Anna (zeer waarschijnlijk) getuige bij de doop van Christoffel's zoon Roeland.

De achtergronden van de benoemingen van Blequin, Balthasar van Spijckerhof en Nimmerich konden niet worden getraceerd; het is niet duidelijk waaraan zij hun benoeming te danken hadden. Blequin kreeg op 29 november 1655 (toen hij reeds gedurende 44 jaar in dienst was van de Republiek) van de Raad van State vanwege zijn gezondheid verlof om bij zijn zoon in Kampen te gaan wonen. Waarschijnlijk keerde hij niet meer terug op St. Anna. Vanaf 28 juni 1658 tot eind 1662 of begin 1663 werd de majoorfunctie waargenomen door Balthasar van Spijckerhof, die hiervoor geen traktement ontving.¹⁷⁹

Johan van Spijckerhof groeide in het fort St. Anna op als zoon van Balthasar van Spijckerhof. Vanaf 1678 vervulde hij daar de lucratieve functie van licentmeester met een traktement van fl. 200 per jaar. Na zijn benoeming tot sergeant-majoor werd hij de veruit meest verdienende functionaris op het fort. Hij was er ook nog controleur van de rijswerken (rijskerver), veilingmeester (stokhouder) en gezworene van de polder van Namen. Na zijn huwelijk met Dingena de Waeyer, in 1695, raakte hij geparenteerd met de broers Henricus en Johannes Voshol; de eerstgenoemde was predikant op zowel het fort St. Anna als het dorp Namen, de laatstgenoemde vervulde in de ambachtsheerlijkheid van Namen onder meer de functie van secretaris, penningmeester en baljuw. Op het reilen en zeilen van het fort St. Anna zal Johan van Spijckerhof in de periode 1678-1718 gelet op zijn uiteenlopende posities én zijn familiale netwerk een stevig stempel hebben gedrukt.

De commiezen van de vivres en de ammunitiën

Een andere vaste militaire sleutelpersoon was de commies van de vivres en de ammunitiën die verantwoordelijk was voor de bevoorrading van het fort met levensmiddelen en voor het beheer van de op het fort aanwezige "krijgsinstrumenten" (geschut, geweren, kruit, kogels e.d.). De commies werd benoemd door de Raad van State. Voor hem gold een ambtsinstructie die door de Raad van State voor alle commiezen van de vivres en de ammunitiën in de frontiersteden en "sterkten" van de Republiek op 15 juli 1605 was vastgesteld en nadien verscheidene malen werd aangepast. Daarin was onder meer bepaald dat de commies:¹⁸⁰

- Zorg diende te dragen voor een borg, dus voor iemand die voor hem (in financiële zin) garant zou staan.
- Goed diende te administreren wat aan hem (in het geval op opvolging) was overgedragen.
- De aan hem toevertrouwde goederen goed diende te bewaren tegen de minste kosten en dat bij nalatigheid in dit opzicht de schade op hem zou worden verhaald en dat hij hiervoor beboet zou worden.
- Iedere maand moest rapporteren aan de Raad van State over gedane uitgaven.
- Gebonden was aan voorschriften inzake de distributie van kogels, kruit, lonten e.d..¹⁸¹

¹⁷⁷ SZ, inv. 1670, fol. 126 v. Dat hij commissie verkreeg van de Staten-Generaal (bedoeld is mogelijk: de Raad van State) is vermeld in een resolutie van de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 8-8-1669 (SZ, inv. 665, ongefol.).

¹⁷⁸ RvS, inv. 1532, fol. 238 v.

¹⁷⁹ Idem, inv. 82, 5-2-1661, fol. 57 v-58; idem: RvS, inv. 83, 16-3-1662, fol. 130. Toen de Raad van State het verzoek van Van Spijckerhof inzake een vergoeding voor zijn functie als waarnemend majoor afwees werd naar een afspraak over de waarneming verwezen tussen [de licentmeester] Johan Corentas [Jan Verheijde Corentas; zie aldaar] en Balthasar van Spijckerhof; hiervan is geen document aangetroffen.

¹⁸⁰ Een kopie van dit besluit is opgenomen in: ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 22590. Voor de aanschaf van diverse levensmiddelen had de commies op St. Anna toestemming nodig van de Raad van State. Zo kreeg commies Christoffel Clouck op 13-11-1636 toestemming om een last bier in te kopen en "uit te slijten" (RvS, inv. 53, fol. 49).

¹⁸¹ Dit soort voorschriften werd door de Raad van State nadien aangepast zoals op 18-3-1632 (betreffende de distributie van poeder voor de kanonnen) en op 15-5-1637 (betreffende de distributie van kruit voor de musketiers); zie voor kopieën hiervan: ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 22590. Zo was bijv. voorgeschreven dat voor een kanon van 48 pond (d.w.z. een kanon voor het afschieten van kogels met een gewicht van 48 pond) 16 pond poeder beschikbaar diende te zijn en voor een kanon van 24 pond 10 pond poeder.

- Idem inzake levensmiddelen. Zo werd voorgeschreven dat hij bij de uitdeling van voedsel aan ieder “hoofd” dat ten laste van “het land” kwam [per dag] beschikbaar diende te stellen: 20 ons brood en ten hoogste een half pond kaas of stokvis en voor iedere 100 hoofden een ton bier ter waarde van fl. 2.¹⁸²
- Steeds voldoende in voorraad moest hebben: granen, mout, kaas en stokvis.
- Ervoor diende te zorgen dat brood en bier door vertrouwde bakkers c.q. brouwers geleverd zouden worden.¹⁸³
- Diende te zorgen voor het onderhoud van wapens en andere instrumenten van oorlog.
- Toestemming behoefde van de Raad van State voor de aanschaf van ammunitie, behalve in geval van nood (zoals bij een langdurige belegering).
- Geen eigen zakelijke belangen diende te hebben bij de inkoop van eet- en drinkwaren.

Uit deze voorschriften blijkt hoe gedetailleerd de Raad van State zich met de bevoorrading van de Staatse vestingen bemoeide. De commiezen hadden hiervoor weinig speelruimte. Veelzeggend is een voorval op het fort St. Anna in 1646. De commies aldaar schreef de Raad van State dat zich in het fort nog een hoeveelheid beschuit bevond die ooit door de vijand was achtergelaten.¹⁸⁴ Dit moet dus beschuit zijn geweest die in juli 1632 werd aangetroffen! De beschuit was volledig bedorven. Volgens de commies was het alleen nog voer voor vissen en vogels, maar hij durfde het niet aan om hierover zelf een beslissing te nemen, dus vroeg hij er toestemming voor. De Raad van State besliste dat de commies eerst maar eens moest proberen om de beschuit te verkopen.¹⁸⁵

Evenals de sergeant-majoor verdiende de commies die op St. Anna werkzaam was doorgaans fl. 25 per maand ofwel 50 pond Vlaams per jaar.¹⁸⁶ Vanaf 1649 werd dit traktement betaald via het gewest Zeeland. Op het fort St. Anna waren de volgende commiezen werkzaam:¹⁸⁷

Periode	Naam	Bijzonderheden
1632 tot ca. 1645	Christoffel Clouck ¹⁸⁸	Hij vervulde in het fort gelijktijdig ook de functie van sergeant-majoor
1646-1698	Roeland Clouck	Hij verkreeg commissie van de Raad van State op 26-5-1646 ¹⁸⁹
1698-1708	Thomas Kamphuijs	Idem op 12-12-1698 ¹⁹⁰
1709-1717	Arnoldus Emmerij	Idem op 21-1-1709 ¹⁹¹

De benoeming van Roeland Clouck mag opmerkelijk worden genoemd. Hij was toen slechts 14 jaar oud.¹⁹² De functie van commies werd voor hem gereserveerd. Daarbij zullen de klaarblijkelijk goede betrekkingen tussen het huis Nassau en de uit Dillenburg afkomstige familie Clouck een rol hebben gespeeld. Aangetekend werd dat de commiesfunctie zou worden waargenomen door zijn moeder, Catharina Vervooren, totdat hij tot

¹⁸² Ook aan de verzorging van paarden was gedacht. Zo diende de commies voor elke 100 paarden een derde part van een last haver per dag beschikbaar te stellen.

¹⁸³ In de archivalia betreffende St. Anna zijn nauwelijks gegevens aangetroffen over de leveranciers van voedsel op het fort. Brood werd naar alle waarschijnlijkheid op het fort zelf gebakken. In 1633 is genoteerd dat het bier werd betrokken van een brouwerij in Delft (RvS, inv. 50, 24-5-1633, fol. 436). Vermoedelijk kwam het ook uit Bergen op Zoom.

¹⁸⁴ Vermoedelijk betrof het de 33 tonnen beschuit (of een resterend deel daarvan) die op 27-7-1632 in het fort werden aangetroffen; zie paragraaf 2.2.

¹⁸⁵ RvS, inv. 64, 15-8-1646, fol. 215. De kwestie was reeds op 10-8-1633 in de Raad van State aan de orde (idem, inv. 50, fol. 106).

¹⁸⁶ Gedurende de tijd dat Catharina Vervooren de commiesfunctie voor haar minderjarige zoon Roeland waarnam verdiende zij daarmee fl. 30 per maand ofwel 60 pond Vlaams per jaar (RvS, inv. 64, 15-6-1646, fol. 813).

¹⁸⁷ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

¹⁸⁸ Zijn familienaam is ook omschreven als Cloeck, Clouq, Kloeck, Klouck e.d..

¹⁸⁹ RvS, inv. 1527, fol. 179 v; idem, inv. 64, 26-5-1646, fol. 704.

¹⁹⁰ Idem, inv. 1533, fol. 266 v.

¹⁹¹ Idem, inv. 1535, fol. 240 v.

¹⁹² Zijn leeftijd werd door zijn moeder vermeld toen zij hem bij de Raad van State voordroeg. Het valt niet uit te sluiten dat Roeland Clouck toen nog jonger was. Hij is op 21-5-1634 in fort St. Anna gedoopt.

“bequamen ouderdom” zou zijn gekomen.¹⁹³ Roeland Clouck vervulde (hoe dan ook) de functie van commies in formele zin ca. 52 jaar!

Behalve commies was hij in het fort, net zoals zijn vader, ook aannemer van onderhoudswerken, vaak van de aarde-, rijs-, metsel- en de timmerwerken.¹⁹⁴ Soms werden de twee laatstgenoemde onderhoudswerken door andere aannemers uitgevoerd.¹⁹⁵ Door zijn werkzaamheden als aannemer verkeerde hij regelmatig in financiële moeilijkheden. Die hadden vrijwel altijd te maken met het feit dat hij het onderhoudswerk voor een, achteraf bezien, te laag bedrag had gepacht. Gebruikelijk was (net zoals bij andere Generaliteitsforten) dat het onderhoudswerk voor een langere periode, doorgaans drie jaar, door de Raad van State werd verpacht. Regelmatig deden zich onverwachte ontwikkelingen voor, waardoor het onderhoudswerk duurder was dan werd verondersteld. Veelal gooiden hoge vloed, hevige stormen en zware ijsgang roet in het eten. Soms was Clouck niet bij machte om onderaannemers te betalen.¹⁹⁶

In september 1682 verklaarde Roeland Clouck dat hij in de afgelopen zomer druk bezig was geweest met (niet nader omschreven) “affaires” van zijne hoogheid de prins van Oranje [stadhouder prins Willem III].¹⁹⁷

Na het overlijden van zijn tweede echtgenote, in 1692, verbleef hij gedurende twee jaren elders, waarschijnlijk in Utrecht. Ook na zijn terugkeer, eind 1693, woonde hij enige tijd buiten het fort. Toen hij in maart 1697 verzocht om wederom betaald te worden als gezworene van de polder van Namen werd hem te verstaan gegeven dat hij hiervoor in het fort diende te wonen. In afwachting van zijn verhuizing kreeg hij voor deze nevenfunctie een beloning van fl. 30 in plaats van de gebruikelijke fl. 60.

Op grond waarvan Kamphuijs en Emmerij tot commies werden benoemd kon niet worden achterhaald.

De auditeurs

Gegevens over op het fort gehouden krijgsraden gingen zo goed als verloren.¹⁹⁸ Toen in 1718 werd besloten om het fort prijs te geven aan de golven gaf de Raad van State opdracht aan de gewezen commandeur van het fort, Emanuel van Broeckhuysen, om de “papieren” van de krijgsraad van het fort over te dragen aan de auditeur-militair te Hulst.¹⁹⁹ Deze, Pontiaan van Twist, berichtte er op 9 oktober 1718 de Raad van State over.²⁰⁰ Daarna is de geschiedenis van het archief van de op het fort St. Anna gehouden krijgsraden in de mist verdwenen. Dit bronnenhaat maakt het onmogelijk om een overzicht samen te stellen van de auditeurs-militair die op St. Anna in de gehele periode 1632-1718 actief waren. Auditeurs waren aanklagers (officieren van justitie) die werden benoemd door de Raad van State.²⁰¹ Zij stelden de aanklacht op, leidden de verhoren en gaven advies aan de krijgsraad over de bestraffing. Zeker is slechts dat die functie op St. Anna op 20 februari 1647 werd vervuld door Gillis de Mesmaker.²⁰² In maart 1663 is de auditeur anoniem vermeld.²⁰³ Ook is bekend dat de commandeur van St. Anna in 1713 aan de Raad van State verzocht om “een bekwaam persoon” aan te stellen tot auditeur op het fort, een verzoek dat vermoedelijk niet werd gehonoreerd.²⁰⁴ Op

---

¹⁹³ Als waarnemend commies manifesteerde zij zich bijvoorbeeld toen zij in 1646 aan de Raad van State verzocht om een vergoeding van de kosten die zij had moeten maken om de schade die door soldaten aan het fort (waarschijnlijk vooral aan de barakken) was aangericht te vergoeden. Zij had er fl. 1400 voor uitgegeven en kreeg er fl. 1200 voor vergoed (RvS, inv. 64, 3-11-1646, fol. 545). Catharina Vervooren zette ook de aannemersactiviteiten van haar overleden echtgenoot voort.

¹⁹⁴ RvS, inv. 71, 25-5-1652, fol. 175 v.

¹⁹⁵ Idem, inv. 71, 24-10-1652, fol. 151 v.

¹⁹⁶ In september 1685 verklaarde Clouck dat hij door het zeewater en de ijsgang excessieve kosten had moeten maken en dat hij 20 arbeiders had ingeschakeld om de schade te herstellen (Verbaal St. Anna, najaar 1685, fol. 209-211).

¹⁹⁷ Verbaal St. Anna, najaar 1682, fol. 144. Mogelijk betroffen de “affaires” de zakelijke belangen van het Huis van Oranje in het Hulsterambacht, onder meer in de Melopolder (zie hiervoor HA, inv. 481-490; Van Hoof, Schreuder en Slot, p. 468-485).

¹⁹⁸ Over de veroordeling van militairen die op het fort verbleven is vrijwel niets bewaard gebleven. Een van de uitzonderingen betreft de bestraffing van de soldaat Leendert de Clerck die op 25-9-1641 werd gefusilleerd (waarvoor is niet duidelijk) bijna drie maanden nadat in het fort zijn zoontjes Marinis en Hubrecht (een tweeling) waren gedoopt; zie bijlage 5. Een andere veroordeling die is gedocumenteerd betreft Pieter Jansen, soldaat in de compagnie van kapitein Matthijs Hoemaker (SZ, inv. 1258, nr. 131, Verslag van een op 21-7-1643 gehouden krijgsraad op het fort St. Anna); zie hiervoor verder paragraaf 5.3.

¹⁹⁹ RvS, inv. 198, resolutie van 4-8-1718.

²⁰⁰ Idem, resolutie van 11-10-1718.

²⁰¹ Dorreboom, p. 68.

²⁰² HA, inv. 667, Verklaring van Gillis de Mesmaker d.d. 20-2-1647.

²⁰³ Verbaal St. Anna, voorjaar 1663, fol. 19 en 19 v.

²⁰⁴ Idem, voorjaar 1713, fol. 41-41 v.

de forten Lillo en Liefkenshoek werd de functie van auditeur-militair vaak vervuld door de secretaris van het (gezamenlijke) magistraatscollege van deze forten die daar gedurende vele jaren tevens schoolmeester was. Er zijn geen aanwijzingen dat schoolmeesters op St. Anna die bijverdienste hebben gehad.

Geweldige provoosten

Een andere sleutelfiguur bij het effectueren van het militaire tuchtrecht was de geweldige provoost, soms kortweg omschreven als geweldige of als provoost. Dit was een functionaris, eveneens benoemd door de Raad van State, die was belast met de handhaving van orde en tucht, in het bijzonder met de arrestatie en de bewaring van gestrafte militairen.²⁰⁵ Deze taak werd van een zodanig gewicht geacht dat ze werd genoemd en beschermd in de “articulbrief” uit 1590, waarin het militaire tuchtrecht was gecodificeerd. De Raad van State vaardigde voorschriften uit over de wijze waarop het provoostambt diende te worden uitgeoefend. In de 17de eeuw kwam het in de Republiek nogal eens voor dat de provoost ook werd betrokken bij het via pijniging afdwingen van een bekentenis en bij de bestraffing van een veroordeelde. Zijn taak vertoonde dan gelijkenis met die van een scherprechter.²⁰⁶ Het is niet bekend of de provoost op St. Anna een dergelijke dubbelrol heeft vervuld. Er was op het fort een voorziening voor het detineren van gestrafte militairen.²⁰⁷ De provoost beschikte over een “landswoning” aan het plein van het fort. Op 2 juni 1644 stemde de Raad van State ermee in dat dit “logement” werd aanbesteed voor fl. 1300.²⁰⁸

De provoost verdiende 32 pond Vlaams per jaar (fl. 16 per maand). Vanaf 1649 verliep de betaling van dit traktement via het gewest Zeeland.²⁰⁹

In 1663 werd de provoost zelf aangeklaagd. De commandeur was er ontstemd over dat de provoost (zeer waarschijnlijk betrof het Willem Jorisse) had geprobeerd om zijn ambt te verkopen, hetgeen werd bevestigd door verscheidene officieren en door de auditeur zelf. De provoost werd hierover ondervraagd, en betreurde dit zeer.²¹⁰

Op St. Anna waren de volgende provoosten werkzaam:²¹¹

Naam	Periode
Willem Janssen	(1632)-1634
David Willemse	1634-1636
Willem Jorisse	1636-1667 ²¹²
Joris Willemse	1667-1670
Guilliam Avegaer	1670-1680
Michiel Nieulinck	1681-? (mogelijk tot het einde van het fort)

Geruime tijd, vermoedelijk vanaf eind 1636 tot 1670, werd het provoostambt op St. Anna vervuld door leden van één familie. Willem Jorisse werd opgevolgd door zijn zoon Joris Willemse. Zij waren respectievelijk zoon en kleinzoon van Joris Willemse, provoost op het fort Lillo.²¹³

Kanonniërs

Tot de vaste militaire functionarissen van het fort behoorde ook een kanonniër die vaak werd omschreven als constabel. Gegeven de uiterst belangrijke functie van het geschut bij de verdediging van het fort vervulde deze een sleutelpositie, hetgeen in de benoemingsprocedure tot uitdrukking kwam. Kandidaat-kanonniërs moesten gewoonlijk een proeve van bekwaamheid afleggen in Vlissingen ten overstaan van de vice-admiraal van Zeeland, de equipagemeester van Zeeland en een gevestigde kanonniër.²¹⁴ De kanonniër was niet alleen

²⁰⁵ Dorreboom, p. 124-128.

²⁰⁶ Idem, p. 127.

²⁰⁷ In september 1711 kreeg de provoost Michiel Nieulinck toestemming van de Raad van State om voor fl. 26 sloten en boeien te laten maken voor de gevangenis van het fort (Verbaal St. Anna, najaar 1711, fol. 44).

²⁰⁸ RvS, inv. 62, 2-6-1644, fol. 463. In juni 1645 bleken er nog reparaties nodig aan de schoorsteen (die met drie tot vier voeten verhoogd moest worden) en ontbrak er nog een dakgoot voor de opvang van regenwater (idem, inv. 63, 29-6-1645).

²⁰⁹ Vanaf 1667 verkregen de provoosten op St. Anna ook commissie van de Staten van Zeeland.

²¹⁰ Verbaal St. Anna, voorjaar 1663, fol. 19 en 19 v.

²¹¹ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

²¹² Op 20-1-1663 verklaarde Willem Jorisse dat hij zijn functie wilde afstaan (RvS, inv. 84, 3-2-1663, fol. 56 v).

²¹³ Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek.

²¹⁴ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie p. 386.

belast met het bedienen, maar ook met het onderhoud van het geschut. Hij verdiende doorgaans 25 pond per jaar en werd betaald (via) door het gewest Zeeland. Vanaf 1632 tot 1682 werd de kanonnier ook door dit gewest benoemd. In 1681 verzocht de op St. Anna werkzame kanonnier Cornelis Vergout aan de Raad van State om geplaatst te worden op de betaalrol van een landelijke kanonnierscompagnie die deel uitmaakte van het in 1677 opgerichte Regiment Artillerie van de Republiek.²¹⁵ Vanaf 1682 werd hij conform dit verzoek gedetacheerd (en wel uit de compagnie van Hendrik Habenicht) en vanaf dat jaar weer gefinancierd; hij had reeds vijf jaren zonder betaling de kanonniersfunctie vervuld.²¹⁶ Waarschijnlijk werd hij in die periode wel als soldaat bekostigd.

Op het fort waren aanvankelijk (in de periode 1632-1639) twee kanonniers werkzaam. Vanaf een niet goed gedocumenteerd moment was er slechts één kanonnier actief, zoals op vergelijkbare forten gebruikelijk.²¹⁷ In november 1654 vaardigde de Raad van State een voorschrift uit inzake de bezetting van kanonniersposten in het gewest Zeeland, de Staatse vestingen in Staats-Vlaanderen, de Staatse Scheldeforten en de vestingsteden Bergen op Zoom en Steenbergen.²¹⁸ Al deze posten werden via het gewest Zeeland betaald en, na declaratie, uiteindelijk door de Generaliteit. In het genoemde gebied waren toen 45 “ordinaris” kanonniers werkzaam plus 14 boventallige. De standaardbezetting was één kanonnier, ook op de grotere forten zoals Lillo en Liefkenshoek. Meer dan één post werd toegestaan (lees: door de Generaliteit vergoed) in Sluis (7), Bergen op Zoom (4), Hulst (5) en in Vlissingen, Cadsandria (Retranchement), Aardenburg en Sas van Gent elk 2.²¹⁹

Voor sommige jaren/perioden, met name in de tijdvakken 1632-1633, 1664-1667 en 1695-1705 is niet bekend wie de kanonniersfunctie op St. Anna vervulde. Soms, zoals in 1683, was die functie onbezet (vacant). Op St. Anna waren (in elk geval) de volgende kanonniers werkzaam:²²⁰

Naam	Jaar of periode
Michiel Gillissen	1634, 1639
Jan Gerrits van Oldenburgh	1634 (mogelijk vanaf 1632)-1646
Marcus d’Ameau	1639 (heel kort)
Gillis van Wesel	(verm.) 1646- (zeker) 1663 (met onderbrekingen) ²²¹
Willem van Hoorn	1668-1675
Cornelis Vergout	1675-1682
Romeijn Jans van Coetsvelt	1684-1694
Willem van Hoeijen	1706
Hans Coenraedt Hupscher ²²²	(1707) 1710- ? (mog. 1718) ²²³

Op St. Anna schiep het werk van de kanonnier ruimte voor het uitoefenen van andere functies. Zo waren D’Ameau en Gillissen tevens (en vermoedelijk vooral) (timmerman-) aannemer, Van Hoorn toezichthouder op de sloeproeiers bij het fort en Van Coetsvelt timmerman. Tot de jaarlijks terugkerende taken van de kanonniers behoorde het afvuren van ereschoten wanneer hooggeplaatste vertegenwoordigers van de Republiek (zoals gedeputeerden van de Raad van State) het fort bezochten.

²¹⁵ Ringoir, 1979, p. 5.

²¹⁶ Verbaal St. Anna, voorjaar 1681, fol. 8 v.

²¹⁷ Op 14-3-1634 solliciteerden Isaac Joosten en Arnout van Materen naar de twee kanonniersposten op St. Anna. De Raad van State besloot dat ze hiervoor in aanmerking konden komen indien deze posten [meervoud] vacant kwamen. Vernomen werd dat een niet met zijn naam vermelde kanonnier als timmerman vaak op Lillo verbleef. Gedoeld moet zijn op de kanonnier-timmerman Michiel Gillissen (zie aldaar). De commandeur van St. Anna (tevens van Lillo) kreeg opdracht van de Raad van State om te regelen dat deze terugkeerde naar St. Anna (RvS, inv. 51, 14-3-1634). Waarschijnlijk waren er ook in 1639 twee kanonniers op St. Anna werkzaam.

²¹⁸ SZ, inv. 960, november 1654.

²¹⁹ Dat aan Cadsandria twee posten werden toegestaan kwam omdat binnen het territoire van Retranchement toen twee forten waren gelegen: Oranje en Nassau (A.R. Bauwens, p. 153-158).

²²⁰ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

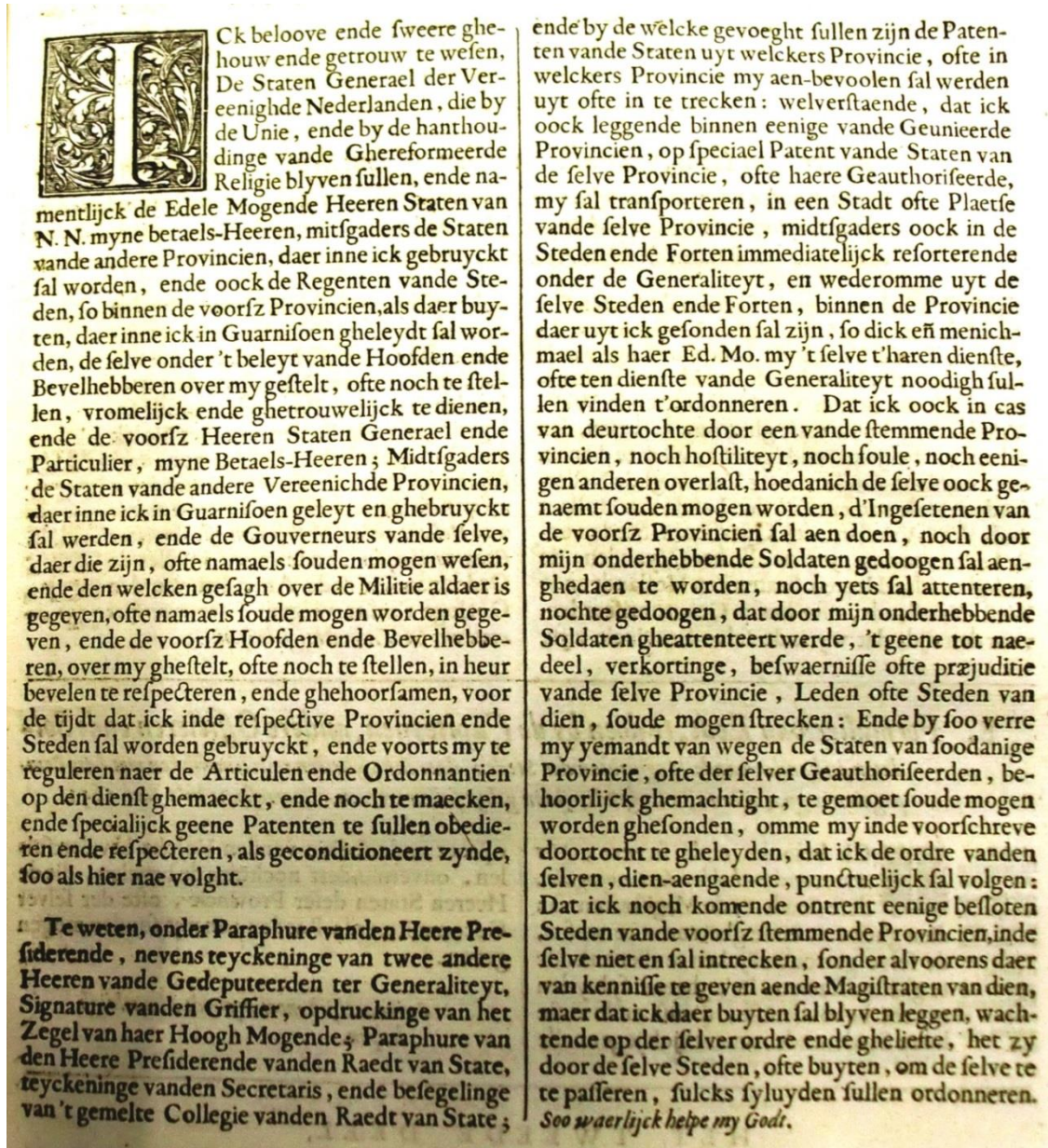
²²¹ Hij was in de genoemde periode enkele malen waarnemend kanonnier. De Raad van State besloot op 5-7-1653 aan de Staten van Zeeland te verzoeken om zo spoedig mogelijk een kanonnier ten behoeve van het fort St. Anna aan te stellen; die was daar “ten hoogsten van nooden” (RvS, inv. 72, fol. 8).

²²² Hij is mogelijk identiek met Coenraat Utscher (zie bijlage 5).

²²³ In maart 1718 constateerde ingenieur Cornelis van Bommel bij het visiteren van het fort dat het geweer goed was schoongemaakt, hetgeen erop wijst dat er ook in de eindfase van het fort nog een kanonnier werkzaam was (Verbaal St. Anna, voorjaar 1718, fol. 29). Dit is ook in 1715 vastgesteld (Verbaal St. Anna, najaar 1715, fol. 46).

3.3 Het garnizoen

Het garnizoen (ook omschreven als de militie) van het fort ressorteerde onder de Generaliteit. De officieren en soldaten waren verplicht te getuigen van hun loyaliteit jegens dit centrale bestuur van de Republiek door het afleggen van een eed, waarin zij trouw beloofden aan de Staten Generaal. Ook beloofden zij te zullen bijdragen aan de handhaving van de gereformeerde religie.²²⁴ De integrale versie van deze eed luidde als volgt:

In de 17de eeuw werden de compagnieën van het Staatse leger die op het fort St. Anna garnizoen hielden veelal bekostigd via het gewest Zeeland, waardoor toen ook de Zeeuwse eedformulieren van kracht waren, al was de loyaliteitsplicht jegens het bestuur van het gewest dat verantwoordelijk was voor de financiering van het legeronderdeel waaraan zij waren verbonden ook opgenomen in de eed die ten behoeve van de Generaliteit werd afgelegd.

De omvang van het garnizoen op het fort St. Anna

Hoeveel militairen verbleven er gewoonlijk op het fort St. Anna? Systematische gegevens daarover zijn niet aangetroffen. Monsterrollen van compagnieën die op het fort garnizoen hielden gingen (waarschijnlijk goeddeels) verloren. Meestal noteerden gedeputeerden van de Raad van State die belast waren met de

²²⁴ Cau, Groot Placaetboek, deel II, p. 269-270; de hierin vermelde eed werd van kracht op 16 juni 1651.

inspectie van het fort hoeveel militairen zij daar aantroffen. Indien zij daarvan melding maakten in hun inspectieverslag (verbaal) zijn gegevens over de sterkte (op enkele uitzonderingen na) bewaard gebleven. Maar doorgaans gebeurde dit in de vorm van een bijlage bij het verbaal en dan zijn de sterktegegevens niet overgeleverd. Gegevens daarover in de archief van de Generaliteitsrekenkamer gingen eveneens verloren. Indien exacte gegevens over de sterkte niet beschikbaar bleken was het voor sommige jaren mogelijk om daarvan een schatting te maken, uitgaande van de gebruikelijke normatieve sterkte van Staatse compagnieën in de zuidwestelijke delta in die jaren. In het tijdvak dat voor de reconstructie van het fort St. Anna relevant is was die sterkte doorgaans als volgt:²²⁵

Periode	Gebruikelijke sterkte van een compagnie Staatse infanterie
1632-1643	150
1644-1648	118
1649-1650	70
1651-1660	60
1661-1671	50
1672-1678	90
1679-1718	55

Het is niet zonder risico om gegevens over de feitelijke sterkte af te leiden uit gegevens over de toegestane c.q. gebruikelijke sterkte van een compagnie. Laatstgenoemde sterkte dient te worden gecorrigeerd voor (al dan niet wegens ziekte) absente en gedetacheerde militairen. Gegevens daarover zijn slechts sporadisch aangetroffen. Vanuit het fort St. Anna werden regelmatig soldaten gedetacheerd op het nabijgelegen fort St. Martijn op Hoogerwerf. In de jaren 1670 en 1672 werden enkele militairen uit het garnizoen van St. Anna (waaronder een luitenant) gedetacheerd in Suriname. In 1704 werden soldaten gedetacheerd in Doel, waarschijnlijk op de (toen net geopende) schans “Dwars in de weg” tussen Doel en Liefkenshoek. Zieke soldaten verbleven meestal in het Gasthuis te Middelburg.

In de navolgende tabel betreffende de militiesterkte op het fort St. Anna in de periode 1632-1718 hebben de letters boven de kolommen de volgende betekenis:

A	Jaar of periode. Soms was het mogelijk om te specificeren of de sterkte genoteerd is in het voorjaar (doorgaans in de maand maart) of in het najaar (doorgaans de maand september). In dat geval is achter het jaartal de letter v (voorjaar) of n (najaar) geplaatst. De vermelde sterkte in het geval van een periode betreft een jaargemiddelde.
B	Aantal compagnieën. Indien slechts één compagnie wordt vermeld betrof dit de compagnie van de commandeur van het fort, tenzij het een andere (in een voetnoot gespecificeerde) compagnie betrof. Het laatste was het geval vanaf het jaar 1701.
C	Het aantal musketiers.
D	Het aantal piekeniers (“spiezen”).
E	De totale sterkte (officieren, soldaten en kanonnières), zo mogelijk gecorrigeerd voor absentes en gedetacheerden. De (“vaste”) sergeant-majoor van het fort en de commies van de vivres en de ammunitieën worden niet meegeteld; het was uitzonderlijk indien zij niet op het fort verbleven. Zouden zij wel worden meegerekend, dan dient het getal in kolom E met twee te worden vermeerderd.
F	Bron. Indien is vermeld dat de sterkte is geschat is dit veelal gebaseerd op gegevens betreffende het vermoedelijke aantal compagnieën dat in een bepaald jaar of een bepaalde periode op St. Anna garnizoen hield (zie het betreffende overzicht), rekening houdend met de destijds gebruikelijke militiesterkte.

De feitelijke of geschatte garnizoenssterkte op het fort St. Anna (inclusief de bijbehorende twee redoutes) was als volgt (van de niet genoemde jaren of tijdvakken zijn geen gegevens aangetroffen of waren schattingen niet goed mogelijk, met name door het ontbreken van gegevens over het aantal compagnieën):²²⁶

²²⁵ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 343-359.

²²⁶ Hoeveel militairen van het fort gewoonlijk geposteerd waren op de twee Staatse redoutes in de polder van Namen is niet bekend. Bekend is wel dat de commandeur van het fort zich er op 16-11-1634 bezorgd over toonde dat, indien uit iedere compagnie die op het fort garnizoen hield 10 man voor andere diensten beschikbaar moesten zijn, de bezetting van de beide redoutes gereduceerd zou worden tot 200 “weerbare mannen” (SZ, inv. 495, 23-11-1634, fol. 105). Vermoedelijk was de bezetting daar toen uitzonderlijk hoog en verbleven er later op iedere redoute gewoonlijk niet meer dan hooguit 25 man.

A	B	C	D	E	F
1632-1643	5			750	schatting ²²⁷
1644-1648	5			600	idem ²²⁸
1649-1651	2 (verm.)			140	idem ²²⁹
1652-1669	1 (2)			55 ²³⁰	idem ²³¹
1670 (n)	1	31	19	52 ²³²	verbaal najaar 1670
1672 (v)	1 ²³³	46	26	75 ²³⁴	idem voorjaar 1672

²²⁷ In 1632, het jaar van de verovering, verbleven er op het fort niet minder dan negen compagnieën, zij het waarschijnlijk niet gelijktijdig (SZ, inv. 494, 2-3-1634, fol. 217). Het staat vast dat er in de periode 1633-1643 jaarlijks vijf tot zeven compagnieën militairen op het fort verbleven, zij het waarschijnlijk evenmin gelijktijdig. Op 2-9-1633 waren er vier compagnieën (RvS, inv. 50, fol. 148). Op 10-6-1642 verbleven er vijf compagnieën (RvS, inv. 60, fol. 201). Waarschijnlijk bestond de bezetting in die periode standaard uit vijf compagnieën op de volle, toen gebruikelijke sterkte van elk 150 man (blijkens een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 5-8-1653, waarin een mededeling van de commandeur van het fort is vermeld, die de bezetting vóór 1648 omschreef als “vijf ongereduceerde compagnieën”; Cau, Groot Placaetboek, deel 2, Den Haag 1664, p. 2401). In 1635 is gedocumenteerd dat er op het fort vijf infanterie-compagnieën garnizoen hielden (Ten Raai en De Bas, 1918, p. 297). Vermoedelijk verbleven er in aug. 1637 vier compagnieën (RvS, inv. 54, fol. 1, 18-8-1637). Op het qua grootte vergelijkbare Scheldefort Lillo verbleven in de periode 1633-1644 gelijktijdig doorgaans drie tot vijf compagnieën van elk 150 koppen. Het is plausibel om te veronderstellen dat de garnizoenssterkte op het fort St. Anna daarmee vergelijkbaar was.

In de periode 1633-1643 fungeerde het fort incidenteel als uitvalsbasis voor acties van het Staatse leger in Staats-Vlaanderen; zie paragraaf 3.5. Het garnizoen van het fort zal op die momenten voor korte tijd aanzienlijk zijn uitgebreid. Statistische gegevens daarover zijn niet aangetroffen, maar aannemelijk is dat op het fort in dat tijdvak zo'n 1000 militairen verbleven. Zij zullen vermoedelijk deels zijn gehuisvest op schepen en deels in tenten. In de periode 1633-1645 werden regelmatig militairen van het fort St. Anna gedetacheerd op andere nabijgelegen Staatse forten. Zo berichtte de commandeur van het fort St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland op 15-4 en 7-5-1637 dat uit het garnizoen aldaar zich 50 man bevonden op het fort St. Martijn op Hoogerwerf en 25 op het fort Frederik Hendrik (SZ, inv. 1251.1).

²²⁸ Uitgaande van vijf compagnieën van elk 118 man.

²²⁹ Deze schatting is gebaseerd op de vergelijkbare bezetting van de forten Lillo en Liefkenshoek. De gebruikelijke formatieve sterkte van infanterie-compagnieën werd na 1648 niet onmiddellijk gereduceerd tot ca. 55 koppen, maar in de periode 1649-1651 tot ca. 70 koppen.

²³⁰ In september 1668 week dit aantal van het gemiddelde in de periode 1652-1669 af; zie verderop. Begin 1655 verbleven er op het fort in opdracht van de Staten-Generaal i.v.m. de herdijking van de polder van Namen 50 musketiers uit het garnizoen van Hulst (SZ, inv. 1270, Brief van de waarnemend commandeur van St. Anna, Johan de Vassy, aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 3-1-1655; RvS, inv. 74, 19-12-1654, fol. 354). Eind maart 1655 keerden zij terug naar Hulst, nadat er tijdens de herdijking geen moeilijkheden meer te verwachten waren. Bovendien was het garnizoen van het fort tijdelijk met een tweede compagnie uitgebreid, te weten de compagnie van kapitein Houard, die overkwam uit Vlissingen (RvS, inv. 75, 27-3-1655, fol. 159 v).

²³¹ De commandeur van het fort berichtte de Staten-Generaal in 1653 dat het fort sinds de “Vrede” (het einde van de Tachtigjarige Oorlog) slechts met een kleine, gereduceerde compagnie was bezet (Groot Placaetboek, deel 2, Den Haag 1664, p. 2401). Hij drong op 3-7-1653 aan op uitbreiding met nog een compagnie, waarover de Raad van State op 8-7-1653 positief adviseerde, hetgeen waarschijnlijk niet werd gerealiseerd (RvS, inv. 72, 8-7-1653, fol. 11). In juni 1654 drong ook het gewest Zeeland er bij de Staten-Generaal op aan dat St. Anna met nog een compagnie versterkt zou worden (RvS, inv. 73, 20-6-1654, fol. 534 en 534 v). Dit is wel overwogen, maar uiteindelijk niet gerealiseerd (RvS, inv. 74, 11-11-1654, fol. 285 v). In 1665 werd het fort bediend door één compagnie, waarvan enkele soldaten op zee verbleven (SZ, inv. 1280.1, Brief van de commandeur van Hulst, Willem de Bondt, aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland over de omvang van de Staatse troepen in Hulst en het Hulsterambacht en zijn zorgen daarover d.d. 2-10-1665; idem: SZ, inv. 1280.1, Brief van de commandeur van St. Anna, Bernard de Beaufort, aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland over de bezetting van het fort St. Anna d.d. 5-5-1665).

²³² Exclusief twee soldaten die in Suriname verbleven en één die was gedetacheerd op het fort Hoogerwerf.

²³³ Op 4-7-1672 verzocht de commandeur van St. Anna de Gecommitteerde Raden van Zeeland om versterking van het garnizoen op het fort naar aanleiding van de Franse aanval op Aardenburg van eind juni 1672 (SZ, inv. 1287); zie verder paragraaf 3.5.

²³⁴ Exclusief de luitenant Pieter Versterre die in Suriname verbleef.

1672 (n)	divers ²³⁵	15	2	19	idem najaar 1672
1673 (n)	divers ²³⁶			13	verbaal najaar 1673
1674 (v)	idem			26	verbaal voorjaar 1674
1675 (v)	idem			“klein aantal” ²³⁷	verbaal voorjaar 1675
1675 (n)	-			1 ²³⁸	verbaal najaar 1675
1676 (v)	-			0 ²³⁹	verbaal voorjaar 1676
1677-1681	-			1 (verm.) ²⁴⁰	verbalen 1677-1681 ²⁴¹
1682 (v)	1	30	11	45	verbaal voorjaar 1682
1682 (n)	1	36	16	54 ²⁴²	verbaal najaar 1682
1683 (v)	1	33	14	49 ²⁴³	verbaal voorjaar 1683
1683 (n)	1	30	16	54 ²⁴⁴	verbaal najaar 1683
1684 (v)	1	38	18	59 ²⁴⁵	verbaal voorjaar 1684
1684 (n)	1	38	17	58 ²⁴⁶	verbaal najaar 1684
1685 (n)	1	?	?	? ²⁴⁷	verbaal najaar 1685
1686 (v)	1	27	12	41 ²⁴⁸	verbaal voorjaar 1686
1686 (n)	1	27	12	43	verbaal najaar 1686
1687 (v)	1	26	12	42 ²⁴⁹	verbaal voorjaar 1687
1688 (v)	1	25	11	40 ²⁵⁰	verbaal voorjaar 1688

- ²³⁵ De compagnie van commandeur De Beaufort verliet St. Anna op 26-8-1672 en vertrok naar Zoutelande (SZ, inv. 668, 24-8-1672; HA, inv. 366 a, fol. 11). Van die compagnie verbleven op het fort nog slechts een sergeant en 12 soldaten, aangevuld door vijf (de bedoeling was zes) soldaten uit het garnizoen van Hulst en verbonden aan drie aldaar gelegerde compagnieën (SZ, inv. 669, 6-9-1672). De meeste militairen van de compagnie De Beaufort verbleven vervolgens in september 1672 in Holland; op 9-10-1672 maakten zij deel uit van een Staatse legermacht in Bodegraven (SZ, inv. 1287.2, nr. 363).
- ²³⁶ De militie bestond onder meer uit niet nader omschreven “mannen” van het garnizoen in Hulst. De compagnie van commandeur De Beaufort verbleef in 1673 in Aardenburg (SZ, inv. 1288, nr. 50).
- ²³⁷ De militie bestond uit een “klein aantal” militairen uit het garnizoen van Hulst. De compagnie van commandeur De Beaufort verbleef in IJzendijke. Op 21-2-1675 adviseerden de Gecommitteerde Raden van Zeeland aan de prins van Oranje om ermee in te stemmen dat de compagnie van De Beaufort zou terugkeren naar fort St. Anna (SZ, inv. 674, 21-2-1675); dit is waarschijnlijk niet of slechts gedurende korte tijd gebeurd.
- ²³⁸ Te weten: de kanonnier Willem van Hoorn (de sergeant-majoor van het fort niet meegeteld).
- ²³⁹ Niemand, ook geen kanonnier.
- ²⁴⁰ De ene militair betrof een kanonnier. In maart 1681 verklaarde Cornelis Vergout dat hij reeds vijf jaar kanonnier was op St. Anna. In 1680 is melding gemaakt van militairen onder kapitein (N.N.) Ketel. Vermoedelijk bleven ze er slechts kort en niet uit te sluiten valt dat het militairen betrof die werkzaam waren op een bij het fort gelegen oorlogschip (“wachtschip”) van de Admiraliteit van Zeeland. Op 6-6-1678 verbleef de compagnie van commandeur De Beaufort in Philippine (RvS, inv. 1864). Mogelijk keerde deze compagnie na 6-4-1679 kortstondig op het fort St. Anna terug (SZ, inv. 682, 6-4-1679). Op 11-12-1679 werd Bernard de Beaufort benoemd tot commandeur van IJzendijke. Waarschijnlijk gelijktijdig werd zijn compagnie naar die vestingstad in Staats-Vlaanderen verplaatst. Op St. Anna kwam pas weer een vaste compagnie in 1682 (mogelijk reeds in 1681), gelijktijdig met de komst van Johan van Bronckhorst als commandeur aldaar.
- ²⁴¹ Ook: RvS, inv. 1864, monstering juni 1678.
- ²⁴² De commandeur was absent. De kanonnier Cornelis Vergout was overleden. Zijn plaats was nog niet opgevuld.
- ²⁴³ Absent waren de commandeur en negen soldaten die in het Gasthuis van Middelburg verbleven. De kanonniersplaats was nog niet bezet.
- ²⁴⁴ Commandeur Van Bronckhorst en luitenant Hendrick van Schaetsbergen waren absent. De kanonniersplaats was nog niet bezet. Van zeven militairen werd vermeld dat zij “op ’t werck” waren, waarmee vermoedelijk is bedoeld dat zij buiten het fort aan het werk waren.
- ²⁴⁵ Er was nog geen kanonnier.
- ²⁴⁶ Idem.
- ²⁴⁷ Commandeur Van Bronckhorst en luitenant Schaetsbergen waren present plus een niet genoteerd aantal musketiers en piekeniers. Er was inmiddels weer een kanonnier (constabel) werkzaam. Vaandrig Goeree was absent.
- ²⁴⁸ Commandeur Van Bronckhorst was afwezig. Kanonnier was Romeijn [Jansse].
- ²⁴⁹ De kanonnier (aanwezig) was ziek.

1688 (n)	1	25	12	41 ²⁵¹	verbaal najaar 1688
1689-1700				0 ²⁵²	verbalen 1689-1700
1701 (v)	1 ²⁵³			?	verbaal voorjaar 1700
1701 (n)	1 ²⁵⁴			?	verbaal najaar 1701; lidmatenlijst St. Anna
1702 (v)	1 ²⁵⁵			45 ²⁵⁶	verbaal voorjaar 1702
1702 (n)	1 ²⁵⁷			? (verm. 45, mog. ca. 100)	verbaal najaar 1702 en voorjaar 1703
1703 (v)	5 ²⁵⁸	170 ²⁵⁹	48	223 ²⁶⁰	verbaal voorjaar 1703
1704 (v)	4 ²⁶¹			115 ²⁶²	verbaal voorjaar 1704
1705	1 ²⁶³			?	trouwboek St. Anna; verbaal juni 1705
1706 (v)	1 (2 ?) ²⁶⁴			? ²⁶⁵	doop- en trouwboek St. Anna; verbaal juni 1706
1707 (n)	1 (?) ²⁶⁶			?	doopboek St. Anna
1709	1 (2 ?) ²⁶⁷			?	doop- en trouwboek St. Anna

²⁵⁰ De kanonnier werd nu omschreven als Romeijn Jans van Coetsvelt.

²⁵¹ De kanonnier Romeijn Jans van Coetsvelt was “gecommandeerd op de revue [de monstering]”.

²⁵² In de verbalen van de Raad van State is vermeld dat zich op het fort geen garnizoen bevond. De compagnie van commandeur Van Bronckhorst vertrok eind augustus of begin september 1689 naar Liefkenshoek, verbleef vermoedelijk vanaf 1691 in het fort Lillo en keerde waarschijnlijk op St. Anna niet meer terug. Het is onduidelijk wat er met die compagnie gebeurde na het overlijden van Johan van Bronckhorst op 11-7-1696.

²⁵³ Niet genoteerd werd welke compagnie dit betrof. Waarschijnlijk was het een compagnie uit het regiment van Rempt ten Ham van Holtzappel (zie het verbaal van najaar 1701).

²⁵⁴ Dit betrof een compagnie uit het regiment van Rempt ten Ham van Holtzappel.

²⁵⁵ Dit betrof een compagnie uit het regiment van Barend Johan van Prott onder leiding van kapitein Harmen Sigterman.

²⁵⁶ De samenstelling van het garnizoen is in het betreffende verbaal niet gespecificeerd.

²⁵⁷ Dit betrof een compagnie uit het regiment van Barend Johan van Prott onder leiding van kapitein Harmen Sigterman (Sichterman). Mogelijk verbleef gelijktijdig de compagnie van Jacob Sigeers (Sighers, Sijghers) van dit regiment in het fort, maar het is ook denkbaar dat ze elkaar aflostten (<http://www.bossche-encyclopedie.nl/bronnen/Inkwartiering/130.htm>).

²⁵⁸ Te weten de compagnieën van de kapiteins Doetinchem, Rensum, Haersholte, Benting en Sigterman.

²⁵⁹ Zij zijn omschreven als snaphanen.

²⁶⁰ Het aantal officieren is voorzichtig geschat op één voor elke compagnie.

²⁶¹ Te weten een compagnie o.l.v. van (verm. kapitein) Arent van Raesfelt, een compagnie o.l.v. majoor [verm. Rudolf] van Haersholte, een compagnie o.l.v. de kapitein Van Doetinchem en een compagnie o.l.v. kapitein Haersholte [NB: niet identiek met Rudolf van Haersholte]. Uit elk van deze eenheden zijn tien soldaten gedetacheerd in Doel, waarschijnlijk bij de schans “Dwars in de weg”. In totaal zijn 24 zieke soldaten absent. De soldaten zijn niet uitgesplitst naar musketiers en piekeniers.

²⁶² Het aantal officieren is voorzichtig geschat op één voor elke compagnie. Van de 111 aanwezige soldaten waren er 10 ziek ter plaatse (exclusief de absente zieken).

²⁶³ De compagnie van Elbertus (Albertus) le Lion. Deze verbleef er vermoedelijk op volle sterkte; de helft van de manschappen verbleef op een van de “uitleggers” die bij het fort waren geposteerd, kennelijk wegens plaatsgebrek in het fort. Zij werden (vermoedelijk in of kort na juni 1705) vanuit Hulst afgelost door enige (hoeveel is niet genoteerd) manschappen uit de regimenten van Johan van Idsinga en Maximiliaan van Steenhuijsen onder leiding van een officier (RvS, inv. 1849, Verbaal betreffende de Polder van Namen en fort St. Anna, juni 1705, fol. 5 v).

²⁶⁴ Zeker is dat in juni 1706 in het fort het regiment te voet verbleef van George Albrecht, erfprins van Oost-Friesland onder leiding van de kolonel-commandant Johan Gothard van Eggelingh (RvS, inv. 1849, Verbaal betreffende de Polder van Namen en fort St. Anna, juni 1706, fol. 15). Het is onbekend hoeveel manschappen uit dit regiment op het fort garnizoen hielden. In het trouwboek is de inschrijving vermeld van een soldaat uit de compagnie van Elbertus le Lion op 23-6-1706. In het doopboek worden militairen vermeld uit de compagnie van Sturler (mog. Charles Antoine Sturler) (een compagnie Zwitzers) op 31-1-1706 en 28-3-1706. Mogelijk hielden zij na elkaar (en niet tegelijk) garnizoen op St. Anna.

²⁶⁵ Op het fort verbleef in elk geval de constabel (kanonnier) Willem van Hoeijen.

²⁶⁶ Dit betreft de compagnie van Daniel Convert, waarvan een soldaat is vermeld in het doopboek van St. Anna op 25-12-1707. De aanwezigheid van de (hele) compagnie is niet zeker.

1710-1711	1 ²⁶⁸			?	verbaal monstering april 1710; ²⁶⁹ trouwboek St. Anna
1712	1 of 2 ²⁷⁰			?	verbaal monstering april 1712; ²⁷¹ trouwboek St. Anna
1713 (n)	?			? ²⁷²	verbaal najaar 1713
1714 (v)	?			? ²⁷³	verbaal voorjaar 1714
1715 (v)	?			? ²⁷⁴	verbaal voorjaar 1715
1717 (n)	?			? ²⁷⁵	verbaal najaar 1717

Uit dit overzicht kan worden geconcludeerd dat het aantal militairen dat op fort St. Anna verbleef in de periode 1633-1717 aanzienlijk varieerde. Soms verbleef er geen enkele militair, soms wel 750 en op enkele momenten in de periode 1633-1644 wel meer dan duizend, deels gehuisvest op schepen nabij het fort. Globaal kunnen de volgende perioden worden onderscheiden:

Periode of jaar	Bezetting fort St. Anna per jaar
1633-1643	ca. 750
1644-1648	ca. 600
1649-1651	ca. 140
1652-1670	ca. 55
1672 (voorjaar)	75
1672 (najaar)-1681	sterk wisselend: 0-26
1682-1688	ca. 48
1689-1700	geen
1702	45
1703	223
1704	115
1705-1717	onbekend; vermoedelijk sterk wisselende tientallen

Deze periodisering loopt parallel met de krijgsgeschiedenis van het fort. In de periode 1633-1648 werd er in de zuid-westelijke delta nog volop gevochten, met een afvlakking vanaf ca. 1645. Na de Vrede van Münster werd het garnizoen aanzienlijk gereduceerd, vooral vanaf 1652. De bezetting werd opgevoerd toen Frankrijk in april 1672 (samen met de bisschoppen van Münster en Keulen) aan de Republiek de oorlog verklaarde. Het garnizoen op het fort St. Anna werd kortstondig uitgebreid tot 75 koppen, maar spoedig daarna overwoog de leiding van het Staatse leger dat zij (samen met vele andere militairen die in Zeeland en in Staats-Vlaanderen gelegerd waren) beter konden worden ingezet bij de verdediging van het gewest Holland. Het garnizoen werd reeds in het najaar van 1672 aanzienlijk ingekrompen. Dit bleef nog enkele jaren na de Vrede van Nijmegen in augustus 1678 zo. Vanaf 1682 vertoont de bezetting een redelijk stabiel beeld; gemiddeld verblijven er dan tot en met 1702 zo'n 47 militairen. Een uitzondering vormt het tijdvak 1689-1700, toen de vesting geheel "ontbloot" was van een garnizoen. De vaste compagnie van St. Anna werd toen nuttiger geacht op de Staatse Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek. Die forten werden bedreigd in het kader van de Negenjarige Oorlog met Frankrijk (1688-1697) en het behoud daarvan werd door de leiding van de Republiek van een groter belang geacht dan de borging van het niet-bedreigde fort St. Anna. Zo kon de greep

²⁶⁷ In maart-april 1709 betrof dit een compagnie uit het Waalse regiment van kolonel André de Fournier o.l.v. kapitein Bettendorf (mog. Pettendorff) en luitenant-kolonel Christoffel Fulco van Uytenhoven. Eind 1709 bevond zich in het fort (vermoedelijk niet gelijktijdig) ook de compagnie van Pieter de la Rocque.

²⁶⁸ Te weten de compagnie van Pieter de la Rocque.

²⁶⁹ RvS, inv. 1867, monstering 5-4-1710. Constabel was Hans Coenraedt Hupscher uit de artillerie-compagnie van kapitein [Johan] Scholten.

²⁷⁰ Te weten de compagnie van de [kapitein-luitenant] Godefridus van de Schuer. Voorts de compagnie van Pieter de la Rocque. Vermoedelijk verbleven ze er niet gelijktijdig. In april 1712 verbleef alleen laatstgenoemde compagnie er.

²⁷¹ RvS, inv. 1867, monstering 9-4-1712. Een deel van de compagnie van De la Rocque bleek tijdelijk te verblijven in Sas van Gent.

²⁷² Zeker is dat er op het fort wachthoudende soldaten verbleven, ook 's nachts.

²⁷³ Er verbleven officieren op het fort; hun namen zijn niet vermeld (Verbaal voorjaar 1714, fol. 24 v).

²⁷⁴ Er verbleven soldaten op het fort (Verbaal voorjaar 1715, fol. 29).

²⁷⁵ Op het fort is nog steeds een (niet nader omschreven) garnizoen aanwezig (Verbaal najaar 1717, fol. 57).

van de Republiek op de scheepvaart vanuit en naar Antwerpen gecontroleerd blijven. Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) werd de strategische ligging van het fort St. Anna herontdekt.²⁷⁶ Dit weerspiegelde zich in een aanzienlijke toename van het aantal militairen in 1703, waarbij de (mislukte) Franse belegering van Hulst in september 1702 een belangrijke rol zal hebben gespeeld.²⁷⁷ Ook het daaropvolgende jaar was de bezetting met 115 koppen nog relatief fors. Over de sterkte in de laatste jaren van het fort zijn geen goed gedocumenteerde gegevens bewaard gebleven. Aannemelijk is dat zeker na de Vrede van Utrecht in 1713 jaarlijks nog slechts hooguit enkele tientallen militairen op het fort verbleven.

Over de bezetting van het fort werden in de 17de eeuw meestal beslissingen genomen door de Gecommitteerden van Zeeland. De commandeurs van het fort hadden hierover met dit bestuurscollege regelmatig contact, zoals op 4 mei 1665 toen Bernard de Beaufort de leden informeerde over de garnizoenssamenstelling.²⁷⁸ Uit gedetailleerde gegevens over de garnizoenssamenstelling in september 1668 blijkt dat van het garnizoen ook drie burgers deel uitmaakten:

Samenstelling van de compagnie van Bernard de Beaufort op het fort St. Anna in de polder van Namen in september 1668²⁷⁹

Aantal	Omschrijving
1	Bernard de Beaufort, commandeur, zonder luitenant
1	Anthonij Colve, vaandrig, verblijvend in Zeeland, gekomen uit [teruggekeerd uit] Suriname
31	Musketiers (“musquetten”)
22	Piekeniers (“spiessen”)
6	Naar Suriname
1	Op het fort Hoogerwerf
2	Een schipper met zijn knecht
1	De knecht van de commandeur
4	Schildwachten
2	Zieken, verblijvend bij de [provoost-] geweldiger
3	Absent
74	Totaal ²⁸⁰

Compagnieën van het Staatse leger die geheel of ten dele op het fort St. Anna in de polder van Namen verbleven

Een alomvattend, systematisch overzicht van alle Staatse compagnieën die in de periode 1632-1717 op het fort St. Anna garnizoen hielden is in de archivalia niet aangetroffen. Waarschijnlijk gingen vrijwel alle monsterrollen van die compagnieën verloren. Voor het achterhalen van de garnizoenssamenstelling vormen de trouwboeken van de fortkerk van St. Anna betreffende de periodes 1633-1647 en 1678-1716 een belangrijke secundaire bron. Daarin is bij het inschrijven van de ondertrouw van militairen vrijwel altijd vermeld tot welke compagnie zij behoorden. De trouwboeken geven geen volledig beeld van de aanwezige compagnieën omdat het uiteraard ook voorkwam dat militairen die in St. Anna garnizoen hielden daar niet huwden (ondertrouwden) of ongehuwd bleven. Trouwgegevens van het fort betreffende de periode 1648-1677 gingen verloren. De benaming kapitein (zoals aangetroffen in de trouwboeken of in andere bronnen) kan ook betrekking hebben gehad op kapiteins van oorlogsschepen (“wachtschepen”) die bij het fort St. Anna, in het Saeftinger Gat, waren geposteerd. Bij de samenstelling van het navolgende overzicht is ernaar gestreefd om hen erbuiten te laten, tenzij het kapiteins betref van compagnieën die vanwege plaatsgebrek in het fort op een of meer van die schepen waren gehuisvest.

Incidenteel is bij het samenstellen van het navolgende overzicht gebruik gemaakt van andere bronnen. Daartoe behoren de zogeheten verballen van de Raad van State betreffende de jaarlijkse inspecties van het fort. Daarin zijn voor sommige perioden ook gegevens over de garnizoenssamenstelling aangetroffen, voor het laatst in het verbaal betreffende het voorjaar van 1704. Voorts is bij het traceren van compagnieën die op St. Anna verbleven geput uit de doopboeken van het fort. Indien andere bronnen zijn gehanteerd dan de trouwboeken van het fort zijn die bronnen apart vermeld. Buiten het overzicht blijven de in Hulst

²⁷⁶ Vergelijkbaar met de toenmalige revitalisering van het fort Kruisschans (Leune, 2013, p. 86).

²⁷⁷ Brand, 1957, p. 64.

²⁷⁸ SZ, inv. 1280.1, Brief van Bernard de Beaufort aan de Gecommitteerde Raden d.d. 4-5-1665.

²⁷⁹ RvS, inv. 1575, Verbaal St. Anna najaar 1668, fol. 17. Het betreft hier vooral een overzicht van de personen die ten laste kwamen van de monsterrol van de genoemde compagnie.

²⁸⁰ Blijkens dit overzicht (gebaseerd op een momentopname) bedroeg de normatieve sterkte van deze compagnie 96 koppen ten laste van het gewest Zeeland.

verblijvende compagnieën van waaruit incidenteel (zoals in 1672) enkele soldaten op het fort St. Anna werden geposteerd. Zij vulden tijdelijk een leemte op die ontstond toen de vaste compagnie van het fort elders werd ingezet.

Het was gebruikelijk dat de commandeur van het fort daar tevens kapitein was van een eigen compagnie van het Staatse leger. Daaraan kwam een einde na het overlijden van commandeur Johan van Bronckhorst op 11 juli 1696. De beide commandeurs na hem (Joost en Emanuel van Broeckhuysen) vervulden op het fort niet de dubbelrol van kapitein en commandeur.²⁸¹

Het teken * achter de naam van de kapitein in het navolgende overzicht betekent dat over hem biografische bijzonderheden zijn vermeld in mijn repertorium betreffende de bewoners van de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek.²⁸²

Kapiteins op het fort St. Anna

Naam kapitein	Jaren waarin vermeld ²⁸³
Barenc [?] [Barens?], van de ²⁸⁴	1643
Beaufort, Bernard Laurens de * ²⁸⁵	1663-1672 (1679) ²⁸⁶
Beaumont, Adriaen de (van) *	1633, 1634, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641
Benting ²⁸⁷	1703 ²⁸⁸
Berendrecht, Jacob van der Meer van *	1633 ²⁸⁹
Bettendorf ²⁹⁰	1709
Borssele, Adolph van *	1633, 1634, 1635
Brande, N.N. van den	1634 ²⁹¹
Bronckhorst, Johan van * ²⁹²	[1681], 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1690, 1691, 1693 [en vermoedelijk ook nog in 1694-1696].
Broucsault, Jacques Pieterszn. *	1633, 1636, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647
Bussiere, Estiene de la *	1638 ²⁹³
Bussiere, Jean de la * ²⁹⁴	1639, 1640, 1641 ²⁹⁵
Buvry, Christiaen de *	1633, 1634, 1635
Cabeljau, Willem Jan *	1635

²⁸¹ Toen Joost van Broeckhuysen in 1696 werd benoemd tot commandeur van het fort St. Anna werd hij (nog) vermeld als kapitein in het regiment van generaal Julius Ernst von Tettau (RvS, inv. 1591, Verbaal betreffende het fort St. Anna, fol. 78). Dit betrof een artillerie-regiment van het Staatse leger. Van Broeckhuysen kwam niet naar St. Anna met een eigen infanterie-compagnie, anders dan zijn voorgangers.

²⁸² Zie voor de webversie daarvan de rubriek Lillo en Liefkenshoek op de website www.hanleune.nl.

²⁸³ Soms is een compagnie nog onder de naam van een kapitein vermeld terwijl deze reeds was overleden en waarschijnlijk nog niet was opgevolgd; zie bijv. Jacques Pieterszn. Broucsault die vóór 18-6-1645 overleed, terwijl zijn compagnie nog is vermeld in 1646 en 1647.

²⁸⁴ Mogelijk betrof het een kapitein van een oorlogsschip.

²⁸⁵ Hij verkreeg van de Staten-Generaal commissie als commandeur van St. Anna op 20-4-1663 (SG, 1.01.02, inv. 12274, fol. 170 v); op 11-12-1679 werd hij benoemd tot commandeur van IJzendijke (bron: idem, inv. 12276, fol. 471 v); zie voor meer bijzonderheden over hem Melchers, p. 87-90.

²⁸⁶ Melchers, p. 87. Vanaf september 1672 verbleef deze compagnie overwegend elders.

²⁸⁷ Hij is in maart 1703 vermeld als kapitein in het regiment van Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum. In september 1702 was dit regiment betrokken bij de verdediging van Hulst tegen een belegering door Franse troepen (Brand, 1957, p. 64).

²⁸⁸ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1703, fol. 60 v.

²⁸⁹ SZ, inv. 494, 5-7-1633, fol. 6.

²⁹⁰ Op 7-4-1709 vermeld als kapitein in het [Waalse] regiment van de overste Fournier [kolonel André de Fournier] (Ringoir, 1981 b, p. 121) (zie ook Christoffel Fulco van Uytendoven). Mogelijk is hij identiek met Johan Christoffel van Pettendorff; deze werd op 4-8-1727 benoemd tot majoor van dit regiment, dat toen geleid werd door Henry de Caris (Ringoir, 1981 b, p. 123).

²⁹¹ SZ, inv. 495, 21-8-1634, fol. 34.

²⁹² Zijn compagnie ressorteerde vanaf 1682 onder het regiment van kolonel Meynard de Perceval (toen tevens commandeur van Hulst en onderhorige forten) en na diens overlijden (op 20-10-1691) sedert 26-10-1691 onder dat van Coert Jan van Swansbel (Ringoir, 1981 b, p. 38).

²⁹³ SZ, inv. 497, fol. 174 v.

²⁹⁴ Voor bijzonderheden over hem wordt verwezen naar mijn studie over het fort St. Martijn op Hoogerwerf; zie voor de webversie daarvan <http://www.hanleune.nl/fort-sint-martijn-op-hoogerwerf>.

²⁹⁵ SZ, inv. 1254, brief van Severijn Hoemaker aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland 3-8-1639.

Chantraines dict Broucqsault, Jacques; * zie Broucqsault	
Convert, Daniel ²⁹⁶	1707 ²⁹⁷
Cruerb [?] ²⁹⁸	1634
Doetinchem, Arent of Wolter van ²⁹⁹	1703, 1704 ³⁰⁰
Eggelingh, Johan Gothard van ³⁰¹	1706 ³⁰²
Erden [?] ³⁰³	1633
Erskine, Louis	1654-1655 ³⁰⁴
Frans, de [?] ³⁰⁵	1709 ³⁰⁶
Gershoven, Jaques van *	1637 ³⁰⁷
Haersholte (kapitein) ³⁰⁸	1703, 1704 ³⁰⁹
Haersholte (majoor) ³¹⁰	1704 ³¹¹
Hallart, Maurice de ³¹²	1639 ³¹³
Ham, ten (zie Holtzappel)	
Hart (Haert), Johan ^t	1639, 1640
Heuvel tot Nieuhuys, Roeland van den	1668 ³¹⁴
Hoemaker, Matthijs *	1641, 1642, 1643, 1644
Holtzappel, Rempt ten Ham van ³¹⁵	1701 ³¹⁶

²⁹⁶ Hij is op 20-11-1707 vermeld als kapitein in het regiment van Maximiliaan van Steenhuijsen (zie de volgende noot).

²⁹⁷ Doopboek St. Anna 1679-1708, doop 25-12-1707.

²⁹⁸ Hij is vermeld bij een ondertrouw op 26-12-1634; vermoedelijk is zijn naam niet goed genoteerd (verstaan). Mogelijk is hij identiek met Christopher Crumb, vermeld als kapitein te Bergen op Zoom op 26-9-1632; zie <http://www.hanleune.nl/bergen-op-zoom/186-garnizoen-bergen-op-zoom-26-9-1632>.

²⁹⁹ Zij waren beiden kapitein van een compagnie van het regiment van Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum. Een van hen is op 8-4-1703 vermeld als kapitein op St. Anna. Van Heyden tot Ootmarsum werd benoemd tot kolonel op 14-10-1690, bevorderd tot brigadier in 1696, tot generaal-majoor op 14-4-1704 en tot luitenant-generaal op 1-1-1709 (Ringoir, 1981 b, p. 101). Mogelijk verbleven soldaten uit dit regiment ook na 8-4-1703 op het fort St. Anna. Op 2-8-1711 was Jan van Utert [= Utrecht], sergeant in dit regiment, doopgetuige in dit fort.

³⁰⁰ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1703, fol. 60; idem, Verbaal voorjaar 1704, fol. 46 v.

³⁰¹ Hij verbleef in St. Anna (vermeld in juni 1706) als kolonel-commandant van het regiment te voet van George Albrecht, erfprins van Oost-Friesland.

³⁰² RvS, inv. 1849, Verbaal betreffende de polder van Namen en fort St. Anna, juni 1706, fol. 15.

³⁰³ Hij is vermeld bij een ondertrouw in fort St. Anna op 13-3-1633; vermoedelijk is zijn naam niet goed genoteerd (verstaan).

³⁰⁴ Gens Nostra, jrg. 1972, p. 384.

³⁰⁵ Zijn compagnie is vermeld op 19-10-1709 in verband met de belijdenis van Jan Rithser, kapitein d'armes van deze compagnie. Het valt niet uit te sluiten dat bedoeld is op de compagnie van kapitein Pieter de la Rocque, van huisuit een Fransman.

³⁰⁶ Lidmatenlijst St. Anna 1683-1716 (zie bijlage 20).

³⁰⁷ SZ, inv. 496, 3-6-1637, fol. 85 v.

³⁰⁸ Hij is in maart 1703 en 1704 vermeld als kapitein in het regiment van Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum.

³⁰⁹ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1703, fol. 60 v; idem, inv. 1596, voorjaar 1704, fol. 46 v.

³¹⁰ Hij is vermoedelijk identiek met Rudolf van Haersholte, toen majoor in het regiment van Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum.

³¹¹ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1704, fol. 46 v.

³¹² Hij is vermeld als luitenant-kolonel Allardt en is waarschijnlijk identiek met Maurice de Hallart, luitenant-kolonel in het Franse regiment in Staatse dienst van Isaac de Perponcher, heer van Maisonneuve (Ten Raa en De Bas, deel IV, p. 247). Op 13-10-1639 was hij op bevel van de prins Frederik Hendrik in Zeeland gestationeerd met zeventien compagnieën, waarvan dertien in de polder van Namen, twee voor Lillo en twee voor Philippine (SZ, inv. 497, 13-10-1639). Vermoedelijk verbleven zij in de polder van Namen in verband met een voorgenomen Staatse aanslag op de stad Hulst.

³¹³ Zie de vorige noot.

³¹⁴ SZ, inv. 663, 8-5-1668; toen besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland aan een schipper een vergoeding van 11 pond, 17 schellingen en 11 groten Vlaams toe te kennen voor het vervoer van zijn compagnie naar de polder van Namen; waarschijnlijk verbleef deze compagnie daar slechts kortstondig.

Houard [Howard?]	1655 ³¹⁷
Ketel ³¹⁸	1680
Laderere [verm. Laderiere], N.N.	1639 ³¹⁹
Lion, Elbertus (Albertus) le ³²⁰	1705, 1706
Manmaecker (Mannemaker), Adriaen de * ³²¹	1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646
Mogge, Leonard ³²²	1658 ³²³
[Mom, Hendrick Warmolt] ³²⁴	1703
Nicolai, Jeremias *	1635, 1636, 1637
Orliens, David van *	1637, 1638
Pollot, Alphonse) ³²⁵	1647
Porquin, Adolph *	1633, 1634, 1635
Raesfelt ³²⁶	1704 ³²⁷
Ram, Charles de *	1638 ³²⁸

³¹⁵ Het is niet duidelijk of Rempt ten Ham van Holtzappel zelf in het fort St. Anna verbleef. Zeker is dat een compagnie van zijn regiment (zie hiervoor Ringoir, 1981 b, p. 34) in het najaar van 1701 in het fort garnizoen hield, mogelijk onder het bevel van vaandrig Coop Coops. In september 1702 was het regiment van Ten Ham betrokken bij de verdediging van Hulst tegen een belegering door Franse troepen (Brand, 1957, p. 64).

³¹⁶ RvS, inv. 1595, Verbaal najaar 1701, fol. 70; Lidmatenlijst St. Anna 1688-1711, met de namen van enkele militairen van deze compagnie.

³¹⁷ RvS, inv. 75, 27-3-1655, fol. 159 v; deze compagnie arriveerde in februari 1655 en verbleef op St. Anna slechts tijdelijk.

³¹⁸ Hij is in het trouwboek van het fort vermeld als kapitein op 22-9-1680.

³¹⁹ Hij is vermoedelijk identiek met kapitein N.N. Laderiere. Op 6-10-1639 legden soldaten van zijn compagnie in Bergen op Zoom een verklaring af over een gebeurtenis (in 1639) bij het fort St. Anna waar zij toen (vermoedelijk slechts kort) op een schip verbleven; in de betreffende akte is ook de sergeant La Perce van deze compagnie vermeld (WBA, not. arch. Bergen op Zoom, inv. 67, akte nr. 251, fol. 511-511 v, 6-10-1639).

³²⁰ Hij werd benoemd tot kapitein op 14-7-1704 (SZ, inv. 1672, fol. 22 v). Hij volgde Maurits de Nassau op. In 1705 en 1706 maakt hij deel uit van het regiment van Karel Lindeboom. Deze was sinds 6-5-1692 kolonel van een naar hem genoemd regiment van het Staatse leger. Op 30-9-1695 werd hij bevorderd tot generaal-majoor (Ringoir, 1981 b, p. 56). In juni 1705 is zijn compagnie vermeld op het fort St. Anna, met als bijzonderheid dat de helft van de manschappen verbleef op een van de "uitleggers" (oorlogsschepen) die bij het fort waren geposteerd. In 1705 kwamen enige soldaten uit de regimenten van Johan Idsinga en Maximiliaan van Steenhuijsen onder leiding van een officier in hun plaats (RvS, inv. 1849, Verbaal betreffende de Polder van Namen en fort St. Anna, juni 1705, fol. 5 v). In St. Anna is Le Lion (ook: Lelion) voorts vermeld bij een ondertrouw op 23-6-1706. In 1706 is Elbertus le Lion ook vermeld als kapitein-commandeur van IJzendijke.

³²¹ Hij volgde op 17-8-1641 Adriaen de Beaumont op als kapitein van een Staatse compagnie (SZ, inv. 1669). Mogelijk verbleef hij in diens compagnie in een lagere rang al eerder op St. Anna. De soldijkosten van zijn compagnie betreffende de maand mei 1643 bedroegen £ 232, 10 schellingen en 4 groten Vlaams (ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 840, fol. 169).

³²² De aanwezigheid van zijn compagnie op St. Anna is niet zeker. Hij was er doopgetuige op 26-5-1658. Op 11-4-1653 verkreeg hij commissie van de Staten van Zeeland als kapitein van een infanterie-compagnie (SZ, inv. 1670, fol. 84). Vanaf 22-12-1664 maakte zijn compagnie deel uit van het regiment van Simon Schotte (zie hiervoor Ringoir, 1981 b, p. 68). Vermoedelijk is hij identiek met Leendert Mogge, vermeld als vaandrig en lidmaat van de geref. kerk te Vlissingen met att. van Sas van Gent van september 1649 (ZA, DTBL Vlissingen nr. 22, K 482, fol. 245).

³²³ Zie de vorige noot.

³²⁴ De aanwezigheid van deze compagnie is niet zeker en is louter gebaseerd op het gegeven dat op 15-4-1703 een militair van deze eenheid op het fort St. Anna trouwde. In het verbaal betreffende het voorjaar van 1703 wordt deze compagnie niet vermeld; zie voor Hendrick Warmolt Mom bijlage 5.

³²⁵ In het trouwboek van fort St. Anna is hij ook omschreven als Pollet.

³²⁶ Hij is waarschijnlijk identiek met Arent van Raesfelt en per abuis genoteerd als kolonel. Hij verbleef vermoedelijk in St. Anna als kapitein van een compagnie van het regiment van Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum.

³²⁷ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1704, fol. 46 v.

³²⁸ Op 16-2-1638 vertrok deze compagnie er met het naaste getij; SZ, inv. 1253.1, brief van Jaques Broucsault aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 16-2-1638.

Rensum (Renssen) ³²⁹	1702, 1703 ³³⁰
Rocque, Pieter de la ³³¹	1709, 1710, 1711, 1712 ³³²
Rogier, N.N.	1668 ³³³
Roijen, Jacob van *	1649, 1650 ³³⁴
Schuer, Godefridus van de ³³⁵	1712 ³³⁶
Seijs, Anthony *	1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644 ³³⁷
Sigeers (Sighers, Sijghers), verm. Jacob ³³⁸	ergens in de periode 1688-1702, verm. in of omstreeks 1702 ³³⁹
Sigterman (Sichterman), Harmen ³⁴⁰	1702, 1703 en 1704 ³⁴¹
Sturler ³⁴² *	1706 ³⁴³
Tuyll van Serooskercke, Arent (Aernout) van *	1642-1651 ³⁴⁴
Uytenhoven, Christoffel Fulco van ³⁴⁵	1709
Varent, Pieter van der *	1643, 1644 ³⁴⁶
Vassy, de; * zie Wassy, de	
Vooxss [verm. Fooockx of Focx] * ³⁴⁷	1641
Wassy, Philips de *	1644, 1645, 1646, 1647 en 1648-1663 ³⁴⁸
Wassy, Robert de *	1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1644 ³⁴⁹
Winckelman, Melchior *	1645 ³⁵⁰

- ³²⁹ Hij is in maart 1703 vermeld als kapitein in het regiment Johan Diederik baron van Heyden tot Ootmarsum.
- ³³⁰ Doopboek St. Anna 1679-1708, 3-12-1702; RvS, inv. 1596, Verbaal St. Anna voorjaar 1703, fol. 60.
- ³³¹ Zie voor hem: Leune, 2014; de (herziene) digitale versie is te lezen op: www.hanleune.nl.
- ³³² De compagnie van De la Rocque verbleef er in 1709 blijkens het doopboek van het fort 1708-1717, 8-12-1709. Op 5-4-1710 werd de compagnie gemonsterd en in orde bevonden (RvS, inv. 1867).
- ³³³ SZ, inv. 663, 15-5-1668; Op 15-5-1668 besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland aan een schipper een vergoeding van 1 pond en 4 schellingen toe te kennen voor het vervoer van zijn compagnie van Sas van Gent naar de polder van Namen; waarschijnlijk verbleef deze compagnie daar slechts kortstondig.
- ³³⁴ Hij was doopgetuige in het fort St. Anna op 26-9-1649; SZ, inv. 1265, stuk nr. 13, d.d. 6-2-1650; zijn compagnie werd in St. Anna gemonsterd op 21-1-1650.
- ³³⁵ Hij is op 15-5-1712 in St. Anna vermeld als luitenant (kennelijk in de betekenis van kapitein-luitenant) van een detachement van het regiment van generaal-majoor [Gauthier Johan] De Villegas. Gauthier Johan de Villegas werd op 2-11-1708 benoemd tot kolonel. Hij werd bevorderd tot generaal-majoor op 1-1-1709 en tot luitenant-generaal op 11-3-1727 (Ringoir, 1981 b, p. 97).
- ³³⁶ Trouwboek fort St. Anna 1679-1716.
- ³³⁷ SZ, inv. 1258, ingekomen stuk nr. 131, 21-7-1643; hij is vermeld als lid van een krijgsraad aldaar.
- ³³⁸ Mogelijk is hij identiek met kapitein N.N. Sigers, doopgetuige te Bergen op Zoom (geref.) 14-1-1707. Denkbaar is ook dat zijn naam moet worden gelezen als Sighers ter Borch. In de periode 1691-1693 was Taco Sighers ter Borch majoor in het infanterieregiment van Cornelius van Scheltinga (Ringoir, 1981 b, p. 80).
- ³³⁹ Lidmatenlijst fortkerk St. Anna 1688-1711. Hij was waarschijnlijk kapitein in het regiment van Barend Johan van Prott resp. Ludolf Luyrt Ripperda (Ringoir, 1981 b, p. 32).
- ³⁴⁰ Hij is in maart 1702 en 1703 vermeld als kapitein in het regiment van Barend Johan van Prott resp. Ludolf Luyrt Ripperda (RvS, inv. 1594, Verbaal inspectie fort St. Anna voorjaar 1702, fol. 62 v; Ringoir, 1981 b, p. 32).
- ³⁴¹ RvS, inv. 1596, Verbaal voorjaar 1703, fol. 60 v; doopboek St. Anna 14-1-1703 en 6-4-1704.
- ³⁴² Hij is mogelijk identiek met Charles Antoine Sturler; zie voor hem Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek.
- ³⁴³ Doopboek St. Anna, 31-1-1706 en 28-3-1706. Vermeld werd dat het een compagnie Zwitsers betrof.
- ³⁴⁴ Blijkens het doopboek van het fort St. Anna 1633-1661.
- ³⁴⁵ Hij werd op 28-10-1707 benoemd tot luitenant-kolonel in het [Waalse] regiment van kolonel André de Fournier (Ringoir, 1981 b, p. 122). In St. Anna is hij vermeld op 31-3-1709. Zie ook N.N. Bettendorf.
- ³⁴⁶ SZ, inv. 1259, brief van Isaak de Brauw aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 5-8-1644.
- ³⁴⁷ Hij is als kapitein vermeld op 28-7-1641.
- ³⁴⁸ Zie Leune, Lillo-Liefkenshoek.
- ³⁴⁹ Op 18-4-1644 (toen hij al was overleden) is zijn compagnie nog op St. Anna vermeld (SZ, inv. 1259, stuk 107).
- ³⁵⁰ RvS, inv. 63, 17-8-1645, fol. 142. Dit betrof de compagnie die eerder onder het bevel stond van Matthijs Hoemaker.

Het garnizoensleven

Over het alledaagse leven van de militairen die op St. Anna garnizoen hielden zijn in de overgeleverde archivalia nauwelijks gegevens aangetroffen. Aannemelijk is dat de soldaten dagelijks op appel kwamen op het centrale plein. Het garnizoen werd regelmatig (door monstercommissarissen) gemonsterd. De manschappen dienden dan gewapend te exerceren. Slechts incidenteel zijn de bevindingen terzake gedocumenteerd. Door het verlies van notulen van krijgsraden weten we hoegenaamd niets over desertie op het fort. Dit kwam in vergelijkbare Staatse forten regelmatig voor en zal zich dus ook op St. Anna hebben gemanifesteerd. Zeker is dat de soldaat Hans Snijder alias Hansken Besemaecker in 1635 overliep naar het Spaanse kamp. Hij werd veroordeeld tot geseling (“torture”) waarvoor op 12 april 1635 de scherprechter werd ontboden.³⁵¹ Enkele dagen daarna werd hij opgehangen.³⁵² De gouverneur van Hulst dreigde om gevangen genomen soldaten van het fort op eenzelfde wijze te “tracteren”.³⁵³ Of dit ook is gebeurd is onbekend. Doorgaans zal het leven van militairen op het fort zijn gekenmerkt door verveling. Soldaten zullen zijn ingezet om allerhande werkzaamheden te verrichten, zoals schoonmaken en het sjuouwen van turf. Beheersten zij een vak (zoals timmerman) dan zullen zij, zoals gebruikelijk op dit soort forten, zijn ingeschakeld bij reparaties.

De woon- en leefomstandigheden van de soldaten kunnen als ronduit primitief worden gekarakteriseerd (zie hiervoor ook paragraaf 4.1). Voor de officieren was het aangenamer toeven op de vesting.

Sommige militairen verbleven er met vrouw en kinderen. Het leven van de soldatenvrouwen voltrok zich, net zoals in het vergelijkbare fort Lillo, in een minisamenleving die werd gedomineerd door mannen, getalsmatig maar zeker ook sociaal-cultureel.³⁵⁴ Sterker nog dan destijds in huishoudens gebruikelijk was waren huisvrouwen afhankelijk van hun echtgenoten. Berustte er destijds so wie so al een taboe op echtscheiding (die naar kerkelijke maatstaf verboden was), de kans dat vrouwen in het fort hun man konden verlaten in geval van wangedrag zoals mishandeling en drankmisbruik was praktisch uitgesloten. In dit opzicht was het fort een waarlijk gesloten bolwerk. Het was voor vrouwen bijzonder moeilijk om te vluchten. Gehuwde vrouwen waren door dit alles de gevangenen van hun man. In de derde plaats werd het leven van soldatenvrouwen in hoge mate bepaald door de fysieke beperkingen die aan het fortleven inherent waren. Het moet voor hen verre van eenvoudig zijn geweest om hun huishoudelijke taken te vervullen, gegeven de gebrekkige beschikbaarheid van faciliteiten, zoals water om te koken en te wassen. Ook soldatenvrouwen werden vrijwel zonder privacy in soldatenbarakken gehuisvest. Het opvoeden en verzorgen van kinderen moet een lastige opgave zijn geweest. Kinderen groeiden op in een samenleving die forse grenzen stelde aan hun ontplooiingskansen. Wel konden zij in het fort onderwijs volgen (zie paragraaf 4.5).

Ongehuwde vrouwen, vooral dienstmeiden van de officieren en van burgerbewoners en jonge weduwen, liepen een groot risico om zwanger te raken. Ook hierover laten de bronnen ons vrijwel in de steek. Bekend is dat commandeur Jaques Brouqsault op 24 januari 1644, toen weduwnaar, in het fort zijn buitenechtelijke dochter Adriana liet dopen. De moeder werd omschreven als de gouvernante van het gezin, vermoedelijk een deftig klinkende naam voor een huishoudster.

Indien er in het fort tegelijk meerdere compagnieën verbleven manifesteerden zich soms spanningen tussen de bevelvoerende officieren. Zo beklagden enige kapiteins zich er in 1637 bij de Raad van State over dat twee andere kapiteins met hun manschappen hun intrek wilden nemen in de nieuwe barakken die aan de manschappen van de klagers waren toegewezen.³⁵⁵ De Raad van State stelde de klagers op 23 februari 1638 in het gelijk.³⁵⁶

3.4 Ammunitie

De ammunitie (geschut, kruit, kogels e.d.) die op het fort aanwezig was op 20 juli 1632 is beschreven in hoofdstuk 2, paragraaf 2.2. Dergelijke overzichten werden jaarlijks samengesteld, veelal onder de noemer staat van het magazijn, ook als het ammunitie betrof die zich buiten het magazijn bevond zoals geschut en affuiten. Gebruikelijk was dat deze overzichten als bijlagen werden gevoegd bij de verbalen over de staat van het fort die gedeputeerden van de Raad van State samenstelden (zie hiervoor bijlage 4). Helaas gingen vrijwel al deze overzichten verloren. Slechts van enkele momenten in de lange periode 1632-1718 is bekend welk geschut op het fort aanwezig was en in welke staat dit verkeerde. Zo weten we dat zich op 30 december

³⁵¹ SZ, inv. 495, fol. 202 v. De scherprechter kwam waarschijnlijk uit Middelburg.

³⁵² Idem, inv. 1250.1, stuk nr. 92.

³⁵³ RvS, inv. 52, 21-4-1635, fol. 354.

³⁵⁴ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 318-320.

³⁵⁵ RvS, inv. 54, 18-8-1637, fol. 1.

³⁵⁶ Idem, inv. 56, 23-2-1638, fol. 154. De (gezaghebbende) kapitein Robert de Vassy (die een maand later werd benoemd tot commandeur van het fort Lillo) kreeg er een reprimande voor. Zijn soldaten mochten geen intrek nemen in de nieuwe “hutten”.

1642 (toen de strijd rondom het fort nog bepaald niet gestreden was) vijftien kanonnen op het fort bevonden. De commandeur maakte toen aan de Raad van State kenbaar dat dit er twintig behoorden te zijn.³⁵⁷ Ook is bekend dat het fort in 1643 nog beschikte over twee zware kanonnen van elk 24 pond die ooit beschikbaar waren gesteld door de West-Indische Compagnie en die naar deze eigenaar terug moesten. De Raad van State stelde er twee vergelijkbare “stukken” voor in de plaats.³⁵⁸ Op 13 september 1649 is in de Raad van State vermeld dat de prins van Oranje op verzoek van de gouverneur van Hulst had beslist om het volgende geschut te verplaatsen van St. Anna naar Hulst: twee metalen halve kartouwen van elk 24 pond en twee metalen stukken van elk 5 pond met hun affuiten en verder toebehoren. Op St. Anna resteerden toen een metalen stuk en twee ijzeren stukken, zonder vermelding van hun schietkracht.³⁵⁹

Vermoedelijk door een toeval belandde het ammunitie-overzicht van 24 juni 1673 in het archief van de Staten van Zeeland (in plaats van dat van de Raad van State) waardoor het wel bewaard is gebleven. Het was samengesteld door de commies Roelandt Clouck. Het betrof de artillerie (het geschut), ammunitie van oorlog, verscheidene krijgsinstrumenten en de voorradige levensmiddelen (“vivres”). Aannemelijk is dat de beschreven goederen al geruime tijd vóór 24 juni 1673 op het fort aanwezig waren.

Getranscribeerd en hier en daar geannoteerd bevat het overzicht de volgende gegevens:³⁶⁰

De staat van het magazijn van het fort St. Anna op 24 juni 1673

A. Geschut en toebehoren

- Een bekwaam metalen kanon van 24 pond, gemonteerd op zijn affuit, met 2 wissers, 2 lepels, 2 aanzetters en 271 kogels.
- Twee onbekwame ijzeren “schakers” [kanonnen; toen gewoonlijk omschreven als saeckers] van 12 pond, genummerd als 5 en 8, ongemonteerd van hun affuiten, met 4 wissers, 4 lepels, 4 aanzetters en 231 kogels.
- Een bekwame halve slange [een kanon] van 10 pond, gemonteerd op zijn affuit, twee bekwame halve slangen van 10 pond, ongemonteerd van assen en raderen [wielen], genummerd als 2 en 4, een affuit met zijn assen en raderen, 6 wissers, 6 lepels, 6 aanzetters en 0 kogels.
- Drie bekwame metalen Mansfelders [kanonnen] van 5 pond, genummerd als 6, 7 en 9, ongemonteerd van hun affuiten, assen en raderen, met 6 wissers, 6 lepels, 6 aanzetters en 324 kogels.
- 832 kogels van 9 pond, waarvoor geen kanonnen aanwezig zijn.
- Zes onbekwame voorwagens.³⁶¹
- Een bekwame complete bok.³⁶²
- 28 bekwame stelhouten.
- 12 bekwame houten poppen [?].
- Drie “aerdwinders” ofwel keldervijzels, waarvan twee onbekwaam.³⁶³
- 18 bekwame houten handbomen.
- 189 bekwame geprepareerde handgranaten.
- 3274 pond buskruit (“buschpolver”), overwegend onbekwaam.
- 2864 pond bekwame lonten.
- 8567 pond bekwaam musketlood
- Drie beurstonnetjes, waarvan twee onbekwaam.

B. Wapens voor de soldaten

- 68 bekwame en 62 onbekwame halve spiezen [pieken].
- 9 bekwame en 41 onbekwame musketten [geweren].

³⁵⁷ RvS, inv. 60, 30-12-1642, fol. 358.

³⁵⁸ Idem, inv. 61, 30-4-1643, fol. 287. Reeds in 1640 hadden de bewindhebbers van de WIC erop aangedrongen dat de genoemde twee kanonnen zouden worden teruggestuurd. De commandeur van het fort stelde de Raad van State voor om er twee halve kartouwen (kanonnen met een schietgewicht van 24 pond) voor in de plaats te sturen. De Raad besloot hiervoor toestemming te vragen aan prins Frederik Hendrik. Kennelijk bleef die toestemming toen uit.

³⁵⁹ RvS, inv. 67, 13-9-1649, fol. 256-257.

³⁶⁰ SZ, inv. 1289 (ongefol.); dit inventarisnummer omvat ingekomen stukken bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland in het jaar 1674.

³⁶¹ Een voorwagen is een voertuig met twee wielen dat voor een affuit gespannen wordt.

³⁶² Een bok is een hijswerktuig.

³⁶³ Een “aerdwinder” of keldervijzel is eveneens een hijswerktuig en wordt ook dommekracht genoemd.

- 50 bandeliers.

C. Verscheidene materialen en handgereedschappen

- 56 bekwame en 18 onbekwame spaden.
- 50 bekwame en 64 onbekwame schoppen.
- 106 onbekwame bijlen.
- 72 onbekwame ijshaken.
- 88 onbekwame handbijlen ofwel hakmessen.
- 49 onbekwame kordewagens [kruiwagens].³⁶⁴
- Drie onbekwame houten lantaarns.
- Drie bekwame brandladders.
- Zes bekwame brandemmers.
- Een bekwame balans of schale [weegschaal].
- 46 bekwame ijzeren gewichten.
- 18 bekwame en 10 onbekwame morgensterren.³⁶⁵
- 40 gieters om de wallen mee te begieten, waarvan 1 onbekwaam.
- 11 riemen, waarvan 2 onbekwaam.
- Een bekwame steij om aan het [scheeps]hoofd te gebruiken.³⁶⁶
- Een bekwame ijzeren joffer.³⁶⁷
- Twee bekwame en twee onbekwame boeien.

D. Levensmiddelen³⁶⁸

- 522 pond beschuit in drie okshoofden.
- 200 pond kaas.
- Een half okshoofd grof zout.
- Een half okshoofd brandewijn.
- Een half okshoofd azijn.
- De medicamentenkist is wel voorzien.

E. De uitdeling van ammunitie in de periode juni 1673 tot [= vermoedelijk tot en met] mei 1674

- 2 kogels van 24 pond.³⁶⁹
- 5 kogels van 12 pond.
- 6 kogels van 5 pond.
- 8 kogels van 9 pond.
- 569 pond buskruit.
- 60 pond lonten.

³⁶⁴ Op 31-10-1642 bepaalde de Raad van State dat er in het magazijn van St. Anna 50 kruiwagens in voorraad dienden te zijn (RvS, inv. 60, 31-10-1642, fol. 50).

³⁶⁵ Een morgenster is een knots met ijzeren punten, ook goedendag genoemd.

³⁶⁶ Een steij is vermoedelijk een stok.

³⁶⁷ Een joffer (juffer) is een lange stok, gebruikt bij het aanmeren van schepen.

³⁶⁸ Op 24-6-1673 verbleef op fort tijdelijk slechts een handjevol soldaten (zie de vorige paragraaf). Dit verklaart waarom, wat de voorradige etenswaren betreft, alleen beschuit en kaas zijn vermeld en bijvoorbeeld geen brood, bier en gezouten vis. Op 27-5-1673 (dus een maand voor de hier beschreven magazijnstaat) besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland om naar het fort St. Anna de volgende levensmiddelen te laten sturen door de equipagemeester van het gewest: een half okshoofd brandewijn, idem azijn, idem grof zout, 200 “wegens” kaas en 500 “wegens” beschuit (SZ, inv. 670). De gewichtsaanduiding “wegens” dient blijkens de magazijnstaat te worden gelezen als pond. Over de bevoorrading van het fort met levensmiddelen zijn weinig gegevens bewaard gebleven. Op 21-11-1637 besloot de Raad van State om toe te staan dat de commies van het fort voor fl. 175 mocht inkopen ten behoeve van de eerstvolgende (winter)maanden december, januari en februari: 3 lasten rogge, 5 lasten bier en 2000 pond kaas (RvS, inv. 54, fol. 350). Idem op 26-11-1640 (inv. 58, fol. 74) en 31-10-1642 (inv. 60, fol. 50; toen werd hiervoor fl. 180 vergoed).

³⁶⁹ Deze en de andere kogels zijn hoogstwaarschijnlijk alleen afgevuurd als ereschoten bij de verwelkoming van belangrijke gasten zoals gedeputeerden van de Raad van State.

Een kanon (halve kartouw) van 24 pond, 1632.³⁷⁰

3.5 Krijgskundige ontwikkelingen

Forten en vergelijkbare vestingen hebben primair een defensieve functie. Ze worden aangelegd en onderhouden om te voorkomen dat een vijandelijke partij zich meester maakt van een bepaald gebied. Hun militaire betekenis kan niet verantwoord worden vastgesteld indien slechts wordt nagegaan welke krijgskundige handelingen er hebben plaatsgevonden. De loutere aanwezigheid van een vesting heeft veelal een krijgskundige betekenis. Sociologen definiëren macht gewoonlijk als het vermogen van een persoon of groep om handelingsalternatieven van een of meer andere personen of groepen te beperken of te verruimen. De aanwending van macht is voor het bestaan ervan niet beslissend. Wie over de genoemde potentie beschikt heeft macht, ook al blijft de daadwerkelijke toepassing daarvan achterwege. Dit inzicht is zeker ook op forten van toepassing. Hun loutere aanwezigheid in een bepaald gebied kan verhinderen dat een vijand pogingen onderneemt om dat gebied te veroveren. Uit gevechtshandelingen kan dit niet worden afgeleid. De frequentie waarmee rondom een fort is gevochten is kortom geen valide indicator van zijn militaire betekenis. Forten hebben vooral en soms zelfs vrijwel uitsluitend een waakhondfunctie. Dit geldt zeker voor het fort St. Anna. Als de gehele periode 1630-1718 wordt overzien kan worden vastgesteld dat er rondom of vanuit het fort slechts hoogst zelden is gevochten. Het fort vervulde overwegend een afschrikwekkende functie.

In militaire zin werd de vesting vooral operationeel in de periode 1630-1645. In dit tijdvak werd er in de zuidwestelijke delta nog volop gevochten tussen het Spaanse en het Staatse leger. Zoals in paragraaf 1.1 is uiteengezet had die strijd vooral betrekking op het bezit van Antwerpen en daarmee op de beheersing van de toegang tot en van de scheepvaart op de Honte en de Schelde. De Spanjaarden hadden er belang bij dat met name het oostelijk deel van Vlaanderen (waaronder het gebied dat door het Hulsterambacht werd bestreken) in hun greep bleef, omdat dit voor de verdediging van Antwerpen (dat sinds augustus 1585 weer in hun handen was) van grote betekenis was.

De militaire betekenis van het fort St. Anna manifesteerde zich voor het eerst in september 1631 toen het fort nog in Spaanse handen was en een cruciale rol speelde tijdens het oprukken vanuit Antwerpen van een Spaanse armada in noordelijke richting. Zonder de aanwending van het militaire potentieel van het fort zou het niet gelukt zijn om via het Saftingergat de Honte te bereiken. Mistig weer speelde de Spanjaarden uiteindelijk parten; tijdens de “Slag op het Slaak” werden ze verpletterend verslagen (zie paragraaf 1.5). Maar dat het fort St. Anna voor de Spanjaarden in de strijd over de Schelde van betekenis zou kunnen zijn was duidelijk gedemonstreerd.

Nadat het fort in juli in 1632 in Staatse handen was gekomen is van Spaanse zijde uiteraard getracht om het pijnlijke verlies te herstellen. De rollen waren nu omgedraaid. Het was voor de Spanjaarden verre van eenvoudig om het fort terug te veroveren. Op de Honte was de Zeeuwse Admiraliteit heer en meester. Bij de toegang tot het Saftingergat waren enkele oorlogsschepen van deze Admiraliteit geposteed. De Spanjaarden beheersten weliswaar het Hulsterambacht, maar ook een belegering van St. Anna via land zou buitengewoon lastig zijn. Ook aan de landzijde viel het fort goed te verdedigen. De beide redouten in de omgeving van het fort (in de Speelmanspolder en op de dijk bij Duivershoek) kregen kort na juli 1632 ook een Staatse bezetting en het was mogelijk om voor de defensie van het fort desnoods het oostelijk deel van de polder van Namen (grenzend aan het fort) te inunderen. Ongetwijfeld zijn vele gegevens over uiteenlopende schermutselingen

³⁷⁰ Uit de collectie van het Legermuseum te Soest.

die zich rondom het fort voltrokken in de periode 1632-1648 verloren gegaan. Een systematisch overzicht daarvan is in de onderzochte archieven niet aangetroffen. Wel bekend is het volgende.

Op 19 juli 1634 berichtte de commandeur van het fort de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat de redoute “Balhoec” door een van de soldaten uit de compagnie van kapitein [Christiaan de] Buvry was verraden.³⁷¹ Negen Staatse soldaten werden gevangengenomen. De redoute werd zwaar beschadigd maar na het vertrek van de Spanjaarden hersteld.³⁷²

Prins Frederik Hendrik kwam zich als kapitein-generaal van het Staatse leger in augustus 1634 persoonlijk van de verdedigbaarheid van het fort St. Anna op de hoogte stellen.³⁷³ Daarover (met name over de bezetting van de redouten in de polder van Namen) toonde de commandeur van het fort zich in november 1634 niet gerust, want hij verwachtte een Spaanse aanval vanuit het Land van Waas.³⁷⁴

Op 15 februari 1635 berichtte de commandeur aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat de Spanjaarden van plan waren om drie dagen eerder een aanval op het fort te doen. Zij zouden met wel drie- tot vierduizend man in aantocht zijn geweest en reeds het dorp Namen hebben bereikt. De commandeur had toen opdracht gegeven om het inundatiewapen te hanteren, waardoor volgens hem een aanslag kon worden afgewend.³⁷⁵ De Zeeuwse regenten lieten weten zeer content te zijn met de “goede sorge en vigilantie [waakzaamheid]” van de commandeur.³⁷⁶ Deze berichtte er ook de Raad van State over op 13 februari 1635.³⁷⁷

Eveneens begin 1635 lekte een Spaans voornemen uit om de genoemde twee redouten te veroveren, hetgeen voor de commandeur van St. Anna aanleiding was om in Middelburg versterking van het garnizoen te vragen.³⁷⁸ In de nacht van 13 op 14 april 1635 werd het Spaanse voornemen geëffectueerd. Met 700 man werd een aanval op de redouten ondernomen. De commandeur van St. Anna berichtte de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat de redouten “zeer kloek” waren verdedigd, maar na twee uur vechten was een overgave onvermijdelijk. Er vielen doden en gewonden. 23 Staatse soldaten werden krijgsgevangen gemaakt en afgevoerd naar Hulst. Van Daniel le Rouge, sergeant van kapitein [Robert] Wassy, die commandeerde op de redoute bij Duivershoek, werd met een grof ijzer de kuit van een van zijn benen afgenomen. Ook hij werd daarna gevangen genomen. De beide redouten werden in brand gestoken en de borstweringen werden neergehaald. De redouten kwamen weer in Staatse handen en werden snel hersteld, waarover prins Frederik Hendrik en de Raad van State werden ingelicht.³⁷⁹ Van nieuwe Spaanse pogingen om weer heer en meester te worden in de polder van Namen en over het fort St. Anna zijn geen gegevens aangetroffen. Vermoedelijk bleven ze achterwege. De zware bezetting van het fort St. Anna in de periode 1635-1648 stond daar klaarblijkelijk borg voor. Formeel ressorteerde de polder van Namen na de Staatse verovering van het fort St. Anna nog tot november 1645 onder het gezag van de Spaanse koning, maar feitelijk werd er de scepter gezwaaid door het Staatse leger, dat in die periode in betekenisvolle mate werd aangestuurd vanuit het gewest Zeeland. De bestuurders van dit gewest realiseerden zich terdege hoe belangrijk het fort St. Anna voor de defensie van hun gewest was. Op 15 februari 1635 verzochten zij de commandeur van het fort om een wakend oog te houden op de “verzekering” van de vesting “waeraen dese provincie soo veel gelegen is”.³⁸⁰

In de periode 1632-1648 was het fort St. Anna van belang als uitvalsbasis voor acties van het Staatse leger in het noordelijk deel van Vlaanderen (later, vooral vanaf 1648, omschreven als Staats-Vlaanderen). Dit bleek onder meer in augustus 1633 toen graaf Willem van Nassau-Siegen erin slaagde om Philippine op de Spanjaarden te veroveren.³⁸¹ De militaire betekenis van het fort manifesteerde zich daarna telkens wanneer

---

³⁷¹ Het is niet duidelijk welke locatie werd bedoeld. Denkbaar is dat de redoute is bedoeld op de dijk van de Speelmanspolder langs de Honte. Maar mogelijk bevond zich toen nabij Baalhoek in de Kruispolder een Staatse redoute.

³⁷² SZ, inv. 1249.1, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 19-7-1634.

³⁷³ Idem, inv. 1249.1, stuk nr. 371, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 8-8-1634.

³⁷⁴ Idem, inv. 1249.2, stuk nr. 399, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 16-11-1634; vier dagen later overstroomde de polder van Namen door een springvloed.

³⁷⁵ Vermoedelijk werd alleen het oostelijk deel van de polder van Namen kortstondig onder water gezet; het westelijk deel werd beschermd door de Middeldijk in de polder.

³⁷⁶ SZ, inv. 495, 15-2-1635, fol. 167.

³⁷⁷ RvS, inv. 52, 19-2-1635.

³⁷⁸ SZ, inv. 495, 1-4-1635, fol. 193.

³⁷⁹ Idem, inv. 1250.1, stuk nr. 92, 14-4-1635.

³⁸⁰ Idem, inv. 495, 15-2-1635, fol. 167.

³⁸¹ Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, p. 69-70.

van Staatse zijde werd getracht om Hulst en het Hulsterambacht op de Spanjaarden te veroveren of reeds veroverde plaatsen en streken in Vlaanderen te verdedigen. Het fort vervulde met name een (vooral facilitaire) functie bij:

- De mislukte aanslag op Hulst in 1637; de leiding daarvan was toevertrouwd aan de commandeur van het fort St. Anna, Jacques de Brouqsault.³⁸²
- De mislukte aanslag op Hulst in 1639.³⁸³
- Idem op 4 juli 1640; bij deze aanslag werd Hendrik Casimir I, graaf van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, door een pistoolschot zwaar gewond. Hij werd naar het fort St. Anna vervoerd waar hij op 12 juli 1640 overleed.³⁸⁴ Hij werd op 7 januari 1641 bijgezet in de Jacobijnerkerk te Leeuwarden.³⁸⁵
- Staatse acties in Vlaanderen in 1641. Het fort was op 10 september van dat jaar verzamelplaats van Staatse troepen die kans zagen om Spaanse aanslagen op Philippine en Sas van Gent te verhinderen.³⁸⁶
- De wederom mislukte aanslag op Hulst in 1643.³⁸⁷
- De verovering van Hulst op 4 november 1645.³⁸⁸ Waarschijnlijk was de (logistieke) betekenis van het fort St. Anna hierbij bescheiden (de stad werd vanuit het zuiden aangevallen), maar zonder het bezit van dit fort zou de verovering aanzienlijk lastiger zijn geweest omdat de Spanjaarden zich dan beter hadden kunnen verdedigen.³⁸⁹ Staatse eenheden die bij de verovering betrokken waren verlieten het Hulsterambacht via het fort St. Anna. Door noodweer (een “tempeest”), waarschijnlijk in de nacht van 18 op 19 november, moest een deel van de troepen op de buitenwal overnachten.³⁹⁰ Op 30 november berichtte de commies van het fort aan de Raad van State dat daardoor (en waarschijnlijk ook door de zware storm) schade was ontstaan aan de palissaden op de contrescarp en aan de kleine brug over de contrescarpgracht.³⁹¹

Vanaf de beslechting van de Tachtigjarige Oorlog werd het in militaire zin rustig in de omgeving van het fort, hetgeen zich, zoals in paragraaf 3.3 is gedocumenteerd, weerspiegelde in een forse reductie van de militia. Pas in 1672 werd het weer kortstondig spannend. In het kader van de oorlog tussen Frankrijk en de Republiek (1672-1678) pleegden de Fransen eind juni 1672 een aanval op Aardenburg die in de kwartieren van Vlaanderen veel beroering wekte.³⁹² Hiernaar verwijzend berichtte vanuit fort St. Anna commandeur Bernard de Beaufort op 4 juli 1672 aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat het garnizoen van zijn fort (zijnde een “considerabele forteresse”) naar zijn mening versterkt diende te worden (het omvatte slechts één compagnie), “zodat ik volghens mijn eedt en plight ’s landts dienst naer behooren soude konnen waerneemen”. Hij hoopte op een positief besluit (een “gunstige reflexie”) van de Gecommitteerde Raden en maakte er melding van dat de ontvanger van de gemene middelen van consumptie te Hulst, Cornelis van Erckel, in de voorafgaande week samen met enkele anderen “sijne retraite naer Antwerpen [had] genomen” vanwege het genoemde “alarm” (zijnde de aanval op Aardenburg en kennelijk uit angst voor een Franse aanval op Hulst). Daarvan was hij nog niet teruggekeerd.³⁹³ Er werden in Staats-Vlaanderen uit voorzorg diverse defensieve maatregelen genomen. Zo werd het gebied ten zuiden van Hulst onder water gezet.³⁹⁴ Een Franse aanval op Staats-Vlaanderen bleef uit. De Fransen concentreerden zich op de verovering van het gewest Holland. Aan de Staatse vestingen in Staats-Vlaanderen, ook aan de militia van het fort St. Anna, werd mankracht onttrokken om behulpzaam te zijn bij het verdedigen van dit belangrijke gewest van de Republiek (zie paragraaf 3.3).

---

³⁸² Idem, fol. 94-95.

³⁸³ Stockman, 2004, p. 245.

³⁸⁴ Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, fol. 117.

³⁸⁵ Bij dit beleg van Hulst sneuvelde ook de ritmeester Boyo Ocko van der Wenge (zie voor hem bijlage 5).

³⁸⁶ Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, fol. 124.

³⁸⁷ Prinsen en Stockman, p. 19.

³⁸⁸ Idem, hoofdstuk 5. Ten Raa en De Bas, deel IV, 1918, p. 143.

³⁸⁹ Zeker is overigens dat er tijdens het beleg van Hulst in 1645 Staatse eenheden in de polder van Namen ingekwartierd waren (GA Rotterdam, oud-not. arch. Rotterdam, inv. 96, akte nr. 206, fol. 334). Blijkens brieven aan de Raad van State van 17 en 19-6-1645 toonde de (toen net aangetreden nieuwe) commandeur van het fort St. Anna, Pollot, zich ongerust over de aanwezigheid nabij het fort van 100 Spaanse soldaten met 150 paarden en diverse wagens (RvS, inv. 63, 23-6-1645, fol. 696-698).

³⁹⁰ Buisman, 2000, p. 483.

³⁹¹ RvS, inv. 63, 7-12-1645, fol. 555.

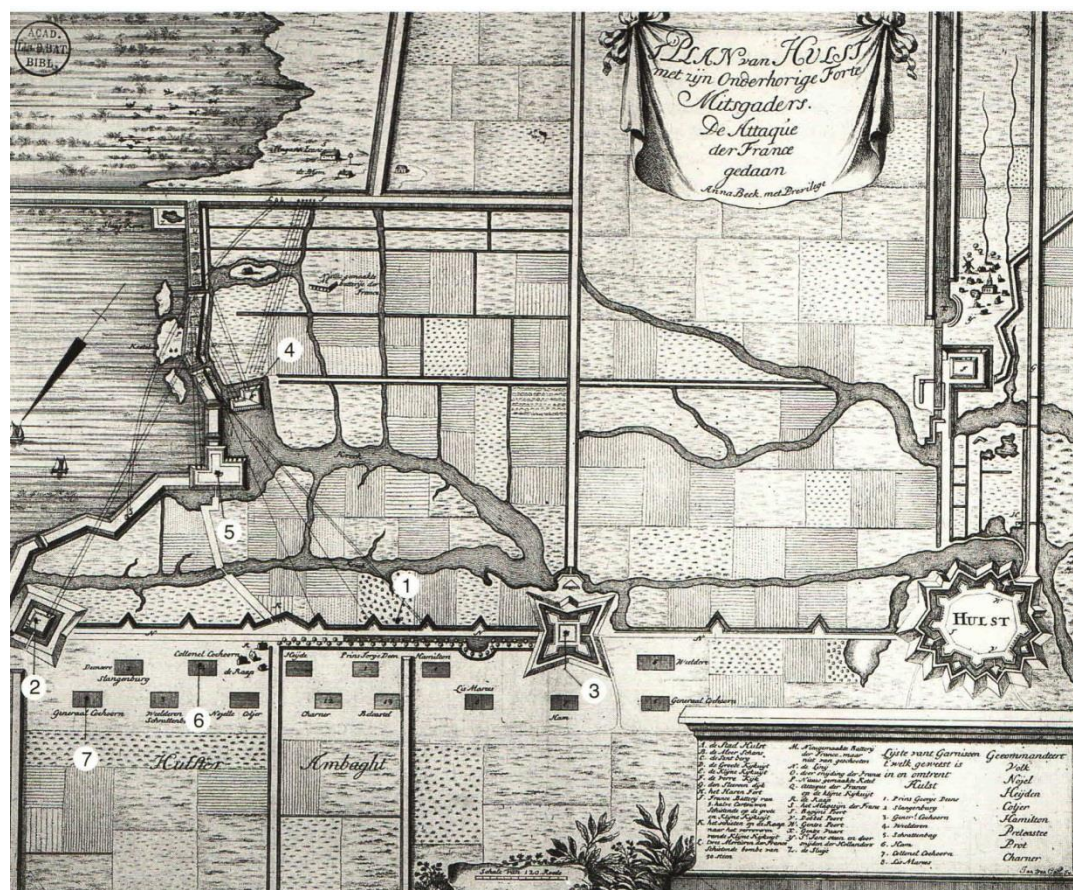
³⁹² Zie hiervoor Willeboordse, p. 170.

³⁹³ SZ, inv. 1287, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 4-7-1672.

³⁹⁴ De Kraker, 2003, p. 44.

Na de vrede met Frankrijk in 1678 werd het niet noodzakelijk geacht om het fort St. Anna weer te voorzien van een vaste compagnie. Dit gebeurde vermoedelijk pas eind 1681, mogelijk begin 1682 (zie paragraaf 3.3). De noodzaak om vanuit een krijgskundig oogpunt het fort weer volwaardig toe te rusten was al enige tijd (vermoedelijk vanaf ca. 1668) aanzienlijk verminderd door het geleidelijk verzanden van de vaarroute vanuit de Honte naar Hulst via het Saftingergat en de Moervaart (zie paragraaf 6.4). Het fort St. Anna werd daardoor minder belangrijk voor de defensie van Hulst en het Hulsterambacht. Een vijandelijke aanval op deze stad en het gelijknamige ambacht via deze route werd geleidelijk aan vrijwel onmogelijk, althans een aanval via het water. Over land bleef zo'n aanval vanuit het noorden uiteraard denkbaar. Ook tijdens de Negenjarige Oorlog met Frankrijk (1688-1693) bleef het in militair opzicht rustig in Staats-Vlaanderen. Ook het fort St. Anna bleef buiten het strijdgevoel. Het fort werd zo weinig bedreigd dat het vaste garnizoen van het fort naar elders werd verplaatst. Het werd nuttiger geacht op de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek.

Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) werd de militaire betekenis van het fort St. Anna herontdekt, zeker toen Spaanse en Franse troepen in mei en augustus 1702 (overigens mislukte) aanslagen pleegden op het nabijgelegen fort Zandberg.³⁹⁵ Aansluitend werd Hulst belegerd door een Franse legermacht onder leiding van maarschalk De Vauban.³⁹⁶ Generaal Menno van Coehoorn, gouverneur van Staats-Vlaanderen, gaf leiding aan de verdediging. Van Coehoorn en De Vauban hadden eerder de degens gekruist en wel tijdens de strijd over het bezit van de stad Namen in 1692 en 1695.³⁹⁷ De Fransen trokken zich op 2 september 1702 uit Hulst en omgeving terug. Zij hadden geen kans gezien om de linie tussen het fort Zandberg en de stad Hulst te doorbreken.³⁹⁸

De verdediging van de linie Hulst-fort Zandberg in 1702. ³⁹⁹

³⁹⁵ Stockman, 2004, p. 245.

³⁹⁶ Idem; P.J. Brand, 1957, p. 60-64.

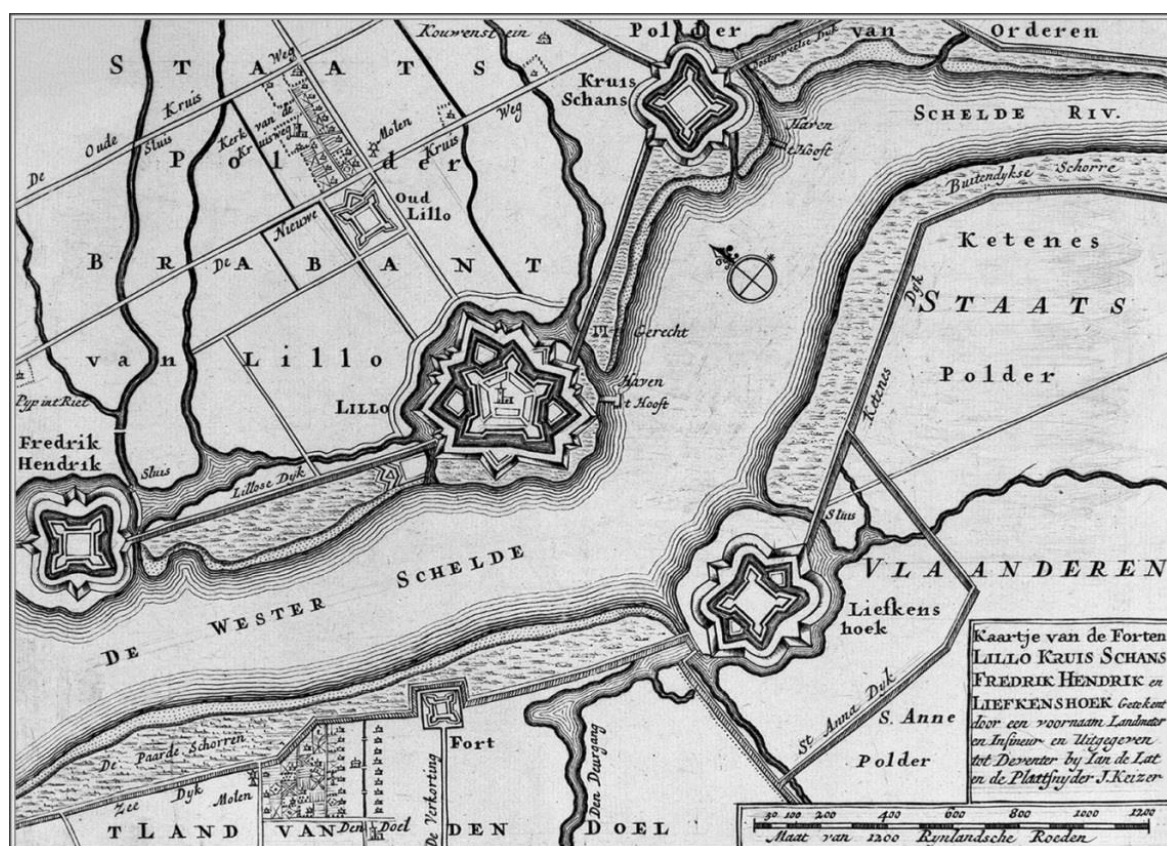
³⁹⁷ De stad Namen viel in 1692 in Franse handen en in 1695 in Staatse. In 1701 werd er opnieuw een Frans bewind gevestigd ([https://nl.wikipedia.org/wiki/Namen_\(stad\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Namen_(stad))).

³⁹⁸ Wijn, 1956, deel 1, p. 144-148.

³⁹⁹ Universiteit Leiden, Collectie Bodet Nijenhuis, P 39 N 45.

Bij de defensie van Hulst speelde het fort St. Anna toen een belangrijke rol; daar bivakkeerde een deel van de Staatse troepen die met de verdediging van de genoemde linie werden belast. In maart 1703 verbleven er op het fort 223 militairen, verdeeld over vijf compagnieën en in maart 1704 115 man, verdeeld over vier compagnieën (zie paragraaf 3.3). De vesting kwam weer tot leven. Vermoedelijk waren de op St. Anna gelegerde militairen mede behulpzaam bij het verdrijven van Franse militairen uit het Land van Waas in juli 1703. Bovendien werd het fort in logistieke zin benut bij de bouw en toerusting van een nieuw fort in de polder van Doel, te weten het fort “Dwars in de weg” dat werd gesitueerd aan de Scheldekijk tussen het dorp Doel en het fort Liefkenshoek en dat waarschijnlijk eind 1703 gereed kwam.⁴⁰⁰ Het fort is afgebeeld op een ongedateerde, doch in de eerste helft van de 18de eeuw vervaardigde afbeelding van de forten Lillo en Liefkenshoek en hun omgeving:⁴⁰¹

Het fort Dwars in de weg, eerste helft 18de eeuw, links van Liefkenshoek, rechts van het dorp Doel.⁴⁰²

Op 7 januari 1704 besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland om maar liefst zes compagnieën uit het regiment van kolonel Pierre de Belcastel vanuit Vlissingen over te plaatsen naar deze nieuwe Staatse Scheldevesting.⁴⁰³

In de periode 1632-1718 is het fort St. Anna tenslotte ook van belang geweest bij het verdedigen van de Zeeuwse visserijbelangen op de Honte en de Schelde. Ook dit kan als een krijgskundige functie van het fort St. Anna beschouwd worden. Het kwam incidenteel voor dat, met name vanuit Antwerpen en vanuit een Zeeuws gezichtspunt gezien, illegaal op de genoemde wateren werd gevestigd. Op 13 juli 1662 bijvoorbeeld gaven de Gecommitteerde Raden van Zeeland opdracht aan de commandeurs van Lillo, Liefkenshoek, het fort St. Anna in de polder van Namen en van het fort St. Martijn op Hoogerwerf om alle schepen uit Antwerpen en andere plaatsen in de Spaanse Nederlanden die vissen of mosselen vingen aan te houden en

⁴⁰⁰ Verbaal St. Anna voorjaar 1704, fol. 46-47. Gelijktijdig werd in de polder van Doel een zogeheten liniedijk (een “Verkorting”) aangelegd die overigens in 1746 werd gesloopt.

⁴⁰¹ Universiteit Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, P 78 N 78.

⁴⁰² Tussen het fort Dwars in de weg en het fort Liefkenshoek is de kreek “Den Deurganck” afgebeeld, anno 2016 de locatie van het Deurganckdok op de linkeroever van de Schelde. Op de “Paardeschorren” nabij het dorp Doel verrees in 1975 het eerste deel van de naar dit dorp genoemde kerncentrale.

⁴⁰³ SZ, inv. 712, 7-1-1704; Van Gerven, p. 489.

terug te sturen. De commiezen van de Zeeuwse Admiraliteit die belast waren met de inning van licenten mochten deze vissers met hun vangst niet laten passeren. Schippers die beweerden de vangst gekocht te hebben van inwoners van Zeeland dienden daarvan een schriftelijk bewijs te tonen, alvorens zij mochten passeren. De commandeur van Axel kreeg opdracht om op te treden tegen schippers uit de Spaanse Nederlanden die voeren via het Hellegat.⁴⁰⁴ Op het fort St. Anna kreeg de kanonnier Willem van Hoorn in 1665 een toelage als toezichhouder op de sloepen die gebruikt werden om ongeoorloofde visserij op krabben, mosselen e.d. door kleine schepen uit Antwerpen, te verhinderen.⁴⁰⁵ De sterke hand op fort was ook op deze wijze behulpzaam om de hegemonie van de Zeeuwen over de Wester- en de Oosterschelde veilig te stellen.

3.6 Het wapen van het fort

Vanaf 1662 was het fort St. Anna gerechtigd om een eigen wapen te voeren. Op 7 februari 1662 verzocht de commandeur van het fort, Philips de Vassy, mede namens de burgers van het fort, de Raad van State om hiervoor toestemming te verlenen. De motivering om een wapen (ook omschreven als een zegel) te mogen voeren was als volgt: “dat de voorschreven plaetse vereert moge worden met een segel ofte wapen ter fine om alle brieven over vercoopingingen van huysen, schepen als andersints, mitsgaders contracten ende versantbrieven [uitgaande brieven] mede te zegelen”.⁴⁰⁶ Het wapen was dus bedoeld om officiële civiele documenten mee te zegelen, teneinde het formele karakter daarvan te borgen. Ongetwijfeld werd het mede bedoeld en gehanteerd als een teken van waardigheid van de vesting als geheel. De Raad van State verwees het verzoek naar de Staten-Generaal op 13 februari 1662.⁴⁰⁷ Deze willigden op 18 februari 1662 het verzoek in. De Raad van State werd vervolgens gemachtigd om over de vormgeving van het wapen te beslissen, hetgeen op 23 februari 1662 gebeurde. Het wapen diende er als volgt uit te zien: “De grond root daerop een witthen burgh ende een halven leeuw met de seven pylen ende sweert van gout, uytten burgh staende”.⁴⁰⁸ Een aldus vervaardigde afbeelding van het wapen of een zegelafdruk ervan is in de archivalia niet aangetroffen. Gebaseerd op de genoemde omschrijving vervaardigde de heraldicus H.K. Nagtegaal van het wapen in 2015 de volgende afbeelding:⁴⁰⁹

Zo zou het wapen van het fort St. Anna eruit hebben kunnen zien. De leeuw verwijst naar het wapen van de Generaliteit en de zeven pijlen in zijn linker klauw naar de zeven gewesten van de Republiek. De burcht geeft aan dat het een wapen van een fort betreft. Het was destijds niet gebruikelijk dat Staatse vestingen over een eigen, door de Staten-Generaal gelegitimeerd wapen beschikten. Uit de toekenning kan worden afgeleid dat het fort St. Anna door de leiding van de Republiek als een belangrijke vesting werd beschouwd.

⁴⁰⁴ SZ, inv. 517, 13-7-1662, fol. 8-9.

⁴⁰⁵ Idem, inv. 522, 9-10-1665, fol. 230 v-231.

⁴⁰⁶ SG, inv. 161, resolutie van 18-2-1662.

⁴⁰⁷ RvS, inv. 83, 13-2-1662, fol. 72.

⁴⁰⁸ RvS, inv. 83, resolutie van 23-2-1662.

⁴⁰⁹ Met dank aan mijn collega Fons van Wieringen voor zijn bemiddeling bij de totstandkoming ervan.

Hoofdstuk 4: Het leven in het fort

4.1 Algemeen

Hoe zag het leven in de vesting er uit? Hoe functioneerde het fort St. Anna als sociaal systeem, dit wil zeggen als een samenlevingsverband van mensen? Hoe waren hun woon- en leefomstandigheden? Velerlei bronnen die hier licht op hadden kunnen werpen gingen verloren (zie bijlage 3). Gedacht kan worden aan verslagen van de op het fort gehouden krijgsraden, dossiers betreffende de civiele rechtspraak, notulen (“acta”) van de kerkeraad, notulen betreffende de periode 1632-1664 van de classis Zuid-Beveland waarbij de fortkerk was aangesloten, correspondentie van de bewoners met de buitenwereld en andere egodocumenten over de alledaagse gang van zaken en de rekeningen van de commies van de vivres en de ammunitieën van het fort met ongetwijfeld velerlei gegevens over bijvoorbeeld de voedselvoorziening. Van dit alles bleef niets bewaard.

Het is weinig aannemelijk dat het leven op het fort St. Anna betekenisvol afweek van dat in andere, goed vergelijkbare Staatse Scheldeforten, zoals Lillo en Liefkenshoek.⁴¹⁰ Ook op St. Anna werd het leven gekenmerkt door:

- Een beperkte bewegingsvrijheid met compacte sociale betrekkingen en verhoudingen en een onvermijdelijk sterke sociale controle.
- Het verblijven op een relatief geïsoleerde locatie, met slechts ongeregelde contacten met de buitenwereld.
- Vatbaarheid voor besmettelijke ziekten als gevolg van primitieve leefomstandigheden en een hoge bevolkingsdichtheid. Daarover is maar weinig gedocumenteerd. Aannemelijk is dat de pestepidemieën die zich in de nabije omgeving manifesteerden in de jaren 1628-1629, 1636-1637, 1639, 1634-1637, 1655-1656 en 1664-1665 ook St. Anna hebben getroffen.⁴¹¹ Gedocumenteerd is onder meer dat de pest er heerste in oktober en november 1636 en dat in 1668 een corps du garde werd verbouwd tot pesthuis.⁴¹²
- Primitieve leefomstandigheden van de soldaten. De barakken waar zij verbleven waren niet verwarmd en ze sliepen zonder matrassen op stro.⁴¹³
- Saaiheid en verveling gedurende de vele dagen en lange perioden waarin externe bedreigingen achterwege bleven. Op het fort viel vrijwel niets te beleven. Vieringen van glorieuze overwinningen van het Staatse leger en feesten vanwege de totstandkoming van vredetraktaten zullen welkome afwisselingen zijn geweest van een veelal saai bestaan.⁴¹⁴
- De afhankelijkheid van beslissingen over het reilen en zeilen van het fort die door derden op verre afstand van het fort (Den Haag en Middelburg) werden genomen. Ook voor de leidinggevendenden op het fort waren de marges waarbinnen zij beslissingen konden nemen smal. Hun beslisruimte was nauw omljnd.⁴¹⁵
- Spanningen tussen burgers en militairen, hoewel zij wederzijds afhankelijk waren. De burgers (zoals winkeliers) konden op het fort werkzaam zijn dank zij de aanwezigheid van militairen en militairen profiteerden op hun beurt van de diensten die door de burgers werden geleverd. Maar de normen en waarden die in het soldatenleven gebruikelijk waren weken doorgaans af van de gedragsstandaarden in de kring van de burgers.

⁴¹⁰ Zie hiervoor Leune, 2006, deel 1, hoofdstuk 6.

⁴¹¹ Idem, paragraaf 6.4; Leune, 2011, gedrukte versie, p. 196-197.

⁴¹² SZ, inv. 1251.2, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 19-10 en 28-10-1636; Verbaal St. Anna najaar 1668, fol. 12 v. Op 6-11-1636 besliste de Raad van State dat de pestmeester op St. Anna fl. 40 per maand verdiende en daar zo lang mocht blijven als nodig was (RvS, inv. 53, fol. 16). Op 1-5-1638 schreef de commandeur aan de Raad van State dat de pest op St. Anna toenam (RvS, inv. 56, 7-5-1638, fol. 136). Op 17-5-1638 schreef hij dat er sinds 7-5-1638 reeds 17 personen aan de pest waren gestorven (idem, 19-5-1638, fol. 186).

⁴¹³ In november 1634 klaagden de soldaten op St. Anna over een tekort aan stro. De commies van het fort berichtte de Raad van State dat het stro onregelmatig werd geleverd, soms om de 15 weken, soms tweemaal in de zes weken. De Raad van State stond extra stro toe, waarvoor niet meer betaald mocht worden dan fl. 8 voor 100 bossen (RvS, inv. 51, fol. 307, 8-11-1634). Brandstof (turf) was alleen beschikbaar voor de wachtverblijven en de woonhuizen van de militaire functionarissen, niet voor de soldatenbarakken, waar het regelmatig erbarmelijk koud moet zijn geweest.

⁴¹⁴ De feestjes die op het nabijgelegen fort St. Martijn op Hoogerwerf zijn georganiseerd in opdracht van de autoriteiten in Den Haag en Middelburg (zoals ter gelegenheid van de Vrede van Münster of van de overwinning van De Ruyter tijdens de tocht naar Chattam in 1667) zullen ongetwijfeld ook op St. Anna zijn gevierd.

⁴¹⁵ Zie bijv. de gedetailleerde wijze waarop inspecteurs van de Raad van State zich bemoeiden met aanpassingen aan de gebouwen op het fort die eigendom waren van de Generaliteit (zie bijlage 4).

- Het bestaan van forse verschillen in sociale status, inkomen en leefomstandigheden tussen de verschillende positiebekleders met consequenties voor de onderlinge sociale afstand. Het fortleven werd gekenmerkt door gesanctioneerde sociale ongelijkheid.⁴¹⁶
- Een spanningsvolle positie van de weinige meisjes en vrouwen die op het fort woonden (zie paragraaf 3.3). Het fort was een typische mannengemeenschap. Ongetwijfeld deden zich op seksueel terrein spanningen voor.
- Gevoelens van onveiligheid en onzekerheid in spanningsvolle tijden, zoals in de periode 1632-1648 en in de beginjaren van de Spaanse Successieoorlog.
- Beduchtheid voor natuurgeweld, waartegen weinig bestand was. Door zijn ligging was het fort bijzonder kwetsbaar voor hoge vloed en zware stormen. De inundatiegeschiedenis van de polder van Namen was weinig geruststellend (zie paragraaf 6.1). Iedere generatie die in de periode 1632-1718 met het fort te maken had werd met natuurgeweld geconfronteerd.
- Een verbondenheid met de polder van Namen, met consequenties voor het voortbestaan van de vesting en voor het sociale en economische leven binnen de vesting (zie verder hoofdstuk 7). Zo fungeerden de polder en het fort wederzijds als huwelijksmarkten. De ondergang van de polder bracht de ondergang van het fort met zich.

In dit hoofdstuk worden gegevens geordend over facetten van het leven in het fort waarover wel de nodige (zij het veelal fragmentarische) bronnen zijn aangetroffen. Over het kerkelijk leven bleef zoveel materiaal beschikbaar dat daaraan een afzonderlijk hoofdstuk kon worden gewijd (zie hoofdstuk 5).

4.2 De burgerbevolking

Over de omvang en samenstelling van de burgerbevolking op het fort zijn weinig gegevens bewaard gebleven. Tot die populatie behoorden in elk geval (veelal met hun huishouden) een predikant, een schoolmeester (vanaf zeker 1649, maar waarschijnlijk al vanaf 1641), een licentmeester, een bakker, een aannemer, een smid, enkele schippers met hun knechten, enkele dienstknechten en -meiden, een molenaar, een chirurgijn, incidenteel een pestmeester, enkele kleermakers, een of meer winkeliers, een herbergier en een vroedvrouw.⁴¹⁷ Diverse burgers vervulden tegelijk meerdere functies.

In de loop van het bestaan van het fort deden zich grote verschillen voor in de omvang van de fortbevolking. Deze verschillen zijn overwegend veroorzaakt door veranderingen in het aantal militairen dat op het fort garnizoen hield (zie hiervoor paragraaf 3.3). Deze mutaties hadden ook consequenties voor de omvang en samenstelling van de burgerbevolking. Na 1648 liep het aantal burgers terug. Voor sommige winkeliers en ambachtslieden was het niet langer rendabel om er te blijven.

Ook uit bewaard gebleven gegevens betreffende het aantal dopen en huwelijken in de kerk van het fort kan worden afgeleid hoezeer de omvang van de fortbevolking (militairen en burgers) in de periode 1633-1718 veranderde.⁴¹⁸ Werden er in de periode 1633-1661 nog gemiddeld 25 kinderen per jaar in de fortkerk gedoopt, in de jaren 1679-1708 gebeurde dit nog slechts gemiddeld vijf maal per jaar en in de slotfase 1708-1717 gemiddeld vier maal per jaar. Het gemiddeld aantal huwelijken dat in de fortkerk werd ingezegend daalde van 17 per jaar in de periode 1633-1647 tot slechts gemiddeld twee in de gehele periode 1678-1716. Helaas gingen doopgegevens betreffende de jaren 1662-1678 en trouwgegevens betreffende de periode 1648-1677 verloren.

Aantal dopen en huwelijken in de fortkerk van St. Anna

Dopen

Periode	Aantal
1633-1661	723
1679-1708	165
1708-1717	41
Totaal	929

Huwelijken

Periode	Aantal
1633-1647	261
1678-1716	74
Totaal	335

⁴¹⁶ De sociale ongelijkheid op St. Anna was vergelijkbaar met die op het fort Lillo; zie hiervoor: Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 313-316.

⁴¹⁷ Voor zover hun namen konden worden getraceerd zijn deze verwerkt in bijlage 5.

⁴¹⁸ Het kwam ook voor dat fortbewoners hun kinderen buiten het fort lieten dopen. Het kwam zelfs voor dat kinderen elders rooms-katholiek werden gedoopt, zoals de kinderen van de winkelier Philips Gortebeeck (zie bijlage 5). Het kwam voorts regelmatig voor dat bewoners van het fort elders huwden.

De Vrede van Münster bracht in economisch opzicht een ommekeer teweeg in het fortleven. De militie werd fors ingekrompen en dit had ingrijpende gevolgen voor de winkeliers op het fort. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een verzoek van de commandeur en van de gezamenlijke burgers van het fort aan de Staten-Generaal, ingediend in april 1653, om toestemming voor het houden van een wekelijkse markt, te houden op dinsdag.⁴¹⁹ De Staten-Generaal verleenden het gevraagde octrooi op 5 augustus 1653, na een positief van de Raad van State van 14 mei 1653.⁴²⁰ In de betreffende resolutie wordt het verzoek van de commandeur en de burgers als volgt omschreven:

“Inhoudende dat sy, naer de reductie van de selve Plaetse [bedoeld werd: na de Staatse verovering van het fort in 1632], op het aenraden van diversche Heeren van de Regieringe aldaer op de Verpachtingen komende [bedoeld werd: gedeputeerden van de Raad van State, aanwezig bij de verpachting van de gemene middelen; zie paragraaf 4.4] haer selven hebben beswaert met het bouwen van schoone huysen, in hoope niet alleen van continuatie, maer oock van verbeteringe van de Neringe, die nu t'eenmael vervalt door den Vrede [de Vrede van Münster], zijnde deselve Plaetse jegenwoordigh maer met een kleyne gereduceerde Compagnie beset, daer te vooren vijf ongereduceerde Compagnieën gelegen hebben, werden deselve Borgeren Supplianten daerdoor allenghskens totalicken gheruineert, ende de middelen van Consumptien (tot naedeel van den Staet) verswackt”. De Staten-Generaal verleenden de toestemming “met soodanige vryheden ende beneficien als de Steden en Plaetsen in Vlaenderen onder onse ghehoorsaemheyd staende in gelijcke gelegentheyt zijn hebbende ende genietende”.

Het zal de bedoeling zijn geweest dat de weekmarkt bezoekers zou trekken uit de nabije polder van Namen. Daar kwam na de inundatie van die polder op 9 november 1653 aanvankelijk niet veel van terecht. Pas vanaf medio 1655 was de polder weer goed bewoonbaar. Of de beoogde economische opleving vanaf dat moment gestalte kreeg is niet gedocumenteerd. Daarover is twijfel gerechtvaardigd. Aannemelijk is dat veel bewoners van de polder van Namen boodschappen bleven doen in het dorp Namen, zeker de bewoners van het westelijk deel van de polder. Dat het beoogde effect tegenviel kan worden afgeleid uit een verzoek van de commandeur van het fort, mede namens de inwoners ervan, aan de Staten-Generaal om de omwonenden van het fort verplichtingen op te leggen om aan de weekmarkt deel te nemen. Zo zou iedere landbouwer op straffe van een boete verplicht moeten worden om vier zakken granen en een vergelijkbare hoeveelheid zuivel te koop aan te bieden.⁴²¹ De Staten-Generaal verwezen het verzoek op 28 juni 1662 naar de Raad van State, die het op 30 juni 1662 in beraad nam en hoogstwaarschijnlijk uiteindelijk negatief adviseerde.⁴²² Op 7 februari 1662 diende de commandeur van het fort, weer namens de burgers van het fort, bij de Raad van State een verzoek in om toestemming voor het houden van een jaarmarkt, voor het eerst op 27 en 28 juli 1662 en daarna in het vervolg elk jaar na 25 juli, zijnde de naamdag van St. Jacob. Verwezen werd naar het verkregen octrooi voor het houden van een weekmarkt. De Raad van State verwees het verzoek naar de Staten-Generaal op 13 februari 1662.⁴²³ Reeds op 18 februari 1662 keurden de Staten-Generaal het verzoek goed onder dezelfde condities als die welke golden voor de weekmarkt. Gelijktijdig werd toestemming verleend voor het voeren van een wapen (zie paragraaf 3.6). Het is moeilijk voorstelbaar dat de jaarmarkt een betekenisvolle impuls voor de economie van het fort met zich bracht.

Er heeft in of nabij het fort een Gilde bestaan, waarschijnlijk een schuttersgilde, genoemd naar St. Sebastiaan. Het is niet bekend wanneer dit werd opgericht en hoe lang het heeft bestaan. In de rekening van de fortkerk van St. Anna betreffende het jaar 1688 wordt een op 2 januari 1688 ontvangen boete van het Gilde vermeld van twaalf stuivers en op 30 juli 1688 werden uit “de bus van het Gilde” tien stuivers gelicht, hetgeen vermoedelijk opnieuw een boete betrof die ten goede kwam aan de armenzorg in het fort. In de kerkrekening betreffende het kalenderjaar 1697 is genoteerd dat voor fl. 2 en 8 stuivers vier tonnen turf werden verkocht aan dit Gilde voor gebruik in de Gildekamer op nieuwjaarsdag 1694.⁴²⁴

⁴¹⁹ Er werd in het fort al eerder een wekelijkse marktdag gehouden. Op 21-11-1637 besliste de Raad van State dat die dag (in het vervolg?) op woensdag gehouden diende te worden omdat die dag voor de omliggende plaatsen [meervoud!] het meest geschikt was (RvS, inv. 54, fol. 350). Kennelijk is aan die dag in de periode 1637-1653 een einde gekomen.

⁴²⁰ RvS, inv. 72, 14-5-1653, fol. 219 en 219 v; Cau, Groot Placaetboek, deel II, p. 2401; RvS, inv. 83, Kopie van een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 18-2-1662 inzake het houden van een jaarmarkt op St. Anna.

⁴²¹ RvS, inv. 83, 30-6-1662, fol. 339.

⁴²² Dit gold zeer waarschijnlijk ook voor het verzoek van de commandeur van het fort om de landbouwers in de polder van Namen te verplichten om op de jaarmarkt een koppel paarden te koop aan te bieden.

⁴²³ RvS, inv. 83, 13-2-1662, fol. 72.

⁴²⁴ HA, inv. 366 a, fol. 131 v.

Ook in het dorp Namen bestond een St. Sebastiaansgilde.⁴²⁵ Het valt niet uit te sluiten dat het in 1688 vermelde gilde identiek is met het gilde in het dorp. Denkbaar is ook dat er aanvankelijk twee aparte gildes bestonden en dat het draagvlak daarvoor zo smal werd dat ze fuseerden.

4.3 De vermogensbelasting in 1665

Van het fort bleven vrijwel geen gegevens over belastingplichtigen bewaard. Een uitzondering is een kohier betreffende de vermogensbelasting in 1665. Conform een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 11 februari 1665 werden voor alle plaatsen in het ressort van de Generaliteit voorschriften uitgevaardigd voor het samenstellen van kohieren betreffende de inning van een vermogensbelasting die “capitale schatting” of soms kortweg “tauxatie” werd genoemd. Aangeslagen werden hoofden van huishoudens. Al hun bezittingen werden geschat, ook als die zich buiten het fort bevonden, hetgeen overwegend het geval was. Schatters waren commissarissen die hiertoe gemachtigd waren door de Raad van State. Dit waren in het geval van het fort St. Anna de heren Cornelis van Vrijberghe en Heronimus van Bevermingk. Zij stelden voor dit fort het voorgeschreven kohier samen op 15 maart 1665.⁴²⁶

Bij zeven gezinshoofden zijn slechts de namen genoteerd en geen geschatte vermogens. Zeer waarschijnlijk bleef hun vermogen buiten beschouwing omdat dit lager was dan fl. 2000.⁴²⁷ Van vijf gezinshoofden zijn de vermogens wel vermeld. In totaal bedroeg hun belastbaar vermogen fl. 32.000.

De op het kohier voorkomende gegevens van vermogensplichtigen zijn de volgende:⁴²⁸

Belastingplichtigen in het fort St. Anna op 15 maart 1665

Naam	Geschat vermogen in fl.
De heer commandeur Bernard de Beaufort	12.000
De heer Roelandt Klouck, commies van de vivres en ammunitieën van oorlog binnen het fort	6.000
De heer Robbert de Ridder, vaandrig in de compagnie van de genoemde commandeur	6.000
De heer Adriaen Bake, dienaar des “Goddelijken Woorts” binnen het fort	3.000 ⁴²⁹
Juffrouw Elisabet Perduijn, weduwe van de licentmeester Van Alphen ⁴³⁰	5.000 ⁴³¹
Monsr. Hendrick van Zoelen, “borgher deser fortresse wonnende” ⁴³²	-
Cornelis met Eeren, licentmeester	-
Pieter de Vriese, schoolmeester	-
Simon Jacobsen, schipper ⁴³³	-
Jan Gyssen, wever ⁴³⁴	-
Janneken de Nijs ⁴³⁵	-
Willem Brecht, wever ⁴³⁶	-

⁴²⁵ Dit gilde is vermeld op 12-1-1668; overdeken was toen Dijdtloff Goudt. Dit bestond reeds in 1665 (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 84). Dergelijke gildes bestonden in diverse plaatsen in Staats-Vlaanderen; zie Jolles, p. 9-11.

⁴²⁶ RvS, inv. 2145.

⁴²⁷ Dit kan worden afgeleid uit kohieren betreffende de vergelijkbare “capitale schatting” in andere plaatsen in Staats-Vlaanderen en in Staats-Brabant in het jaar 1665. Zo wordt op het vergelijkbare kohier betreffende de inwoners van de polder van Namen onderscheid gemaakt tussen gegoeden boven en onder de fl. 2000 (HA, inv. 1034).

⁴²⁸ Het is opmerkelijk dat de sergeant-majoor (wachtmeester) Balthasar van Spijckerhof op het kohier ontbreekt.

⁴²⁹ Vermeld werd dat van het genoemde vermogen fl. 1600 betrekking had op een verhuurd huis in Middelburg (Zeeland).

⁴³⁰ Zij was weduwe van Cornelis van Alphen, licentmeester in Lillo; zie voor hem verder: Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek, namen A-B.

⁴³¹ Zie voor haar verder bijlage 5.

⁴³² Hij was winkelier in het fort.

⁴³³ Hij is gewoonlijk omschreven als Simon Jobse Dronckert (Dronckers); zie voor hem: Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek, namen C-D.

⁴³⁴ Hij is vermoedelijk identiek met Jan Gijssen die vóór 1641 gehuwd was met Lisabeth de Moulijn en daarna, vermoedelijk ca. 1656, met Geertruid Meertens (Martens, Martijnsen); zie verder bijlage 5.

⁴³⁵ Zij was eerst weduwe van Jasper Gijssen en waarschijnlijk daarna van de soldaat Theunis Hermssen (Hermans); zie verder bijlage 5.

4.4 De gemene middelen van consumptie

De bewoners van het fort waren onderworpen aan belastingen op consumptiegoederen.⁴³⁷ Deze belastingen werden kortweg omschreven als “de gemene middelen”, d.w.z. middelen die voor de gehele gemeenschap van de Generaliteit (in plaats van voor afzonderlijke dorpen, steden, ambachten of gewesten) waren bestemd. Deze belastingen (onderscheiden naar soort consumptie) werden niet geïnd (“gecollecteerd”) door een belastinginspecteur maar verpacht, veelal aan een middenstander zoals een winkelier, aannemer of schipper.⁴³⁸ Dit gebeurde tweemaal per jaar, te weten in maart ingaande 1 april en in september ingaande 1 oktober. De belasting werd betaald door de leverancier van de belastbare consumptiegoederen (bijvoorbeeld de herbergier of de bakker) die vervolgens de daarmee gemoeide lasten doorberekende aan de kopers ervan. De pachters klaagden er vaak over dat getracht werd om de belasting te ontwijken.⁴³⁹

De inspecteurs die belast waren met het inspecteren van de Staatse vestingwerken zagen toe op de wijze waarop de publieke verpachtingen plaatsvonden. In het fort St. Anna was dit toezicht niet nodig omdat de gemene middelen die op de bewoners van het fort betrekking hadden elders werden verpacht. Waar dit aanvankelijk, na de verovering van het fort op de Spanjaarden in de zomer van 1632, gebeurde is niet zeker. De ontvanger van de gemene middelen van de Generaliteit in het markiezaat van Bergen op Zoom werd door de Raad van State reeds in augustus 1632 belast met de boekhouding van de gemene middelen betreffende het fort St. Anna, net zoals op de andere Scheldeforten die in juni 1632 op de Spanjaarden waren veroverd.⁴⁴⁰ Vermoedelijk vond de verpachting van de middelen betreffende St. Anna vanaf 1632 (mogelijk pas in 1633) dus plaats in Bergen op Zoom. De rekeningen van de toenmalige ontvanger van de gemene middelen aldaar, Johan de Bergaigne, gingen verloren.⁴⁴¹ Waarschijnlijk vanaf eind 1650 werden de gemene middelen van fort St. Anna verpacht in de stad Hulst. Vanaf dat jaar verliepen betalingen van de Raad van

---

⁴³⁶ Hij is vermoedelijk identiek met Willem Breght, ged. fort St. Anna 17-2-1636, zoon van Philips Breght en Janneken Philips; zie verder bijlage 5.

⁴³⁷ De bewoners van de polder van Namen werden gedurende vele jaren in de periode 1614-1717 van het betalen van belasting op consumptiegoederen vrijgesteld (zie paragraaf 7.4). Een dergelijke vrijstelling gold, in elk geval in de periode 1670-1717, niet voor de bewoners van het fort St. Anna en waarschijnlijk ook niet in de periode 1632-1670, waarvan echter geen kohieren bewaard zijn gebleven.

⁴³⁸ Op St. Anna werden de gemene middelen ongespecificeerd verpacht. Op de forten Lillo en Liefkenshoek bijvoorbeeld werden de middelen voor de onderscheiden consumptiesoorten (bijv. het gemaal, de bieren etc.) afzonderlijk verpacht.

⁴³⁹ Een bijzonder geval van ontwijking deed zich in 1642 voor toen een deel van het garnizoen, vermoedelijk buiten het fort, in tenten werd gehuisvest waar vrijelijk kon worden getapt. De pachters beklagden zich erover bij de Raad van State. De commandeur van het fort kreeg opdracht om de rechten van de pachters te handhaven, zoals ook reeds was opgedragen aan de commandeurs van Sluis en Aardenburg (RvS, inv. 60, 2-6-1642, fol. 159). In 1646 klaagde de toenmalige pachter (Hendrick van Zoelen) over concurrentie door zoetelaars (RvS, inv. 64, 30-8-1646, fol. 279). Een verzoek om vergoeding van door hem geleden schade werd op 6-11-1646 door de Raad van State afgewezen (idem, inv. 64, fol. 561).

⁴⁴⁰ Idem, inv. 49, fol. 169, 25-8-1632; Leune, 2011, p. 138-139.

⁴⁴¹ Vaststaat dat De Bergaigne in de periode 1632-1650 bemoeienis had met diverse betalingen van werkzaamheden betreffende het fort St. Anna (zie bijv. RvS, inv. 51, 2-6-1634; inv. 52, 11-1-1635; inv. 64, 7-11-1646; inv. 68, 27-12-1650). In 1633 deed zich bij de verpachting iets merkwaardigs voor. Ontvanger De Bergaigne verzocht de Raad van State hem te berichten wat hem te doen stond nu hij de gemene middelen betreffende St. Anna had verpacht voor 749 pond en 10 schellingen Vlaams. De voorafgaande pacht van april [1633] had 399 pond Vlaams opgebracht. De Raad van State besloot dat de ontvanger het hoogste bod moest aanvaarden (RvS, inv. 50, 13-6-1633, fol. 495). Ook het vervolg is opmerkelijk. Op 26-6-1633 noteerde de griffier van de Raad van State dat Bergaigne niet binnen “de besproken tijd” van 14 dagen over de resolutie van 13-6-1633 was geïnformeerd [waardoor vermoedelijk de besproken verpachting niet door was gegaan]. De Raad besloot nu om [bij wijze van uitzondering] de betreffende gemene middelen te laten collecteren in plaats van alsnog te verpachten. Hiertoe werd voor een periode van drie maanden ingaande 1 juli 1633 de commies van Lillo, Pieter de Gomme, gemachtigd (RvS, inv. 50, 27-6-1633, fol. 523). Vervolgens bleek dat de gemene middelen ingaande 1 juli 1633 toch door De Bergaigne waren verpacht. Dit gebeurde ten overstaan van Pieter de Gomme en leverde 306 pond Vlaams op met de aantekening “seijnde over de pachtcedule” (RvS, inv. 50, 9-7-1633, fol. 16). Het is raadselachtig dat de eerdere verpachting het veel hogere bedrag van ruim 749 pond Vlaams opracht. Betrof dit bedrag wellicht een langere periode dan drie maanden? En zo ja, was dit bedrag dan mogelijk lager (in plaats van hoger) dan gebruikelijk en voor de Raad van State daardoor niet aanvaardbaar? Is dit de betekenis van de opdracht aan De Bergaigne om alleen het hoogste bod te aanvaarden?

State ten behoeve van het fort St. Anna via de ontvanger van de gemene middelen die daar kantoor hield.⁴⁴² Ook diens rekeningen betreffende de periode die voor het fort St. Anna relevant zijn zijn niet overgeleverd. De rekeningen van de genoemde ontvangers belandden bij de Rekenkamer van de Generaliteit en gingen daar verloren. Wel bewaard bleef een overzicht van de opbrengsten van de verpachting van de gemene middelen betreffende het fort St. Anna (en van andere plaatsen in het Hulsterambacht) in de periode 1670-1717, met vermelding van de namen van de pachters en van hun borgen. Dit overzicht belandde in het archief van het Hulsterambacht.⁴⁴³ De aan dit overzicht ontleende gegevens zijn de volgende:

De verpachting van de gemene middelen op St. Anna 1670-1717

Datum	Pachtopbrengst ⁴⁴⁴	Pachter ⁴⁴⁵
maart 1670	47:10	Daniel van Olen
september 1670	51	Philips Gortebeecke
maart 1671	68	Jan van Petegem
september 1671	64	Cornelis Annaert
maart 1672	80	Willem van Hoorn
september 1672	30	Philips Gortebeecke
maart 1673	27	Cornelis Vlam
september 1673	niets	
maart 1674	niets	
september 1674	niets	
maart 1675	28	Philips Gortebeecke
september 1675	29	Gillis Gernaet
maart 1676	26	Jacob Beret
september 1676	29	Bastiaen Everard
maart 1677	24	Philips Gortebeecke
september 1677	31	Philips Gortebeecke
maart 1678	32	Philips Gortebeecke
september 1678	31	Gillis Gernaet
maart 1679	33	Jacob Beret
september 1679	21	Jan Sandijck
maart 1680	15	Philips Gortebeecke
september 1680	20	Robbert van Nimmerich
maart 1681	23	Anthony Koecke
september 1681	20	Anthony Koecke
maart 1682	26	Philips Gortebeecke
september 1682	41	Philips Gortebeecke
maart 1683	32	Anthony Koecke
september 1683	25	Philips Gortebeecke
maart 1684	36	Philips Gortebeecke
september 1684	34	Reijnier Berrevoets
maart 1685	37	Isaac de Broecker(t)
september 1685	23	Andries Puijlaert
maart 1686	31	Philips Gortebeecke
september 1686	36	Philips Gortebeecke
maart 1687	31	Philips Gortebeecke
september 1687	36	Philips Gortebeecke
maart 1688	22	Philips Gortebeecke
september 1688	33	Philips Gortebeecke
maart 1689	16	Isaac de Broecker(t))

⁴⁴² Op 27-12-1650 besliste de Raad van State dat de pacht van de gemene middelen op het fort St. Anna in het vervolg diende te worden betaald aan de ontvanger van de gemene middelen die zetelde in Hulst en niet meer aan De Bergaigne te Bergen op Zoom, een switch van de "lijst van Brabant" naar "de lijst van Vlaanderen" (RvS, inv. 68, fol. 559; zie ook: RvS, inv. 73, 2-3-1654, fol. 236).

⁴⁴³ HA, inv. 988.

⁴⁴⁴ In Vlaamse ponden en schellingen.

⁴⁴⁵ De schrijfwijze van meer dan eenmaal voorkomende namen is in deze compilatie gestandaardiseerd. Voor biografische bijzonderheden over de pachters wordt verwezen naar bijlage 5.

september 1689	12	Anthony Koecke
maart 1690	7	Anthony Koecke
september 1690	niets ⁴⁴⁶	
maart 1691	6	Philips Gortebeecke
september 1691	7	Philips Gortebeecke
maart 1692	6	Philips Gortebeecke
september 1692	6	Anthony Koecke
maart 1693	5	Philips Gortebeecke
september 1693	5	Philips Gortebeecke
maart 1694	5	Anthony Koecke
september 1694	10	Josias Blieck
maart 1695	6	Philips Gortebeecke
september 1695	7	Philips Gortebeecke
maart 1696	6	Philips Gortebeecke
september 1696	8	Philips Gortebeecke
maart 1697	6	Philips Gortebeecke
september 1697	10	Josias Blieck
maart 1698	9	Josias Blieck
september 1698	9	Gillis van Duyse
maart 1699	14	Anthony Koecke
september 1699	11	Ferdinand van der Sterre
maart 1700	9	Josias Blieck
september 1700	8	Josias Blieck
maart 1701	16	Pieter van Gijssel
september 1701	18	Christiaen de la Fontaine
maart 1702	18	Christiaen de la Fontaine
september 1702	23	Marijn Daris
maart 1703	26	Christiaen de la Fontaine
september 1703	29	Christiaen de la Fontaine
maart 1704	31	Pieter van Gijssel
september 1704	38	Pieter van Gijssel
maart 1705	20	Pieter van Gijssel
september 1705	22	Jan de Broecker(t)
maart 1706	39	Nicolaes de la Fontaine
september 1706	12	Christiaen de la Fontaine
maart 1707	8	Jan de Broecker(t)
september 1707	11	Jan de Broecker(t)
maart 1708	7	Pieter van Linde
september 1708	17	Jan de Broecker(t))
maart 1709	17	Josias Blieck
september 1709	13	Jan de Broecker(t))
maart 1710	10	Jan de Broecker(t)
september 1710	12	Joris Standaert
maart 1711	8	Jan de Broecker(t)
september 1711	13	Pieter de Korte
maart 1712	10	Jan de Broecker(t))
september 1712	11	Jan Claessen
maart 1713	10	Jan de Broecker(t)
september 1713	9:10	Jan de Broecker(t))
maart 1714	8	Jan de Broecker(t)
september 1714	9	Jan de Broecker(t)
maart 1715	3:10	Jan de Broecker(t))
september 1715	12	Johan Bruinzeel
maart 1716	23	Johan Bruinzeel
september 1716	8	Johan Bruinzeel
maart 1717	niets	niemand

⁴⁴⁶ De pacht was ingezet op 10 pond Vlaams; geen pachter toonde belangstelling.

De pachtopbrengsten kunnen voor de gehele periode 1670-1717 als uiterst bescheiden worden gekwalificeerd. De laagste opbrengst werd genoteerd in maart 1715 (£ 3:10), enkele dagen na de stormramp van 3 maart dat jaar, de hoogste in maart 1672 (£ 80). Redelijk stabiel was de opbrengst in de periode voorjaar 1675 tot september 1688; deze schommelde tussen 28 en 37 pond Vlaams. Bijzonder mager was de opbrengst in de periode 1689-1700; de verpachting bracht toen niet meer op dan 5 tot 14 pond Vlaams. Vanaf 1701 tot september 1706 was er een opleving tot wel 39 pond Vlaams, waarna het op weg naar het einde van het fort, op enkele uitzonderingen na, bergafwaarts ging.

Theoretisch bezien zijn er voor veranderingen in de pachtopbrengst drie verklaringen, afgezien van veranderingen in het beleid betreffende de verpachting:

- Ze worden veroorzaakt door wijzigingen in de prijzen van de consumptiegoederen waarop de verpachting betrekking had.
- Ze zijn het resultaat van gewijzigde concurrentie-verhoudingen tussen kandidaat-pachters; aannemelijk is dat de pacht prijs laag is (wordt) als concurrentie achterwege blijft. Dit kon het gevolg zijn van afspraken die pachters onderling maakten. Het moet voor de toezichhouders bij de publieke veilingen niet eenvoudig zijn geweest om vast te stellen of er sprake was van concurrentievervalsing. Wanneer slechts er slechts één gegadigde was die een laag bod uitbracht stonden de aanwezige geëmitteerden van de Raad van State voor de keuze om dit bod te aanvaarden dan wel om af te zien van de verpachting, waardoor de betreffende belasting dus helemaal niets opleverde, zoals in september 1690 het geval was. Als inning door middel van verpachting niet mogelijk bleek, kon inning door middel van collecte veelal niet of slechts uiterst moeizaam alsnog worden georganiseerd. Daarom werd een laag bod vrijwel altijd geaccepteerd.
- Ze kunnen worden verklaard uit veranderingen in de omvang van de consumptie op het fort.

Vermoedelijk kunnen de twee eerstgenoemde verschuivingen de veranderingen in pachtopbrengsten die zich hebben voorgedaan in de periode 1670-1717 niet of onvoldoende verklaren. De prijzen van de belastbare consumptiegoederen waren in dit tijdvak redelijk stabiel en voor betekenisvolle verschuivingen in concurrentie-verhoudingen tussen pachters zijn geen aanwijzingen gevonden, hoewel zij niet volledig kunnen worden uitgesloten.

De laatstgenoemde verklaring is het meest plausibel. Cruciaal voor de opbrengst was de omvang van de op het fort aanwezige populatie.⁴⁴⁷ Deze werd overwegend bepaald door de militaire bezetting. Zo kan de forse daling tussen maart 1672 en september 1672 zonder twijfel worden toegeschreven aan het (tijdelijke) vertrek van de vaste compagnie in het kader van de verdediging van de Republiek (in het bijzonder van het gewest Holland) tegen een Franse aanval. Een vergelijkbare situatie deed zich voor na september 1688, toen opnieuw een daling optrad in de pachtopbrengst. Die had alles te maken met het vertrek van de vaste compagnie op het fort in 1689. Dat de stormramp van 26 januari 1682, waarbij het fort zwaar werd beschadigd en de omringende polder volledig overstroomde, in dat jaar niet leidde tot een daling van de pachtopbrengst kan waarschijnlijk volledig worden verklaard uit een toename van de populatie op het fort vanwege herstelwerkzaamheden. De vele arbeiders die betrokken waren bij de herbedijking van de polder van Namen werden waarschijnlijk deels in het fort gehuisvest; anders dan de polder was het fort nog bewoonbaar. De werkzaamheden werden vanuit het fort geregisseerd.

De opleving vanaf 1701 kan eenvoudig worden toegeschreven aan de revitalisering van het fort als een strategisch belangrijke vesting in het zuid-westelijke deltagebied. In het kader van de Spaanse Successieoorlog dreigde Hulst in Fransen handen te komen en liep de lucratieve Staatse greep op het Scheldeverkeer gevaar. Op St. Anna werd wederom een garnizoen gevestigd, in 1703 zelfs met een tijdelijke omvang van ca. 225 militairen. Toen het grootste gevaar was geweken liep de pachtopbrengst vanaf 1706 wederom terug. De opleving in 1715 en 1716 zal te maken hebben gehad met een toename van de populatie als gevolg van de stormramp van 3 maart 1715, net zoals het geval was in 1682. Het herstel van de schade op het fort zal wederom gepaard zijn gegaan met de komst van tijdelijke arbeidskrachten en aannemelijk is dat diverse bewoners van de polder van Namen, die volledig onder water liep, hun toevlucht tot het fort zochten en daar tijdelijk woonden totdat zij naar elders migreerden. Krachtens een resolutie van de Raad van State van 30 november 1716 werden de gemene middelen betreffende het fort St. Anna niet meer verpacht.⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁷ Daarom kelderde de opbrengst van de gemene middelen waarschijnlijk na 1648. In 1633 werden nog opbrengsten over een periode van drie maanden genoteerd van respectievelijk 399 en 306 pond Vlaams (RvS, inv. 50, 27-6-1633, fol. 523 en idem, 9-7-1633, fol. 16).

⁴⁴⁸ Dit is vermeld in de marge van het verpachtingsverbaal van maart 1717.

4.5 Onderwijs

In het fort verbleven gezinnen met kinderen (zowel van militairen als burgers) en zoals in vrijwel alle qua grootte vergelijkbare Staatse vestingen was er in St. Anna een schoolmeester werkzaam, zij het vermoedelijk pas vanaf 1641. Van een leerplicht was geen sprake, maar het bestuur van de Republiek achtte het van belang dat alle kinderen opgevoed werden in de beginselen van de christelijk gereformeerde religie en in “alle sedigheyt ende gehoorsaemheyt, mitdts gaders in geleertheyt, goede konsten, elck na sijn ghelegentheyt ende bequamheyt”. De schoolmeesters die werkzaam waren in de gebieden die onder het gezag stonden van de Generaliteit kregen opdracht om erop toe te zien dat kinderen daadwerkelijk naar school gingen. In het geval van schoolverzuim diende de oorzaak daarvan onderzocht te worden en diende de schoolmeester naar bevind van zaken op te treden. Zo werd een vroege aanzet gegeven tot de invoering van een landelijke leerplichtwet, die in Nederland pas in het jaar 1900 tot stand kwam en een jaar later van kracht werd.

Op 3 mei 1655 stelden de Staten-Generaal een schoolreglement vast dat gold voor alle scholen die onder de Generaliteit ressorteerden; zie hiervoor bijlage 15.⁴⁴⁹ Dit reglement was ook van toepassing op het onderwijs in het fort St. Anna. Zoals elders in Staats-Vlaanderen was eerder de Zeeuwse schoolorde van kracht, gegeven het feit dat de kerk op het fort ressorteerde onder een Zeeuwse classis.⁴⁵⁰ Toen het Generaliteitsreglement van kracht werd veranderde er waarschijnlijk niets aan de inhoud van het onderwijs. De in de Zeeuwse schoolorde voorgeschreven procedure inzake de benoeming van schoolmeesters bleef in essentie intact, zij het dat in Staats-Vlaanderen de Raad van State de uiteindelijke beslissing nam.⁴⁵¹ Overeind bleef (althans doorgaans en soms pas achteraf) dat de geschiktheid van kandidaten primair werd beoordeeld door de classis van de gereformeerde kerk waartoe de plaats behoorde waar de school gevestigd was (zie artikel II van Capittel I van het Generaliteitsreglement). Ook in het geval van het fort St. Anna bleef de classis van Zuid-Beveland een belangrijke stem in het kapittel houden.⁴⁵²

Of het Generaliteitsreglement in de praktijk van het onderwijs op het fort St. Anna consequent is toegepast is niet gedocumenteerd. Vaststaat dat er soms van bepalingen is afgeweken. Anders dan was bepaald in artikel V van capittel I functioneerde schoolmeester Anthony Koecke in het fort als pachter van de gemene middelen van consumptie (zie paragraaf 4.4).⁴⁵³ Zeker is ook dat er in 1709 (en wellicht ook al eerder) is afgeweken van het voorschrift dat er gedurende het gehele jaar onderwijs gegeven diende te worden; de Raad van State gaf toen opdracht om gedurende het gehele jaar de school open te houden.⁴⁵⁴ Merkwaardig is ook de gevolgde procedure bij de benoeming van Johan Hendrik van Heel in 1713. Hij werd op 18 januari 1713 door de Raad van State aangesteld tot voorlezer, koster en schoolmeester op het fort St. Anna, zonder dat zijn geschiktheid door de classis Zuid-Beveland was onderzocht. Dit gebeurde pas op 5 juli 1713. Van Heel slaagde overigens voor het classisexamen.⁴⁵⁵

Zeer waarschijnlijk zijn de bepalingen die betrekking hadden op de inhoud van het onderwijs strict nageleefd. De kinderen werden onderwezen in lezen, schrijven en rekenen en in de beginselen van de gereformeerde religie. De Raad van State hield op afstand toezicht. In de resoluties en de verslagen (verbalen) van de gedeputeerden van de Raad van State die waren belast met het visiteren van het fort zijn, samengevat, de volgende gegevens over het onderwijs in het fort aangetroffen:

---

⁴⁴⁹ Cau, Groot-Placaetboek, deel 2, p. 2409-2418; zie voor de digitale versie: http://de-wit.net/bronnen/histo/schoolreglement_generaliteit_1655.htm. Het schoolreglement uit 1655 werd in 1658, 1680 en 1709 enigszins aangepast waarbij de essentiële bepalingen uit 1655 intact bleven (zie Scheltus, p. 614-616). In 1725 vond een nieuwe aanpassing plaats, maar toen was het fort St. Anna al zeven jaar verdwenen.

⁴⁵⁰ De Staten van Zeeland stelden op 8 februari 1583 een gewestelijk onderwijsreglement vast dat op 20 juni 1590 enigszins werd aangepast; voor de inhoud van dit reglement wordt verwezen naar Uil, 2015, p. 104-106 en 725-727.

⁴⁵¹ De verantwoordelijkheid van de Raad van State voor de aanstelling van schoolmeesters kreeg in Staats-Vlaanderen op uiteenlopende manieren gestalte, soms door rechtstreekse benoeming en soms door bekrachtiging (goedkeuring) van een benoeming die reeds had plaatsgevonden; zie Uil, 2015, p. 117.

⁴⁵² De bepaling in het Generaliteitsreglement betreffende de rol van de classis bij het benoemen en ontslaan van schoolmeesters is in de 17de en 18de eeuw in Staats-Vlaanderen niet steeds consequent toegepast; zie hiervoor Uil, 2015, p. 118-132.

⁴⁵³ Mogelijk gold dit ook voor zijn voorganger, maar gegevens over de pachters van de gemene middelen op het fort van vóór 1670 gingen verloren.

⁴⁵⁴ In juni 1663 kreeg de schoolmeester toestemming van de Raad van State om de school in de maanden juni tot en met september gesloten te houden (zie verderop).

⁴⁵⁵ ZA, Classis Zuid-Beveland, inv. 7, fol. 85.

Gegevens over het onderwijs in het fort St. Anna en over de schoolmeesters aldaar in de resoluties en de verbalen van de Raad van State

Resolutie of verbaal ⁴⁵⁶	Onderwerp
13 mei 1634	De Raad van State behandelt het verzoek van de classis van Zuid-Beveland om op het fort een schoolmeester aan te stellen maar neemt hierover geen beslissing. ⁴⁵⁷
12 juni 1640	De Raad van State behandelt het verzoek van de kerkeraad van St. Anna om daar een schoolmeester en voorlezer te mogen aanstellen. Dit wordt noodzakelijk geacht om de “jonge jeugd” te instrueren. De Raad van State beslist dat op het fort een schoolmeester annex voorlezer mag worden aangesteld tegen een traktement van fl. 100 per jaar. ⁴⁵⁸
12 oktober 1641	De kerkeraad van het fort heeft de Raad van State bericht dat de voorlezer en schoolmeester, aan wie de Raad op 12 juni 1640 een traktement heeft toegezegd, zijn dienst niet naar behoren kan waarnemen, aangezien hij niet is voorzien van een bekwame woning. De kerkeraad verzoekt om het oude kerkgebouw, dat buiten gebruik is, geschikt te laten maken als woning en school. De Raad van State geeft de commandeur van het fort opdracht om voor de voorlezer een hut leeg te maken om daar voorlopig school te houden. ⁴⁵⁹
3 mei 1646	De kerkeraad van het fort heeft de Raad van State verzocht, verwijzend naar de resolutie van deze Raad van 12 oktober 1641 [die klaarblijkelijk niet was uitgevoerd], om te voorzien in een hut waarin haar voorlezer [die niet ook werd omschreven als schoolmeester] kan wonen en schoolhouden. De Raad geeft de commandeur van het fort opdracht om dit voorlopig en tot nader order te regelen. ⁴⁶⁰
27 september 1650	De Raad van State beslist om het traktement van schoolmeester Pieter de Vries te verhogen van fl. 100 tot fl. 150 per jaar, evenveel als de andere schoolmeesters in het Hulsterambacht verdienen, te meer omdat op het fort nu nog maar één compagnie garnizoen houdt. ⁴⁶¹
Voorjaar 1656	Schoolmeester Pieter de Vriese verzoekt om een vergoeding voor het publiceren van allerlei biljetten (van de Staten-Generaal en van de Raad van State) en voor het luiden van de klok; dit wordt voorgelegd aan de Raad van State.
Najaar 1656	Schoolmeester Pieter de Vriese verzoekt om een bekwame school plus woning. Hij woont nu “gansch slecht ende miserabel”. Hij verzoekt voorts om een jaarlijkse recognitie wegens het luiden van de klokken [meervoud], het publiceren van plakaten en dergelijke. De verzoeken worden voorgelegd aan de Raad van State. Op 22-8-1656 besliste de Raad van State conform een advies van de commandeur van het fort hem hiervoor fl. 50 te betalen. ⁴⁶²
Najaar 1659	Ontvanger [van de gemene middelen van consumptie te Hulst] Philips van Zijll krijgt opdracht om aan schoolmeester Pieter de Vriese fl. 11 te betalen voor het maken van een stoel met lessenaar voor de school.
Najaar 1660	Schoolmeester en voorlezer Pieter de Vriese verzoekt een jaartoelage van fl. 50 wegens huishuur.
Voorjaar 1661	Schoolmeester en voorlezer Pieter de Vriese verzoekt wederom om een jaartoelage van fl. 50 wegens huishuur, zoals gebruikelijk voor schoolmeesters in het Hulsterambacht. De Raad van State wees dit op 4-11-1661 af en gaf de commandeur van het fort opdracht om zorg te dragen voor een geschikt logement. ⁴⁶³

⁴⁵⁶ De vermelde data betreffen resoluties van de Raad van State; voor- of najaar betreft een verbaal; zie voor de precieze vermelding van deze bron bijlage 4. De verbalen vertonen een hiaat betreffende de periode najaar 1649 tot en met najaar 1655. Dit hiaat is deels opgevuld door vermelding van de resoluties van de Raad van State betreffende het fort in dit tijdvak.

⁴⁵⁷ RvS, inv. 51, 13-5-1634, fol. 428.

⁴⁵⁸ Idem, inv. 58, 12-6-1640, fol. 237-238.

⁴⁵⁹ Idem, inv. 59, 12-10-1641, fol. 31.

⁴⁶⁰ Idem, inv. 64, 3-5-1646, fol. 610-611.

⁴⁶¹ Idem, inv. 68, 27-9-1650, fol. 277. Bedoeld werd vermoedelijk dat De Vriese door de inkrimping van het garnizoen geconfronteerd werd met een vermindering van (door ouders of de diaconie te betalen) schoolgeld als inkomensbron.

⁴⁶² RvS, inv. 76, 22-8-1656, fol. 111.

⁴⁶³ Idem, inv. 387, 4-11-1661, fol. 242 v-243.

November 1662	De Raad van State bespreekt een memorandum van de commies Roeland Clouck over de noodzaak om de vloer van het schoolgebouw te vernieuwen; deze is volledig vergaan. Besloten wordt om de kwestie te laten onderzoeken. ⁴⁶⁴
Juni 1663	De Raad van State stemt op 8 augustus 1663 in met het verzoek van schoolmeester en voorzanger Pieter de Vriese om de school in het fort te sluiten in de maanden juni tot en met september, opdat de kinderen hun ouders op het land kunnen helpen. De school gaat dan weer open op 1 oktober. ⁴⁶⁵
Voorjaar 1677	Vanwege een extraordinaire dienst door hem verricht tot het stellen van het “orologium” [de klok in het fort] ontvangt de voorzanger en schoolmeester Antonij Koucke [Koecke] op zijn verzoek fl. 30 (uit te betalen door Cornelis van Erckel, ontvanger van de gemene middelen van consumptie te Hulst). Koucke kreeg opdracht om daarover in het vervolg “geen actie meer te maecken” [hij mocht er niet nog eens over beginnen].
Najaar 1679	Voorzanger en schoolmeester Anthony Koecke [per abuis genoteerd als Cloucke] wijst erop dat hij net zoals zijn voorgangers [NB: genoteerd in meervoud] jaarlijks voor het stellen van de klok 7 pond Vlaams [fl. 42] ontvangt, hetgeen wordt bekostigd uit “seecker middel van verhogingh op de taverniers gecollecteert” [een belasting op de consumptie van alcohol, onderdeel van de gemene middelen van consumptie] sinds het fort ressorteert onder de staat. Deze bron is opgedroogd nu de militairen van het garnizoen elders verblijven. Hij verzoekt nu toch voor het stellen van de klok te worden betaald. Dit verzoek wordt doorgeleid naar de Raad van State.
Najaar 1680	De inspecteurs adviseren de Raad van State om het verzoek van voorzanger en schoolmeester Anthony Koecke inzake het honoreren van zijn werk als klokkesteller (zie het verbaal van het najaar van 1679) in te willigen zodat hij zijn gezin kan onderhouden (“sustenteren”). Hij heeft reeds twee jaar door de terugloop van de bewoning van en de consumptie op het fort geen traktement als klokkesteller ontvangen. Het is een zeer bekwaam man die zijn diensten goed heeft waargenomen en in een slechte [armoedige] staat is geraakt.
November 1684	Schoolmeester en voorzanger van het fort Anthony Koecke maakt kenbaar dat hij sinds begin 1683 de functie van voorzanger van de kerk van Namen heeft vervuld. Hij heeft hiervoor nog geen vergoeding ontvangen en wel kosten moeten maken om via de gaten in de polder naar het dorp te kunnen varen. Verwijzend naar het combinatietraktement van de predikant Voshol (die behalve de kerk van Namen ook de kerk van St. Anna bedient) verzoekt hij voor zijn voorzangersfunctie te Namen gehonoreerd te worden opdat hij met een grote familie van vrouw en kinderen “eerlijk door de werelt soude komen geraken”. ⁴⁶⁶ De Raad van State wees het verzoek op 23 december 1684 af.
Voorjaar 1691	Baljuw, burgemeester en schepenen van de polder maken aan een gedeputeerde van de Raad van State kenbaar dat de ingezetenen van de polder klagen over het ontbreken van een schoolmeester in de polder. Sinds de inundatie [26-1-1682] is er geen [eigen] schoolmeester meer, terwijl er veel gereformeerden wonen [volgens de gedeputeerde de grootste gemeente zonder dat werd vermeld de grootste binnen welk territorium; vermoedelijk doelde hij op het Hulsterambacht]. De gedeputeerde bracht het verzoek om weer over een schoolmeester te kunnen beschikken over aan de Raad van State. ⁴⁶⁷
Najaar 1691	De commandeur meldt dat de magistraat van het Hulsterambacht zich conform een plakkaat van de Staten-Generaal heeft aangematigd om taxatie te doen van de belasting van de ingezetenen van het fort [dit betreft een belasting op vermogen]. ⁴⁶⁸ Van de schoolmeester Anthony Koecke is een [bewonings]kohier gevorderd onder de dreiging dat de landsdeurwaarder tegen hem zou procederen. Koecke weigerde dit af te staan, betogend dat het fort nooit onder de magistraat van het Hulsterambacht heeft geresorteed. De inspecteurs van de Raad van State wendden zich nu tot die magistraat met het verzoek om binnen acht dagen de gang van zaken te verduidelijken. ⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ RvS, inv. 83, 22-11-1662, fol. 324-324 v.

⁴⁶⁵ Idem, inv. 84, 8-8-1663, fol. 87.

⁴⁶⁶ Dit verzoek is opgenomen in het Verbaal van de herbedijking van de polder van Namen in 1683-1684 (RvS, inv. 1856, ongefol.).

⁴⁶⁷ Na de overstroming van 26-1-1682 werd de polder van Namen pas eind 1684 weer bewoonbaar. Vermoedelijk werden de gereformeerde kinderen in de polder van Namen in 1691 bediend door de schoolmeester van het fort St. Anna (zie verderop).

⁴⁶⁸ Zie voor deze kwestie: HA, inv. 1083.

⁴⁶⁹ De Raad van State stelde de magistraat van het Hulsterambacht in het ongelijk.

Voorjaar 1709	Gebleken is dat de schoolmeester van het fort maar zes maanden per jaar schoolhoudt. De inspecteurs geven hem opdracht dit gedurende het gehele jaar te doen. ⁴⁷⁰
Voorjaar 1713	Koster, voorzanger en schoolmeester Anthony Koecke is 31 oktober 1712 overleden. Zijn weduwe, Jenneken van Lidt, verzoekt betaling van het laatste en vierde deel van zijn jaartraktament tot en met 31 december 1712. Ontvanger Adriaan van Meurs krijgt hiertoe opdracht.
Idem	Ingestemd wordt met het verzoek van Johan Hendrick van Heel, schoolmeester, koster, voorlezer en voorzanger in het fort St. Anna, om de overleden Anthony Koecke te mogen opvolgen als boekhouder van de polder van Namen.
Najaar 1714	De inspecteurs nemen kennis van een verzoek van het collegium qualificatum van het fort. ⁴⁷¹ Dit zou graag zien dat de “jonge jeugd” van het fort wordt onderwezen in de kunst van het lezen, schrijven en cijferen. Het dorp Namen is een half uur lopen. In de winter is de weg er naar toe voor kinderen onbruikbaar. Er wonen 55 kinderen in het fort, verstoken van een [eigen] schoolmeester. Die is er altijd geweest. In plaatsen binnen het Hulsterambacht waar de predikanten kerkelijke gemeenten combineren zijn aparte schoolmeesters werkzaam. Het collegium verzocht de Raad van State om voor het fort weer een aparte schoolmeester te mogen aanstellen tegen een traktement dat door de Raad werd goedgekeurd. De Raad van State verzoekt vervolgens de inspecteurs hierover te adviseren. Deze stellen vast dat de dijk of weg van het fort naar het dorp Namen bij wintertijd en slecht weer voor kinderen niet te gebruiken valt. Omdat er op het fort zoveel kinderen wonen is het naar hun mening dienstig en nodig dat er een [aparte] schoolmeester wordt aangesteld. [Uit het verzoek kan worden afgeleid dat de scholen van het fort St. Anna en van het dorp Namen toen (en mogelijk reeds vanaf eind 1684) werden gecombineerd].
Najaar 1717	Johan Hendrick van Heel, koster en voorzanger van de polder van Namen, maakt kenbaar dat hij door het omvallen van zijn woning en van de school in het dorp zich heeft moeten terugtrekken in het fort en dat hij sedert de laatste inundatie op zondagen een boot heeft moeten huren om in Namen als koster en voorzanger te kunnen functioneren [daar waren diensten kennelijk nog mogelijk]. Hij verzoekt om hiervoor een vergoeding van fl. 50 te ontvangen. De inspecteurs staan een vergoeding van de reeds gemaakte kosten en van de kosten gedurende het lopende halfjaar van in totaal fl. 20 toe. Voor het onderhoud van het uurwerk op het fort gedurende het afgelopen halfjaar ontvangt Van Heel een traktement [een bedrag is niet genoteerd; dit blijkt later voor een halfjaar fl. 25 te zijn].
Voorjaar 1718	Johan Hendrick van Heel, schoolmeester, koster en voorzanger van de polder van Namen, maakt kenbaar dat hij jaarlijks ten laste van die polder fl. 25 ontving voor het onderhouden van het uurwerk aldaar en fl. 22 wegens huishuur. Nu de polder drijft ontvangt hij deze vergoedingen niet meer. Hij verzoekt de Raad van State om hem deze vergoedingen alsnog uit te keren [het verbaal bevat geen besluit hierover].

De schoolmeesters

Uit het gepresenteerde chronologisch overzicht kan worden afgeleid dat er waarschijnlijk in de periode 1632-1640 geen schoolmeester op het fort St. Anna werkzaam is geweest. Pas op 12 juni 1640 stemde de Raad van State ermee in dat er in het fort schoolgehouden werd. Waarom dit niet eerder gebeurde is niet duidelijk. In de periode 1632-1640 woonden er in het fort ettelijke gezinnen met kinderen. Of er direct na 12 juni 1640 een schoolmeester aantrad is eveneens onduidelijk. In 1641 verzocht de kerkeraad van het fort om aan de voorlezer en schoolmeester een woning toe te wijzen waarin deze ook school kon houden. De commandeur van het fort kreeg hiertoe opdracht. Deze instructie werd op 3 mei 1646 herhaald, waaruit kan worden afgeleid dat de gevraagde voorziening tussen 1641 en 1646 niet was gerealiseerd. In 1649 is Pieter de Vriese als schoolmeester op het fort St. Anna vermeld, want hij solliciteerde toen (vergeefs) naar die post in Sas van Gent.⁴⁷² Zeker is ook dat hij reeds in 1638 op het fort verbleef, want hij was daar toen doopgetuige. Wanneer hij op St. Anna als schoolmeester aantrad kon niet worden opgehelderd.⁴⁷³ Mogelijk gebeurde dit in 1641.⁴⁷⁴ In het fort St. Anna waren in de periode 1649-1718 drie schoolmeesters werkzaam:⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Niet genoteerd werd in welke helft van het jaar de school gesloten was.

⁴⁷¹ Dit gremium bestond ook toen waarschijnlijk uit leden van de kerkeraad en de commandeur van het fort.

⁴⁷² Met dank aan Huib Uil.

⁴⁷³ De acta van de classis van Zuid-Beveland betreffende de periode 1632-1664 gingen verloren, evenals de rekeningen van de rentmeester van de geestelijke goederen in het Markiezaat van Bergen op Zoom tot 1648.

- Pieter de Vriese, vanaf zeker 1649 (maar mogelijk dus reeds vanaf 1641) tot zijn overlijden in 1667.
- Anthony Koecke, vanaf 1667 tot zijn overlijden in 1712.
- Johan Hendrick van Heel, vanaf 1713 tot zijn overlijden in 1718.

Zij werden benoemd door de Raad van State, het centrale bestuursorgaan van de Generaliteitsgebieden in de Republiek. Tot ca. oktober 1650 verdiende(n) de schoolmeester(s) op St. Anna fl. 100 en daarna fl. 150 per jaar, exclusief bijverdiensten.⁴⁷⁶ Hun traktement werd waarschijnlijk tot ca. 1647 uitbetaald door de rentmeester van de geestelijke goederen van het Markiezaat van Bergen op Zoom en daarna door diens collega te Hulst.⁴⁷⁷

Systematische gegevens over hetgeen zij additioneel aan schoolgeld ontvingen gingen verloren. Over de periode 1672, 1673 en 1674 ontving Anthony Koecke voor het onderwijzen van arme kinderen een toelage van de diaconie van de fortkerk van fl. 6.⁴⁷⁸ Hiervoor, inclusief het leveren van boeken, ontving hij in 1676 fl. 8 plus fl. 4 honorarium over de jaren 1675-1676 “naar gewoonte”.⁴⁷⁹ In 1659 is voor het eerst vermeld dat er in het fort een (apart) schoolgebouw bestond. Daarom had Pieter de Vriese in 1656 verzocht evenals om een fatsoenlijke woning voor hem en zijn gezin.

Pieter de Vriese was in het fort ook voorzanger, kloklouder, klokkesteller en vendumeester. Incidenteel toucheerde hij inkomsten voor het publiceren van plakaten van de Generaliteit.

Anthonij Koecke volgde De Vriese op en was in het fort eveneens voorzanger en klokkesteller. Daarnaast fungeerde hij er lange tijd (vanaf zeker 1675, maar mogelijk reeds vanaf 1673) als diaken. Hij was er ook pachter van de gemene middelen van consumptie. Formeel vanaf 1682, maar feitelijk vanaf 1683 was hij niet alleen voorzanger in de fortkerk van St. Anna, maar ook in de gereformeerde kerk van het dorp Namen.⁴⁸⁰ Waarschijnlijk bediende hij als schoolmeester vanaf 1684 ook de kinderen die in de polder van Namen woonden (zie verderop).

In 1680 is vermeld dat hij in een armoedige staat verkeerde. Mogelijk leidde dit ertoe dat hij kort daarna de lucratieve functie verkreeg van boekhouder van de polder van Namen. Daarmee verdiende hij (in een niet goed gedocumenteerde periode, vermoedelijk vanaf ca. 1681 tot zijn overlijden) aanzienlijk meer dan als schoolmeester, te weten fl. 200 per jaar. In de periode 1683-1684 was hij schrijver ten behoeve van de directie van de herbedijking van de polder van Namen, waarvoor hij fl. 106 en 5 stuivers ontving. Als boekhouder van de polder werd hij in die jaren tijdelijk vervangen.

Kan over de wijze waarop Pieter de Vriese en Anthony Koecke in het fort St. Anna als schoolmeester zijn beland slechts worden gespeculeerd, hoe Johan Hendrick van Heel daar belandde is minder schimmig. Hij is waarschijnlijk een zoon van Justus (Justinus) van Heel (die in de periode 1688-1701 in Scherpenisse onder meer schepen was) en van Johanna Voshol. Laatstgenoemde is een dochter van Jan Hendriks Voshol en diens derde echtgenote Maria Bedaff en daardoor een stiefzuster van de broers Henricus en Johannes Voshol die als predikant respectievelijk secretaris sleutelposten bekleedden in de polder van Namen. Zij waren dus ooms van Van Heel. Bij diens komst naar de polder van Namen was Henricus Voshol reeds overleden, maar oom Johan was uit hoofde van zijn functie nauw bij de benoeming betrokken.

Op 18 januari 1713 werd Van Heel door de Raad van State aangesteld tot voorlezer, koster en schoolmeester op het fort St. Anna.⁴⁸¹ Dit werd tijdens de vergadering van de classis Zuid-Beveland op 5 juli 1713 medegedeeld door de predikant van zowel het dorp Namen als het fort St. Anna, Johannes Nollides.⁴⁸² Van Heel was bij die vergadering aanwezig en verzocht de classis om goedkeuring van zijn benoeming. Met meerderheid van stemmen werd besloten om Van Heel terstond te examineren. Van Heel slaagde ervoor en beloofde zo spoedig mogelijk de voorgeschreven formulieren van enigheid te ondertekenen hetgeen op 14

⁴⁷⁴ RvS, inv. 59, 12-10-1641, fol. 31.

⁴⁷⁵ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

⁴⁷⁶ Het traktement van de schoolmeester van St. Anna was vermoedelijk gelijk aan dat van de gereformeerde schoolmeesters in het Hulsterambacht (RvS, inv. 2181 II, 27-5-1675). Ook de schoolmeesters in Lillo en Liefkenshoek verdienden fl. 150 ofwel 25 pond Vlaams per jaar (Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 628).

⁴⁷⁷ De rekeningen van beide Generaliteitsfunctionarissen betreffende de periode die voor fort St. Anna relevant is gingen verloren.

⁴⁷⁸ HA, inv. 366 a, fol. 15.

⁴⁷⁹ Idem, 21 v.

⁴⁸⁰ Na de ramp van 26-1-1682 waren er in het dorp Namen tijdelijk geen kerkdiensten meer mogelijk. Vanaf 1684 werden de predikantsplaatsen van het dorp Namen en van het fort St. Anna gecombineerd. Daarom kon ook de voorzanger op beide locaties werkzaam zijn, op de ene locatie 's ochtends en op de andere 's middags.

⁴⁸¹ RvS, inv. 183, fol. 113.

⁴⁸² ZA, Classis Zuid-Beveland, inv. 7, fol. 85, 5-7-1713.

augustus 1713 gebeurde, waarbij werd vermeld dat hij schoolmeester was van de polder van Namen, waarmee waarschijnlijk zowel het fort St. Anna in die polder als het dorp Namen werd bedoeld.⁴⁸³ Hij beloofde voorts dat hij zich door ds. Nollides nog verder zou laten onderwijzen.

In maart 1713 is Johan Hendrick van Heel door gedeputeerden van de Raad van State die het fort St. Anna bezochten vermeld als schoolmeester, koster, voorlezer en voorzanger in de polder van Namen. Vermoedelijk werden de genoemde functies in het dorp Namen na het ontslag van Jacobus Snouck in 1682 (zie hiervoor hoofdstuk 7 en bijlage 5) vanaf 1683 vervuld door Anthony Koecke in combinatie met deze functies op het fort St. Anna.⁴⁸⁴ Waarschijnlijk lag dit in het verlengde van het combineren van de predikantsplaatsen in het fort en het dorp. In maart 1691 heeft de magistraat van Namen er bij de Raad van State vergeefs op aangedrongen om in het dorp Namen weer een eigen schoolmeester aan te stellen; zie de aangehaalde passage uit het Verbaal betreffende fort St. Anna in het voorjaar van 1691. Een aparte schoolmeester op het dorp Namen werd na het ontslag van Jacob Snouck in 1682 nimmer meer aangesteld.

Van Heel volgde in maart 1713 Anthony Koecke ook op als boekhouder van de polder van Namen. In het dorp Namen en in het fort St. Anna was hij ook klokkesteller en koster.

In 1714 is door de kerkeraad van het fort St. Anna getracht om de schoolmeestersposten van het dorp en van het fort te scheiden. In september van dat jaar vond de gebruikelijke najaarsvisitatie van het fort plaats door twee gedeputeerden van de Raad van State. Zij namen kennis van het verzoek van het collegium qualificatum van het fort om weer over een eigen schoolmeester te kunnen beschikken, d.w.z. een schoolmeester die niet ook de kinderen in het dorp Namen zou bedienen; zie de reeds weergegeven passage hierover in het visitatieverbaal van september 1714. De gedeputeerden adviseerden de Raad van State om het verzoek te honoreren. Zo ver kwam het echter niet. Na de inundatie van de polder van Namen op 3 maart 1715 ontstond een nieuwe situatie. Schoolgaan in het dorp Namen was niet meer (of gedurende enige tijd nauwelijks nog) mogelijk. Van Heel trok zich terug in het fort en was daar schoolmeester voor zowel de fort- als de polderkinderen, net zoals in de periode vóór de overstroming van de polder. Vermoedelijk werd het onderwijs na maart 1715 vanwege de onbewoonbaarheid van de polder nog maar door enkele kinderen gevolgd.

Van Heel verzocht de Raad van State in februari 1717 om zijn overleden oom Johannes Voshol te mogen opvolgen als baljuw, secretaris en gezworene van de polder van Namen. Op 20 februari 1717 besloot de Raad van State dit verzoek aan te houden totdat beslist zou worden over het herdijken van de polder van Namen.⁴⁸⁵ Een (negatief) besluit over herdijking werd pas in 1718 genomen; zie hoofdstuk 8.

Van Heel verdronk in de polder van Namen in de periode maart-augustus 1718, dus in de maanden waarin het fort werd ontmanteld en verlaten.⁴⁸⁶ Hij was de laatste schoolmeester in het fort.

---

⁴⁸³ Idem, inv. 44, ongefolieerd, 14-8-1713.

⁴⁸⁴ Een formeel besluit daarover van de Raad van State of van de classis van Zuid-Beveland kon niet worden getraceerd. Zeker is (in elk geval) dat Anthony Koecke ook in het dorp Namen voorzanger was. Op welke locatie het onderwijs vanaf 1684 werd geconcentreerd is niet duidelijk.

⁴⁸⁵ RvS, inv. 409, resolutie 20-2-1717, fol. 205.

⁴⁸⁶ In het Verbaal St. Anna betreffende het voorjaar van 1718 (fol. 31 v) is Van Heel nog vermeld; in een resolutie van de Raad van State van 10-8-1718 (inv. 198) is genoteerd dat hij was verdronken, hetgeen was medegedeeld door Johan van Spijkerhof.

Hoofdstuk 5: De fortkerk

5.1 Inleiding

Net zoals in vergelijkbare Staatse forten was in St. Anna een gereformeerde kerk gevestigd. Deze kerk speelde in het fortleven een belangrijke rol. Sociologisch gezien vervulde de kerk er uiteenlopende functies:⁴⁸⁷

- Bijdragen aan het geestelijk welzijn van de militairen en de burgers in het fort en van gereformeerd gezinde bewoners in hun directe omgeving (de spirituele functie).
- Bijdragen aan de regulering van het sociale verkeer binnen en rondom het fort door het stellen en bewaken van waarden en normen inzake het onderlinge verkeer van allen die bij het functioneren van de vesting als sociaal systeem betrokken waren (de sociale controle functie).
- Zorgdragen voor de armen in het fort (de sociaal-economische functie).
- Zorgdragen voor de registratie van dopen, huwelijken en voor het begraven van overledenen; voorts: het verstrekken van informatie (“attestaties”) hierover aan derden, bijvoorbeeld aan andere kerkenraden in geval van een verhuizing van lidmaten (de civiele functie).
- Fungeren als bestuur van de school in het fort, met name door het adviseren over het benoemen en ontslaan van de schoolmeester en door het bepalen van de beleidskaders waarbinnen deze zich diende te bewegen (de educatieve functie).
- Bijdragen aan het legitimeren van het bestaansrecht van het fort als een voorziening ten dienste van de reformatorisch gezinde Republiek der Verenigde Nederlanden (de legitimatie-functie).

De fortkerk van St. Anna was de eerste 17de eeuwse gereformeerde kerk in het gebied dat door het Hulsterambacht werd bestreken.⁴⁸⁸ Pas na de verovering van Hulst op 4 november 1645 werden daar andere reformatorische kerken gevestigd. In overeenstemming met het herbedijingsoctrooi van de polder van Namen van 19 december 1612 was in het nabijgelegen dorp Namen nog een rooms-katholieke kerk gevestigd toen het fort St. Anna in juli 1632 in Staatse handen kwam. Dit leverde in de periode 1632-1645 incidenteel spanningen op; zie hiervoor verder paragraaf 7.6.

De fortkerk behoorde tot een Zeeuwse classis (zie paragraaf 5.3) en dit impliceerde dat op het kerkelijk leven de Zeeuwse kerkorde van toepassing was zoals die op 1 februari 1591 door een Zeeuwse synode was vastgesteld en door de Staten van Zeeland was goedgekeurd op 13 november 1591.⁴⁸⁹ Omdat het fort behoorde tot het grondgebied van de Generaliteit en niet tot dat van het gewest Zeeland waren de bepalingen in die orde die betrekking hadden op de rol van de provincie niet van toepassing. Namens de Generaliteit was de Raad van State de uiteindelijk verantwoordelijke bestuurlijke instantie en de eigenaar van het kerkgebouw. De fortpredikant en de voorzanger werden door dit Generaliteitsorgaan aangesteld.

5.2 Het kerkgebouw

Direct na de verovering van het fort op de Spanjaarden was op het centrale plein een voorlopig kerkgebouw in gebruik; mogelijk hadden de Spanjaarden daar reeds in voorzien. In maart 1635 verzocht de predikant van het fort, Johannes Bosschaert, de Raad van State om herstel van het gebouw dat eind 1634 was “ingevallen”. Voorts verzocht hij om een geschikte woning voor zichzelf.⁴⁹⁰ De Raad van State besloot op 16 maart 1635 om deze wensen nader te onderzoeken.⁴⁹¹ In 1639 was de huisvesting van de predikant nog steeds problematisch. De predikant Van der Weele berichtte de Raad van State op 8 maart van dat jaar dat hij dringend een andere woning nodig had; het huis dat hij had gehuurd was verkocht.⁴⁹² Het duurde nog tot 1640 alvorens een meer permanent kerkgebouw ontstond. Op 8 april 1639 werd het met inbegrip van een woning voor de predikant publiekelijk aanbesteed en aangenomen door Willem de Vries en compagnons voor fl. 5.868. Op de plaats waar het gebouw verrees, aan het plein van het fort, werden enige

⁴⁸⁷ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 613.

⁴⁸⁸ Al eerder, in de periode 1591-1596, toen Hulst en het Hulsterambacht in Staatse handen waren (Klinkert, p. 170-183), waren daar gereformeerde predikanten en dito schoolmeesters werkzaam, hoewel het merendeel van de bewoners rooms-katholiek bleef (Brand, 1972, p. 176). In de polder van Namen zijn in elk geval in de jaren 1593 en 1595 gereformeerde predikanten en schoolmeesters actief geweest.

⁴⁸⁹ Zie voor de Zeeuwse kerkorde Hooyer, p. 299-323; digitaal te raadplegen als: https://books.google.nl/books?id=yyNFAAAAcAAJ&hl=nl&source=gbs_similarbooks; zie voorts Uil, 2015, p. 106-107.

⁴⁹⁰ Op 13-5-1634 besloot de Raad van State om aan Bosschaert ten behoeve van huishuur jaarlijks een vergoeding toe te kennen van fl. 60 totdat hij over een door de Generaliteit gefinancierde woning zou beschikken (RvS, inv. 51, fol. 428).

⁴⁹¹ RvS, inv. 52, fol. 204.

⁴⁹² Idem, inv. 57, 8-3-1639, fol. 177.

huizen gesloopt.⁴⁹³ Op 6 mei 1640 werden de eerste (drie) kinderen in het nieuwe gebouw gedoopt. Het gebouw was toen nog niet helemaal klaar. Op 19 mei 1640 keurde de Raad van State de door timmerman Michiel Gillissen ingediende rekening voor het binnenwerk ad fl. 580 goed.⁴⁹⁴ Op 3 februari 1641 is vermeld dat het eerste kind werd gedoopt bij de nieuwe preekstoel.⁴⁹⁵ Over het uiterlijk en de inrichting van het gebouw zijn in de archivalia maar weinig bijzonderheden aangetroffen. Ook naar een afbeelding is vergeefs gezocht.

In 1656 kreeg de voorzanger van de kerk toestemming van de Raad van State om voor fl. 5 een lezenaar te laten maken.⁴⁹⁶ In 1669 werd fl. 42 en 10 stuivers betaald voor het doen plaatsen van twee open en toeslaande “heckdeuren” voor de ingang van de kerk.⁴⁹⁷ Na de ramp van 26 januari 1682 werd vastgesteld dat het gebouw niet ernstig was beschadigd, maar wel de consistorie en het daarnaast gelegen “oude predikantshuis”; de binnenwerken daarvan bleken geheel “ontramponneert”.⁴⁹⁸

De kerkeraad van het fort verzocht de Raad van State in 1699 om een verhoging van de vloer in de kerk. Door de inundatie in 1682 waren grafstenen in de vloer ingezakt waardoor putten waren ontstaan, zo diep dat de vloer door nattigheid ’s winters niet meer bruikbaar was. Vroegere aannemers van de timmer- en metselwerken op het fort waren verplicht om verzakte grafstenen in de kerkvloer met zand op te vullen en met leistenen te herleggen. De kerkeraad verzocht om deze verplichting bij de aanstaande aanbesteding van het onderhoudswerk wederom in het onderhoudsbestek op te nemen. Inspecteurs van de Raad van State die het fort visiteerden meenden dat het verzoek gerechtvaardigd en billijk was. Zij adviseerden de vloer in de kerk met een voet (ca. 30 cm) te verhogen en te voorzien van nieuwe blauwe en heel gebakken leistenen.⁴⁹⁹

Op 24 november 1689 werd fl. 2 en 8 stuivers betaald voor een nieuw raam in de kerk en voor het repareren van de bestaande.⁵⁰⁰

In maart 1718 (toen het einde van het fort nabij was) werd geconstateerd dat van het kerkgebouw ramen en het dak gerepareerd dienden te worden; het is onwaarschijnlijk dat dit ook is gebeurd.⁵⁰¹ Aan de koster van de fortkerk werd toen nog (en voor de laatste maal) fl. 25 betaald wegens het onderhouden van het uurwerk van het fort gedurende een half jaar.⁵⁰² Het is onbekend of van het gebouw of van de inrichting daarvan nog onderdelen (bijvoorbeeld de preekstoel, het doopvont, het avondmaalszilver of kaarsenkronen) naar elders zijn vervoerd toen het fort in 1718 werd verlaten.⁵⁰³

5.2 De predikanten

Op 23 juli 1632 berichtte de commandeur van Lillo aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat de predikanten [Melchior] Burs en [Cornelis] Beukelaer, die door de Gecommitteerde Raden waren gezonden ter bediening van de forten die kort daarvoor op de Spanjaarden waren veroverd, waren vertrokken, zodat deze forten “onvoorsien [waren] ghelaeten van den godsdienst”. De commandeur (die tevens bevelvoerder was op het fort St. Anna) verzocht de Gecommitteerde Raden “daer op ordre te stellen”.⁵⁰⁴ Het is niet bekend of de genoemde predikanten ook op het fort St. Anna in de polder van Namen werkzaam zijn geweest. Zo ja, dan kan dit dus slechts heel kort het geval zijn geweest.⁵⁰⁵ Vaststaat dat in de periode juli-augustus 1632 op dit fort bij toerbeurt “op ’s lands kosten” (dus betaald door de Generaliteit) kerkdiensten zijn verzorgd door predikanten van de classis van Zuid-Beveland.⁵⁰⁶

---

⁴⁹³ Verbaal St. Anna voorjaar 1639 (ongefolieerd).

⁴⁹⁴ RvS, inv. 58, fol. 152.

⁴⁹⁵ De dopeling was Joos van den Doel.

⁴⁹⁶ Verbaal St. Anna najaar 1656, fol. 39.

⁴⁹⁷ Idem voorjaar 1669, fol. 121.

⁴⁹⁸ Idem voorjaar 1682, fol. 65 v.

⁴⁹⁹ Idem voorjaar 1699, fol. 28 en 28 v.

⁵⁰⁰ HA, inv. 366 a, fol. 90.

⁵⁰¹ Verbaal St. Anna voorjaar 1718, fol. 28 v en 29.

⁵⁰² Idem, fol. 31. Het is niet bekend of het uurwerk van het fort bij het kerkgebouw behoorde. In de archivalia is niets vermeld over een kerktoren of een kerkklok. Mogelijk bevond het uurwerk zich op het poortgebouw.

⁵⁰³ Dit gebeurde bijvoorbeeld wel toen in februari 1786 de fortkerken van Lillo en Liefkenshoek werden ontmanteld (Leune, 2006, deel 1, paragraaf 15.3).

⁵⁰⁴ SZ, inv. 1247.1.

⁵⁰⁵ Melchior Burs (Burssius) was toen predikant te West-Souburg en Cornelis Beukelaer in Veere; laatstgenoemde was tevens werkzaam als veldpredikant.

⁵⁰⁶ ZA, Handschriftenverzameling, inv. 265, nr. 24, uittreksel van de acta van de classis Zuid-Beveland betreffende de periode 1591-1664, fol. 20; de originele notulen betreffende dit tijdvak gingen verloren; zie ook De Navorscher, jrg. 14, 1864, p. 26-27.

In oktober 1632 verzocht de classis van Tholen en Bergen op Zoom de Gecommitteerde Raden van Zeeland om een regeling te treffen voor de bediening van het evangelie op de veroverde forten.⁵⁰⁷ De Gecommitteerde Raden besloten dat de classis zich hierover diende te wenden tot de Raad van State.⁵⁰⁸ Of dit ook gebeurde is niet duidelijk. Zeker is dat de classis van Tholen en Bergen op Zoom op 30 november 1632 besloot een predikant te beroepen voor het fort St. Anna in de polder van Namen die tevens kerkdiensten zou dienen te verzorgen op de forten het Luis, het Stoofgat (ofwel Sint Ambrosius) en Sint Martijn op Hoogerwerf.⁵⁰⁹ De forten het Luis en het Stoofgat hielden kort daarna op te bestaan, zodat voor deze post alleen de forten St. Anna en Hoogerwerf resteerden. De standplaats van deze voorganger werd het veel grotere fort St. Anna. Op verzoek van de Gecommitteerde Raden van Zeeland ressorteerde de fortkerk van Sint Anna, evenals later (vanaf 1647) de gereformeerde kerk in de polder van Namen, onder de classis van Zuid-Beveland.⁵¹⁰ De classis van Tholen en Bergen op Zoom had dus louter een initiërende rol vervuld.

Het combineren van predikantsplaatsen in de forten St. Anna en Hoogerwerf leverde in de praktijk vele malen grote problemen op. De te overbruggen afstand (roeiend en/of zeilend) was niet gering en regelmatig speelden daarbij weersomstandigheden parten. In de periode vanaf de verovering tot het einde van de Tachtigjarige Oorlog verhinderden ook veelvuldig oorlogsomstandigheden (of de loutere dreiging daarvan) dat de predikant van het fort St. Anna de oversteek naar Hoogerwerf maakte.⁵¹¹

Op 8 mei 1670 besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland om aan Adriaen Bake, predikant op het fort St. Anna in de polder van Namen, te vragen waarom hij reeds gedurende twee jaar geen diensten meer verzorgde op het fort Hoogerwerf, waartoe hij (sinds zijn aanstelling in 1656) verplicht was.⁵¹² Op 7 juni 1670 bepaalden zij dat Bake elke veertien dagen een dienst op het fort Hoogerwerf diende te verzorgen, indien weer en wind dit zouden toelaten.⁵¹³ Op 13 juni 1670 kreeg hij voor het waarnemen en uitoefenen van “den heijligen Godsdienst” op Hoogerwerf een vergoeding van £ 13:3:4 en op 10 mei 1672 stemden de Gecommitteerde Raden in met een soortgelijke vergoeding van 77 guldens en 6 stuivers.⁵¹⁴ Vermoedelijk is de predikant van het fort St. Anna daarna niet meer op Hoogerwerf werkzaam geweest. Dit was hoogstwaarschijnlijk ook niet meer nodig. Vanaf 1672 deden de op Hoogerwerf gelegeerde militairen dienst op het fort Kruisschans (dat samen met het fort Frederik Hendrik over een eigen predikantsplaats beschikte, althans tot november 1684) en keerden zij (enkelingen daargelaten) niet meer terug op Hoogerwerf.

In 1682 kwam een einde aan het bestaan van een eigen predikant op het fort St. Anna. Na het vertrek van Jeremias van Tradt naar IJzendijke besloot de Raad van State op 20 januari 1683 om de predikplaatsen op dit fort en van de gereformeerde gemeente in het nabijgelegen dorp Namen te combineren.⁵¹⁵ De gezamenlijke predikant verkreeg een zogeheten combinatietrakterement. Het combineren van beide ambten werd door de Raad van State reeds in 1679 overwogen. Op 27 februari van dat jaar besloot de Raad van State dat het predikantsambt op het fort tot nader order diende te worden bediend door de predikant van het dorp Namen, waar toen sinds 1670 Henricus Voshol voorganger was. De kerkeraad van de fortkerk attendeerde erop dat het fort altijd een [eigen] vaste predikant had gehad. Gesteld werd dat de fortkerk de grootste was (met de meeste lidmaten) van alle [gereformeerde] kerken in het Hulsterambacht, met gewoonlijk 80 en thans (1679) 60 “communicanten” [lidmaten], afgezien van kerkgangers die geen lidmaat waren.⁵¹⁶ De kerkeraad wees erop dat de predikant van het dorp Namen niet in staat was om ’s avonds laat en ’s nachts, wanneer de poorten gesloten waren, zieken te bezoeken. Verzocht werd om wederom een vaste predikant te mogen beroepen, hetgeen door de Raad van State (vermoedelijk na lang aarzelen vanwege de ermee gemoeide

---

⁵⁰⁷ Zie voor de veroverde forten paragraaf 2.1.

⁵⁰⁸ SZ, inv.493, 14-10-1632.

⁵⁰⁹ ZA, acta classis Tholen en Bergen op Zoom, inv. 2, 30-11-1632.

⁵¹⁰ ZA, Handschriftenverzameling, inv. 265, nr. 24, fol. 20. Dat de gereformeerde kerk van het dorp Namen evenals de kerken in het Hulsterambacht ressorteerden onder de classis van Zuid-Beveland had (ook) de instemming van de Staten-Generaal (SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 4-12-1647).

⁵¹¹ Zie hiervoor verder: Leune, 2011, paragraaf 10.4.

⁵¹² SZ, inv. 666, 8-5-1670.

⁵¹³ Idem, 7-6-1670.

⁵¹⁴ Idem, inv. 666, 13-6-1670; idem, inv. 668, 10-5-1672.

⁵¹⁵ De kerkeraad van het fort St. Anna beklagde zich erover dat hij bij de besluitvorming over de samenvoeging van de predikantsplaatsen niet betrokken was geweest. Op 3-7-1684 maakte het collegium qualificatum van het fort (bestaande uit Johan van Bronckhorst, Henricus Voshol, Roeland Klouck en Anthony Koecke) dit kenbaar aan de classis van Zuid-Beveland (ZA, arch. classis van Zuid-Beveland, inv. 63).

⁵¹⁶ Verbaal St. Anna voorjaar 1679, fol. 23.

kosten) werd toegestaan.⁵¹⁷ Maar toen de predikantsplaats op het fort in 1682 opnieuw vacant werd door het vertrek van Van Tradt kwam alsnog aan het bestaan van een eigen fortpredikant een einde.⁵¹⁸ De overstap van Van Tradt naar IJzendinge verliep procedureel niet vlekkeloos. De Raad van State stemde in met het verzoek van de kerkeraad aldaar om een tweede predikant te mogen aanstellen maar besloot dat gekozen diende te worden uit twee kandidaten: de predikant van het dorp Namen dan wel diens collega op het fort St. Anna. Dit besluit was de voorbode van het besluit om de predikantsplaatsen op beide locaties te combineren. Met instemming van de magistraat van IJzendinge werd vervolgens Jeremias van Tradt door het collegium qualificatum aldaar beroepen (en niet Henricus Voshol, predikant in het dorp Namen). De classis van Walcheren (waartoe de gereformeerde kerk van IJzendinge behoorde) protesteerde in januari 1682 bij de Raad van State tegen de gevolgde procedure en was aanvankelijk niet bereid om de benoeming goed te keuren.⁵¹⁹ Dit gebeurde pas op 12 mei 1682.

In de periode 1632-1717 waren de volgende vaste predikanten op het fort St. Anna werkzaam:⁵²⁰

Nr.	Periode	Naam
1	1632-1637	Johannes Bosschaert
2	1638-1655	Abraham van der Weele (Wiele)
3	1655-1679	Adriaan Bake ⁵²¹
4	1679-1682	Jeremias van Tradt
5	1684-1706	Henricus Voshol
6	1706-1716	Johannes Nollides
7	1716-1717	Nicolaas Wouters

In de periode 1632-1717 drukten vooral drie predikanten vanwege hun relatief lange zittingsduur een belangrijk stempel op het kerkelijk leven in het fort: Abraham van der Weele, Adriaan Bake en Henricus Voshol. Laatstgenoemde kwam naar de polder van Namen in het voetspoor van zijn jongere broer Johan Voshol die diverse en belangrijke bestuurlijke functies in de ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen vervulde. Hij zal het pad voor de benoeming van zijn broer hebben geëffend.

De benoeming van Nicolaas Wouters was opmerkelijk omdat deze in 1703 door het Hof van Holland wegens betrokkenheid bij een oproer in Tholen in juni 1702 was veroordeeld tot eeuwigdurende verbanning uit Holland en Zeeland [NB: waartoe Staats-Vlaanderen formeel toen niet behoorde]. Bovendien was zijn functioneren als predikant in Sint Jansteen omstreken. Toen Wouters in 1716 op het fort St. Anna werd benoemd verkeerde de fortkerk aldaar al in een staat van ontbinding. Het zal wel niet eenvoudig zijn geweest om een predikant in zo'n situatie aan zich te binden. Toen de classis van Zuid-Beveland op 22 september 1716 met de benoeming van Wouters instemde was men op de hoogte van diens Thoolse verleden.⁵²² Wouters hield het overigens op het fort niet lang vol want hij werd reeds op 15 mei 1717 (door de Raad van State) ontslagen.

Over de taken van de fortpredikant is nauwelijks iets gedocumenteerd. Aangenomen mag worden dat deze niet of nauwelijks afweken van hetgeen in de gereformeerde kerken van de Republiek (ook in Staatse forten) gebruikelijk was. Zij zullen (in elk geval) de volgende werkzaamheden hebben verricht:⁵²³

- Het iedere zondag “voorgaan” in kerkdiensten en tijdens diensten op bijzondere dagen, zoals bid- en dankdagen.⁵²⁴
- Het dopen van kinderen (incidenteel ook van volwassenen).
- Het inzegenen van huwelijken.

⁵¹⁷ RvS, inv. 1580, Verbaal St. Anna voorjaar 1679, fol. 23. Er werden kandidaten (“proponenten”) uitgenodigd om een proefpreek te houden. Voor het vervoer van hen naar het fort werd op 22-5-1679 door de kerkeraad resp. fl. 3 en 6 stuivers en fl. 1, 11 stuivers en 8 penningen betaald (HA, inv. 366 a).

⁵¹⁸ Verbaal St. Anna najaar 1682, fol. 144 v en 145.

⁵¹⁹ ZA, Classis van Zuid-Beveland, inv. 63, Brief van de Classis van Walcheren aan de Classis van Zuid-Beveland, geschreven te Middelburg op 16-2-1682; De Navorscher, nr. 4, bijblad jaar 1854, fol. lxiii.

⁵²⁰ Voor bronvermelding en voor biografische bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

⁵²¹ Als kandidaat was ook Abraham Stroobant in beeld, maar deze werd niet beroepen (ZA, Classis Zuid-Beveland, inv. 63, Brief van Mauritius Liemanus [Maurits Leemans, toen predikant te Hulst] aan Nicolaas Barentsen, predikant te Goes, geschreven te Hulst op 10-10-1655).

⁵²² ZA, Classis Zuid-Beveland, inv. 7, fol. 142 v, 22-9-1716.

⁵²³ Vgl. Leune, 2006, deel 1 (gedrukte versie), p. 561-562.

⁵²⁴ Het is niet bekend of dit eenmaal of tweemaal per zondag gebeurde. In elk geval zal dit vanaf 1684 slechts eenmaal zijn geweest, omdat de fortpredikant toen ook het dorp Namen bediende.

- Het leiden van begrafenisplechtigheden.
- Het recruteren van aankomende lidmaten.
- Het verzorgen van catechesatie-bijeenkomsten voor aankomende lidmaten.
- Het “bevestigen” van nieuwe lidmaten.
- Het voorzitten van de vergaderingen van de kerkeraad.
- Het schrijven van de notulen (“acta”) van de kerkeraad.
- Het verzorgen van de correspondentie van de kerkeraad.
- Het (veelal vergezeld van een lid van de kerkeraad, doorgaans een ouderling) afleggen van huisbezoeken bij de lidmaten.
- Het bewaken van de overeenstemming tussen de gedragsvoorschriften van de kerk (onder meer op seksueel gebied) en de gedragingen van de lidmaten, of anders gezegd, het houden van toezicht op het sociale verkeer van de lidmaten en het zonedig aanwenden van morele en formele sancties om hen tot wenselijk geacht gedrag aan te sporen c.q. te dwingen.
- Het bijdragen aan de vormgeving van de diaconale zorg van de kerk in samenspraak met de diakenen.
- Het functioneren als ziekentrooster.
- Het vertegenwoordigen van de kerk in externe kerkelijke gremia, met name in de classis van Zuid-Beveland en in de Zeeuwse synode van de gereformeerde kerk.
- Het bijdragen aan het beschermen en profileren van het reformatorisch gedachtengoed telkens wanneer dit van buitenaf werd bedreigd.

Door de wijze waarop de predikanten deze functies vervulden drukten zij niet alleen een belangrijk stempel op het geestelijk leven binnen het fort in de religieuze betekenis, maar droegen zij ook in betekenisvolle mate bij aan het bewaken van de sociale orde in ruimere zin. De predikanten waren in dit opzicht zeer behulpzaam. Hun betekenis reikte aanzienlijk verder dan het fungeren als “dienaren van het Woord”. Zij behoorden tot de sleutelpersonen in de besturing van het fort en daarmee tot de elite van de vesting.

Door het verloren gaan van de acta van de kerkeraad van het fort is er nagenoeg niets bekend over meer persoonsgebonden bijzonderheden betreffende de wijze waarop de predikanten hun taken vervulden. Ongetwijfeld deden zich in dit opzicht verschillen tussen de genoemde ambtsdragers voor. Gedocumenteerd is dat de predikant Abraham van der Weele in juli 1643 protesteerde tegen de doodstraf die was opgelegd aan een soldaat uit de compagnie van Matthijs Hoemaker op het fort. Hij diende zich ervoor te verantwoorden tijdens een op 21 juli 1643 gehouden krijgsraad in het fort St. Anna.⁵²⁵ De leiding van het fort trachtte vergeefs om hem overgeplaatst te krijgen.⁵²⁶

Ook toen de predikplaatsen van het fort en van het dorp Namen nog niet waren gecombineerd kwam het vanaf 1647 incidenteel voor dat predikanten van het dorp als vervangers op het fort dienst deden.⁵²⁷ Daarom worden voor de periode 1647-1684 ook de namen vermeld van de predikanten in het dorp Namen. Dit waren:⁵²⁸

Nr.	Periode	Naam
1	1647-1649	Franciscus van Roosebeecke
2	1649-1651	Paulus Vesardus (Veesaert)
3	1651-1653	Jacobus Lopse(n)
4	1654-1656	Christoffel Maeten
5	1656-1666	Francois Turcq
6	1666-1669	Jacobus Boerbergh
7	1670-1684 (1706)	Henricus Voshol

Opmerkelijk is dat de meeste predikanten er slechts kort verbleven. Klaarblijkelijk was de predikantspost in het dorp Namen niet zo aantrekkelijk. Henricus Voshol spande de kroon: hij hield het 36 jaar lang vol.

⁵²⁵ SZ, inv. 1258, brief nr. 131, 21-7-1643. Gegevens over het proces tegen Pieter Jansen gingen verloren.

⁵²⁶ RvS, inv. 61, 30-7-1643, fol. 196; 3-9-1643, fol. 8; 18-9-1643, fol. 86; RvS, inv. 62, 16-2-1644, fol. 150; 9-4-1644, fol. 313; 11-4-1644, fol. 317.

⁵²⁷ Dit gebeurde soms ook door andere predikanten, zoals bij de doop van kinderen te St. Anna op 14-8-1639, 18-6-1640 en 25-6-1645 door Pieter Moerman, predikant te Waarde (Zuid-Beveland). Op 22-8-1716 trad August de Wael, predikant in Hengstdijk, op als vervangend predikant op St. Anna bij de inzegening van een huwelijk.

⁵²⁸ Van der Baan, 1864; Nijenhuis, p. 267. Voor bijzonderheden over de genoemde predikanten wordt verder verwezen naar bijlage 5.

Affaires in 1670 en 1706

In 1670 ontstond een conflict tussen de ambachtsheer en de kerkeraad van de gereformeerde kerk in het dorp Namen enerzijds en de magistraat van het Hulsterambacht anderzijds over de betrokkenheid van deze magistraat bij de benoeming van een predikant. Na het vertrek van dominee Boerbergh (die overstapte naar Bergen op Zoom) werd een collegium qualificatum gehouden over diens opvolging. In de jaren 1649, 1655 en 1666 nam de magistraat van het Hulsterambacht aan de beraadslagingen over de vervulling van voorafgaande predikantsvacatures deel, aanvankelijk met twee stemmen, later met één.⁵²⁹ In 1670 stond die magistraat buiten spel, hetgeen hoog werd opgenomen en bij de Staten-Generaal aanhangig werd gemaakt. De magistraat meende als “halsheer” recht te hebben om erover mee te beslissen. Gedoeld werd op het bezit van de jurisdictie in criminele zaken. Ten opzichte van de ambachtsheerlijkheid van Namen functioneerde het Hulsterambacht krachtens het bedijkingsoctrooi van 1612 als een hoge heerlijkheid, ook omschreven als een halsheerlijkheid, d.w.z. als een heerlijkheid die het beslissingsrecht toekwam in criminele kwesties, waaronder het recht om doodvonnissen uit te spreken. Daaruit werd (merkwaardig genoeg) het recht afgeleid om zich met de benoeming van een predikant in het dorp Namen te bemoeien. Ambachtsheer Johan van Vrijberghe achtte betrokkenheid van de magistraat van het Hulsterambacht niet langer gerechtvaardigd.⁵³⁰ Het protest van laatstgenoemde magistraat mocht niet baten en de voorgenomen benoeming van de predikant Henricus Voshol werd geëffectueerd.⁵³¹ De affaire herhaalde zich toen Voshol op 13 juli 1706 emeritus werd. Ook toen werd de magistraat van het Hulsterambacht niet bij de vacature-vervulling betrokken, waartegen opnieuw bij de Staten-Generaal werd geprotesteerd.⁵³² De affaire stond de benoeming van de predikant Johannes Nollides niet in de weg.

Honorering

Over de honorering van de predikanten die op het fort St. Anna werkzaam waren zijn geen volledige gegevens aangetroffen. Zoals op de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek werden ze via de Raad van State betaald uit Generaliteitsmiddelen, waarvan de uitbetaling verliep via de rentmeester van de geestelijke goederen, aanvankelijk door deze functionaris te Bergen op Zoom en vermoedelijk vanaf 1650 door diens collega in Hulst. Hun boekhoudingen zijn niet bewaard gebleven. Zeer waarschijnlijk verdienden de predikanten op St. Anna evenveel als hun collega's in de forten Lillo en Liefkenshoek, te weten fl. 600 per jaar, exclusief toeslagen in verband met huishuur, klassikale onkosten en gezinnsamenstelling.⁵³³ Voor het tevens functioneren als predikant op het fort St. Martijn op Hoogerwerf kregen de predikanten van St. Anna een toeslag van fl. 150 per jaar.⁵³⁴ Aan deze toeslag kwam waarschijnlijk in 1672 een einde.⁵³⁵ Ook de predikant in het dorp Namen verdiende fl. 600 per jaar.⁵³⁶ De hoogte van het “combinatietrakterement” (vanwege het combineren van de predikplaatsen in het dorp en op het fort) vanaf 1684 is niet bekend, maar dit bedroeg vermoedelijk fl. 700 per jaar.⁵³⁷

⁵²⁹ In 1655 en 1666 werd het civiele bestuur in het collegium qualificatum gerepresenteerd door een lid van de magistraat van het Hulsterambacht en een lid van de magistraat van Namen.

⁵³⁰ Vermoedelijk speelde een rol dat Van Vrijberghe in 1670 over vrijwel alle aandelen van de heerlijkheid beschikte. Eerder (zoals in 1665) was het eigendom nog versnipperd over vijftien eigenaren (oorspronkelijk, in 1614, over niet minder dan 22). Als ambachtsheer was Van Vrijberghe (en wel tussen 1665 en 1670) in een positie beland van waaruit hij namens de gehele heerlijkheid krachtig kon opereren.

⁵³¹ Vermoedelijk behoorde Henricus Voshol (afkomstig uit Scherpenisse) op het eiland Tholen tot het sociale netwerk van Van Vrijberghe en zag deze graag dat zijn streekgenoot als predikant de heerlijkheid ging dienen, evenals diens broer Johannes Voshol enkele jaren eerder. Zo kwamen twee sleutelposities in de polder van Namen in vertrouwde handen.

⁵³² Over de beide affaires (in 1670 en 1706) zijn uitgebreide dossiers bewaard gebleven; zie: HA, inv. 215.

⁵³³ Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 558-561. Op 13-5-1634 besloot de Raad van State om aan Johannes Bosschaert jaarlijks fl. 40 toe te kennen wegens klassikale onkosten (RvS, inv. 51, fol. 428).

⁵³⁴ RvS, inv. 76, 17-5-1656, fol. 321 v. Bake ontving deze toeslag vanaf 1-10-1655 evenals zijn voorganger.

⁵³⁵ Leune, 2011, gedrukte versie, p. 207.

⁵³⁶ RvS, inv. 2181 II, Memorie van de rentmeester Alexander van Kervel d.d. 27-5-1675. Van der Baan (1864, p. 262-262) vermeldt dat de predikant in het dorp Namen in de periode 1652-1669 (en mogelijk al eerder en later) gewoonlijk een toeslag (“gratuiteit”) verkreeg van fl. 25 per jaar.

⁵³⁷ In 1675 verdiende de predikant te Hontenisse per jaar fl. 590. Zijn collega in Hengstdijk, die tevens de Pauluspolder bediende, verdiende jaarlijks fl. 690 (RvS, inv. 2181 II, Memorie van de rentmeester Alexander van Kervel d.d. 27-5-1675).

5.4 Ouderlingen en diakenen

De kerkeraad van het fort bestond behalve de predikant uit ouderlingen en diakenen. Alleen over de periode 1670-1698 zijn systematische gegevens bewaard gebleven over hun namen. Deze zijn:⁵³⁸

Ouderlingen

Naam	Periode
Bereth, Jacob	1670-1672, 1679-1680
Clouck, Roeland	1677-1685
Colve, Anthonij	1670
Gijssen, Jan ⁵³⁹	1690-1698
Nimmerich, Robbert van	(1673-1674), 1675-1676 ⁵⁴⁰
Schaetsbergen, Hendrick van	1686-1689

Diakenen

Naam	Periode
Bereth, Jacob	1676-1677 ⁵⁴¹
Bruijn, Jan de	1686-1688
Buijsen, Johannes	1672-1674
Gijssen, Jan ⁵⁴²	1670
Hossepe, Jan	1670-1671
Koecke, Anthony	(1673-1674), 1675-1688 ⁵⁴³
Maulde, Jan de	1671-1672
Sonnius, Anthony	1679
Spijckerhof, Johan van	1689-1698

Deze ambtsdragers hadden uiteenlopende beroepsmatige achtergronden. De functie van ouderling werd achtereenvolgens vervuld door een chirurgijn, een commies, een kapitein van een compagnie, een kleermaker, (vermoedelijk) een kleermaker, een sergeant-majoor en een luitenant. In de genoemde periode waren de beroepen van de diakenen achtereenvolgens: chirurgijn, sergeant, korporaal, kleermaker, kleermaker en korporaal, schoolmeester, sergeant, vermoedelijk militair (met een onbekende rang) en licentmeester.

5.5 De armenzorg

Een van de belangrijke functies die de fortkerk vervulde was de armenzorg krachtens het beginsel van de christelijke barmhartigheid. In de periode 1632-1718 had de fortkerk op dit terrein een monopoliepositie. Burgers en militairen die armlastig werden waren aangewezen op de diaconie van de kerk. De armenzorg was toen nog geen centrale overheidstaak; door de Generaliteit waren er geen voorzieningen voor getroffen.⁵⁴⁴

Over de wijze waarop de kerk deze taak vervulde gingen vele gegevens verloren.⁵⁴⁵ De diaconierekeningen betreffende de periode 1632-1669 zijn niet overgeleverd, evenals die betreffende het tijdvak 1698-1718. Bewaard zijn slechts de rekeningen over de periode 1670 tot en met 1697.⁵⁴⁶ Na de ontmanteling van de fortkerk bleef de diaconie nog enige jaren intact. De na 1718 overgebleven middelen werden aangewend om nog enkele armlastigen te onderhouden. Daarvan zijn slechts rekeningen bewaard gebleven betreffende de periode 1725-1727.⁵⁴⁷

⁵³⁸ HA, inv. 366 a. Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

⁵³⁹ In bijlage 5 omschreven als Jan Gijssen (2).

⁵⁴⁰ De samenstelling van de kerkeraad in de jaren 1673 en 1674 is niet geheel duidelijk. De diaconierekeningen van de jaren 1672, 1673 en 1674 zijn samengevoegd en op 3-2-1675 ondertekend. Aangenomen is dat de toen vermelde ouderling (als enige) ook in 1673 en 1674 die functie vervulde.

⁵⁴¹ Hij was in deze jaren merendeels afwezig.

⁵⁴² In bijlage 5 omschreven als Jan Gijssen (1).

⁵⁴³ Aangenomen is dat de op 3-2-1675 vermelde diaken (als enige) ook in 1673 en 1674 die functie vervulde. Toen Koecke begin 1689 aftrad als diaken bleef hij nog wel de diaconie-rekeningen schrijven.

⁵⁴⁴ In dorpen en steden kreeg de burgerlijke armenzorg al wel gestalte.

⁵⁴⁵ Aannemelijk is dat de armenzorg in het fort St. Anna qua opzet nauwelijks afweek van de armenzorg in de forten Lillo en Liefkenshoek; zie hiervoor Leune, 2006, deel 1, hoofdstuk 14.

⁵⁴⁶ HA, inv. 366 a.

⁵⁴⁷ GA Hulst, arch. stad Hulst, inv. 532 l.

Inkomsten van de diaconie

In de periode 1670-1697 beschikte de diaconie van St. Anna over de volgende bronnen van inkomsten:

- Rente over het eigen kapitaal dat aan het begin van deze periode ongeveer fl. 2350 groot was en aan het einde daarvan per 1 januari 1698 ongeveer fl. 1289.⁵⁴⁸ Geld werd gewoonlijk uitgeleend tegen een rente van 5 % per jaar en betrof vaak hypotheek op onroerend goed, ook buiten het fort. Wanneer de rente jaarlijks werd betaald (dit was regelmatig niet het geval) bracht deze inkomensbron aan het begin van de genoemde periode jaarlijks ca. fl. 117 en aan het einde ca. fl. 64 in het laadje van de diaconie. Het genoemde “startkapitaal” zal waarschijnlijk vooral zijn verworven dank zij legaten. Het kwam voor dat een testamentair verkregen legaat niet kon worden verzilverd omdat erfgenamen van een legator niet in staat en/of bereid bleken om de toegezegde erfenis uit te betalen.⁵⁴⁹ Het kwam eveneens voor dat erfgenamen niet in staat en/of bereid waren om een schuld van hun erflater jegens de diaconie af te betalen.⁵⁵⁰
Geld werd niet alleen uitgeleend aan ingezetenen van het fort (vooral aan hoogwaardigheidsbekleders zoals de commandeur, de sergeant-majoor, de commies, hoge officieren en de predikant) maar ook aan personen en instanties daar buiten. Zo verstrekke de diaconie op 8 juli 1670 een lening van fl. 400 aan het Thoolse waterschapsbestuur “’t lant ende dijkagie van Tholen” (later omschreven als “de Vrije Polders van Tholen”) en op 19 mei 1676 een zelfde bedrag aan de stad Goes.⁵⁵¹
- Zogeheten aalmoezen die werden gedeponereerd in een daartoe bestemde bus in de kerk. De collectieve solidariteit van de kerkgangers kwam wekelijks op deze manier tot uitdrukking. Deze inkomensbron wordt verderop nader toegelicht. Samen met de opbrengst van beleggingen was deze bron van groot belang om de diaconale uitgaven te kunnen bekostigen.
- De opbrengsten van speciale collecten ten behoeve van de diaconie die gewoonlijk vier- of vijfmaal per jaar werden gehouden. Deze brachten omstreeks 1678-1679 doorgaans ca. fl. 30 per kalenderjaar op en de jaren 1696 en 1697 ca. fl. 13 per jaar.
- Opbrengsten uit begrafenissen. Deze inkomensbron omvatte de verhuur van het doodkleed (meestal omschreven als de doodpelle). Aanvankelijk werd hiervoor fl. 2 en 8 stuivers gerekend en later steeds fl. 1 en 1 stuiver. Voor het begraven van een volwassene in de fortkerk werd fl. 12 in rekening gebracht en voor een kind gewoonlijk fl. 3 of fl. 6. In de kerk werden veelal hooggeplaatste militairen, rijke landbouwers uit de omgeving, gefortuneerde burgers en predikanten, hun echtgenoten en kinderen begraven. Andere overledenen werden begraven op het kerkhof buiten het fort (zie paragraaf 3.1).
- De verhuur van onroerend goed dat eigendom van de diaconie was. Dit kwam slechts sporadisch voor.⁵⁵²
- De opbrengst van (een veelal publieke) verkoop van nagelaten goederen van lidmaten die door de diaconie waren onderhouden. Meestal ging het om kleine bedragen, vanwege de armlastige staat van de betreffende personen.

⁵⁴⁸ Zie voor specificaties daarvan de bijlagen 18 en 19.

⁵⁴⁹ Zo stond in de rekeningen vanaf het jaar 1669 jaarlijks genoteerd dat de diaconie nog recht had op een legaat van fl. 100, testamentair toegekend door juffrouw Margarite Suijker.

⁵⁵⁰ Zo wordt er in de rekeningen vanaf het jaar 1669 steeds melding gemaakt van een restschuld jegens de diaconie van de commandeur Philips de Wassy (Vassy) ad fl. 88 en 12 stuivers. Uit de diaconierekening van het boekjaar 1726-1727 blijkt dat afgezien van deze openstaande rekening de volgende diaconale claims oninbaar bleken en als p.m.-posten in de rekening werden vermeld. Dit betrof de erfgenamen van de volgende debiteuren (GA Hulst, arch. stad Hulst, inv. 532 I) (zie voor hen bijlage 5):

- de weduwe Vermeerse [de weduwe van Jacob Vermeersen] (bedrag niet genoteerd).
- de weduwe van de predikant Nollides [Dina van Heusden] (bedrag niet genoteerd).
- commandeur Emanuel van Broeckhuysen (bedrag niet genoteerd).
- Hubrecht Gijsbrechtse voor fl. 85 en 16 stuivers.
- Frans Groothamer voor fl. 30 excl. rente.
- Christiaan de la Fontaine voor fl. 21 en 9 stuivers.
- Jan Buijsen voor fl. 36 met rente vanaf 1676.
- [het legaat van] juffrouw Margarite Suijker ad fl. 100.

⁵⁵¹ Bij de verstrekke lening aan het genoemde waterschapsbestuur te Tholen was Wilhelm van Vrijberghe (ca. 1621-1699) betrokken (GA Tholen, RAZE 5201, 14-6-1670 en 22-7-1670) (zie Romeijn, 2001, p. 139). De betaling van de rente over deze lening verliep vaak via Levinus Jacobus van Vrijberghe (zie voor hem bijlage 5).

⁵⁵² Daarvan was bijv. sprake toen de erfgenamen van Jacoba van Zoelen (zie bijlage 5) niet in staat bleken om een schuld jegens de diaconie af te lossen; de diaconie legde vervolgens beslag op een huis in het fort van deze erfgenamen (genaamd “De Witte Leeuw”) teneinde dit gedurende enige tijd ten gunste van de diaconie te verhuren, onder meer aan de weduwe van commandeur Johan van Bronckhorst (en weer later te verkopen; zie in bijlage 5 Josias de Blicck).

- De rantsoenpenningen (ook recognities genoemd) die de pachters van de gemeene middelen van consumptie voor hun pachtrecht moesten betalen. Deze opslag bedroeg (vanaf 1670) voor ieder pond Vlaams één schelling en 6 groten Vlaams ofwel ca. 5 % van de pachtsom.⁵⁵³ De opbrengsten uit deze inkomensbron schommelden in de genoemde periode aanzienlijk en waren steeds uiterst bescheiden. Zo bedroeg de opbrengst in de gezamenlijke jaren 1670 en 1671 fl. 8, 18 stuivers en 8 penningen en over de gehele periode 1688 tot 1 april 1695 niet meer dan fl. 11, 3 stuivers en 8 penningen.
- In 1688 wordt in de diaconierekening voor het eerst melding gemaakt van een bus waarin leden van het in het fort gevestigde schuttersgilde geld voor de diaconie konden deponeren. Waarschijnlijk ging het om een bus, bestemd voor het betalen van boetes. Op 2 januari 1688 is een opbrengst vermeld van 12 stuivers en op 30-7-1688 van 10 stuivers.⁵⁵⁴ In 1690 was de opbrengst 4 stuivers en 12 penningen.⁵⁵⁵ In de latere kerkrekeningen zijn tot 1698 geen inkomsten meer genoteerd, mogelijk omdat het gilde ter ziele was.
- Eveneens van geringe betekenis was de incidenteel voorkomende verkoop van turf. De diaconie kocht turf in om deze beschikbaar te stellen aan armlastigen, maar verkocht deze brandstof af en toe ook aan burgers in het fort die niet van de diaconie afhankelijk waren. Daarmee waren kleine bedragen genoemd. Zo werd voor de verkoop van een ton turf op 4, 13 en 16 februari 1686 niet meer dan tien stuivers per keer geïncasseerd.

Anders dan bij vergelijkbare Staatse forten (zoals Lillo) is er in de rekeningen vrijwel niets te vinden over de opbrengst van de verhuur van stoelen of banken in de kerk ten bate van de diaconie.⁵⁵⁶ Vermoedelijk werden deze waarschijnlijke inkomsten op een andere wijze verantwoord. In de rekening over het jaar 1678 is vermeld dat door de weduwe van de sergeant en diaken Jan de Maulde fl. 1 en 12 stuivers aan bochtgeld was betaald.⁵⁵⁷ Een dergelijke betaling komt in de overige bewaard gebleven diaconie-rekeningen niet voor.

Een qua omvang bescheiden, maar niettemin opmerkelijk te noemen legaat was dat van Agatha (Aagje) Porrenaer (Pornaerts, Pornaar), geboren omstreeks 1598 en een nazate uit een vermogend Vlissings geslacht. Zij overleed ongehuwd in december 1661 en had bij testament van 28 augustus 1658 de diaconieën van alle (!) Zeeuwse gereformeerde kerken tot haar erfgenamen benoemd.⁵⁵⁸ Daartoe werden ook gerekend de kerken buiten Zeeland die ressorteerden onder een Zeeuwse classis van de gereformeerde kerk waartoe met name de kerken behoorden in Staats-Vlaanderen met inbegrip van de Staatse Scheldeforten. Ook de diaconie van de fortkerk van St. Anna had recht op een deel van de rente over het nagelaten kapitaal dat bij overlijden van Porrenaer ruim fl. 75.000 omvatte. Het is niet bekend vanaf welk moment de diaconie recht kreeg op het legaat.⁵⁵⁹ De rente werd uitbetaald via de classis van Zuid-Beveland, waartoe de fortkerk behoorde. Dit gebeurde onregelmatig. In de diaconierekeningen van het fort is de rente vaak als pro memorie genoteerd. De rente varieerde. Zo bedroeg deze over de jaren 1669-1670 samen fl. 33 en 6 stuivers, over de jaren 1671 en 1672 samen fl. 33 en 15 stuivers, over het jaar 1673 fl. 12 en 6 stuivers, over de jaren 1674-1675 samen fl. 20 en 8 stuivers, in 1679 (niet vermeld over welke periode) fl. 14 en 14 stuivers, over de jaren 1683 en 1684 fl. 19, 2 stuivers en 8 penningen en over het jaar 1695 fl. 10, 6 stuivers en 8 penningen.⁵⁶⁰ Na het verdwijnen van de fortkerk van St. Anna in 1718 bleef de diaconie van deze kerk nog enkele jaren intact. De rekeningen betreffende de jaren 1725-1727 zijn bewaard gebleven.⁵⁶¹ Daaruit blijkt dat het legaat Porrenaer ook nog na 1718 aan de diaconie van St. Anna ten goede kwam. Over de jaren 1723 tot en met 1725 werd een rente over het legaat genoteerd van een pond Vlaams, 16 schellingen en twee groten Vlaams ofwel bijna fl. 6. En over de periode 1725-1727 bedroeg de opbrengst twee ponden Vlaams, zes schellingen en 1 groten Vlaams ofwel ruim fl. 12. Gegevens over latere jaren gingen verloren.

⁵⁵³ HA, inv. 988.

⁵⁵⁴ Idem, inv. 366 a, fol. 82 v en 83.

⁵⁵⁵ Idem, fol. 91 v.

⁵⁵⁶ In 1687 zijn kosten vermeld van het opknappen van de bocht die was bestemd voor de commandeur van het fort en vermoedelijk diens gezin. Voor de koop van vijf ellen “franje” [waarschijnlijk een groene stof] werd fl. 3 betaald, voor de koop van 450 koperen nageltjes fl. 1, 11 stuivers en 8 penningen en voor het bekleden van de bocht met die stof en de spijkertjes fl. 2 en 10 stuivers.

⁵⁵⁷ HA, inv. 366 a, fol. 35. Bochtgeld was de benaming voor het gebruik van een “bocht” in de kerk, d.w.z. een afgesloten kerkbank met zitplaatsen voor enkele personen, meestal bestemd voor notabelen onder de kerkgangers.

⁵⁵⁸ Nagtglas, 1891, p. 421-422; Van der Baan, 1873.

⁵⁵⁹ In de diaconierekening van het jaar 1669 is vermeld dat in dat jaar het legaat Porrenaer nog niet was ontvangen, zonder vermelding van het jaar of de periode waarop het legaat betrekking had.

⁵⁶⁰ HA, inv. 366 a, fol. 7, fol. 12 v, fol. 28 v, fol. 45, fol. 83 en 125 v.

⁵⁶¹ GA Hulst, arch. stad Hulst, inv. 532 l.

De aalmoezen die door de diaconie werden ontvangen in de periode 1672-1697 zijn de volgende.
 NB: De gegevens betreffende het jaar 1672 zijn onvolledig. De boekhouding betreffende de periode 1675-1677 vertoont hiaten. Pas vanaf 1678 zijn de rekeningen weer op orde.

Ontvangen aalmoezen 1672-1697

Jaar of periode	in guldens en stuivers
31-08-1672 t/m 31-12-1672	35:03 ⁵⁶²
1673	116:06
1674	98
04-04-1677 t/m 31-12-1677	86:02 ⁵⁶³
1678	113:06
1679	126:15
1680	121:07
1681	111:02
1682	83:09
1683	75:08
1684	63:03
1685	60:08
1686	51:07
1687	99:19
1688	76:06
1689	69:02
1690	72:03
1691	69:04
1692	87
1693	63
1694	65:15
1695	67:03
1696	66:03 [ca. 53] ⁵⁶⁴
1697	58:14 [ca. 45] ⁵⁶⁵

In de periode 1673-1697 daalde de opbrengst van de aalmoezen van ruim fl. 116 naar ca. fl. 45. In de jaren 1679-1680 was er een kleine opleving, maar daarna trad een daling in. In 1687 en 1692 waren er weer tijdelijke oplevingen die niet verklaard kunnen worden uit veranderingen in de bewoning van het fort. Waarschijnlijk was er sprake van eenmalige hogere giften dan gebruikelijk. Over de gehele periode 1673-1697 bezien weerspiegelt de daling de terugloop van het aantal bewoners van de vesting. Er zijn geen gegevens overgeleverd betreffende de resterende periode 1698-1718.

⁵⁶² Op jaarbasis zou dit ca. fl.105 euro zijn. De compagnie van commandeur De Beaufort verliet St. Anna op 26-8-1672 (HA, inv. 366 a, fol. 11); het is geen wonder dat de aalmoezen in de resterende maanden van 1672 slechts gemiddeld ca. fl. 8 per maand bedroegen.

⁵⁶³ Op jaarbasis zou dit ca. fl. 129 euro zijn.

⁵⁶⁴ Deze opbrengst is geflatteerd omdat in dit bedrag ook de opbrengst is begrepen van de jaarlijkse speciale collectes die ten behoeve van de diaconie werden gehouden, die gewoonlijk jaarlijks destijds ca. fl. 13 opbrachten.

⁵⁶⁵ Idem.

De ontvangsten en de uitgaven van de diaconie waren in de periode 1670-1697, afgerond in guldens, als volgt:⁵⁶⁶
 (NB: In de ontvangsten is steeds het saldo begrepen van het voorafgaande jaar).⁵⁶⁷

Ontvangsten en uitgaven van de diaconie 1670-1697

Jaar of periode	Ontvangsten	Uitgaven	Saldo
1670	801	536	265
1671	641	303	338
1672-1674	1503	1356 ⁵⁶⁸	147
1675-1676	1222	1021 ⁵⁶⁹	201
1677-1679 (tot 1-4)	1529	1381 ⁵⁷⁰	148
1679 (rest)-1680 (18-1)	1433	524	909
1680 (rest)-1681	1327	864 ⁵⁷¹	463
1682	273	240	33
1683	307	293	14
1684	342	264	78
1685	354	336	18
1686	353	419	66 (-)
1687	736	379	357
1688	704	617	87
1689	495	256	239
1690	736	386	350
1691	530	385	145
1692	364	212	152
1693	459	352	107
1694	261	217	44
1695	219	144	75
1696	355	245	110
1697	708	288	420

Verschillen tussen de ontvangsten waren vooral afhankelijk van:

- Of er wel of geen sprake was van afbetaling van verstrekte leningen.
- Het wel of niet ontvangen van legaten in het betreffende boekjaar.
- Schommelingen in de betaling van renten op verstrekte leningen.
- Schommelingen in de saldi van voorafgaande jaren.
- Schommelingen in de opbrengsten van de aalmoezen (zie het reeds vermelde overzicht).

Bezien over de gehele periode daalden de jaaruitgaven van fl. 536 in 1670 tot fl. 288 in 1697. In de periode 1670-1697 gaf de diaconie in totaal fl. 11.018 uit, dat is gemiddeld fl. 393,50 per jaar. Het laagst waren de uitgaven in 1695 (fl. 144), het hoogst in 1688 (fl. 617), al weken de jaaruitgaven in de periode 1677-1679 gemiddeld nauwelijks van die in 1688 af. Het relatief hoge bedrag dat in 1688 werd betaald kan volledig worden verklaard uit twee als extraordinair omschreven uitgaven, te weten een lening aan (de landbouwer) Huijbrecht Gijsbrechtse van fl. 200 en een lening aan (de luitenant) Hendrick van Schaetsbergen van fl. 100. Zowel in de ontvangsten als in de uitgaven ontstond na 1682 een forse daling die hoogstwaarschijnlijk kan worden toegeschreven aan de stormramp van 26 januari 1682 waarbij de polder van Namen volledig onder water liep en het fort werd beschadigd, zij het niet zodanig dat bewoning gedurende enige tijd onmogelijk

⁵⁶⁶ In de rekeningen zijn de bedragen vermeld in guldens, stuivers en penningen. Bij de afrondingen bleven de penningen buiten beschouwing. Tien stuivers of meer tot twintig werden naar boven afgerond tot een gulden.

⁵⁶⁷ Dit saldo was het startkapitaal van de diaconie in een volgend boekjaar. Door het bedrag in de kolom "Ontvangsten" te verminderen met het bedrag van het voorafgaande jaar in de kolom "Saldo" kunnen de inkomsten worden berekend die in het betreffende jaar werden verworven.

⁵⁶⁸ Dat is gemiddeld fl. 452 per jaar.

⁵⁶⁹ Idem fl. 510 per jaar.

⁵⁷⁰ Idem fl. 600 per jaar.

⁵⁷¹ Idem fl. 455 per jaar.

werd.⁵⁷² De ramp leidde zelfs tot een tijdelijke toename van de bewoning omdat de werkzaamheden die verband hielden met de herdijking van de omringende polders vanuit het fort werden geregisseerd en uitgevoerd. Na de herbedijking van de polder van Namen, die eind 1684 werd voltooid, namen de ontvangsten van de diaconie weer toe en een jaar later ook weer de uitgaven. Van een fors beroep op de middelen van de diaconie was in de periode 1682-1684 geen sprake.⁵⁷³

Opmerkelijk is dat de jaarrekeningen steeds met een positief saldo werden afgesloten, met uitzondering van het jaar 1686 toen eenmalig een bescheiden negatief saldo werd geboekt, dat een jaar later alweer positief werd omgebogen. De balans tussen inkosten en uitgaven werd scherp bewaakt. De achtereenvolgende kerkbesturen waren terughoudend in het verstreken van uitkeringen aan behoeftigen. Wie ervoor in aanmerking kwam werd sober verzorgd.⁵⁷⁴ Wie volledig van de diaconie afhankelijk was kreeg een vergoeding van eten (“mondkost”), kleding, schoeisel en turf. Menigmaal werd deze vergoeding betaald aan degenen binnen en buiten het fort waarbij een armlastige werd “bested”. De standaardvergoeding voor mondkost bedroeg in de onderzochte periode fl. 1 per week. Het schoolgeld van armlastige kinderen en de aanschaf van lesboeken werden door de diaconie bekostigd.⁵⁷⁵ Incidenteel betrof dit onderwijs buiten het fort ten behoeve van het leren van een beroep. De diaconie betaalde aan de chirurgijn de kosten van het “curen” van armlastigen. Zo ontving de chirurgijn in 1677 achttien stuivers voor het afzetten van een arm van een behoeftige soldaat.⁵⁷⁶ Armlastige vrouwen konden zonder betaling een beroep doen op de vroedvrouw van het fort. De diaconie betaalde aan de vroedvrouw een jaartraktament van fl. 30.

De diaconie betaalde de kosten die gemoeid waren met het begraven van armlastigen, dit wil zeggen de kosten van het “lijkebieden”, van de doodkist, van het gebruik van het doodkleed en van het maken van een graf.

Armlastige kinderen kwamen soms langdurig ten laste van de diaconie. Zodra ze wat groter werden probeerde de diaconie om hen aan betaald werk te helpen, zodat de diaconale kas minder of in het geheel niet meer behoefde te worden aangesproken. Zo werd in 1685 een reis naar Middelburg ad fl. 13 en 4 stuivers bekostigd van de niet nader omschreven jongeling Klaes die (vermoedelijk vergeefs) solliciteerde naar een baan in Oost-Indië, waarschijnlijk in dienst van de VOC.⁵⁷⁷ Getracht werd om armlastige meisjes aan het werk te krijgen als dienstmeid.

Sommige armlastige gezinnen met relatief veel kinderen drukten zwaar en langdurig op de beperkte middelen waarover de diaconie beschikte.⁵⁷⁸

Een fragment uit de diaconierekening van het jaar 1682 betreft het onderhoud van drie kinderen van Cataline Tijssen, weduwe van Jacob Augustijn. Aan mondkost gedurende 46 weken betaalde de diaconie voor hen fl. 88 en 8 stuivers en aan kleding en schoeisel fl. 8 en 15 stuivers, samen fl. 96 en 3 stuivers:⁵⁷⁹

---

⁵⁷² In maart 1682 betaalde de diaconie fl. 2 aan een schipper uit Sas van Gent voor het vervoer van levensmiddelen vanuit Bergen op Zoom naar het fort in verband met de watersnood in de omringende polders (HA, inv. 366 a, fol. v). Het betrekken van levensmiddelen uit deze polders was vanaf 26-1-1682 tot vrijwel eind 1684 vrijwel onmogelijk. In de polder van Namen was het kweken van veldvruchten (tarwe, gerst etc.) ook enkele jaren daarna nog bijzonder problematisch (zie verder paragraaf 7.4).

⁵⁷³ Vermoedelijk konden betrokkenen in de directe omgeving van het fort een beroep doen op de armenkas van de gereformeerde kerk in het dorp Namen, indien zij lidmaten waren van die kerkelijke gemeente. Gegevens daarover gingen verloren.

⁵⁷⁴ Gedetailleerde gegevens hierover zijn verwerkt in bijlage 5.

⁵⁷⁵ Een voorbeeld is de betaling op 7-1-1671 van fl. 4 en 2 stuivers aan de schoolmeester van het fort ten behoeve van het lesgeld en lesboeken voor Maria Roelands (HA, inv. 366 a, fol. 9). Het lesgeld en de boeken van drie arme kinderen kostten de diaconie in november 1681 fl. 4, 13 stuivers en 8 penningen (idem, fol. 59).

⁵⁷⁶ HA, inv. 366 a, fol. 31.

⁵⁷⁷ Idem, fol. 72 v.

⁵⁷⁸ Zo werden de weduwe en de kinderen van Reijnier de Graef gedurende elf jaren door de diaconie ondersteund. Een ander voorbeeld is het gezin van Jacob Augustijn; de diaconie zorgde gedurende minstens zeven jaren (en waarschijnlijk nog veel langer) voor het onderhoud van zijn weduwe en kinderen.

⁵⁷⁹ HA, inv. 366 a, fol. 63.

De 3 kinderen van Catalinud tyffs suerd avert hofth			
vand' is fed. 1682 tot 2 met da 27 daend in kleyn' sijn 46 week' tot 30 stu / 45 / 50 / 34 ftuiv te week', bedraegt in alle' ---	℥	88	8 0
suerd kledderd			
da 2 may betadlt volgens quirt ---	℥	i	12 0
da ii julij avert mahd van 21 blad' houv' ---	℥	0	9 0
da 30 augusti voor 2 pad' s'poud' ---	℥	0	16 0
ditto 2 bambasijnd' mitst' ---	℥	0	8 0
da 2 septemb. voor s'poud' te luyd' ---	℥	0	7 0
da 2 octob. voor s'poud' te luyd' ---	℥	0	2 0
da 16 ditto voor s'poud' te luyd' ---	℥	0	8 0
da 17 ditto voor 2 pad' houv' ---	℥	0	11 0
da 20 novemb. voor 2 pad' houv' 4 s'poud' ---	℥	0	11 0
da 26 ditto voor 2 s'poud' blad' houv' ---	℥	i	7 0
da 30 decemb. voor houv' ---	℥	0	3 0
ditto voor tynd' van 21 quads' houv' ---	℥	0	8 0
ditto van 21 mahd van 21 houv' ---	℥	0	4 0
ditto betadlt avert mahd van 12 s'poud' mitst' ---	℥	2	0 0
	℥	88	15 0

Diaconale steun voor drie kinderen in 1682 in guldens, stuivers en penningen.

Ondersteuning werd primair verleend aan ingezetenen van het fort (burgers en militairen), maar incidenteel ook aan passanten en aan vreemdelingen buiten het fort. Aan vier schipbreukelingen (bootsgezellen) werd door de diaconie op 15 februari 1671 fl. 2 en 15 stuivers uitgegeven.⁵⁸⁰ Een arme passant die op weg was naar Engeland ontving op 18 juni 1685 twaalf stuivers.⁵⁸¹ Zo ook werden in 1682 (toen de omringende polder van Namen nog geïndeerd was) enkele Franse gevluchte hugenoten in het fort opgevangen en tijdelijk gehuisvest. De huisvrouw Janneken Wevers ontving er fl. 1 en 18 stuivers voor.⁵⁸² Op 9 juli 1683 betaalde de diaconie fl. 1, 18 stuivers en 4 penningen voor het vervoer inclusief vertering van drie Franse vrouwen met hun kinderen (waarschijnlijk behorend tot de in 1682 opgevangen hugenoten) naar Bergen op Zoom.⁵⁸³ Een of meer arme Fransen ontvingen op 14 juni 1688 een aalmoes van acht stuivers.⁵⁸⁴

De diaconie ontfermde zich ook over het lot van gevangenen. Zo ontving een als arm en ziek omschreven gevangene genomen passant op 1 augustus 1679 van de diaconie twaalf stuivers.⁵⁸⁵

Enkele malen in de genoemde periode betaalde de diaconie mee aan het "lossen", d.w.z. het vrijkopen, van zeelieden die gevangen waren genomen en als slaaf tewerk waren gesteld. Zo werd in 1677 15 stuivers beschikbaar gesteld voor het vrijkopen van een "Vlissingse slaaf".⁵⁸⁶ Op 4 juli 1684 werd fl. 1 geschonken

⁵⁸⁰ HA, inv. 366 a, fol. 9 v.

⁵⁸¹ Idem, fol. 70 v.

⁵⁸² Idem, fol. 60 v.

⁵⁸³ Idem, fol. 66 v.

⁵⁸⁴ Idem, fol. 84 v.

⁵⁸⁵ Idem, fol. 50.

⁵⁸⁶ Idem, fol. 31. Het betrof destijds meestal zeelui die gevangen waren genomen door Algerijnse kapers. In Zeeuwse gemeenten zoals Zierikzee werden voor het vrijkopen zogeheten slavenkassen in het leven geroepen; zie bijv. Uil, 2007. Op 29-4-1682 gaven de Staten-Generaal opdracht tot het houden van een "generale collecte" tot "lossing" van de slaven uit de Republiek die in Algiers gevangen zaten (SG, 1.01.02, inv. 247). Op 15 december 1710 besloten de Staten-Generaal om te informeren bij de magistraat

voor het “lossen” van een broer van een predikant die gevangen was genomen door “de turck”.⁵⁸⁷ Op 26 juni 1688 werd voor fl. 1 en 16 stuivers bijgedragen aan de bekostiging van de bevrijding van twee slaven.⁵⁸⁸ Aan een vrouw waarvan een zoon als slaaf gevangen zat “bij de Turck” betaalde de diaconie in 1689 drie stuivers.⁵⁸⁹

In de rekeningen werden ook uitgaven verantwoord die betrekking hadden op het functioneren van de fortkerk, los van de diaconie in de betekenis van de armenzorg. Zo bevatten de diaconie-rekeningen ook de uitgaven voor brood en wijn ten behoeve van het Avondmaal. De daarmee gemoeide kosten bedroegen per Avondmaal in 1679 fl. 3,60 (fl. 3 voor de wijn, fl. 0,60 voor het brood) en in 1686 fl. 3,80 (weer fl. 3 voor de wijn, nu fl. 0,80 voor het brood).⁵⁹⁰ Incidenteel betaalde de diaconie ook voor het onderhoud van het kerkgebouw, hetgeen ongetwijfeld bij de Generaliteit werd gedeclareerd.

De jaarlijkse diaconierekeningen werden gecontroleerd en ondertekend door de dienstdoende kerkeraad (bestaande uit de predikant, een of twee ouderlingen en een of twee diakenen) en door de commandeur van het fort. In de diaconie-rekening betreffende het jaar 1670 is vermeld dat de commandeur bij het controleren van de rekening betrokken was “reprenterende de gerechte deser plaetse”. Hij fungeerde als vertegenwoordiger van de burgerlijke magistraat van het fort, waarbij niet duidelijk is welk gremium daar toen mee werd bedoeld. De civiele jurisdictie van het fort ressorteerde toen onder het rechtsgebied van de ambachtsheerlijkheid van Namen. Pas vanaf 1678 bestond voor de burgers van het fort een aparte magistraat voor de behandeling van civiele geschillen (zie paragraaf 7.5). Hoe dan ook, door ook de commandeur bij het beheer van de diaconale kas van het fort te betrekken werd ook vanuit een militair gezichtspunt naar het beleid inzake de armenzorg gekeken. Dit beleid was dus niet uitsluitend een louter kerkelijke aangelegenheid. Het militaire gezag hield een oogje in het zeil. Met een adequate armenzorg in het fort was ook een militair belang gemoeid.

---

van het Hulsterambacht of tot de slaven in “Barbarije” wellicht “inboorlingen” uit deze jurisdictie behoorden en om bewijsstukken daarvan te sturen (SG, 1.01.02, inv. 709).

⁵⁸⁷ Idem, fol. 68 v. Vermoedelijk werd hier de term “turck” gehanteerd als een verzamelnaam voor mohammedanen die als kapers opereerden in het gebied dat wel werd aangeduid als “Barbarije”. Dit gebied omvatte het deel van Noord-Afrika waarin anno 2016 de landen Marokko, Algerije, Tunesië en Libië zijn gelegen.

⁵⁸⁸ HA, inv. 366 a, fol. 84 v.

⁵⁸⁹ Idem, fol. 89.

⁵⁹⁰ Idem, fol. 48 v en 74.

Hoofdstuk 6: Het fort als licentkantoor

6.1 Inleiding

Met ingang van 1 november 1632 werd op het fort St. Anna een ontvangstkantoor gevestigd voor de inning van convoeien en licenten.⁵⁹¹ Het fort vervulde daardoor niet alleen een militaire, maar ook een economische functie voor de Republiek. In de praktijk betrof de inning daar uitsluitend licenten. Voor zover de licentheffing betrekking had op de uit- of doorvoer van goederen trof deze belasting vrijwel uitsluitend landbouwproducten. In algemene zin kan over de convoeien en licenten beknopt het volgende worden opgemerkt:⁵⁹²

“Bij de vorming van de Republiek der Verenigde Nederlanden werden de tolgelden vervangen door de zogenaamde convoie rechten en licent rechten. Convoierechten (Convoeien of Convoyen) waren rechten die door de marine van met name rederijen werden geheven vanwege de bescherming van hun handelsschepen. Convoeien hadden aanvankelijk derhalve met name het karakter van een retributie. In de loop der tijd werden de rechten evenwel geheven onverschillig of feitelijk ook bescherming van de handelsvloot was geleverd. Daardoor verloren convoie rechten het karakter van retributie en zijn deze rechten gaandeweg geëvolueerd tot invoerrechten. Licent rechten (Licenten), ook wel: verlofgelden, waren rechten die werden geheven ter zake van de uitvoer van goederen naar vijandelijke gebieden. Later werden licenten ook geheven bij de doorvoer van goederen door Nederland naar een vijandelijk gebied. Door de heffing van licenten was de overheid in staat de handel met vijandelijke gebieden te controleren en reguleren. Licenten hebben zich uiteindelijk tot zogenaamde uit- en doorvoer rechten ontwikkeld. De namen Convoyen en Licenten verdwenen voorgoed bij de inwerkingtreding van de Wet op den ophef der Inkomende en Uitgaande rechten en der Accijnzen van den 12den Mei 1819, Stb. 20. Met deze wet werden de afzonderlijke directies convoyen en licenten namelijk opgeheven en werden deze samengevoegd met de directies indirecte belastingen.”

Met de inning van de licenten bij St. Anna was een ontvanger belast die in het fort woonde. Zijn opdracht bleef in de periode 1632-1717 ongewijzigd. Hij diende “’s lants gerechtigheit” [de aan de Generaliteit toekomende belasting] te incasseren betreffende “alle soodanige vivres [levensmiddelen] en andere gepermitteerde waren als bij de lantsaten [de inwoners] van de polder van Namen, Ossensisse, Hontensisse, [en van] het Hulsterambacht en anderszins daar omtrent onder contributie sittende [en inwoners die daar op een andere wijze belastingplichtig zijn] uijt het fort St. Anna sijn gehaelt en daer binnengebracht”. De belasting betrof dus goederen die door inwoners van de (ruime) omgeving van het fort uit het fort waren betrokken en die het fort waren binnengebracht. De belasting werd betaald door schippers die de goederen vervoerden; zij dienden hiervoor toestemming te hebben van de Gecommitteerde Raden van Zeeland (zie verderop). Indirect raakte de belasting de inwoners van het gebied waarop de belasting betrekking had omdat de licentheffing werd doorberekend in de prijzen van levensmiddelen en andersoortige goederen. De heffing had alleen betrekking op gepermitteerde goederen, dit wil zeggen goederen waarvan de invoer was toegestaan. Met name in de periode 1632-1648 werd de invoer verboden van goederen die dienstig zouden kunnen zijn aan de vijand, zoals uiteraard ammunitie (kanonnen, geweren, kogels e.d.) maar ook bouwmaterialen waarvan een vijandelijk leger profijt zou kunnen hebben.

Er werd ook goed op gelet of de in- of doorvoer van goederen schadelijk zou kunnen zijn voor de concurrentiepositie van aanbieders van producten die behoorden tot de jurisdictie van de Republiek, met inbegrip van Staats-Vlaanderen. Dit gold met name voor de invoer van vis. Zo vaardigden de Gecommitteerde Raden van Zeeland op 13 juli 1662 een instructie uit waarbij de commandeurs van de forten Lillo, Liefkenshoek, St. Anna in de polder van Namen en van het fort St. Martijn op Hoogerwerf opdracht kregen alle schepen uit Antwerpen of andere plaatsen in de Zuidelijke Nederlanden die vis vervoerden aan te houden en terug te sturen. De commiezen in de ontvangstkantoren der licenten mochten die vissers niet laten passeren. Schippers die beweerden dat zij vis gekocht hadden van ingezetenen van Zeeland dienden hiervoor een schriftelijk bewijs te tonen alvorens ze werden doorgelaten.⁵⁹³ Zo werden de belangen van de Zeeuwse vissers beschermd.⁵⁹⁴ Op 18 juli 1663 preciseerden de Gecommitteerde Raden dat er voor niemand een uitzondering zou worden gemaakt.⁵⁹⁵

---

⁵⁹¹ Voor de achtergronden, de vormgeving en de inning van deze belastingen wordt verwezen naar Becht, 1908; De Vrankrijker, 1969 (herzien in 2005); Enthoven, 1996; Leune, 2006 (deel 1, hoofdstuk 11) en Veenstra, 2009. Becht (p. 51 en 142) heeft foutief vermeld dat het ontvangstkantoor bij St. Anna is ingesteld in 1645.

⁵⁹² http://nl.wikipedia.org/wiki/Douanewetgeving#Tolgeld en.2C_Convoeien_.26_Licenten.

⁵⁹³ SZ, inv. 517, fol. 8-9.

⁵⁹⁴ Deze protectie was in overeenstemming met een lange traditie; zie Van Vliet, p. 56-66.

⁵⁹⁵ SZ, inv. 519, fol. 190 en 190 v.

In onder meer 1665 kreeg een soldaat op het fort St. Anna een toelage van fl. 25 per jaar als toezichthouder op de sloepen (roeiboten) die gebruikt werden om ongeoorloofde visserij (op krabben, mosselen e.d.) op de Schelde door vissers uit Antwerpen te verhinderen.⁵⁹⁶

Het kwam in de gehele periode gedurende welke het ontvangstkantoor in St. Anna gevestigd was geregeld voor dat ingelanden van een of meer polders in de omgeving door de Staten-Generaal van het betalen van licent waren vrijgesteld. Een dergelijke ontheffing werd verleend indien die ingelanden reeds zwaar belast waren, met name wegens hoge kosten voor herstelwerkzaamheden na regelmatig voorkomende overstromingen. De vrijstelling gold in de polder van Namen vanaf de herbedijking eind 1612 met enige regelmaat tot de ondergang van de polder in 1715.⁵⁹⁷ Ook andere polders in Staats-Vlaanderen verkregen soms deze faciliteit. Zo gold de licentvrijstelling na 1645 gedurende enkele jaren voor de ingelanden van de Melopolder.⁵⁹⁸ Soms was deze vrijstelling geclausuleerd en beperkt tot met name genoemde goederen. Zo kregen de ingelanden van de polder van Namen (en die van Ossensisse en Hontensisse) op 3 juli 1635 toestemming van de Gecommitteerde Raden van Zeeland om gedurende een periode van zes maanden door gepermitteerde schippers bier en brandhout te laten leveren voor de eigen consumptie zonder hiervoor licent te moeten betalen. De commiezen die werkzaam waren op de ontvangstkantoren van de Admiraliteit van Zeeland kregen opdracht zich hieraan te houden.⁵⁹⁹

De opbrengst van de licentheffing kwam ten goede aan de Admiraliteit van Zeeland; de ontvanger was bij deze marine-autoriteit in dienst. Hij diende zijn rekeningen te verantwoorden bij de ontvanger-generaal te water van het gewest Zeeland. Al deze rekeningen bleven bewaard.⁶⁰⁰

Een oorlogsschip van de Zeeuwse Admiraliteit, dat bij de monding van het Saftingergat was geposteerd, zette de inning van de licenten bij het fort St. Anna kracht bij. Zo nodig kon de betaling van licent met geweld worden afgedwongen. Het schip, dat gewoonlijk werd omschreven als een wachtschip, vervulde daar een dubbelfunctie.⁶⁰¹ Het vervulde niet alleen een ondersteunende rol bij het incasseren van de licenten maar ook bij de defensie van het fort. De toegang tot het fort vanaf de Honte (de Westerschelde) kon door de aanwezigheid van het schip worden veiliggesteld. Incidenteel fungeerde het schip als slaapplek voor soldaten voor wie op het fort onvoldoende hutten aanwezig waren.

Toen het ontvangstkantoor bij St. Anna in het leven werd geroepen was de omgeving van het fort nog in Spaanse handen. In de periode 1632-1645 trof de licentbelasting dus inwoners die behoorden tot de Spaanse Nederlanden, tenzij zij hiervan waren vrijgesteld. Dit veranderde na de verovering van Hulst en het Hulsterambacht op 4 november 1645. De betreffende inwoners ressorteerden vanaf dat moment onder de Republiek der Verenigde Nederlanden en werden belastingplichtig conform de regels die golden voor de Generaliteitsgebieden van deze republiek. In 1646 werd in Hulst een ontvangstkantoor van de Zeeuwse Admiraliteit geopend.⁶⁰² Andere ontvangstkantoren in Staats-Vlaanderen waren, afgezien van het Scheldefort Lillo, gevestigd in Philippine, Biervliet (Mauritsfort), Sluis, Aardenburg, IJzendijke en Sas van Gent.⁶⁰³

6.2 Gepermitteerde schippers

Vanuit en naar de polder van Namen mochten vanaf de verovering van het fort St. Anna in juli 1632 (maar waarschijnlijk al eerder) alleen goederen worden vervoerd door “gepermitteerde” schippers. Zij werden ook omschreven als “vrijsschippers”.⁶⁰⁴ Deze hadden een licentie nodig van de Gecommitteerde Raden van

---

⁵⁹⁶ SZ, inv. 522, fol. 230 v-231.

⁵⁹⁷ De in het octrooi van 19-12-1612 voor een periode van 24 jaren vastgelegde vrijdom van belastingen voor de ingelanden van de polder van Namen werd herhaaldelijk verlengd; zie paragraaf 7.4.

⁵⁹⁸ SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 24-12-1647, fol. 623.

⁵⁹⁹ SZ, inv. 495, fol. 252. Op 25-6-1633 bestond die vrijstelling nog niet (idem, inv. 493, fol. 325).

Waarschijnlijk hield de (partiële) vrijstelling verband met de overstroming van de genoemde polders op 1-11-1633.

⁶⁰⁰ Ze berusten bij het Zeeuws Archief, archief Rekenkamer van Zeeland C.

⁶⁰¹ Voor bijzonderheden over de wachtschepen van de Zeeuwse Admiraliteit wordt verwezen naar Leune, 2006, deel 1, hoofdstuk 8.

⁶⁰² De eerste licentopbrengst aldaar betreffende het tijdvak 26-2-1646 tot 26-1-1647 bedroeg in ponden Vlaams 773:01:08, aanzienlijk meer dan bij fort St. Anna in dat tijdvak (ZA, Rekenkamer C, inv. 6790, fol. 30 en 30 v).

⁶⁰³ Vanaf 1 juli 1647 werd het kantoor in Biervliet (Mauritsfort) opgeheven en samengevoegd met dat in Sas van Gent.

⁶⁰⁴ Leune, 2006 (deel 1), paragraaf 6.3; HA, inv. 172.

Zeeland.⁶⁰⁵ Deze wilden er zeker van zijn dat op de Zeeuwse wateren schippers actief waren die loyaal waren jegens het gezag van Zeeuwse autoriteiten. Schippers in dienst van de vijand zouden behulpzaam kunnen zijn bij een vijandelijke aanval en spionagediensten kunnen verrichten. Een schippersakte werd slechts voor een korte periode verstrekt, aanvankelijk voor niet langer dan zes maanden. Verlenging van een akte was niet vanzelfsprekend. Soms bemoeide de commandeur van het fort St. Anna zich met het verlenen of verlengen van de akte. Zo verzocht de commandeur van het fort de Gecommitteerde Raden van Zeeland op 29 juni 1634 om de aan Joris Jacobsen den Hollander verleende akte voor het varen vanuit de polder van Namen op Antwerpen (via het Saftingergat) te verlengen en op 3 juli 1634 volgde het verzoek om de akte van Cornelis Brandwijck als schipper van de polder van Namen te continueren.⁶⁰⁶ Het bezit van een akte was voor de schippers lucratief. Op 27 oktober 1634 besloten de Gecommitteerde Raden van Zeeland dat de schippers die goederen vervoerden naar en van de polders van Namen, Ossensisse en Hontensisse bij hun entree een borgsom dienden te betalen van niet minder dan 200 pond Vlaams. Voorts werd besloten dat de schippers in het vervolg ten overstaan van de Gecommitteerde Raden een eed van getrouwheid dienden af te leggen.⁶⁰⁷ De schippers waren voorts verplicht om gedetailleerde bevrachtingsregels in acht te nemen.⁶⁰⁸

Bij het benoemen van gepermitteerde schippers speelde de godsdienstige gezindheid van kandidaten een rol. De baan werd bij voorkeur gegund aan gereformeerde kandidaten.

In 1698 maakten de Gecommitteerde Raden van Zeeland zich ongerust over de religieuze gezindheid van de schippers. Zij vreesden voor een dominantie van rooms-katholieken bij het vervoer van goederen van en naar de belangrijke Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek. Op 11 juli 1698 besloten zij dat zij bij de magistraat van Lillo steeds zouden gaan informeren naar de religie van sollicitanten.⁶⁰⁹ Op 10 december 1710 spraken zij uit dat bij vacatures hun voorkeur zou uitgaan naar een gereformeerde kandidaat. Op dat standpunt beriepen de gezamenlijke vrijschippers zich in maart 1716 toen zij hadden vernomen dat Joos Dronckaert zijn schip inclusief zijn vrijschippersakte had verkocht aan vader en zoon Thomas en Jan Pullaer, die rooms-katholiek waren. De Gecommitteerde Raden besloten op 24 maart 1716 dat de commiezen in de vloot te Lillo de doorgang van de Pullaer's dienden te verhinderen.⁶¹⁰ Lang hielden zij dit standpunt niet vol want op 1 januari 1717 werd aan Thomas en Jan Pullaer toch een vrijschippersakte verstrekt die overigens eind 1719 weer terugkwam bij een gereformeerde schipper, namelijk Wouter Vincentszn. Dronckaert.⁶¹¹

Schippers die goederen vervoerden via het haventje bij het fort St. Anna dienden vanaf een onbekend jaar, maar in elk geval vanaf 1659, behalve licent ook havengeld te betalen.⁶¹² Dit was ooit ingevoerd op verzoek van commandeur Philips de Wassy met instemming van de Raad van State.⁶¹³ Het diende om bij te dragen aan de bekostiging van het openhouden (het "schuren") van het haventje. Op 9 januari 1664 verzocht de Admiraliteit van Zeeland de Raad van State om dit havengeld af te schaffen. De Raad boog zich erover op 25 januari van dat jaar en besloot erover advies te vragen aan de gedeputeerden van de Raad die waren belast met het visiteren van het fort.⁶¹⁴ Deze adviseerden dat het achterstallige havengeld alsnog diende te worden

---

⁶⁰⁵ Schippers die in Hulst woonden en handel wilden drijven op Antwerpen hadden behalve een akte van de Gecommitteerde Raden van Zeeland ook een akte nodig van de magistraat van die stad. Dat gold bijv. in 1647 voor de schipper Pieter Pieterszn. (Coopman) (SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 28-12-1647).

⁶⁰⁶ SZ, inv. 1249.1, Brief van de commandeur van St. Anna aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 29-6-1634; idem van 3-7-1634. Op 20-11-1635 maakte de commandeur de Gecommitteerde Raden erop attent dat de zoon van schipper Joris Jacobse (den) Hollander "zich had verstout" om met een kleine schuit te varen door het Gat van Kallo naar Duvershoeck (bron: idem, inv. 1250.2, brief nr. 262, 20-11-1635).

⁶⁰⁷ SZ, inv. 495, fol. 83 v en 84.

⁶⁰⁸ Zie hiervoor Leune, 2006 (deel 1), paragraaf 6.3.

⁶⁰⁹ SZ, inv. 706, 11-7-1698.

⁶¹⁰ Idem, inv. 724, 24-3-1716.

⁶¹¹ Leune, 2006, deel 3 b, p. 521.

⁶¹² Omdat de verballen van de Raad van State betreffende St. Anna in de periode najaar 1649 tot en met najaar 1655 verloren zijn gegaan valt niet na te gaan wanneer het havengeld is ingevoerd; vermoedelijk gebeurde dit eind 1649 of begin 1650. Deze belasting is vermeld in het verbaal betreffende de inspectie van het fort St. Anna in het voorjaar van 1659, fol. 14 v (zie bijlage 4). Commies Roeland Clouck werd vermeld als ontvanger van het inkomen van de haven.

⁶¹³ Voor de invoering van havengeld is in 1649 gepleit door de commandeur van het fort. Hij signaleerde dat de haven door steeds meer schepen werd gebruikt. Hij stelde voor om schippers te belasten naar de grootte van hun lading en noemde de belasting "brugloon". In de haven zouden slagbomen moeten worden geplaatst. De Raad van State besloot op 4-6-1649 om de kwestie te laten onderzoeken (RvS, inv. 67, fol. 549-550).

⁶¹⁴ RvS, inv. 85, resolutie 25-1-1664.

betaald en dat deze belasting daarna kon worden afgeschaft.⁶¹⁵ Zeer waarschijnlijk werd conform dit advies besloten.⁶¹⁶

6.3 Licentmeesters

De functie van licentmeester op het fort St. Anna werd in de periode 1632-1717 door de volgende acht personen vervuld:⁶¹⁷

Licentmeesters St. Anna

Naam	Periode
Maximiliaen de Pril	1632-1634
Jan de Bije (Bie)	1634-1635
Salomon Goedehage	1635-1636
Jacob van (de) Luffel(e)	1637-1651
Jan Verheijde Coentans	1651-1658
Cornelis met Eeren	1658-1669
Francois Glandorp	1669-1677
Johan van Spijckerhof	1678-1717

Vooraf in de beginjaren was de zittingsduur van de licentmeesters erg kort. Opmerkelijk lang vervulde Johan van Spijckerhof het ambt, namelijk vrijwel 40 jaar onafgebroken.

De licentmeester (voluit omschreven als de ontvanger van de convoeien en licenten) verdiende gewoonlijk per jaar 33 pond, 6 schellingen en 8 groten Vlaams, ook omschreven als fl. 200 per jaar.⁶¹⁸

De functie was weinig tijdrovend, zodat het volop mogelijk was om andere functies te vervullen, waardoor het inkomen aanzienlijk kon worden vermeerderd. Het is door bronnengebrek niet mogelijk om dit voor alle licentmeesters in de periode 1632-1677 te documenteren, maar van Johan van Spijckerhof is bekend dat hij (zij het niet steeds tegelijk), naast zijn traktement als licentmeester, inkomen toucheerde als sergeant-majoor (fl. 300 per jaar), rijkskerver (controleur van de rijswerken) (fl. 100 per jaar), stokhouder (veilingmeester) (met een onbekend traktement) en gezworene van de polder van Namen (fl. 60 per jaar). Daarmee was hij toen veruit de best betaalde functionaris van het fort St. Anna; hij verdiende aanzienlijk meer dan bijvoorbeeld de commandeur of de predikant van het fort. De licentmeester beschikte op St. Anna over een "landswoning", d.w.z. een woning die eigendom was van de Generaliteit.⁶¹⁹

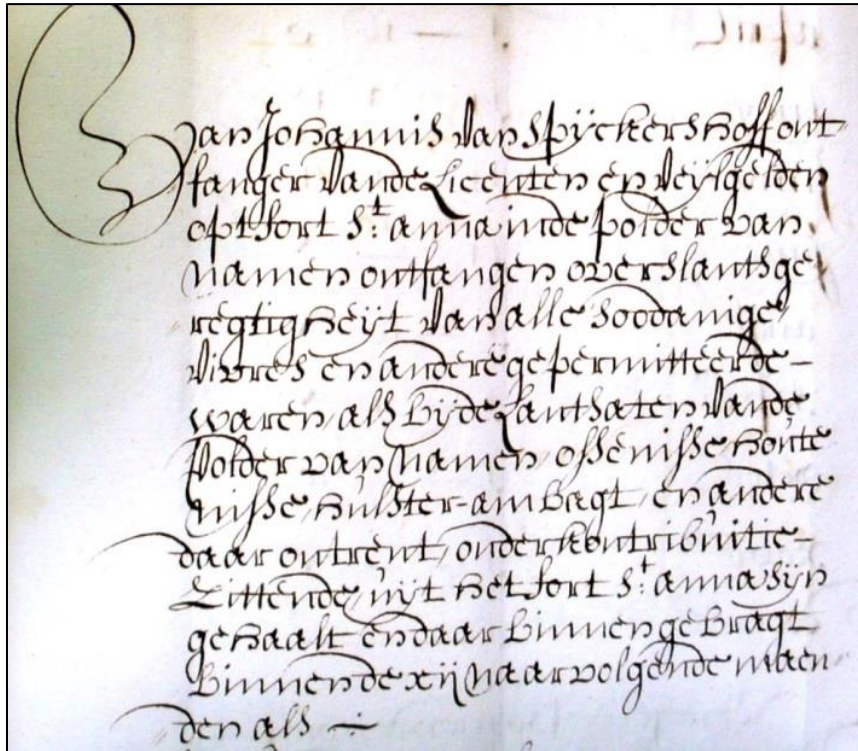
⁶¹⁵ Verbaal St. Anna voorjaar 1664, fol. 6 v en 7 (zie bijlage 4).

⁶¹⁶ De inning van havengeld speelde destijds ook bij het haventje van het dorp Namen; zie paragraaf 7.4.

⁶¹⁷ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5.

⁶¹⁸ Johan van Spijckerhof verdiende in de periode 1685-1700 iets minder, te weten eerst 31 pond, 13 schellingen en 4 groten Vlaams en vanaf 1690 30 pond Vlaams per jaar. Daarna toucheerde hij weer het gebruikelijke traktement van 33 pond, 6 schellingen en 8 groten Vlaams.

⁶¹⁹ Bijvoorbeeld in 1675 ontving de licentmeester Francois Glandorp een vergoeding wegens reparaties aan zijn "landshuis" krachtens een ordonnantie van 9-3-1675 (ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 7060, fol. 279-279 v).

Het begin van de rekening van Johan van Spijckerhof over het jaar 1688.⁶²⁰

6.4 De opbrengst van de licenten

Op het fort St. Anna waren de opbrengsten van de licentheffing in de periode 1632-1717 (in ponden, schellingen en groten Vlaams) als volgt:⁶²¹

Jaar	Opbrengst
1632 ⁶²²	18:08:00
1633	104:15:07
1634	82:13:01
1635	59:01:09
1636	91:10:10
1637	240:17:06
1638	257:12:08
1639	217:05:07
1640	318:12:05
1641	298:00:11 ⁶²³
1642	232:03:02
1643	379:08:11
1644	202:04:07
1645	149:03:05
1646	62:04:10
1647	171:04:10
1648	2295:19:07
1649	207:08:04

⁶²⁰ ZA, Rekenkamer Zeeland C, inv. 7170, fol. 19.

⁶²¹ De rekeningen betreffen incidenteel een andere periode dan een kalenderjaar. In die gevallen zijn de opbrengsten herberekend naar kalenderjaren; dit was mogelijk omdat in de rekeningen de opbrengsten per maand zijn verantwoord. De vermelde bedragen zijn ontleend aan de rekeningen van de ontvanger-generaal betreffende de administratie te water van het gewest Zeeland over de periode 1632-1717, berustend bij het Zeeuws Archief, Rekenkamer Zeeland C.

⁶²² Betreft alleen de maanden november en december 1632.

⁶²³ De "taux" op de passagiers bedroeg in 1641 £ 2:13:04.

1650	518:00:01
1651	331:66:00
1652	415:17:03
1653	286:17:11 ⁶²⁴
1654	217:19:04
1655	138:07:06
1656	172:00:04
1657	162:14:08
1658	153:12:08
1659	238:10:09
1660	124:14:01
1661	215:16:01
1662	220:14:07
1663	182:01:12
1664	423:03:01
1665	105:05:09
1666	97:19:11
1667	40:06:08,5
1668	153:10:04
1669	1:15:08
1670	2:14:06
1671	2:18:02
1672	5:01:05
1673	6:01:09,5
1674	6:14:00,5
1675	4:10:08
1676	6:09:05
1677	24:10:05
1678	24:15:02,5
1679	45:03:02
1680	21:07:10
1681	28:18:04
1682	2:14:01
1683	3:16:03
1684	6:03:09
1685	5:18:08
1686	3:13:09
1687	5:03:11
1688	6:01:04
1689	3:18:03
1690	3:03:10
1691	2:10:03
1692	1:12:04
1693	2:14:09
1694	2:13:01
1695	1:16:10
1696	2:08:03
1697	1:13:08
1698	1:10:04
1699	4:08:05
1700	4:02:02
1701	4:10:05
1702	1:02:02
1703	niets
1704	niets

---

⁶²⁴ Inclusief een bedrag van £ 8:13:07 betreffende de maand augustus 1653 dat alsnog is vermeld in de rekening betreffende het jaar 1655.

1705	niets
1706	1:10:06
1707	1:10:01
1708	1:02:11
1709	1:11:09
1710	1:04:05
1711	04:05
1712	1:17:02
1713	1:12:11
1714	1:05:10
1715	04:06,5
1716	10:01
1717	16:04

Uit dit overzicht kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Er kunnen twee perioden worden onderscheiden:

- 1632-1668 toen de licentopbrengsten weliswaar regelmatig, soms zeer fors, schommelden, maar zich doorgaans bewogen op een niveau dat van een ontvangstkantoor op die locatie kon worden verwacht.
- 1669-1717 toen de opbrengsten zodanig waren gekelderd dat nog slechts uiterst bescheiden bedragen werden geïncasseerd en het voortbestaan van het ontvangstkantoor dubieus moet zijn geweest. Het werd in elk geval verliesgevend.

Wat nauwkeuriger bezien kunnen de volgende ontwikkelingen in de licentopbrengsten worden geconstateerd:

- De periode 1632-1636 kan worden beschouwd als een aanlooperperiode.
- In 1637 namen de opbrengsten fors toe. Ze schommelen daarna tot en met 1644 zo rond ca. 294 pond Vlaams per jaar.
- In de jaren 1645-1647 voltrok zich een lastig te begrijpen stijging én daling.
- In 1648 manifesteert zich een ronduit spectaculaire stijging (zie verderop).
- Na een herstel in 1649 zijn er relatief hoge opbrengsten in de jaren 1650 en 1664.
- Na 1668 trad een een zeer forse daling op; vanaf 1669 waren er nog slechts schamele opbrengsten (met een licht herstel in de periode 1677-1681).
- In de jaren 1703-1705 werd aan licent zelfs helemaal niets ontvangen en in 1717 (het laatste jaar) nog slechts 16 schellingen en 4 groten Vlaams.

Vanaf 1669 waren de opbrengsten niet (eens) toereikend om het traktement van de licentmeester (ad 33 pond Vlaams per jaar) te bekostigen. In de periode 1669-1717 was het ontvangstkantoor bij fort St. Anna dus verliesgevend.

Aan de schommelingen in de opbrengst van de licenten, zoals geïncasseerd bij het fort St. Anna, kunnen velerlei oorzaken ten grondslag hebben gelegen. Daartoe behoren veranderingen in:

- de omvang en aard van de consumptie van levensmiddelen in het gebied dat door het ontvangstkantoor werd bestreken.
- de bewoning van het betreffende gebied, bijvoorbeeld als gevolg van inundaties.
- de heffingen (de tarieven).
- de productie van landbouwgoederen; deze zullen vooral op de licenten betreffende de uitvoer vanuit het betrokken gebied van invloed zijn geweest.
- de prijzen van goederen die belast waren.
- de toelaatbaarheid van goederen; het is denkbaar dat de opheffing of juist de instelling van invoerbepalingen leidde tot vermeerdering of vermindering van de opbrengst. Belastbaar waren “gepermitteerde goederen”. De definitie daarvan was onderhevig aan wijzigingen.
- de toegang tot de haven het fort St. Anna; er deden zich soms door opslibbing problemen voor. Mogelijk werd licentheffing erdoor bemoeilijkt of belemmerd.
- het beleid met betrekking tot licentverplichting; het kwam nogal eens voor dat (door de Staten-Generaal) vrijstelling van die verplichting werd verleend, met name na overstromingen.
- het (scheepvaart)verkeer naar en van het fort; denkbaar is dat goederen op een gewijzigde wijze het betreffende afzetgebied bereikten. Mogelijk werd het licent dan door een ander ontvangstkantoor geïncasseerd, bijvoorbeeld vanaf 1646 door dat in Hulst.
- het controleregime betreffende de licenten; bekend is dat schippers nogal eens probeerden om zich aan licentheffing te onttrekken, met name door goederen verborgen te houden of goederen anders aan te geven dan wat werkelijk vervoerd werd. Goederen konden op een misleidende wijze verpakt zijn. De

invoerrechten liepen voor diverse soorten goederen uiteen. Verslapping van controle kon leiden tot vermindering van de licentopbrengst.

- de omvang en samenstelling van de bewoning van het fort St. Anna.

Het is in het kader van het onderhavige onderzoek ondoenlijk gebleken om vast te stellen welke van deze (en wellicht nog andere) mogelijke oorzaken aan de geconstateerde schommelingen ten grondslag hebben gelegen. Dit zou onderzoek vergen naar onder meer economische, demografische, politieke en waterstaatkundige ontwikkelingen in en betreffende het Hulsterambacht in de (ruime) periode waarop de licentheffing betrekking had. De reikwijdte van het onderzoek zou hierdoor aanzienlijk worden vergroot. Voor de polder van Namen vielen de genoemde ontwikkelingen redelijk te overzien. De inwoners van die polder waren in de betreffende periode goeddeels van het betalen van licent vrijgesteld vanwege het calamiteuze karakter ervan. Schommelingen in de licentopbrengsten bij het fort St. Anna kunnen dus niet of in een te verwaarlooze mate worden herleid tot veranderingen in de consumptie van levensmiddelen in deze polder. Vermoedelijk deden zich in de prijzen van de belastbare goederen nauwelijks betekenisvolle schommelingen voor zodat ook deze mogelijke determinant kan worden geëlimineerd.

Hoewel een wetenschappelijk verantwoorde verklaring voor de schommelingen dus niet kan worden gegeven zijn speculaties over enkele in het oog springende transitities uiteraard mogelijk. Zo is het plausibel om de spectaculaire toename van de opbrengst in 1648 toe te schrijven aan het feit dat in dat jaar een einde kwam aan de Tachtigjarige Oorlog. De licentopbrengsten in dat jaar kunnen als volgt worden gespecificeerd:

Maand	Bedrag ⁶²⁵
januari	64:03:10
februari	208:05:10
maart	200:02:00
april	394:05:00
mei	184:05:00
juni	163:09:07
juli	140:06:02
augustus	533:15:06
september	214:18:09
oktober	54:10:06
november	112:16:01
december	25:01:04

Opmerkelijk is het relatief hoge bedrag in de maand augustus: ruim 533 pond Vlaams. Het is niet duidelijk of dit een gevolg was van de inwerkingtreding van het traktaat van Münster dat weliswaar reeds op 20 januari 1648 overeen werd gekomen, maar pas formeel werd bekrachtigd op 15 mei en door de Staten-Generaal van de Republiek officieel werd afgekondigd op 5 juni. Mogelijk manifesteerden de gevolgen van de vrede voor de heffing van licenten in oostelijk Staats-Vlaanderen zich twee maanden later. Dat deze verklaring ook kan worden betwijfeld moge blijken uit het feit dat de opbrengst reeds in september 1648 weer een gebruikelijk patroon vertoonde, waardoor aan de hoge opbrengst in de maand augustus mogelijk een andere verklaring (dan het effect van de Vrede van Münster) ten grondslag ligt. Een relatief hoge opbrengst in de maand augustus was zo rond 1648 overigens bij andere vergelijkbare ontvangstkantoren in de zuidwestelijke delta niet gebruikelijk.

De terugval in opbrengst in het jaar 1653 ten opzichte van het voorafgaande jaar zou te maken kunnen hebben met de consumptieve daling die het gevolg was van de overstromingen in het afzetgebied van 9 november 1653. Pas in 1664 bereikten de opbrengsten een peil dat vergelijkbaar was met dat van het jaar 1652. Al dan niet kunstmatige overstromingen hadden destijds in zowel demografisch als economisch opzicht vaak langdurige implicaties. Het duurde vele jaren voordat overstroemde en door het zoute water aangetaste landbouwgronden weer oogsten genereerden en voordat, als gevolg hiervan, de bewoning van de betreffende polders zich weer herstelde.

Ook de terugval in licentopbrengst in het jaar 1682 ten opzichte van het jaar 1681 is vermoedelijk toe te schrijven aan een inundatie, namelijk de stormramp van 26 januari 1682. Dat de opbrengst in de jaren 1683 en 1684 weer iets opliep zou verklaard kunnen worden uit de stijging van consumptie die het gevolg was van de inschakeling van vele honderden arbeiders die werden ingezet bij de herbedijkingen waarbij het fort St. Anna een belangrijke uitvalsbasis was.

---

⁶²⁵ In ponden, schellingen en groten Vlaams.

De dramatische terugval in opbrengsten in het jaar 1669 valt lastig te begrijpen. Deze ving aan in de maand september 1668, met een voorteken in de maand augustus. In de periode augustus-december 1668 was de licentopbrengst als volgt:

Maand	Opbrengst
augustus	5:10:10
september	05:01
oktober	06:08
november	01:06
december	00:00

Het is denkbaar dat de daling in september 1668 het gevolg was van het in werking treden van nieuwe licenttarieven. Zeker is dat er op 22 augustus 1668 een nieuwe tarieflijst van kracht werd in de Spaanse ontvangstkantoren die nabij de Schelde gesitueerd waren.⁶²⁶ Krachtens artikel 15 van het Verdrag van Münster dienden de door de Spaanse koning opgelegde heffingen op inkomende en uitgaande goederen in de havens van Spaans-Vlaanderen (zoals de haven van Oostende) even hoog (c.q. laag) te zijn als de heffingen die in de Republiek golden; zie de tekst van dit artikel:

De Schepen en goederen comende in, en uijt de havens van Vlaenderen respective, sullen met alle soodanige jmpositionen en andere lasten bijden voors heere Coninck moeten beswaert worden ende blijven, als de goederen de Schelde en d'andere Canalen in het bovenstaende artijckel begrepen in't op ende affgaen respective beswaert worden; Ende sal hier na geconvenieert worden tusschen partijen weder-sijts over den voet vande voors egale belastingen.

Mogelijk impliceerde deze bepaling dat de tarieven in zowel de Spaanse als de Staatse havens rondom de Schelde daalden. De tarieflijsten die in de maanden augustus en september 1668 op het ontvangstkantoor van St. Anna zijn gebruikt konden echter niet worden getraceerd; ze gingen, net zoals bij andere ontvangstkantoren, verloren. Het is dan ook niet mogelijk om met zekerheid de daling in de ontvangsten aan lagere tarieven toe te schrijven. Vaststaat wel dat ook in andere nabij St. Anna gelegen ontvangstkantoren de licentopbrengsten in 1669 daalden ten opzichte van 1668; zie de volgende tabel:

De opbrengst van de licenten in andere nabijgelegen licentkantoren 1666-1670 en 1675
NB: afgerond in ponden Vlaams

Kantoor	1666	1667	1668	1669	1670	1675
Bergen op Zoom	3463	2703	1555	759	669	1228
Hulst	301	465	544	522	714	637
Lillo	2955	3630	2692	1499	1402	3161
IJzendijke	74	109	83	120	197	259
Philippine	100	103	113	158	183	148
Sas van Gent	575	1207	1765	1121	1148	2601

De opbrengsten vertoonden een grillig patroon. Er is nader onderzoek nodig om dit te verklaren. Ook bij andere ontvangstkantoren (met uitzondering van IJzendijke en Philippine) trad een daling in de licentopbrengsten op in 1669 ten opzichte van 1668, in Bergen op Zoom en Lillo zelfs zeer fors. Maar vrijwel nergens, met uitzondering van Bergen op Zoom, was die daling structureel. Ten opzichte van 1667 waren de opbrengsten in 1675 weer (soms fors) hoger, uitgezonderd in Bergen op Zoom en Lillo.

Het is denkbaar dat de daling van de licentopbrengsten op St. Anna het gevolg was van een verandering in de vaarroute vanuit de Honte naar de stad Hulst. Er waren destijds twee mogelijke routes: de oudste via het Saftingergat en, sinds 1595, die via het Hellegat.⁶²⁷ De bevaarbaarheid van de eerste route (via de Moervaart

⁶²⁶ SG, toegang 1.01.01, inv. 12548.447, Brief van de gedeputeerden van de Staten-Generaal, te Brussel geschreven aan de Staten-Generaal, over de egalisatie van de Vlaamse havens en de heffingen op de Schelde d.d. 12-2-1670 (met dank aan Henk Knoester voor het traceren van deze brief).

⁶²⁷ Brand, 1972, p. 177. De route via het Saftingergat eindigde bij de Moerschans; vervolgens werden de goederen vervoerd naar een losplaats bij de Bagijnepoort in Hulst. De route via het Hellegat eindigde bij het fort Nassau. In 1647 is een "binnenvaert" vermeld die liep vanaf dit fort naar de Gentse Poort en die

en het fort Moerschans) werd vanaf 1654 meer en meer problematisch door verzanding. Het was so wie so een lastig te bevaren traject, want de route had deels het karakter van een trekvaart en er dienden twee sluisen te worden gepasseerd.⁶²⁸ Deze hindernissen deden zich bij de route via het Hellegat niet voor. Wel werd de scheepvaart op dat traject soms gehinderd door de aanwas van slikken.⁶²⁹ Mogelijk werd de Hellegatrouten vanaf september 1668 sneller en voordeliger. Vermoedelijk was de Moervaartroute na de (kunstmatige) inundatie van de Kieldrecht polder (in het kader van de oorlog met Frankrijk) in 1672 niet meer bruikbaar, maar mogelijk dus al enkele jaren eerder. In 1680 was er een korte opleving, maar in 1685 was de route zodanig problematisch dat de stad Hulst ophield met de betaling van een bakenman op het traject tussen het Saftingergat en het fort Zandberg “*alzoogeen scheepen passage meer kunnen neemen langst de Sandberg, door de verlanding en ondiepte en overzulks geen baakens noodig zijn te stellen...*”⁶³⁰

In de stad Hulst namen de opbrengsten in 1668 toe ten opzichte van 1667. Dit kwam niet door een stijging van de inkomsten in de maanden van 1668 waarin de terugval in St. Anna begon. Integendeel. In de maanden september-december 1668 waren de opbrengsten in Hulst lager dan in dezelfde periode in 1667; zie de volgende tabel, waarin ook de betreffende gegevens van het jaar 1669 zijn vermeld (afgerond in ponden Vlaams):

De licentopbrengsten in Hulst september-december van de jaren 1667-1669

jaar	september	oktober	november	december
1667	49	47	80	55
1668	36	42	48	48
1669	44	39	55	51

Het is dus niet waarschijnlijk dat de terugval in St. Anna kan worden verklaard uit een verandering van de vaartroute vanuit de Honte naar Hulst, te weten een vervanging van de route via het Saftingergat door de route via het Hellegat. Dit laat de mogelijkheid onverlet dat de terugval kan worden herleid tot toegenomen en structureel blijvende problemen met de vaartroute via het Saftingergat. Het ontvangstkantoor van de licenten te Hulst profiteerde daar echter niet van.

De opbrengst van de licenten in andere nabijgelegen licentkantoren in de maanden augustus, september en oktober 1668 (afgerond in ponden Vlaams)

kantoor	augustus	september	oktober
Bergen op Zoom	192	73	122
Hulst	45	37	42
IJzendijke	2	3	8
Lillo	148	123	176
Philippine	6	26	8
Sas van Gent	192	101	80

---

bevaarbaar was met vletten. Tot profijt van de stad werd die vaart verpacht (SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 24-12-1647, fol. 621 v).

⁶²⁸ Op 26-11-1647 klaagde de magistraat van de stad Hulst er bij de Staten-Generaal over dat goederen die langs die routes werden vervoerd ook werden geladen en gelost door soldaten. Dit was alleen toegestaan aan gezworen arbeiders en voerlieden die in de stad woonden. De Staten-Generaal besloten deze kwestie nader te onderzoeken (SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 24-12-1647, fol. 621 v).

⁶²⁹ HA, inv. 26, fol. 191-192 v; SG, toegang 1.01.01, inv. 11161, brief van 28-2-1680.

⁶³⁰ GA Hulst, Resolutieboek stad Hulst, 22-6-1685. Volgens Stockman was de Moervaartroute in 1685 door verzanding niet meer bevaarbaar (Stockman, 2004, p. 245). In september 1689 stelden inspecteurs van de Raad van State vast dat het sas bij het (op 5 juli 1683 conform een resolutie van de Raad van State d.d. 31-5-1683 ontmantelde) fort Zandberg onbruikbaar was geworden (RvS, inv. 1856, Verbaal van Francois Cupper van Holthuysen d.d. 26-7-1683; RvS, Verbaal Hulst najaar 1689, inv. 1587, fol. 84 v-85 v). Op diverse latere kaarten van het Hulsterambacht wordt de route via de Moervaart nog afgebeeld, maar over de bevaarbaarheid van die route kan daarop zich niets betrouwbaars uit worden afgeleid; zie bijv. de aan Magnus Hammerberg toegeschreven kaart van het Hulsterambacht naar de toestand uit ca. 1699, zoals in 1745 verkleind gekopieerd door W.T. Hattinga (ZA, Kaarten Hattinga, toegang 293, nr. 270). Mogelijk is de geschatte datum van die kaart onjuist en is een oudere situatie afgebeeld dan ca. 1699. In 1749 is de vaartroute langs de “Linie van communicatie” tussen het fort Zandberg en de stad Hulst betiteld als “de oude haven van Hulst” (Universiteit Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis IX-10-68, kaart van J.H. Lappe).

Ook bij andere ontvangstkantoren daalden de ontvangsten in september 1668 ten opzichte van augustus (behalve in IJzendijke en Philippine) maar anders dan bij St. Anna stegen de ontvangsten een maand later alweer, behalve in Sas van Gent en Philippine. In St. Anna had de terugval een structureel karakter. Een daling in september ten opzichte van de voorafgaande maand trad bij de andere kantoren in andere jaren soms wel en soms niet op. Doorgaans kunnen fluctuaties in de licentopbrengsten in de maanden augustus en september worden herleid tot schommelingen in het transport van landbouwproducten die voortvloeiden uit veranderingen in de oogst daarvan. Voorstelbaar is dat de opbrengst daalde in september na de oogstmaand augustus. Maar dit gebeurde dus in de genoemde andere ontvangstkantoren niet structureel.

Op 26 november 1647 verzocht de magistraat van de stad Hulst aan de Staten-Generaal om handhaving van het privilege van 11 februari 1544 waarbij door de Spaanse koning (in zijn hoedanigheid van graaf van Vlaanderen) was bepaald dat de granen die geoogst werden in het Hulsterambacht verplicht in Hulst “gestapeld” (vermarkt) dienden te worden. Het werd redelijk geacht dat de stad van oogsten in het ambacht profijt zou trekken gelet op de hoge lasten die de stad, ook in het belang van het ambacht, moest opbrengen voor een “zwaar” garnizoen. Bovendien, zo werd betoogd, was de stad vanwege dit privilege verzekerd van een blijvende proviandering van graan. De Staten-Generaal stemden er op 24 december 1647 mee in.⁶³¹ In 1652 trachtte de magistraat van Hulst vermoedelijk vergeefs om gedaan te krijgen dat op het fort St. Anna geen licent meer mocht worden geheven over de uitvoer van graan uit het Hulsterambacht.⁶³² Een samenhang met de licentdaling die op St. Anna in 1668 begon is niet aannemelijk.

Er is geen samenhang geconstateerd (laat staan een causale) tussen veranderingen in de licentopbrengsten enerzijds en wijzigingen in de omvang van de bewoning van het fort St. Anna anderzijds. De relatief grote garnizoensomvang in de periode 1633-1648 weerspiegelt zich niet in de licentopbrengsten. Evenmin had de sterke vermindering van de militaire sterkte in 1652 ten opzichte van 1651 negatieve gevolgen voor de licenten; integendeel, de licentopbrengst nam toen juist toe en zelfs in forse mate. De terugval van de opbrengsten in 1669 vertoont geen samenhang met de garnizoenssterkte. Als vanaf het najaar van 1672 de sterkte verder terugloopt valt daarvan in de licentopbrengst niets te merken. Toen in het fort in de periode 1689-1700 geen garnizoen aanwezig was en er slechts enkele wachthoudende soldaten verbleven had dit voor de licentheffing geen consequenties. En toen de garnizoenssterkte in 1703 sterk toenam werd zelfs aan licent in dat jaar helemaal niets ontvangen.

Hoe bescheiden de betekenis van het ontvangstkantoor op fort St. Anna was voor het genereren van inkomsten van de Admiraliteit van Zeeland blijkt uit een vergelijking met de opbrengsten in de grotere Zeeuwse ontvangstkantoren. De letters boven de volgende tabel hebben de volgende betekenis: M (Middelburg), Vl (Vlissingen), Ve (Veere), A (Arnhem), Z (Zierikzee), G (Goes), T (Tholen) en L (Lillo):⁶³³

Opbrengst van de convoien en licenten in enkele Zeeuwse havenplaatsen 1630-1710 in ponden Vlaams

Jaar	M	Vl	Ve	A	Z	G	T	L
1630	19911	16710	3773	1724	5512	4016	9182	4501
1640	23528	17547	3450	4719	8758	5406	22804	4208
1650	27401	19941	3641	1402	2872	1464	31002	6877
1660	21440	12794	1340	681	1480	449	11859	4551
1670	11889	6882	1400	2060	1272	875	9803	1417
1680	8647	4422	585	1339	8504	2759	927	2538
1690	4042	4397	652	3105	12673	2699	5380	5162
1700	5878	3286	818	555	4864	2552	4215	2920
1710	3296	551	234	1255	8659	3825	611	1776

⁶³¹ SG, 1.01.51, inv. 68, resolutie van 24-12-1647, fol. 622 v. De magistraat van de stad Hulst verzocht de Staten-Generaal op 26-11-1647 ook om op iedere ton bier die werd ingevoerd, en niet in de stad was gebrouwen, 20 stuivers belasting te mogen heffen ten bate van de stadskas. De Staten-Generaal stonden dit toe, maar het bier dat werd gebrouwen in de Republiek diende van deze belasting te worden vrijgesteld. De belasting betrof dus met name bier dat werd ingevoerd uit de Zuidelijke Nederlanden.

⁶³² GA Hulst, Stadsarch. Hulst, inv. 1, Resolutieboek 1646-1666, fol. 123, 9-4-1652. De besluitvorming van de Zeeuwse Admiraliteit over dit verzoek dient nader onderzocht te worden.

⁶³³ Leune, 2006, deel 1, geprinte versie, p. 517.

In geen enkel ontvangstkantoor was de opbrengst zo laag als in het kantoor op St. Anna. Dit blijkt ook als we voor één jaar, namelijk 1715, de opbrengst aldaar vergelijken met de opbrengsten van de convooien en licenten in alle ontvangstkantoren van de Zeeuwse Admiraliteit, met inbegrip van de kantoren buiten Zeeland en die in Staats-Vlaanderen. Die vergelijking is als volgt: ⁶³⁴

Ontvangstkantoor	Opbrengst ⁶³⁵
Aardenburg	27:17:07
Amsterdam	2193:11:04
Arnhem	436:00:05
Axel	57:05:17
Bergen op Zoom	977:15:06
Biervliet	15:06:11
Brouwershaven	27:12:02
Dordrecht	541:04:03
Goes	1553:16:11
Hulst	300:11:01
IJzendijke	58:14:08
Lillo	2704:11:05
Middelburg	3033:19:05
Philippine	135:01:03
Rotterdam	3701:02:11
Sas van Gent	4140:17:01
Sint Anna	01:05:10
Sluis	622:05:08
Sommelsdijk	116:16:11
Tholen	1422:19:01
Veere	364:10:06
Vlissingen	1322:12:05
Zierikzee	8514:08:11
Totaal	32710:10

De totale ontvangsten van de Zeeuwse Admiraliteit in 1715 bedroegen £ 48.208:16:10. De veruit belangrijkste bron van inkomsten was de opbrengst van de convooien en licenten. Ook de kamer Zeeland van de Oost-Indische Compagnie droeg met een bedrag van £ 15.166:13:04 fors aan de inkomsten bij. De totale uitgaven van de Zeeuwse Admiraliteit in dat jaar bedroegen £ 49.156:15:04. Daartoe behoorde een renteaftocht aan het gewest Zeeland van 9855:06:04 pond Vlaams.

⁶³⁴ SZ, inv. 1328, Ingekomen stukken bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland in het jaar 1715.

⁶³⁵ In ponden (£), schellingen en groten Vlaams.

Hoofdstuk 7: De polder van Namen

7.1 Beknopte geschiedenis

De polder van Namen lag in een gebied in het noordoostelijk deel van de Vier Ambachten dat ooit Frankendijk werd genoemd.⁶³⁶ Daar kwam in het jaar 1265 een grote polder tot stand die in 1334 bij een stormvloed ten onder ging.⁶³⁷ In 1348 gaf Maria van Artois, weduwe van Jan van Namen en gravin van Namen, opdracht om een deel van die polder te herdijken. Zo ontstond de polder van Namen, behorend tot het graafschap Namen en soms omschreven als de “nieuwe polder van Frankendijk”.⁶³⁸ Door zijn ligging aan de Honte was de polder buitengewoon kwetsbaar voor natuurgeweld. In de periode vanaf zijn ontstaan tot zijn ondergang is hij vele malen, soms kort achter elkaar, geteisterd door hoge vloed en zware stormen, veelal gepaard met dijkdoorbraken, vooral op de volgende momenten: 24 december 1357, 20 oktober 1467, voorjaar en oktober 1472, 27 september 1477, 8 november 1497, 5 november 1530 (“St. Felix quade saterdach”), 2 november 1532, januari-april 1552, 1 november 1570 (de “Allerheiligenvloed”), 2 augustus 1588, 11 maart 1598, 25 januari 1599, 16 december 1603, 27 maart 1606 (Tweede Paasdag), 7 december 1627, 1 november 1633, 18 januari 1634, 20 november 1634, 25 november 1635, 9 november 1653, de laatste week van november 1654, 16 april 1655, 22 september 1671, 26 januari 1682, 27 februari 1714, 3 maart 1715, 5 november 1715 en 23/27 december 1717.⁶³⁹

Het Land van Saeftinghe met inbegrip van de polder van Namen is in februari 1584 van Staatse zijde om militaire redenen onder water gezet.⁶⁴⁰ De polder kwam in 1586 alweer droog en werd toen dus nog geen onderdeel van het Verdrongen Land van Saeftinghe; dit gebeurde pas vanaf 3 maart 1715.⁶⁴¹

Met het repareren van de inundatieschade waren doorgaans grote bedragen gemoeid.⁶⁴² Menigmaal stond het bestaansrecht van de polder dan ook ter discussie. Het is diverse malen voorgekomen dat ingelanden besloten om hun grondbezit in de polder te verlaten (te “abandonneren”) om zo te ontsnappen aan de verplichting om aan herbedijking mee te betalen.⁶⁴³ Soms was de dreiging daarmee voldoende om overheidssteun voor herbedijking te verwerven. In 1638 klaagden de ingelanden over de hoge polderlasten. Zij schreven de Staten-Generaal dat de polder sinds 1613 reeds vier maal was geïnundeerd en dat de vraag was gerezen of de polder niet beter verlaten kon worden.⁶⁴⁴ Ook na de ramp van 9 november 1653 hing het voortbestaan aan een zijden draad. Verreweg de meeste ingelanden wilden niet meebetalen aan de herbedijking. De polder werd gered omdat de Generaliteit zich ontfermde over niet minder dan 235 gemeten land, hetgeen later (in de

---

⁶³⁶ De vroege (bedijkings)geschiedenis van dit gebied is uitgebreid beschreven door Gottschalk, 1971-1977 en 1984 en De Kraker, 1997. In de onderhavige paragraaf worden slechts enkele aspecten van die geschiedenis belicht.

⁶³⁷ Eigenaren van de polder van Frankendijk waren overwegend Zeeuwen uit Zuid-Beveland (Gottschalk, 1984, p. 107).

⁶³⁸ De polder is niet bedijkt door Jan van Namen, zoals vaak foutief is verondersteld (zie bijv. Kok, p. 151), maar door diens weduwe. Voor de geschiedenis van het graafschap Namen wordt verwezen naar: https://nl.wikipedia.org/wiki/Graafschap_Namen.

⁶³⁹ Deze data zijn overwegend ontleend aan Gottschalk en De Kraker, aangevuld met gegevens van Buisman (2004 en 2006). Over de ramp van 9-11-1653 in de zuid-westelijke delta schreef Jacob Gallieris, commies te Lillo, op 11-11-1653 aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland: “Sondage avont den 9den deser hebben wij in dese quartieren alsulcken extraordinairen hoogen vloed gehad als oijtt in ’s menschen bedencken is geschiedt. Het water heeft bij de twee voeten hooger gesteijgert als in maart anno 1651” (SZ, inv. 1268).

⁶⁴⁰ De Spaanse koning vaardigde over te treffen tegenmaatregelen op 23-9-1585 een octrooi uit, dat er onder meer op was gericht om de toegang tot de polder van Namen via land open te houden om te voorkomen dat deze zou verworden tot een eiland (HA, inv. 71).

⁶⁴¹ De Kraker, 1997, p. 129-132; idem, 2002, p. 167-168. Met het inunderen van het Land van Saeftinghe werd beoogd om een dreigende Spaanse belegering van Antwerpen (dat in 1577 de zijde van de Opstand in de Nederlanden had gekozen) te verhinderen, hetgeen uiteindelijk mislukte. Een groot deel van de heerlijkheid Saeftinghe verdween na februari 1584 blijvend onder water en vormt anno 2016 het Verdrongen Land van Saeftinghe.

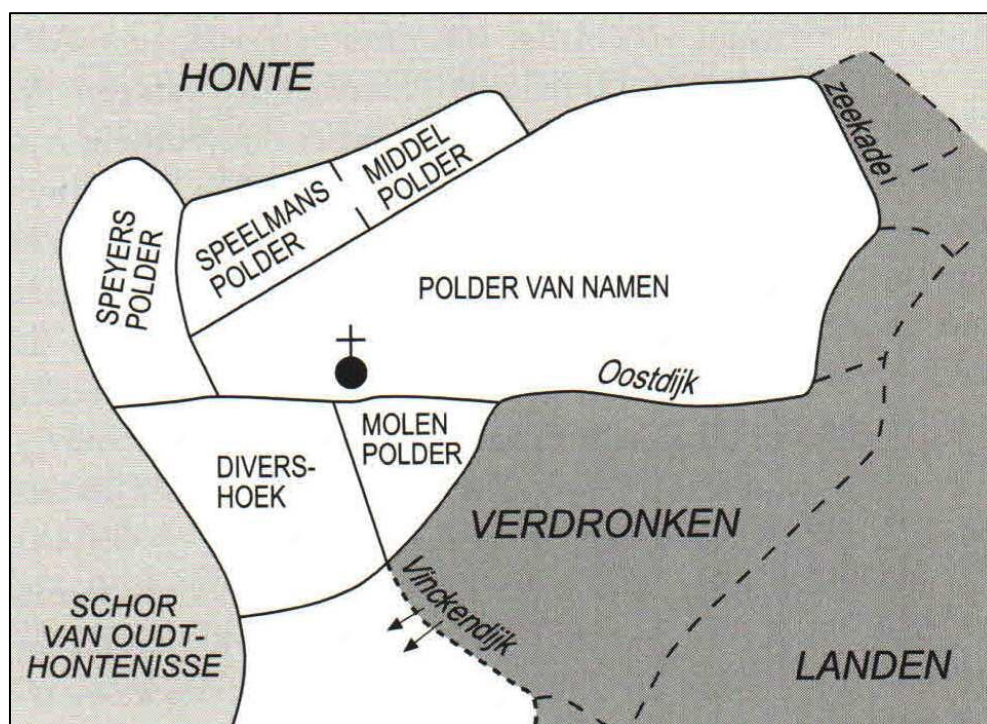
⁶⁴² De Kraker, 1997, p. 249 en 252.

⁶⁴³ Zie voor het recht van abandon: De Kraker, 2007, p. 73-74.

⁶⁴⁴ Cau, Groot-Placaetboek, deel II, p. 1948-1949. De ingelanden verkregen van de Staten-Generaal vanwege hun financiële problemen bijzondere voorrechten bij de bedijking van de polder Nieuwe Grouwe (ook omschreven als de Melopolder). De genoemde vier keren waren waarschijnlijk: 7-12-1627, 1-11-1633 (annex18-1-1634), 20-11-1634 en 25-11-1635.

periode 1675-1682) werd vermeerderd tot 273 gemeten.⁶⁴⁵ Deze bijdrage was in 1655 toereikend om andere financiers over de streep te trekken. Het moet uitgesloten worden geacht dat de Generaliteit hoofdingelande van de polder zou zijn geworden indien niet het voortbestaan van het fort St. Anna op het spel had gestaan. Door de polder te redden, overleefde het fort. Dit herhaalde zich na de (grote) ramp van 26 januari 1682. Ook toen waren er nauwelijks financiers bereid om eigenaar van een of meer percelen land in de polder te blijven of te worden. De Generaliteit koos opnieuw voor behoud van de polder, nu door maar liefst eigenaar te worden van 922 (van de 1400) gemeten en de kosten op zich te nemen die daarmee gemoeid waren (zie hiervoor verder paragraaf 7.7). Opnieuw was het voortbestaan van het fort St. Anna de belangrijkste overweging. Bovendien bleef zo ook het grondbezit dat in 1655 (en ook nog later) was verworven intact. Toen de polder in 1715 weer inundeerde weigerden de Staten-Generaal om nog eens de reddende hand uit te steken (zie paragraaf 8.3).

De polder van Namen werd omstreeks 1606 omringd door vijf kleinere poldertjes (“satellietpoldertjes”), waarvan de ligging schetsmatig als volgt is afgebeeld:⁶⁴⁶

De polder van Namen en de satellietpoldertjes, ca. 1606.

⁶⁴⁵ RvS, inv. 75, 30-7-1655, fol. 65. Op 28-3-1662 is vermeld dat de omvang van het land dat eigendom was van de Generaliteit door ene Hendrick Schavot in 1661 was vastgesteld op 233 gemeten en 67 roeden (RvS, inv. 83, fol. 146 v). Op 3-1-1661 maakten de ingelanden zich er zorgen over dat in de polder na de herbedijking in 1655 nog enige percelen “defaillant” (verlaten, zonder een duidelijke eigenaar) waren (RvS, inv. 82, fol. 1). Zij hadden er belang bij dat deze percelen ofwel alsnog verkocht werden dan wel via verlating in handen kwamen van de Generaliteit. Dan was betaling van het dijkgeschot verzekerd en konden de polderlasten breder gedragen worden. In 1675 is vermeld dat 235 gemeten en 122,5 roeden eigendom van de Generaliteit werden (RvS, inv. 2181 II). Een omvang van 273 gemeten (naar de situatie begin 1682) is vermeld in het Verbaal betreffende de dijkage van de polder van Namen in 1683-1684 (RvS, inv. 1856).

⁶⁴⁶ De Kraker, 1997, p. 133. Eerder was de polder van Namen aan de oostzijde omringd door de polder Marlement (Merlemont) (opgedeeld in Groot en Klein Marlement) en aan de zuidoostzijde door de polder Vaarnewijk (Vaerwyck) (Algemeen Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans, nr. 2455). In 1614 waren dit schorgebieden tussen de polder van Namen en het Saftingergat. Waarschijnlijk is in 1654-1655, gelijktijdig met de herbedijking van de polder van Namen, een deel van Marlement opnieuw ingepolderd. In september 1657 omvatte dit poldertje 15 gemeten (Verbaal St. Anna najaar 1657, fol. 11). Dit heeft slechts kort bestaan want in september 1664 is vermeld dat het weer onder water lag (Verbaal St. Anna najaar 1664, fol. 25 en 25 v).

De grootte van deze polders was in de periode 1596-1606 als volgt: ⁶⁴⁷

polders	1596	uitgeput*	pachtland	schotbaar
1. Polder van Namen			857m 180r	857m 180r
2. Middelpolder			47m 210r	47m 210r
3. Speelmanspolder			14m 200r	140m 136r
4. Molenpolder			47m	47m
5. Divershoek	238m 263r	17m 160r	221m 43r	221m 103r
6. Speyerspolder	167m 123r	34m 23r	133m 98r	133m 98r
totalen:		51m 183r	1321m 131r	1447m 127r
droog te leggen (dec. 1612)				ca. 1500m

* aardhaling ten behoeve van de dijken.

Soms werden al deze polders tezamen betiteld als “de polder van Namen”, hetgeen waterstaatkundig gezien niet juist is. ⁶⁴⁸ Het poldertje Divershoek is uiteenlopend betiteld, ook als (onder meer) Duijvershoek, Duvershoeck en Duvelshoeck. Anno 2016 overleeft deze naam via de buurtschap Duivenhoek ten westen van Paal in de gemeente Hulst. Deze ligt deels in de Kleine Molenpolder (bedijkt in 1862) en deels in de Melopolder (bedijkt in 1645, herdijkt in 1684); zie verder paragraaf 8.4. In 1603 kwam een einde aan de aparte Middelpolder. ⁶⁴⁹ Het grondgebied daarvan werd vanaf 1614 onderdeel van de Speelmanspolder.

Op de eerste afbeelding van de genoemde polders na de herbedijking die eind 1613 werd voltooid is vermeld dat de totale omvang van de kavels daarbinnen 1347 gemeten en 68,5 roeden bedroeg. ⁶⁵⁰ In de periode 1614-1718 traden enkele wijzingen op in de omvang van het schotbare deel van de polders. Op 17 april 1646 is vermeld dat het schotbare deel 1298 gemeten en 30 roeden omvatte. ⁶⁵¹ Gewoonlijk was ca. 92 % van de schotbare grond verpachtbaar, net zoals in de periode voorafgaand aan de herbedijking in 1613. ⁶⁵² Vrijwel in het midden werd de polder in de noord-zuidrichting doorsneden door een dijk die Middeldijk werd genoemd. De aanleg ervan had tot doel om het westelijk deel van de polder, waarin het dorp lag, af te schermen van het oostelijk deel, dat het meest kwetsbaar was gebleken (en zou blijven) voor overstroming. ⁶⁵³ Waarschijnlijk had deze dijk het karakter van een lage ofwel kadijk. Er liep een weg over die “Middelwech” werd genoemd.

De polder van Namen was vanaf de bedijking in 1348 tot de Vrede van Münster een grafelijk domein. Aanvankelijk maakte de polder onderdeel uit van het graafschap Namen. In 1429 verkocht Jan van Namen III dit aan Philips de Goede (1396-1467), hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen. Daarna oefenden de volgende landsheren in hun hoedanigheid van graaf van Vlaanderen het soevereine gezag uit over het Hulsterambacht met inbegrip van de polder van Namen en de bijbehorende satellietpoldertjes:

⁶⁴⁷ De Kraker, 1997, p. 148.

⁶⁴⁸ De semantische verwarring kan onder meer zijn ontstaan of zijn vergroot nadat de genoemde polders vanaf 1614 tezamen het grondgebied vormden van de ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen (zie hiervoor paragraaf 7.5).

⁶⁴⁹ De Kraker, 1997, p. 147.

⁶⁵⁰ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 2986.

⁶⁵¹ ZA, RAZVL, inv. 44.1, stuk nr. 181. Het schotbare deel betrof het deel van de polder waarover dijklasten werden betaald.

⁶⁵² De Kraker, 1997, p. 148.

⁶⁵³ In 1654 is overwogen om in de polder een nieuwe “middeldijk” aan te leggen (RvS, inv. 74, 11-9-1654, fol. 155 v); de mogelijke ligging daarvan is met stippellijnen vermeld op een kaart van de polder die ca. 1654 getekend moet zijn (NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 3007; zie bijlage 12) en die waarschijnlijk op 12-9-1654 in een vergadering van de Raad van State werd getoond (RvS, inv. 74, fol. 163). Deze dijk was bedoeld om het westelijke deel van de polder nog voor het winterseizoen van 1654 (verdergaand) af te schermen van het oostelijke deel, zodat het dorp Namen weer bewoonbaar werd. De Raad van State keerde zich tegen de aanleg ervan, waardoor deze dijk niet werd gerealiseerd.

Periode	Landsheer
1467-1477	Karel de Stoute (1433-1506) ⁶⁵⁴
1477-1482	Maria van Bourgondië (1457-1482) en Maximiliaan I van Oostenrijk (1459-1519)
1482-1506	Filips I van Castilië (Filips de Schone) (1478-1506)
1506-1555	Karel V (1500-1558) (in de periode 1506-1515 onder regentschap van Maximiliaan I van Oostenrijk (1459-1519))
1555-1598	Philips II van Spanje (1527-1598)
1598-1621	Isabella van Spanje (1566-1633) en Albrecht van Oostenrijk (1559-1621)
1621-1648 (1645) ⁶⁵⁵	Philips IV van Spanje (1605-1665)
vanaf 1648 (1645)	De Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden

7.2 De herbedijking in 1613

Met veel moeite kon de polder van Namen na de militaire inundatie van 1584 behouden blijven. In 1586 was de schade hersteld. Tussen 11 en 13 maart 1596 werden de polderdijken door een zware storm beschadigd en in januari 1599 ontstonden er opnieuw bressen in. In 1603 verslechterde de toestand aanzienlijk. De Middel- en de Speelmanspolder overstroomden. Tijdens de stormvloed van 27 maart 1606 (Tweede Paasdag) verging de polder van Namen met de overige satellietpoldertjes. Alle inwoners vertrokken naar elders.⁶⁵⁶ Pogingen om de polders weer droog te krijgen mislukten in 1606 en 1607.⁶⁵⁷ Pas in 1614 werd het gebied weer bewoonbaar. Daar ging het volgende aan vooraf.

Allereerst speelde een rol dat Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden op 9 april 1609 in Antwerpen een adempauze inlasten in hun gevechten en wel voor een periode van twaalf jaren (het “Twaalfjarig Bestand”). Wederzijds werd niet uitgesloten dat ook daarna een einde aan de oorlog zou komen. Het werd, hoe dan ook, voor financiers weer wat aantrekkelijker om, ook in Staats-Vlaanderen, in grond te beleggen. Vermogende Hollandse regenten investeerden al snel grote bedragen in onder meer de polders rondom Ossensisse, vlakbij de polder van Namen.⁶⁵⁸ In 1610 werd besloten om ook de schorren van Oud Hontensisse te herdijken, nadat een conflict over het eigendomsrecht daarvan was beslecht. Zo ontstond in 1612 de Kruispolder die oostelijk grensde aan de polder van Namen.⁶⁵⁹ In de periode 1610-1612 werd ook gedelibereerd over de herdijking van laatstgenoemde polder die aan de westzijde door de komst van de Kruispolder reeds tegen het binnendringen van zeewater was beschermd. Op 19 december 1612 verleenden de aartshertogen Albertus en Isabella (als graaf en gravin van Vlaanderen) een octrooi voor de herbedijking van de polder van Namen en de omliggende poldertjes. Het had betrekking op een gebied dat op Tweede Paasdag van het jaar 1606 was overstroomd. Dit gebied omvatte de reeds genoemde samenstellende delen met in totaal ca. 1450 gemeten grond: de polder van Namen, de Speyerspolder, de Speelmanspolder, de Middelpolder, de Molenpolder en de polder Duijvershoek. Buiten de herdijking vielen de schorren van Merlemont en van Varendijck (Vaarnewijk).

Staatsrechtelijk gezien is het opmerkelijk dat de herbedijking van de polders (evenals trouwens die van de polders van Ossensisse en Hontensisse) niet zonder de “kennisse ende consent” plaatsvond van de Staten-Generaal van de Republiek, hoewel het gebied volledig behoorde tot de jurisdictie van de Zuidelijke Nederlanden.⁶⁶⁰ Kennelijk achtten de aartshertogen het verstandig om de Staten-Generaal erover te consulteren, waartoe het Twaalfjarig Bestand overigens gelegenheid bood. Verondersteld kan worden dat de financiers van de herbedijking zich ervan vergewist hadden dat de herbedijking niet alleen door de autoriteiten van de Zuidelijke Nederlanden gelegitimeerd zou worden, maar evenzeer door die van de Noordelijke Nederlanden. Zo kon het risico op een misinvestering worden verkleind. Voor een rendabele investering was het cruciaal dat de landbouwproducten van de genoemde polders via de Schelde konden worden getransporteerd, zowel richting het noorden als richting Antwerpen. Hiervoor was de medewerking

⁶⁵⁴ In 1469 was mr. Jan Wielant raadsheer van Karel de Stoute (Gottschalk, 1984, p. 514). Het zal dus geen toeval zijn geweest dat de familie Wielant in de polder van Namen grond bezat (zie bijlage 5).

⁶⁵⁵ Het gezag over het Hulsterambacht kwam op 4-11-1645 in handen van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden. Dit werd in 1648 door het Verdrag van Münster geformaliseerd. Reeds vanaf juli 1632 was de feitelijke invloed van de Republiek der Verenigde Nederlanden op de gang van zaken in de polder van Namen door het bezit van het fort St. Anna groot, maar formeel bleef de polder nog tot 4-11-1645 onder Spaans gezag ressorteren.

⁶⁵⁶ De Kraker, 1997, p. 147.

⁶⁵⁷ Idem, p. 148.

⁶⁵⁸ Zo ontstonden in 1610 na herdijking de Burg- en Zoutelandspolder, de Nijspolder en de Hooglandpolder (Wilderom, p. 135).

⁶⁵⁹ Idem, p. 137-138.

⁶⁶⁰ Cau, Groot-Placaetboek, deel II, p. 1922-1924, Octrooi d.d. 1-2-1621 (zie bijlage 9).

nodig van de Republiek, in het bijzonder van het gewest Zeeland. Het had geen zin de polders te herbedijken indien dit niet veiliggesteld was. Zo gezien was het “consent” van de Staten-Generaal een noodzakelijke voorwaarde om daarin te investeren. Het politiek-bestuurlijke netwerk waarover de bedijkers in de Republiek beschikten zal ongetwijfeld zijn benut om een “groen licht” van de Staten-Generaal te verkrijgen. Zo durfden Noord-Nederlandse regenten het aan om te investeren in een politiek-militair onrustig gebied behorend tot de Zuidelijke Nederlanden.

De herdijking kwam waarschijnlijk begin 1614 gereed. De landmeter Jacob Cornelisse Koutter vervaardigde nog dat jaar de volgende kaart van de verkaveling:⁶⁶¹

De polder van Namen c.s. in 1614.

Het octrooi werd verleend aan jonkheer Willem Cats (heer van Capelle), Jan Wielandt, Hendrik Otto van Willigen en Pieter Aertsen Brantwijck, c.s.. Zij waren de hoofdbedijkers en latere grootgrondbezitters in de genoemde polders. De namen van de overige achttien octrooihouders zijn:

⁶⁶¹ NA, Kaartencollectie 4.VTH nr. 2986. De kavels werden bij loting toegewezen.

Landeigenaren in de polder van Namen c.s. in 1614. ⁶⁶²

In alfabetische volgorde was de polder van Namen in 1614 eigendom van de volgende heren: ⁶⁶³

Aertsen, Aren
 Asperen, N.N. [mog. Pauwels] van
 Basius, N.N. [verm. Johan]
 Berck, Johan
 Brantwijck, Pieter
 Brantwijck, Willem
 Cats, Willem van
 Cromvliet, N.N. [verm. Bernard]
 Doublet, Philips
 Gevers, Hans
 Goes, de heren van der ⁶⁶⁴
 Hiniosa, Pieter van
 Hoonart, N.N. [verm. Rochus] van den
 Oostendorp, Pieter van
 Pauly, Pauwels
 Segwaert, N.N. [verm. Bartholomeus] van

⁶⁶² De naam van Hendrik Otto van Willigen is op de cartouche afgekort weergegeven.

⁶⁶³ Zie voor bijzonderheden over hen bijlage 5. Volgens een ongedateerd document (opgenomen in het archief van de [Staatse] Raad van Vlaanderen, ZA, inv. 44.1, ongefolieerd, onderdeel van processtukken uit 1647), omschreven als een kopie van een “register” uit het jaar 1613, zouden bij de bedijking van de polder van Namen als ingelanden ook betrokken zijn geweest de heren: N.N. van Duijvenvoorde en mede erven [van Hiniosa?], Gerrit Berck (omschreven als secretaris te Rotterdam), Adriaan Brantwijck [mogelijk een broer van Pieter en Willem Brantwijck], Ocker Brantwijck en Pieter Ingelbrechth (samen met Hans Gevers). Mogelijk betreft dit (deels?) personen die na 1613 ingelande van de polder werden; zeker is dat het genoemde “register” na 1613 is aangepast, want Pieter Brantwijck is omschreven als Pieter Brantwijck, heer van Blockland, een titel die hij pas verwierf in 1616.

⁶⁶⁴ Zij werden als een familiale eenheid genoteerd. Vermoedelijk behoorden tot deze “maatschap”: Jacob van der Goes (ontvanger en burgemeester in Brielle) en Adriaan van der Goes (thesaurier van Delft). Mogelijk voorts: Andries van der Goes (1581-1663) en Aernout Andrieszn. van der Goes (1582-1674).

Somere, Jacob van
Teresteyn, N.N. [verm. Cornelis] van
Velsen, Jacob van
Wielandt, Johan
Willigen, Hendrik Otto van
Wit, N.N. de

Het waren overwegend vermogende, deels door familieverbanden met elkaar verbonden protestantse Hollandse regenten (vooral uit Dordrecht, Den Haag en Brielle) die elkaar ook beroepsmatig veelal goed kenden. Sommigen waren als financiers ook bij andere bedijkingsprojecten in de Republiek en in Staats-Vlaanderen betrokken.⁶⁶⁵ Johan Berck, Pieter en Willem Brantwijck, Philips Doubleth, Pieter van Hiniosa, Jacob van Velsen en Hendrik Otto van Willigen investeerden in augustus 1609 in de bedijking van de Nijspolder (nabij Ossensisse).⁶⁶⁶ In 1615 behoorden Pieter van Oostendorp en Jan Gevartssen (vermoedelijk identiek met Hans Gevers) tot de ingelanden van de Kruispolder.⁶⁶⁷ Nazaten en erfgenamen van de bedijkers van de polder van Namen zouden nog tot 1682 een belangrijk stempel op het economisch leven in de polder drukken, zij het vanaf de herbedijking van de polder in 1654-1655 in een sterk afnemende mate (zie de paragrafen 7.4 en 7.7).⁶⁶⁸

Aan de herbedijkers (in het vervolg aan te duiden als de octrooihouders; in de Franstalige versie van het octrooi zijn zij omschreven als “entrepreneurs”) werd het eigendom van de genoemde polders overgedragen in de staat waarin deze zich in 1612 bevonden, met inbegrip van de schorren en slikken tegen de rivier de Honte. Het octrooi werd verleend onder de volgende condities:⁶⁶⁹

1. De herdijking dient met Kerst 1613 voltooid te zijn.
2. De octrooihouders en hun opvolgers dienen de dijkage ten eeuwigden dage op hun kosten te onderhouden, zonder dat de octrooiverleners of hun erven of nakomelingen ermee worden belast.
3. Indien de polders [wederom] inunderen en door nalatigheid van de ingelanden niet binnen twee jaren worden herdijkt zal het eigendom ervan wederom berusten bij de octrooiverleners, hun erven of nakomelingen. Deze conditie vervalt indien herdijking wegens oorlog niet mogelijk is.
4. De octrooihouders dienen [aan de octrooiverleners] een eeuwigdurende huur of rente (“arrentement”) te betalen van 25 stuivers per jaar voor elk gemet.⁶⁷⁰
5. Voorts de helft van de tiende die de octrooiverleners vanouds toekomt volgens de gewoonte (“costume”) van het Hulsterambacht gedurende 18 jaren na voltooiing van de herdijking.

---

⁶⁶⁵ Van Zwet, hoofdstuk 7. Mogelijk waren sommigen reeds ingelände van de polder vóór de ondergang in 1606. Vermoedelijk kan nader onderzoek in het archief van het kapittel van Kortrijk hierover duidelijkheid verschaffen. Vermoedelijk was de familie Wielandt reeds als eigenaar van een of meer percelen in de polder actief en mogelijk ook de Dordtse familie Brantwijk.

⁶⁶⁶ Waterschap Scheldestromen, kantoor Terneuzen, arch. Nijs- en Hooglandpolder, inv. 6, fol. 63.

⁶⁶⁷ Idem, arch. Kruispolder, inv. 79; zie ook: De Kraker, 2007, p. 74-83.

⁶⁶⁸ In maart 1638 is vermeld dat het merendeel van de ingelanden van de polder van Namen ingezetene was van de Republiek der Verenigde Nederlanden (Cau, Groot-Placcaetboek, deel II, p. 1948).

⁶⁶⁹ De onderhavige compilatie ervan is gebaseerd op de kopie-versie van het octrooi (vervaardigd op 18-12-1629) zoals deze berust in het archief van de Raad van State (inv. 2145 I); voorts op de kopie-versie van het octrooi (vervaardigd op 11-8-1666) zoals deze berust in het archief van het Hulsterambacht (HA, inv. 664, stuk nr. 10). Ook is gebruik gemaakt van een ingekorte, ongedateerde Franstalige versie die berust in het archief van de Raad van State (RvS, inv. 2145 I). In het oorspronkelijke octrooi zijn de condities niet genummerd.

Toen over de interpretatie van dit octrooi in 1647-1648 een geschil ontstond tussen de magistraten van het Hulsterambacht en van het ambacht van de polder van Namen is de vraag aan de orde geweest of met de uitvaardiging daarvan het door hertog Filips de Schone op 21-4-1500 verleende octrooi betreffende de polder van Namen was komen te vervallen c.q. niet meer van toepassing was (zie voor een kopie van dit octrooi: RvS, inv. 2145 I). Juristen verschilden daarover van mening (ZA, RAZVL, inv. 44.1).

⁶⁷⁰ Het recht om dit “arrentement” te innen ging na 1648 (mogelijk reeds op of kort na 4-11-1645) over naar de Staten-Generaal. Over de inning ontstond al snel een conflict tussen de ingelanden van de polder en de ontvanger die met de inning was belast (i.c. Johan Lentinck) (RvS, inv. 67, 4-6-1649, fol. 551; RvS, inv. 68, 21-1-1650, fol. 67). Op 12-4-1650 besliste de Raad van State dat de ingelanden werden vrijgesteld van die renteplicht over de jaren 1650 en 1651 (RVS, inv. 68, fol. 312). Op 10-8-1654, na de inundatie van 9-11-1653, verleenden de Staten-Generaal aan de ingelanden van de polder van Namen een eeuwigdurende vrijdom van de verplichting om deze rente te betalen (Cau, Groot Placcaetboek, deel II, p. 2016).

6. De octrooihouders kunnen beschikken over alle materialen van steen en hout die zich in de polders en op de oude dijken bevinden.
7. De nieuwe dijken dienen gelegd te worden op basis van een accord tussen de gedeputeerden van de octrooiverleners en de octrooihouders. De nieuwe dijken dienen gekoppeld te worden aan en te beginnen bij het hoofd van de Duijverspolder tegen de nieuwe dijk van de Kruispolder [herbedijkt in 1612].
8. Het is de octrooihouders toegestaan om hun werklieden te betalen in munten die in Zeeland in omloop zijn.
9. De octrooihouders mogen voor het herdijken en het onderhoud van dien aarde halen in een omtrek van 40 roeden rondom en langs de dijk, te trekken naar en tegen de nieuwe Franckendijk [aan de zuidzijde] en aanliggende verdrinken landen.
10. Binnen deze 40 roeden mogen de octrooihouders, hun erven en nakomelingen, hun beesten laten weiden.
11. Mochten op hun advies aansluitend (“neerstig”) en op hun kosten de landen van de Franckendijkpolder in een staat gebracht worden om herdijkt te mogen worden dan zullen zij hiertoe de voorkeur (“preferentie”) verkrijgen boven alle andere [gegadigden].⁶⁷¹
12. Tijdens de herdijking gelden de wetten en gewoonten van Vlaanderen.
13. De octrooiverleners beloven en garanderen om de octrooihouders te vrijwaren van alle oude vorderingen (“pretenties”) en hypotheaire en andere beleningen betreffende de landen die in eigendom worden overgedragen [de landen worden dus schuldenvrij overgedragen].
14. Wat de betaling van de tienden aan het Kapittel van Kortrijk betreft mogen de octrooihouders (omschreven als “aenvoerders”) zich behelpen met degene die door de octrooiverleners hiervoor gedeputeerd zal worden “om te mogen faciliteren d’appointement daarop te maecken met die van ’t voorschreven Cappittele”.⁶⁷²
15. Met het oog op een goed bestuur (“directie”), bewerking (“culture”) en onderhoud van de genoemde polders wordt aan de octrooihouders, hun nakomelingen of gemachtigden het recht verleend om te benoemen (aan te stellen): een dijkgraaf, heemraden [gezworenen] en officieren, te weten: een baljuw, een meier [burgemeester], schepenen, een secretaris en sergeanten met dien verstande (“behoudens”) dat zij katholieke personen dienen te zijn naar de wet van het land. Zij worden belast met het uitoefenen (“exerceren”) van een civiele politie en justitie die men ambachtsheerlijkheid noemt.⁶⁷³ De rechtsmacht van die heerlijkheid heeft betrekking op (“consisteert in”): het registreren van het erven en onterven, kopen en verkopen van landen in de genoemde polders, beslaglegging op civiele schulden, het registreren van onder voogdijstelling van weduwen en wezen; voorts het uitoefenen van rechten betreffende de molen, de scheepvaart, de jacht, de visserij, de vogelarij en het houden van een jaarmarkt in de polders. De criminele justitie blijft ressorteren onder de wet van het Hulsterambacht zoals vóór de inundatie van de genoemde polders.
16. De octrooihouders verkrijgen gedurende 24 jaar vrijstelling van alle accijnsen en imposten [belastingen] op consumptie, licenten en vergelijkbare schattingen van goederen en koopmanschappen die in de genoemde polders worden ingevoerd om daar verteerd en geconsumeerd te worden.
17. De octrooihouders worden gevrijwaard van alle civiele schulden die vóór de herbedijking zijn gemaakt met uitzondering van schulden jegens de octrooiverleners en hun nakomelingen.
18. Aan de octrooihouders (omschreven als “aennemers”) en hun nakomelingen of gemachtigden die in de genoemde polders wonen en aan hun goederen die zich daar bevinden wordt door de octrooiverleners sauvegarde [een vrijgeleide] verleend “van wat qualiteijt, conditien ofte professie sij souden mogen wesen”. De sauvegarde geldt ook voor personen die er niet wonen, maar er bezittingen hebben; zij kunnen er in vrijheid met hun bagage en knechten komen.

⁶⁷¹ Deze bepaling was van belang toen in 1638 octrooi werd verleend voor de bedijking van de polder Nieuwe Grouwe (ook omschreven als de Melopolder) (Cau, Groot Placaet-Boeck, deel II, p. 1948-1949).

⁶⁷² Gedoeld werd waarschijnlijk op (door of vanwege de octrooiverleners) te regelen assistentie bij het treffen van een regeling met het genoemde kapittel betreffende de inning van de tienden in de genoemde polders. In de stad Hulst was daarmee een ambtenaar (ontvanger) van het kapittel belast; zie hiervoor verder paragraaf 7.6. De bedijkers waren met het kapittel van Kortrijk reeds overeengekomen dat zij gedurende dertig jaren de aan dit kapittel toekomende tienden in de polder mochten heffen. Zij dienden hiervoor in 1614 aan het kapittel een “recognitie” van fl. 200 te betalen en daarna elk jaar fl. 300 tot de termijn van het contract verlopen zou zijn (Kok, p. 151-152; zie verder paragraaf 7.6).

⁶⁷³ Ook in de Franstalige versie van het octrooi is deze benaming (omschreven als “Ambachtsheerlicheyt”) gebruikt; er was kennelijk geen adequate Franse term voor beschikbaar. Door de vestiging van een ambachtsheerlijkheid werd het grondgebied van de genoemde polders qua civiele jurisdictie afgescheiden van dat van het Hulsterambacht (zie verder paragraaf 7.5).

19. De octrooihouders en hun nakomelingen worden van nu af bevrijd van iedere confiscatie [van bezittingen] voortvloeiend uit oorlog of religie.
20. Om de herdijking te kunnen uitvoeren zullen schapen en schaapsstallen uit de polders geweerd worden.
21. De gouverneur van Hulst krijgt opdracht om de octrooihouders, hun erven, nakomelingen en gemachtigden, [zonodig] bij te staan. Deze zullen zich moeten gedragen volgens de wetten van het land en zonder schandaal.⁶⁷⁴

Uit het octrooi blijkt dat de bedijkers-financiers kans hadden gezien om voor hen gunstige financiële condities te bedingen. Opmerkelijk is voorts dat zij kans zagen om de polder in bestuurlijk opzicht af te scheiden van het Hulsterambacht, waardoor zij, althans wat de civiele jurisdictie betreft, baas werden in eigen huis. Veel wijst erop dat de aartshertogen opgelucht waren dat de polder nog eens herdijkt kon worden; daar hadden ze klaarblijkelijk wel wat gunsten voor over. Gottschalk heeft geopperd dat de Spaanse koning Philips II reeds in 1574 overwoog om de polder af te stoten vanwege de hoge kosten die met het onderhoud waren gemoeid. Door verlating was de koning eigenaar van de polder (en de bijbehorende satellietpoldertjes) geworden, waardoor hij moest opdraaien voor de dijklasten.⁶⁷⁵ Dit dreigde na de herdijking in 1613 opnieuw te gebeuren, maar kon door de als tweede genoemde bepaling worden ondervangen, tenzij de landsheer door verlating (“abandon”) voor de polder weer volledig verantwoordelijk zou worden.

Toen de polder van Namen gelijktijdig met de reductie van Hulst in 1645 in handen kwam van de Staten-Generaal van de Republiek bleef het octrooi intact, hetgeen in 1648 werd geformaliseerd.⁶⁷⁶ Het bleef, tot de ondergang in 1715, als een soort grondwet het leven in de polder in bestuurlijk opzicht reguleren. Telkens wanneer belangrijke beslissingen over het voortbestaan van de polder of over bestuurlijke rechten van betrokken partijen werden genomen speelde het octrooi een belangrijke rol. Dat bleek in het bijzonder toen na de ramp van 26 januari 1682 het bestaansrecht van de ambachtsheerlijkheid van de polder op het spel kwam te staan (zie paragraaf 7.5).

7.3 De relatie met het fort

De polder van Namen en het fort St. Anna waren innig verstrengeld. Dat was in elk geval in waterstaatkundig opzicht zo. Een belangrijk deel van de oostelijke buitendijk van de polder viel samen met de oostelijke buitenwal van het fort. Als de polder overstroomde liep het fort gevaar. Het was voor het behoud van het fort van groot belang dat de polder in stand bleef. Anders belandde het fort op een lastig te verdedigen eiland.

Maar ook in andere opzichten waren fort en polder met elkaar verweven. Voor de ingelanden en bewoners van de polder was de aanwezigheid van een vestingwerk van belang voor de bescherming en verdediging van hun grondgebied. In tijden van nood bood het fort beschutting. Het fort was een afzetmarkt voor levensmiddelen en allerlei diensten, bijvoorbeeld door ambachtslieden en boeren.

Het haventje van het fort kon worden benut voor de in- en uitvoer van goederen. Functionarissen van het fort vervulden functies die voor het functioneren van de polder van groot belang waren zoals predikant, schoolmeester, schepen van de ambachtsheerlijkheid van de polder en gezworene van de polder. Omgekeerd profiteerden de winkeliers in het fort van klanten uit de polder. Landbouwers uit de polder waren regelmatig met hun paarden, wagens en knechten behulpzaam bij het transport van zwaar materieel zoals kanonnen en vervulden diverse vervoersdiensten. Gedocumenteerd is dat de gezamenlijke ingelanden van de polder van Namen in het jaar 1639 voor fl. 5200 “wagendiensten” hadden verricht ten behoeve van het fort.⁶⁷⁷

Bij vergelijkbare Staatse Scheldeforten was het gebruikelijk dat soldaten in rustige tijden als arbeiders voor de landbouw beschikbaar waren, vooral in de oogsttijd. Soldaten konden zo iets bijverdienen en voor de leiding van het fort was het een probaat middel om verving onder de manschappen te bestrijden. Of dit ook op St. Anna het geval was is niet gedocumenteerd.

Voor de polderbewoners was het fort potentieel ook bedreigend. Het was mogelijk om vanuit het fort de polder onder water te zetten wanneer een aanval op de vesting dreigde. Op vergelijkbare forten had hantering van dit verdedigingsmiddel voor de bewoners van de omringende polder(s) gewoonlijk rampzalige gevolgen. Voor de landbouwgrond was de inlaat van zout water funest. Het duurde vaak vele jaren voordat er weer geoogst kon worden. Boeren gingen dan meestal failliet (evenals leveranciers van goederen en diensten in

⁶⁷⁴ De stad Hulst ressorteerde toen onder de Zuidelijke Nederlanden.

⁶⁷⁵ Gottschalk, 1975, deel II, p. 730.

⁶⁷⁶ SG, 1.01.02, inv. 100, resolutie van 20-5-1648.

⁶⁷⁷ RvS, inv. 61, 9-11-1643, fol. 292-293. De ingelanden klaagden er toen bij de Raad van State over dat zij nog fl. 1138 tegoed hadden blijkens 33 biljetten [betaalbewijzen] van geleverde diensten. Dit zou worden gefinancierd door de ontvanger van de “contributie-middelen” in Vlaanderen die zetelde in Sluis, Franchois Roussel.

hun kielzog) en hun knechten raakten met hun gezinnen brodeloos.⁶⁷⁸ Waarschijnlijk is dit inundatie-wapen op het fort St. Anna in de gehele periode 1630-1718 slechts eenmaal gebruikt, te weten in februari 1635, en dan nog slechts in een zeer beperkte mate (zie paragraaf 3.6).

De afwateringssluuis van de polder was bij het fort gesitueerd en kon via het fort worden bediend. Als die sluis disfunctioneerde, zoals in juli 1633, leden de boeren schade.⁶⁷⁹ Ook in dat opzicht waren fort en polder met elkaar verweven.

Bewoners van de polder konden veel overlast ondervinden indien bij hen in het kader van de verdediging of een belegering van het fort soldaten ingekwartierd werden. Daarover is maar weinig gedocumenteerd.⁶⁸⁰ Vaststaat dat er in 1639 dertien Staatse compagnieën in de polder van Namen werden gestationeerd in verband met een beraamde aanslag op Hulst.⁶⁸¹ Toen die aanslag mislukte vertrokken zij weer.

Zeker is ook dat dit probleem zich in 1645 voordeed. In 1645 werden er in het kader van de belegering van Hulst opnieuw militairen in de polder gehuisvest.⁶⁸² Op 14 december 1649 legde een winkelier van het fort voor een notaris te Rotterdam een verklaring af over de gevolgen daarvan voor de landbouwer Huybrecht van der Houtten, alias Brouwer, wonend op de hoeve van Van de Wercken in de polder van Namen, die had gezorgd voor inkwartiering van ruiters met vrouwen, kinderen en paarden, waardoor hij geruïneerd was geraakt.⁶⁸³ In de maanden februari en maart 1655 werden in het dorp Namen tijdelijk 50 soldaten gehuisvest vanwege de erbarmelijke woonomstandigheden op het fort.⁶⁸⁴

Waarschijnlijk werden er ook in de periode 1702-1704 Staatse militairen in de polder gehuisvest omdat het niet erg aannemelijk is dat hiervoor toen in het fort voldoende faciliteiten aanwezig waren.

Zorgen bij de ingelanden in 1632

Hoe werd de bouw van het fort St. Anna in de periode 1630-1632 door de ingelanden van de polder van Namen ontvangen? Hierover is nauwelijks iets teruggevonden. Aannemelijk is dat bezorgdheid overheerste. Wat stond hen te wachten? In 1612 hadden de bedijkers-financiers van de polder kans gezien om bij de autoriteiten van de Zuidelijke Nederlanden gunstige condities te bedingen. Reeds in 1613 (toen de bedijking van de polder nog in gang was) verkregen zij ook voorrechten van de zijde van de Staten-Generaal. Verwijzend naar de faciliteiten die reeds waren verleend aan de bedijkers van de polder van Ossenisse, kregen zij verlof tot een vrije aanvoer over de Honte van alle benodigdheden, zij het met de verplichting dat alles aangetekend diende te worden. De Admiraliteit van Zeeland verzette zich er aanvankelijk tegen, maar onder Haagse druk werd die vervoersvrijheid op 15 april 1613 verleend.⁶⁸⁵ In de betreffende resolutie van de Staten-Generaal werd er ter rechtvaardiging van de verleende gunst op gewezen dat de ingelanden van de polder van Namen (evenals die van de polder van Ossenisse) ingezetenen waren van de Verenigde Nederlanden.⁶⁸⁶ Dat zij op Spaans grondgebied opereerden en onderworpen waren aan de wetten en regels die in het graafschap Vlaanderen (in het bijzonder in het kwartier van Gent) golden was voor de Staten-Generaal geen reden om hen voorrechten te misgunnen. Toen in 1621 het Twaalfjarig Bestand afliep verzekerden de ingelanden zich van bescherming ("sauvegarde") van de zijde van de Staten-Generaal.⁶⁸⁷ In resoluties van de Staten-Generaal van 4 juni 1622 en 1 september 1623 werden de aan de ingelanden in 1613

⁶⁷⁸ Leune, 2006, deel 1, paragraaf 5.7.

⁶⁷⁹ RvS, inv. 50, 13-7-1633, fol. 23.

⁶⁸⁰ Er zijn meer gegevens bewaard gebleven over inkwartiering van militairen in andere polders van het Hulsterambacht en de overlast daarvan voor de polderbewoners (Groenveld, 2003, p. 32-36).

⁶⁸¹ SZ, inv. 497, 13-10-1639.

⁶⁸² Waarschijnlijk betrof het Staatse militairen (Groenveld, 2003, p. 35).

⁶⁸³ GA Rotterdam, oud-not. arch. Rotterdam, inv. 96, akte nr. 206, fol. 334.

⁶⁸⁴ RvS, inv. 75, 3-2-1655, fol. 59 en 59 v; idem, 27-3-1655, fol. 159 v.

⁶⁸⁵ De Admiraliteit van Zeeland had met de situatie in het Hulsterambacht moeite vanwege de angst dat Zeeuwse rechten op de handel met en vanuit Zeeland zouden worden geschonden. Zo legde de Zeeuwse Admiraliteit (vermoedelijk in of omstreeks 1625) de ingelanden aldaar een verbod op om het eigen gewas op de markt van Hulst te brengen in plaats van via de Honte naar elders (SG, 1.01.02, inv. 51, 17-1-1626). Toen daartegen werd geprotesteerd verkregen de ingelanden van de polders van Ossenisse van de Admiraliteit onder druk van de Staten-Generaal toestemming om tegen betaling van licent graan te vervoeren via de Honte naar Antwerpen (idem, 3-4-1626). Op 7-4-1626 verleenden de Staten-Generaal aan de ingelanden van de polders van Ossenisse, Hontenisse en de polder van Namen toestemming om licentvrij binnendoor (in plaats van buitenom via de Honte) eigen gewas te vervoeren naar zowel vijandelijke als "eigen" steden.

⁶⁸⁶ SG, 1.01.02, inv. 38.

⁶⁸⁷ Cau, Groot Placaet-boeck, deel II, p. 1922-1924, Octrooi van 1-2-1621 [NB: dit octrooi liep vooruit op de afloop van het Twaalfjarig Bestand op 9-4-1621]; zie voor de tekst bijlage 9.

en 1621 verleende voorrechten nog eens gestipuleerd, nadat daar vragen over gerezen waren.⁶⁸⁸ Daar stond wel tegenover dat de ingelanden verplicht werden om aan de Republiek een zogeheten contributie (een belasting) te betalen (zie verder paragraaf 7.5). Zowel van Staatse als van Spaanse zijde hadden de ingelanden zich in de periode 1612-1632 verzekerd van een profijtlijke positie.⁶⁸⁹

Maar wat zouden de gevolgen zijn voor deze uitgangspositie indien in hun polder een Spaans vestingwerk zou verrijzen? Dat ze daarover niet gerust waren blijkt uit een brief van een van de belangrijkste grootgrondbezitters in de polder, Pieter Brandwijk van Blokland, aan de dijkgraaf van de polder, Johan Wielant, geschreven te Dordrecht op 10 januari 1632, dus op een moment dat het fort nog volop in aanbouw was. De integrale tekst van deze brief luidt als volgt:⁶⁹⁰

Achtbaere wijsse heere mijn heere den dijkgrave Wielandt

Alssoo wij zeer geerne hebben verstaen het vertreck van alle het chrijssvolck soo wel uut het ambacht als oock principael uut den polder van Naemen, soo heeft het ons ten hoochsten verwondert dat wij in soo langen tijt noyt een letter off brief van u edele en hebben becomen, hebben effemael niet comen naerlaeten, naer verscheyden communicatien, soo alhier als oock in Den Hage (daer bij diverss ocasien van commissien nu corts altemet hebbe geweest) u edele te veradverteren ende te waerschouwen wat d'heeren ingelanden, soo hier en daer bij verscheyden gelegentheden te vooren coment, omme daerop aldaer (met communicatie van dien het aengaet ende besonder met de heeren van Hulster ambacht, onsse goede naebuyren ende vrienden) op het serieuste te letten. Dat is dat bij ocasie van de schansse die nu geleydt is in den polder van Naemen soo bij de heeren van Seelant als andere zeer preiudiciabele woorden werden uitgebracht tot laste van de voornoemde ambachte, het zij om aen eenige quartieren deur te steken, oft wel de contributie op te leggen, oft wel de vaert te benemen, onder pretexte militaire als anders, het welcke wij luyden voorscreven niet geerne en hebben gehoort, hebben oock bij alle goede wegen soo directelijck als per tertiaen personen ende goede groote vrienden daer (dat) gepoocht tegen te gaen, maer connen anders niet bemercken oft u edele persone soude zeer dienstich zijn eens over te comen ende het hoeft te bieden, dat oock merckelijck zijne redenen heeft. Ende dat wij eens te saemen zoo in Den Hage als hier, en eenen goeden middel mogen beraemen omme het voornoemde ambachte wederomme te brengen in zijnen voorgaende standt ende goede reputacie, jae goede gunst van de heeren van Seelandt als anders, ten minsten dat ons voor all de continuatie van de vaert soo op Hollandt ende Seelandt als oock op Antwerpen mach toegelaeten werden omme door dat geniet dan wederomme met goede beleeftiheydt te comen in de oude recommandatie, men zal ondertusschen den padt wat bestroyen bij den eenen oft den anderen. Ende soo het gelegen quaeme zoude mogelijk niet quaet zijn dat iemandt van de borgmeesters van den ambachte mede quaeme, want doorsteken oft contributien opleggen dat siet verre. Soo d'heere bailliou Van Overswaele conde herwaerts comen, dat waere oock een goet instrument alssoo wij altijt zijne gunst over het ambachte hebben bemerckt. Soo niet, soo can zijne edelheyt dan aen de zijde van de majestyt tot Brussel ende elders daer dat van noode is tot welstandt van den ambachte op dat wij niet wederomme van zulcke inlegeringe overvallen werden, welcken alles u edele discrecie hebben willen op het hoochste recommanderen ende zal daerom eyndigen als u edele gansch dienstwillige Pr. Brandw(ijck) van Blocklandt als hooftgecommitteerde van polder van Naemen etc. Dordrecht 10 january 1632

In deze brief wordt de vrees verwoord (gebaseerd op geruchten uit een volgens de briefschrijver betrouwbare bron) dat de komst van het fort (de “schansse”) aanleiding zou kunnen zijn tot het aan Staatse zijde treffen van tegenmaatregelen, in het bijzonder door het gewest Zeeland. Tot die maatregelen zouden kunnen behoren: het onder water zetten van het omringende gebied, het opleggen van “contributies” [belastingen] en het belemmeren van de scheepvaart vanuit de polder naar Holland, Zeeland en Antwerpen.⁶⁹¹ Te voorzien

---

⁶⁸⁸ SG, 1.01.02, inv. 47 en 48.

⁶⁸⁹ Dat natuurgeweld hun bevoorrechte positie in de periode 1612-1632 fors zou aantasten, doet aan het succes van hun bestuurlijk-politieke acties ter bescherming van hun zakelijke belangen niets af.

⁶⁹⁰ HA, inv. 669; brief van de hoofdgecommitteerde van de polder van Namen, Pieter Brandwijk van Blockland, aan Johan Wielant d.d. 10-1-1632. De brief is getranscribeerd door Antoine Prinsen. Voor de aanleg van het fort had Pieter Brandwijk van Blokland een deel van zijn grondbezit afgestaan, waarschijnlijk onder druk en tegen betaling. Of hij is gecompenseerd voor de geleden schade toen (ergens in de periode 1632-1638) door de Raad van State was bepaald dat het land rondom het fort in een straal van 200 roeden niet bezaaid mocht worden (SZ, inv. 497, fol. 65, resolutie van de Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 19-4-1638) is niet bekend.

⁶⁹¹ De ingezetenen van de polder van Namen waren vanaf 1623 al onderworpen aan een Staatse contributie als uitvloeisel van het sauvegarde-octrooi uit 1621 (zie paragraaf 7.5). De angst voor het verhogen daarvan was niet ongegrond. Het zal de hoofdgingelanden van de polder van Namen gelet op hun Haagse

viel dat de polder een strijdtoneel zou worden, met alle schadelijke economische gevolgen van dien. Dijkgraaf Wielandt werd uitgenodigd om hierover in Den Haag of Dordrecht te komen overleggen met als suggestie om hierbij ook de baljuw van het (Spaanse) Hulsterambacht, Lieven van Overwaele, te betrekken. Deze zou dan hopelijk ook zijn invloed bij de Spaanse koning kunnen aanwenden om te voorkomen dat opnieuw Spaanse troepen in de polder van Namen gelegerd zouden worden, waarvan de ingelanden in 1631 (mogelijk verband houdend met de bouw van het fort) klaarblijkelijk veel hinder hadden ondervonden (zie de eerste regel van de brief).

Uit de brief kan worden afgeleid dat de ingelanden schaakten op twee borden. Hun land in de polder lag op Spaans grondgebied, maar kon slechts rendabel worden gemaakt indien zij ook door de autoriteiten van de Noordelijke Nederlanden werden gesteund, of in elk geval niet dwarsgezeten zouden worden.⁶⁹² Cruciaal was het behoud van de mogelijkheid om in de polder geogste producten te kunnen exporteren. Zij hadden dus belang bij goede betrekkingen met zowel Spaanse als Staatse gezagsdragers. Dat was, in een periode waarin ook in de zuidwestelijke delta de strijd nog niet was gestreden, een lastige opgave. Het tegelijkertijd dienen van twee heren die met elkaar in oorlog waren vergde bestuurlijke stuurmanskunst.

Of de brief van Pieter Brandwijck van Blockland eraan heeft bijgedragen is onbekend (erg waarschijnlijk is dit niet), zeker is dat na de komst van het fort de gevreesde sancties van Staatse zijde uitbleven. De faciliteiten waarover de ingelanden beschikten, waaronder de voor hen cruciale toegang tot de Honte en de Schelde, bleven intact. Er ontstond een nieuwe situatie toen het (nog niet afgebouwde) fort in juli 1632 in Staatse handen viel. Daardoor geraakte ook de polder van Namen onder een Staatse invloedssfeer.⁶⁹³ De bestuurlijke spagaat waarin de ingelanden verkeerden veranderde niet, want de polder bleef (tot 4 november 1645), in elk geval in formeel opzicht, functioneren onder Spaanse jurisdictie. Ook na juli 1632 hadden de ingelanden dus belang bij het openhouden van de bestuurlijke lijnen in beide politieke richtingen. Daarmee waren zij sinds eind 1612 goed vertrouwd geraakt. Pas na 4 november 1645 en formeel pas vanaf 15 mei 1648 werden zij verlost van de hybride bestuurlijke positie waarin zij tot dan toe hadden verkeerd.

De kwestie dijkverlegging in 1634

Potentieel was de verhouding tussen het fort en de ingelanden spanningsvol. De relatie kwam meestal onder druk te staan indien aanpassingen aan de buitendijken van de polder noodzakelijk waren die door beide partijen dienden te worden bekostigd. Voor de ingelanden betekenden kostbare aanpassingen meestal een verhoging van het dijkgeslacht. In 1634 ontstond een conflict over aanpassing van de zeedijken van de polder die aan beide zijden van het fort waren gelegen. In juli 1633 was daarover voor het eerst in de Raad van State gedelibereerd.⁶⁹⁴ Het werd voor de veiligheid (de verdedigbaarheid) van het fort beter geacht indien de dijken langs het fort werden verlegd. Na de overstromingen van 1 november 1633 en 18 januari 1634 werd de noodzaak daartoe vergroot en kon de dijkverlegging worden ingepast in de herstelwerkzaamheden. Aan de zuidzijde betrof de ingreep het rechte trekken van de dijk, aan de noordwestzijde werd een zodanige verplaatsing van de zeedijk beoogd dat deze in het verlengde kwam te liggen van het noordwestelijk bolwerk. Hierop was reeds in 1632 gezinspeeld toen het fort in Staatse handen kwam (zie paragraaf 2.3). De kwestie raakte het hybride karakter van de bestuurlijke verhoudingen rondom het fort. Het fort ressorteerde onder de Staten-Generaal, de polder onder de Spaanse koning. In de Raad van State werd onderkend dat de ingelanden van de polder bij de besluitvorming betrokken dienden te worden; de beoogde verlegging betrof hun buitendijk. Formeel hadden de Staten-Generaal over de ingelanden van de polder geen zeggenschap. Aan hen konden vanuit Den Haag geen verplichtingen worden opgelegd. Dit werd formeel pas mogelijk vanaf 4 november 1645. De praktijk wees anders uit.

---

connecties niet zijn ontgaan dat inwoners van de gebieden in het noordelijk deel van Brabant die onder Staatse controle waren gebracht (zoals de meierij van Den Bosch) werden geconfronteerd met een pittige contributieplicht vanwege de Staten-Generaal (zie Adriaenssen, 2007, hoofdstukken V en VI). Een dergelijke plicht (toen brandschat genoemd) bestond in Vlaanderen reeds in de periode 1585-1604; zie De Kraker, 2006.

⁶⁹² In 1625 dreigde er van Spaanse zijde een blokkade op de handel naar en vanuit de polder van Namen. In juli van dat jaar werd door de Spaanse koning een plakkaat afgekondigd “inhoudende verbod van den Coophandel mette gherebelleerde Provincien”. Dit verbod werd in juli 1626 aangescherpt. Formeel trof het ook de ingelanden van de polder van Namen. Maar er veranderde in de praktijk vermoedelijk helemaal niets. Kok veronderstelt dat de handelsbetrekkingen met het welvarende Holland en Zeeland al te verleidelijk zullen zijn geweest. Bovendien zou een verbod op die handel voor de economie van de polder van Namen en van het Hulsterambacht (beiden toen gelegen op Spaans grondgebied!) desastreuus zijn geweest. De graanproductie aldaar zou geruïneerd worden (Kok, p. 75-77).

⁶⁹³ Daarbij speelde een rol dat de beide redouten in de polder een Staatse bezetting kregen.

⁶⁹⁴ RvS, inv. 50, 27-7-1633, fol. 64. Het werd wenselijk geacht om over de dijkverlegging het oordeel in te winnen van de prins van Oranje.

Nadat de prins van Oranje aan de Raad van State door middel van een kaart had aangegeven hoe en waar de dijken precies dienden te worden verlegd (en ook dat de contrescarp van het fort aan de noordzijde diende te worden versterkt) gaf de Raad van State op 4 augustus 1633 aan de commandeur van het fort opdracht om aan de ingelanden “aan te zeggen” dat zij binnen 8 dagen op het herstelplan dienden te reageren. Zouden zij in gebreke blijven dan was de commandeur gemachtigd om de dijkverlegging op hun kosten te laten uitvoeren.⁶⁹⁵ De ingelanden werden beschouwd en behandeld als ressorterend onder de Republiek. Dat klopte gelet op hun woonplaats (op 11 augustus 1633 berichtte dijkgraaf Johan Wielandt aan de Raad van State dat alle (!) ingelanden in Holland woonden), maar niet gelet op de in het geding zijnde ligging van hun grondbezit.⁶⁹⁶

Zij maakten op 20 april 1634 aan de Staten-Generaal kenbaar niet in staat te zijn aan de financiering van de genoemde aanpassingen te kunnen bijdragen en het redelijk te achten dat daaraan zou worden meebetaald door de ingelanden van de Kruispolder en van het Hulsterambacht. Anders zouden zij zich gedwongen voelen om te polder te verlaten (“abandonneren”). Een dag later werd hierover het advies ingewonnen van de Raad van State die, conform het reeds in 1633 betrokken standpunt, adviseerde om de ingelanden tot meebetaling te verplichten. Weer een dag later besloten de Staten-Generaal om dit advies op te volgen; de ingelanden werden verplicht om de eerste termijn van de aanpassingen “promptelick” te voldoen. De betreffende resolutie luidde als volgt:⁶⁹⁷

Is gekopen l'advies des Raets van State g'formuliert den 21sten
 op de Kruispolder der gemeyne Inghelanden vanden polder
 van Namen den 20sten des selver Maent als sach. No: Mo:
 g'prophetelick. daer sij sijn elcachten den van hare belastung
 ende onbekwogen tottelt beveloggen der dijcken aent
 fort S: Anna: Maer op g'edeliberatheit g'consulterick
 sijnde dat voor al noodich is dat dit beveloggen der voors
 dijcke int merckel g'estelt worden, Is in conformite van
 voornemde advies. goet geworden ende bevestigt de supplicant
 mit de sijn te lasten s' selve promptelick te doen nae de
 eerste bevelogging. die met goet vinding ende vrdin van sijn
 Ex: de h:er prins van Oraigne daer van is g'maect
 mit diemijnige wegtand. dat daer nae die vande
 polder van Cruyspolder. ende Hulster Ambacht op der
 Supplicanten elcachten sulden g'voert worden.

Resolutie van de Staten-Generaal d.d. 22 april 1634.

In een vervolgresolutie besloten de Staten-Generaal op 28 april 1634 om over de financiering van de genoemde aanpassingen de opvatting in te winnen van de magistraat van het Hulsterambacht, gegeven de

⁶⁹⁵ RvS, inv. 50, 4-8-1633, fol. 89.

⁶⁹⁶ Idem, inv. 50, 10-8-1633, fol. 107.

⁶⁹⁷ SG, 1.01.02, inv. 55, 22-4-1634. De griffier noteerde per abuis dat over de kwestie ook de ingelanden van de polder van de “Cruijsschans” gehoord zouden worden. Bedoeld werden de ingelanden van de Kruispolder, gelegen aan de westzijde van de polder van Namen. Opmerkelijk is overigens dat de Kruispolder apart werd genoemd van het Hulsterambacht terwijl de polder deel uitmaakte van dit ambacht.

suggestie van de ingelanden van de polder van Namen dat door de ingelanden van dit ambacht aan de dijkverlegging diende te worden meebetaald. Vertegenwoordigers van het Hulsterambacht werden uitgenodigd om hiervoor naar Den Haag te komen; de Staten-Generaal zouden hen voor de te ondernemen reis een paspoort ter beschikking stellen. Vastgelegd werd dat deze uitnodiging de spoedige betalingsplicht van de ingelanden van de polder van Namen onverlet liet. De tekst van deze resolutie luidde als volgt:⁶⁹⁸

“Sijnde gelesen de nadere requeste aen haer hoog mogende gepresenteert bij ende van wegen eenighe uyt de ingelanden van de Polder van Namen daer bij sij alnoch clachten doen van derselver belastinghe ende onvermogen tottet verleggen der dijcken, hun hierbevorens als oock den 22en deses opgeleyt, ende dat sij genootsaecht sullen worden den voorseide polder t’abandonneren ten sij dat die van de Cruijsschans ende voorts van Hulster Ambacht om de costen mede comen te dragen, want evenverre de voorseide polder wierde geabondonneert soo souden sij seer werden geincommodeert ende beschadicht. Is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende verstaen dat men den bailliu, burgermeesters ende schepenen van Hulster Ambacht voornoemt sal aenschrijven dat sij tegens halff mey naestcomende eenige uyt den haren herwaert sullen hebben te committeren om op der supplianten clachten voor den gedeputeerden uyt het middel van haer hoog mogende vergaderinghe gehoort ende daernae(r) gedisponeert te worden sulcx men naer rechten, reden ende billicheyte bevinden sal te behooren. Ende sullen de persoonen bij die van Hulster Ambacht voornoemt herwaerts te committeren in crachte van de voorscreven aenschrijvinghe vrijelijck herwaerts moghen commen oock derwaerts wederkeren sonder dat hun daertoe eenich nader bescheyt ofte paspoort van noden sal sijn. Middelertijt sullen die ingelanden an den meergenoemden Polder van Namen gehauden sijn ende blijven volgens haer hoog mogende resolutie van den 22en deses voornoemt met het verleggen der voorscreven dijcken in ’t werck te treden sonder eenighen tijt te versuymen.”

Op 8 mei 1634 berichtte de commandeur van het fort St. Anna aan de Staten-Generaal dat de ingelanden van de polder van Namen hem hadden kenbaar gemaakt niet aan de dijkaanpassingen te willen meewerken. De Staten-Generaal besloten op 13 mei 1634 om vast te houden aan hun resolutie van 22 april 1634 (die tot stand was gekomen conform de opvatting van de prins van Oranje) en de kwestie ter afhandeling verder voor te leggen aan de Raad van State.⁶⁹⁹

De magistraat van het Hulsterambacht aanvaardde de uitnodiging van de Staten-Generaal. In een uitvoerig memorandum werd aan de Staten-Generaal kenbaar gemaakt hoe over de kwestie van de dijkverlegging bij het fort St. Anna werd gedacht. De integrale tekst daarvan luidde als volgt:⁷⁰⁰

*“[1]
Antwoorde van de Ghecommitteerdens van bailliu, burgmeesters ende schepenen van Hulster Ambacht, beschrevens bij missive van de hooghe mogende heeren Staeten-Generael van de Gheunieerde Provintien in date den XXVIIIen aprilis van den jegenwoordighen jaere XVIcXXXIII ter obediencie van haer edele hooghe mogende overgelevert aen de edele mogende heeren Raeden van Staten van de voorscreven provincien, op ende jegens de doleantien aen haer edele hooghe mogende gedaen van weegen den ingelanden van de Polder van Namen naer breeder inhouden van den voorscreven missive van haer edele hooghe mogende.*

Eerstelijck seggen de voorscreven gecomitteerdens dat nademael bij de voorscreven missive van haer edele hooghe mogende blijkt dat den ingelanden van den Polder van Namen bij haer edele hooghe mogende gelast is dat zij luyden souden moeten verleggen de dijcken aen ’t fort van St. Anna.

Dat hun gecomitteerdens vrempt dunct dat bij soo verre de voorscreven ingelanden van de Polder van Namen gehouden souden mogen sijn hunne dijcken te verleggen ofte in te trecken ende dat haer edele hooghe

---

⁶⁹⁸ Idem, resolutie van 28-4-1634. De resolutie is getranscribeerd door Antoine Prinsen op basis van een kopie daarvan, berustend in het archief van het Hulsterambacht (inv. 665, stuk nr. 20). De term “beschrevens” in het memorandum betekent: de gecomitteerden van de magistraat van het Hulsterambacht die namens dit ambacht het standpunt van de magistraat kenbaar maakten aan de Staten-Generaal. Op het stuk zelf zijn de namen van de gecomitteerden niet vermeld, maar wel in een resolutie van de magistraat van het Hulsterambacht van 17 mei 1634. Daarin werden Leonard Bocquel en Bertolf de Paix, respectievelijk lid en griffier van het schepencollege, gemachtigd om het standpunt van het ambacht over de dijkverlegging kenbaar te maken (HA, inv. 1665, stuk nr. 23). Dit gebeurde op 22 mei 1634 in Den Haag.

⁶⁹⁹ SG, 1.01.02, inv. 55, 13-5-1634.

⁷⁰⁰ HA, inv. 665, stuk nr. 17. De tekst is ongedateerd aangetroffen, maar zal tussen 17 en 22 mei 1634 zijn vervaardigd. De transcriptie is van Antoine Prinsen.

mogende immers verstaen souden 't selve sulcx te moeten geschieden, dat sij luyden 't selve in sulcken gevalle, ter obediencie van haer edele hooghe mogende, niet al en hebben gedaen ofte in 't werck gestelt,

[2]

sonder dat in consideratie can comen dat de ingelanden aen haer edele hooghe moghende hebben gedoleert van hunne belastinge ende onvermogen tot het verleggen van de dijcken. Want naedemael waer is dat de voorscreven ingelanden van de Polder van Namen van de jaere 1612 aff, als wanneer den selven polder bedijckt is geworden hebben genooten ende noch jegenwoordelijck sijn genietende de naer volgende vrijheden: als naementlijck vrijheydt van alle morgen ofte gemeth gelden ende besayede gemeten; item vrijheden van hooren gelden ofte andere ongelden van bestialen; item vrijheydt van malerije; item vrijheydt van alle impositien op wijnen ende byeren; item vrijheydt van alle andere impositien ofte settingen hoedanich deselve souden mogen werden genoempt.

Dat mede de voorscreven ingelanden van de Polder van Namen t'sedert de voorscreven bedijckinge altyts vrij ende exempt sijn geweest ende oock noch jegenwoordelijck sijn van de betaelinghe van alle renthen daer mede sij luyden benefens den beschrevens sijn belast. Ende welcke renthen bij de beschrevens in desen t'sedert de voorscreven bedijckinge altyts alleen sijn betaelt gheweest ende oock noch jegenwoordelijck alleen betaelt werden.

[3]

Dat dan soo weesende dat de voorscreven ingelanden van de Polder van Namen soodanighen vrijheden hebben genooten ende oock noch jugenwoordelijck sijn genietende als vooren is verhaelt. Ende dat uuyt het genieten van soodaenighe merckelijcke vrijheden notoirlijck resulteert ofte voorcompt, wel-vaeren ende vermoghen. Voornaementlijck mede naerdien de voorscreven ingelanden oock sijn gebeneficieert met de ambachtsheerlijckheit van den voorschreven Polder van Namen. Waer uuyt dan oock genouch verstaen can werden frivoel te sijn dat de voorscreven ingelanden van de Polder van Namen aen haer edele hooge mogende verthoont hebben dat sij luyden genootsaect souden weesen den selven Polder van Namen te abandonneren.

Aengesien geen maniere van doen, nochte oock te gelooven en is, dat yemant om te moeten verleggen ofte intrecken ettelijcke roeden dijcx, daertoe de spijsse ofte aerde oock allreede bij de handt is, als in desen, souden willen abandonneeren soodanigen merckelijcken polder als is den voorscreven Polder van Namen, gebeneficieert met soodanige vrijheden ende preëminentien als vooren is verhaelt. Niettemin genomen, nochtans sonder prejuditie van de waerheit, dat de voorscreven ingelanden van den Polder van Namen den selven polder souden mogen comen te abandonneeren,

[4]

soo en souden nochtans de beschrevens in desen daer door niet werden geincommodeert ende beschadicht. Gelijck 't selve daer uuyt claerlijck genouch verstaen can werden dat notoirlijck waer is dat Hulster Ambacht, daer vooren de beschrevens alhier sijn verantwoordende, oock bequaemlijck gemainteneert is geweest vóór de bedijckinge van de Polder van Namen. Ende dat oock als de voorscreven ingelanden van den Polder van Namen, doleanten alhier, den selven polder van meyninge souden sijn te abandonneren daerinne grootelijckx souden sijn geabuyseert. Doch genomen mede Hulster Ambacht al schoon door het abandonneeren van de voorscreven Polder van de Namen soude mogen werden beschaedicht, als nochtans neen mits redenen voorscreven, soo sijn in allen gevalle de voorscreven ingelanden ofte ingesetenen van de Polder van Namen seer quaelijcken, abuysvelijcken ende sonder eenich het minste fundament sustineerende dat de beschrevens mede souden behooren te contribueeren tot het verleggen van de voorscreven dijcken aen het voorscreven fort van St. Anna, streckende tot meerder fortificatie ofte versterckinge van 't selve fort. Omme redenen ende middelen hier naervolgende:

[5]

Als eerstelijck: overmits van allen ouden ende immemorale tijden in den geheelen lande van Hulst de costuyne ende usantie is geweest, ende noch jegenwoordelijck is, dat yder polder sijn eygen lasten, schaede ende onkosten op de dijckagie ofte andersints vallende gehouden is te dragen. Mitsdien in den selven lande van Hulst den eenen polder in reguardt van de onkosten op den anderen polder vallende den selven anderen polder niet en is gehouden te baete te comen. Gelijck 't selve oock in dier vougen doorgaens geobserveert werdt in andere quartieren van Vlaenderen, item door geheel Brabant, item in Hollandt ende voorts oock door geheel Zeelandt.

Al 't welcke mede niet alleen nae rechten maer oock in de natuerlijcke redenen is gefundeert, want naedemael de ingelanden ende bruyckers van de landen in elcken polder gelegen genieten de vruchten van de selven polder, soo sijn oock de ingelanden ende bruyckers van de selven polder gehouden alleen te dragen de oncosten ofte schaede den selven polder opcommende.

[6]

*Quem namque sequuntur commoda eundem sequuntur etiam incommoda L. id quod 7^a ff. de periculo et commodo rei venditae et[?] cum antem instituonibus de empt. et venditione.*⁷⁰¹

Ende souden oock sulcx de voorscreven ingelanden ende ingesetenen van de Polder van Namen des te meer gehouden sijn alleen te dragen de oncosten van het verleggen van de voorscreven ettelijcke roeden van hunne dijcken. Immers en sijn de beschrevens in desen niet gehouden daertoe in't minste yetwes te contribuieren, naedemael notoir is dat de ingelanden ende ingesetenen van de Polder van Namen bij tijde van noot, 't zij van meutinatie ofte alteratie van de soldaten van de eene ofte andere sijde, dye in den Polder van Namen souden mogen comen, hunne persoonen, vrouwen, kinderen, meublen, bestialen ende anders souden mogen comen te salveren binnen 't voorscreven fort van St. Anna, als in huerlider eygen Polder van Namen ende sulcx daertoe gereedt ende t'eenemael bij de hant liggende.

Hoedaenighen voordeelen de beschrevens van 't voorscreven fort van St. Anna in't mintste niet en hebben te verwachten, als sijnde de beschrevents te seer verre van 't selve fort van St. Anna gelegen.

[7]

Gelijck oock sulcx haer edele hooge mogende mede soo het schijnt verstaende dat die van de Polder van Namen alleen gehouden souden sijn hunne eygen dijcken te verleggen, ende niet mede de beschrevens in desen, haer edele hooge mogende de voorscreven gelanden van de Polder van Namen alleen belast hebben ettelijcke roeden van hunne dijcken tot meerder fortificatie van 't voorscreven fort van St. Anna te verleggen ofte in te trecken, sonder 't selve mede gelast te hebben aen de beschrevens in desen.

Ten tweeden doordien de beschrevens in desen sijnde ten hoogsten belast met verscheyde impositien van morgen ofte gemet gelden, besayde gemeten, hooren gelden ende andere ongelden van bestialen, item van malerije, wijnen, bieren ende met andere impositien ofte settingen, mitsgaders betaelinghe van verscheyden renthen, de beschrevens in desen geen middelen en hebben om yetwes tot ontlastinge van de voorscreven Polder van Namen ende het voors(c)hreve verleggen van de dijcken van de selven polder te cunnen contribuieren. Ende ten derden ende laesten mede overmits Hulster Ambacht is liggende onder het gebiedt van de coninck, ende dat sulcx de beschrevens oock, sijnde ingesetenen ende onderdaenen van de coninck, in't minste niet

[8]

en vermogen te contribueeren tot verstrekinge van 't voorscreven fort van St. Anna sijnde onder het gebiedt van haer edele hooge mogende, alsoo 't selve directelijck soude strijden tegens hunnen eedt. Ende dat sij luyden sulcx doende 't selve soude mogen tenderen tot huerlieder totale ruyne, bedervenisse ende onderganck, aengesien de beschrevens daerover oock gedwongen souden mogen werden het Hulster Ambacht te moeten verlaten.

Naerdien mede waer is dat de beschrevens in desen hun noynt en hebben bemoyet nochte oock en hebben begeeren te bemoyen met eenige fortificatien bij den coninck in den lande van Hulst gemaect. Ende naementlijck oock hun niet en hebben bemoyet met het maecken van 't voorscreven fort van St. Anna ten tijde den coninck 't selve over ettelijck jaeren heeft gedaen maecken. Sulcx oock dat waer is dat de beschrevens in desen noch paerden noch waegen en hebben gedaen ofte geleent daermede eenige materialen souden hebben cunnen werden gevoert ten eynde 't voorscreven fort van St. Anna bij den coninck soude mogen werden gemaect, opdat de beschrevens, sittende onder de

[9]

protectie ende sauvegarde van de hooge mogende heeren Staten-Generael, daerdoor niet en souden schrijven hunne neutraliteyt gevioleert ofte te buyten gegaen te hebben. Ende dat de beschrevens oock selffs

---

⁷⁰¹ In een tweede afschrift van dit stuk (HA inv. 665, stuk nr. 16) staat: "Quem namque sequuntur eundem sequuntur etiam incommoda L id quod 7a ff. de periculo et commodo rei venditae et(?) cum antem institutionibus de Empt. et venditione."

verstaen dat sij luyden, sittende onder contributie, hun met de saecken raeckende de milite van de eene ofte de andere sijde in't minste niet en vermogen te bemoyen. Soo meynen de beschrevens onder reverentie dat henluyden oock in't minste niet eens en behoort voorgehouden te werden dat sij luyden souden contribueeren tot versterckinge van 't voorscreven fort van St. Anna, sijn onder het gebiedt van de edele hooge mogende heeren Staten Generael. Voornamentlijk oock niet naerdien de beschrevens daerover van weegen den coninck niet alleen swarlijcken souden werden gestraft, maer dat sij luyden daerdoor oock souden werden gedwonnen van gelijcken ten behouwe van de coninck te moeten maecken verscheyde fortificatien, ende voorts mede te moeten contribueeren tot de fortificatien dye binnen de palen van Hulster Ambacht alreede sijn gemaect ende noch gemaect souden mogen werden. Daertoe nochtans de beschrevens in desen

[10]

tot noch toe in't mintste niet en hebben gecontribueert ofte geadsisteert, maer alles gedaen is geweest tot eygen coste van de coninck. Met allen 't welcke de voorscreven gecommiteerdens van de voorscreven heeren beschrevens in desen verhoopen de doleancien van de voorscreven ingelanden ofte ingezetenen van de Polder van Namen tot genougen beantwoort ende gesolveert te hebben."

Met veel omhaal van woorden betoogde de magistraat van het Hulsterambacht dat het verleggen van de dijken in de polder van Namen geheel en al voor rekening van de ingelanden van die polder behoorde te komen. Op het naburige Hulsterambacht rustte in dit opzicht geen enkele verplichting. De opvatting van de ingelanden van de polder van Namen dat dit toch het geval zou zijn werd gekwalificeerd als zeer kwalijk, berustend op een misverstand en zonder het minste fundament. Gewezen werd op de aloude opvatting in het Hulsterambacht (en elders in Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland) dat elke polder zijn eigen lasten diende te dragen, zo goed als elke polder profiteerde van de eigen "vruchten". De magistraat achtte het dreigement van verlating van de polder van Namen ongeloofwaardig, maar mocht dit toch gebeuren dan zou dit het Hulsterambacht niet "incommoderen" of beschadigen. Gewezen werd voorts op de vele voorrechten en vrijheden die de ingelanden van de polder van Namen krachtens het herbedijkingsoctrooi van 1612 genoten. Zij hadden, anders dan de ingezetenen van het Hulsterambacht, profijt van het fort St. Anna. In tijden van nood konden zij met hun gezinnen hun toevlucht zoeken in het fort. Zij hadden dus belang bij de beveiliging van het fort. Voor de ingezetenen van het Hulsterambacht was het fort hiervoor te veraf gelegen. Geattendeerd werd ook op de bestuurlijke positie van het Hulsterambacht als ressorterend onder het gezag van de Spaanse koning. Hoe zouden de ingezetenen van dit ambacht gedwongen kunnen worden om mee te betalen aan het behoud van een fort dat ressorteerde onder de Staten-Generaal? Zouden zij dit toch doen, dan zouden zij in strijd met hun eed jegens de koning handelen en gedwongen kunnen worden om het ambacht te verlaten.

Opmerkelijk is de stelling dat het Hulsterambacht zich niet had bemoeid met de bouw van het fort in de periode 1630-1632 door de Spaanse koning. Ingezetenen van het ambacht hadden er, zo werd gesteld, geen paarden of wagens voor beschikbaar gesteld. Vooral de motivering van de afstandelijke houding is interessant. Het ambacht functioneerde, zo werd betoogd, onder de protectie en sauvegarde van de Staten-Generaal van de Republiek. Medewerking aan de bouw van het fort zou de neutraliteit [sic!] van het ambacht beschadigen.⁷⁰² De ingezetenen van het ambacht meenden dat zij zich beter niet konden bemoeien met "saecken raeckende de militie" van de ene of andere zijde. Medewerking aan de versterking van een Staatse vesting (in casu fort St. Anna) zou er bovendien toe kunnen leiden dat zij ook door de Spaanse koning verplicht zouden kunnen worden om mee te betalen aan Spaanse fortificaties in het Hulsterambacht die tot dan toe volledig voor rekening van de koning waren gekomen.

Het memorandum van de magistraat van het Hulsterambacht getuigt zowel louter inhoudelijk bezien, maar zeker ook door de toonzetting van een uiterst gespannen verhouding tussen dit ambacht en het ambacht van de heerlijkheid van de polder van Namen. Vermoedelijk speelde daarbij oud zeer over de afsplitsing van beide ambachten in 1612 een rol (zie hiervoor verder paragraaf 7.5).

Nadat de gecommiteerden van het Hulsterambacht op 22 mei 1634 in Den Haag waren gehoord door de heren [Jaques?] Le Febvre en [Simon] Scotte [Schotte] en nadat deze over de kwestie vier dagen later de Raad van State hadden geadviseerd, besliste deze Raad op 29 mei 1634 het volgende:⁷⁰³

- Voor het aanpassen van de genoemde dijken wordt door de Generaliteit eenmalig een subsidie verstrekt van fl. 1000.

⁷⁰² In 1634 zijn de polders van Ossensisse en Hontensisse c.s. door de Staten van Zeeland omschreven als "neutrale polders" (SZ, Resolutie van de Staten van Zeeland, 19-9-1634); dit voert terug naar de sauvegarde die de Staten-Generaal aan deze polders op 1-2-1621 verleenden (Cau, Groot-Placaetboek, deel II, p. 1922-1924).

⁷⁰³ RvS, inv. 51, resolutie van 29-5-1634, fol. 485.

- Aan de bekostiging dient te worden bijgedragen door de ingelanden van de polder van Namen fl. 3510 (9 schellingen Vlaams per gemet gerekend over 1300 gemeten), door die van de Kruispolder fl. 2250 (10 schellingen Vlaams per gemet over 1500 gemeten) en door het Hulsterambacht fl. 6600 (11 schellingen Brabants per gemet over 12000 gemeten).⁷⁰⁴
- De commandeur van het fort St. Anna, Broucsault, wordt gemachtigd om bij de eerstvolgende gelegenheid de zes gecommiteerden [van de Generaliteit] ter directie van de contributies in het Hulsterambacht te convoceren en aan te zeggen dat zij zich conform deze resolutie dienen te gedragen.⁷⁰⁵

485.

Hulsterambacht
St. Anna Dijkver-
verleggen.

Report ghesoort vande gheue 33 reyniggingen
Sepotter, op de salve van salt edelguyg der
dijckverleggingen vande spoeder van Namen, te
gheerredere dat tot des subpolder van
Namen vdeghy daer toe gegheuen sal
worden, sonder dat selbe in consequentie
sal worden getrocken ende de somme
van 1000:0:0

Dat de spoeder van Namen daer toe sal
sijn vnde 9 schellingen groen bladins
per gemet compt over 1300 gemet = 3510:0:0

De Kruispolder sal 10 schellingen per
gemet compt over 1500 gemet = 2250:0:0

De Hulsterambacht, of Hof Brabants
per gemet compt over 12000 gemet = 6600:0:0

13360:0:0

Tot minninge vnde inberorddingen van dese
summe sal de Commandeur Broucsault
bij eerste gelyc outpayl desse gecommittēde
ter directie van contributies, over
Hulsterambacht, voochden, ooverghyft
sintende in by Namen van vacht te beclafte
sijn vnde dese resolutie te reguleren.

Resolutie van de Raad van State d.d. 29 mei 1634.

De totale kosten van de dijkverleggingen werden dus begroot op niet minder dan fl. 13.360, waarvan veruit het grootste deel (te weten fl. 8.850) zou moeten worden betaald door de ingelanden van het Hulsterambacht, met inbegrip van die van de Kruispolder. Het mag opmerkelijk worden genoemd dat een bestuursorgaan van de Generaliteit besliste om aan ingelanden van het Hulsterambacht, wonend op het grondgebied van de Spaanse Nederlanden, een plicht op te leggen om mee te betalen aan de versterking van een Staatse vesting in de polder van Namen, een ingreep waarbij die ingelanden bovendien, objectief gezien, geen belang hadden.⁷⁰⁶ De bezwaren die hiertegen waren ingebracht door de gecommiteerden van de magistraat van het Hulsterambacht werden klaarblijkelijk voor de Raad van State te licht bevonden en hoe dan ook getrotseerd.

⁷⁰⁴ Ook toen werden de ingelanden van de Kruispolder en die van het Hulsterambacht apart genoemd.

⁷⁰⁵ De aan de ingelanden van het Hulsterambacht opgelegde verplichting betrof een verhoging van (een opslag op) de Staatse belasting ("contributie") die zij in ruil voor hun recht op bescherming ("sauvegarde") door de Staten-Generaal reeds betaalden.

⁷⁰⁶ Uitgezonderd dan de ingelanden van de Kruispolder die bij een volledige verlaten van de polder van Namen alleen zouden moeten opdraaien voor het onderhoud van hun (dan zeeverende) oostelijke buitendijk (de westelijke dijk van de polder van Namen).

Het is niet duidelijk of de opgelegde extra “contributie” ook daadwerkelijk is betaald.⁷⁰⁷ Zeker is wel dat de voorgenomen aanpassing van de dijken spoedig daarna werd gerealiseerd. Op 19 juni 1634 berichtte de commandeur van St. Anna aan de magistraat van het Hulsterambacht dat het werk reeds volop in uitvoering was. Op verscheidene afbeeldingen van het fort die na 1635 zijn vervaardigd zijn de dijken langs het fort daardoor omschreven als “nieuw”.⁷⁰⁸

Verbod op handel met de vijand in 1636

Voor de ingelanden van de polder ontstond een in zakelijk opzicht lastige situatie toen de Generaliteit op 8 maart 1636 een verbod afkondigde op handel met de vijand. Dit leidde een maand later tot een incident.

De Raad van State keurde op 11 april goed dat 20 wagens, paarden en voerlieden die uit de polder van Namen op weg waren naar Hulst met koren en andere goederen, bestemd voor steden van de vijand, in beslag waren genomen (“terecht [waren] aengehaelt”). De vervoerders verklaarden van het verbod niet op de hoogte te zijn, maar de commandeur van het fort St. Anna liet de Raad van State weten dat hij het verbod “volkomen” bekend had gemaakt. De Raad bepaalde dat de in beslag genomen goederen “rancoennabel” [belastbaar] waren ter taxatie door de Raad.⁷⁰⁹

Vermoedelijk werd handel met de vijand doorgaans oogluikend toegestaan; dit gebeurde ook met een vergelijkbaar verbod dat in 1625 (aangescherpt in 1626) van Spaanse zijde was ingesteld. Formeel werden handelsbetrekkingen met Holland en Zeeland als illegaal beschouwd, maar in de praktijk veranderde er aan de lucratieve uitvoer naar die gewesten vanuit de Zuidelijke Nederlanden weinig.⁷¹⁰ De parochies in het Hulsterambacht verpauperden niet.⁷¹¹

Het fort als borg voor de polder

De aanwezigheid van het fort St. Anna bleek na de rampen van 1653 en 1682 een garantie voor het voortbestaan van de polder van Namen. Indien het fort er niet was geweest zou de polder hoogstwaarschijnlijk na 9 november 1653 niet meer zijn herdijkt. Financiers haakten af. Pas nadat de Generaliteit bereid bleek om zich over een substantieel deel van de grond in de polder te ontfemen (door voor deze grond het jaarlijkse dijkgeschot te betalen) kwamen zij over de brug. De geschiedenis herhaalde zich in 1682. Zonder twijfel zou de polder na de grote ramp van 26 januari van dat jaar zijn verlaten indien het voortbestaan van het fort niet opnieuw in het geding was geweest.

Na de ramp van 3 maart 1715 viel voor de polder het doek toen het militaire belang van voortzetting van het fort aanzienlijk verminderd was en de Generaliteit zich niet nog eens, zij het na enige aarzeling, bereid toonde om grote bedragen in de polder te investeren (zie hoofdstuk 8).

7.4 De bewoning van de polder

In deze paragraaf wordt stilgestaan bij enkele aspecten van de bewoning van de polder van Namen.⁷¹² Het viel buiten het bestek van de onderhavige studie om de gehele bewoningsgeschiedenis in al zijn facetten (demografisch, economisch, sociaal e.d.) onder de loupe te nemen. Dat zou overigens ook erg lastig zijn geweest, want essentiële bronnen over die bewoning gingen verloren. Omdat over de geschiedenis van de polder in de 17de en de eerste twee decennia van de 18de eeuw nauwelijks is gepubliceerd is de kans aangegrepen om daaraan, zij het zeer beknopt, in dit boek aandacht te besteden, vooral gelet op de verwevenheid van het fort en de polder.⁷¹³

De problematische bewoning

Reeds vanaf zijn ontstaan werd de polder met grote regelmaat geteisterd door natuurgeweld (zie paragraaf 7.1). Voor de eigenaren en de bewoners had dit veelal rampzalige economische en sociale gevolgen. Soms was de polder door overstromingen enkele jaren onbewoonbaar, zoals, wat de 17de eeuw betreft, in de jaren 1633-1635, 1653-1654 en 1683-1684. Na een herbedijking duurde het meestal enkele jaren voordat er

---

⁷⁰⁷ De onduidelijkheid over de contributie-inning in het Hulsterambacht is ook door Kok (p. 73) geconstateerd.

⁷⁰⁸ Zie bijvoorbeeld de in paragraaf 2.3 vermelde afbeelding van het fort St. Anna door Quirijn van Lobbrecht uit ca. 1638 waarop vermeld worden: “den nieuwen dijk die recht geleyt is” (aan de zuidzijde) en “den nieuwen gerechten dijk aen de noordszijde”.

⁷⁰⁹ RvS, inv. 53, 11-4-1636, fol. 433-434.

⁷¹⁰ Groenveld, 2003, p. 37.

⁷¹¹ Kok, p. 77.

⁷¹² Kwetsies die verband hielden met het ambacht van de polder worden belicht in paragraaf 7.5 en het kerkelijk leven wordt behandeld in paragraaf 7.6.

⁷¹³ Aan uiteenlopende aspecten van het functioneren van de polder is aandacht besteed in de Verbalen van de Raad van State betreffende het fort St. Anna (zie bijlage 4).

vanwege een flinke dosis zout in de kleigrond weer geogst kon worden. Na de ramp van 9 november 1653 duurde het tot 1 oktober 1656 voordat land weer kon worden verpacht.⁷¹⁴ Tot overmaat van ramp bleek het vervolgens in 1659 niet mogelijk om vanwege extreme droogte het land goed in te zaaien.⁷¹⁵ Na de ramp van 26 januari 1682 werd de polder pas weer bewoonbaar vanaf begin 1685. Verzekeren tegen natuurschade was niet mogelijk en rampenfondsden bestonden nog niet. Eigenaren van land zagen het rendement op hun investering verdampen. Pachtters waren niet meer in staat om aan hun pachtverplichting te voldoen. Knechten konden niet meer betaald worden en waren veelal gedwongen om met hun gezinnen elders op zoek te gaan naar werk. Enkeligen werden militair op het fort. Winkeliers in het dorp gingen failliet. In 1715 maakte natuurgeweld een einde aan de mogelijkheid om de polder te bewonen.⁷¹⁶ Natuur was veruit de grootste en de meest effectieve tegenstander van de polder. Militaire bedreigingen zonken daarbij in het niet.

Achtereenvolgende landsheren toonden begrip voor het calamiteuze karakter van de polder en waren bereid de ingelanden belastingfaciliteiten te verlenen, met name wanneer de totale ondergang van de polder dreigde.⁷¹⁷ Dat gebeurde bijvoorbeeld op 21 april 1500 door de landsheer Filips I van Castilië (Filips de Schone).⁷¹⁸ In de 17de eeuw werd vrijdom van belastingen voor het eerst verleend door de aartshertogen Albertus en Isabella krachtens het herbedijkingsoctrooi van 19 december 1612 (en wel voor een periode van 24 jaren; zie paragraaf 7.2), hetgeen waarschijnlijk in 1637 (toen die termijn afliep) door de Spaanse koning werd verlengd.⁷¹⁹ Na de ramp van 1653 werd in 1654 door de Staten-Generaal vrijdom verleend voor een periode van 14 jaren en de verplichting om 25 stuivers per jaar per gemet aan de landsheer (toen de Staten-Generaal) te betalen kwam (eeuwigdurend) te vervallen.⁷²⁰ Op 22 december 1670 werd de belastingvrijdom verleend voor 12 jaren.⁷²¹ Daarna werd verlenging geëitmeerd door de naweeën van de ramp van 26 januari 1682. De ingelanden verzochten de Staten-Generaal om vrijdom van lasten voor een periode van 40 jaren, waarmee de Raad van State zich kon verenigen.⁷²² De Staten-Generaal wilden (op 21 augustus 1682) aanvankelijk niet verder gaan dan een vrijdom voor de tijd van 15 jaren, maar op 17 januari 1684 werd die vrijdom met 20 jaren uitgebreid.⁷²³

In economisch opzicht werd de polder niet alleen getroffen door dijkdoorbraken, maar ook door misoogsten die het gevolg waren van andersoortige natuurkrachten zoals extreme droogte en dito regenval.

Niet alleen door natuurgeweld, maar ook door oorlog en oorlogsdreiging was het leven in de polder “Unheimisch”. Een rustig, veilig bestaan was bepaald niet verzekerd. Voor rooms-katholieken was het beleven van en het uiting geven aan hun geloof problematisch na overgang van de polder van de graaf van Vlaanderen naar de Staten-Generaal (zie paragraaf 7.6). Na de Vrede van Münster geraakte de polder in politiek opzicht in rustiger vaarwater. De beide oorlogen van de Republiek met Frankrijk in de tweede helft van de 17de eeuw raakten het polderleven niet of nauwelijks. Pas aan het begin van de 18de eeuw, tijdens de eerste jaren van de Spaanse Successieoorlog, werd het in militair opzicht weer even spannend.

De ingelanden

Zoals in paragraaf 7.2 is beschreven had de polder van Namen in 1614, een jaar na de herbedijking, 22 eigenaren, merendeels vermogende regenten uit Holland en Zeeland. Omdat het polderarchief verloren is gegaan is het niet mogelijk om de ontwikkeling van het eigendom tot aan de ondergang van de polder systematisch te analyseren. Zeker is dat er in de periode 1614-1718 vele mutaties in het grondbezit optraden. Dit gebeurde vooral na de rampen van 9 november 1653 en 26 januari 1682.

---

⁷¹⁴ RvS, inv. 75, 22-12-1655, fol. 387 v.

⁷¹⁵ Idem, inv. 80, 15-5-1659, fol. 288 v.

⁷¹⁶ Uitgezonderd wellicht enkele hoger gelegen delen en delen van dijken waarop dijkwoningen waren gebouwd.

⁷¹⁷ Belastingvrijdom was primair een faciliteit voor de eigenaren van grond en indirect voor de bewoners van de polder die geen ingelande waren. Laatstgenoemden profiteerden direct van belastingvrijdom indien deze betrekking had op consumptiegoederen (zoals brood, vis en vlees). Het verlenen van belastingvrijdom had voor de landsheer ook het karakter van een investering. Zo kon eraan worden bijgedragen dat de polder bleef bestaan waardoor op termijn weer belastingen konden worden opgelegd.

⁷¹⁸ RvS, inv. 2145 I (hierin een kopie van het betreffende octrooi).

⁷¹⁹ Waarover overigens een geschil ontstond tussen de ingelanden van de polder en de magistraat van het Hulsterambacht (HA, inv. 668, stuk van 15-10-1641).

⁷²⁰ Cau, Groot Placaetboek, deel II, p. 2016-2017.

⁷²¹ SG, 1.01.02, inv. 201, resolutie van 22-12-1670.

⁷²² HA, inv. 664, stuk nr. 16 (ongedateerd); RvS, inv. 103, resolutie van 15-6-1682.

⁷²³ SG, 1.01.02, inv. 248, 25-8-1684; RvS, inv. 105, 17-1-1684.

Na de eerstgenoemde ramp werd nagegaan wie van de ingelanden bereid was om aan de herbedijking van de polder mee te werken. De geraadpleegde eigenaren en hun standpunt over herdijking zijn op een waarschijnlijk in 1654 vervaardigde kaart van de polder als volgt vermeld: ⁷²⁴

A. In het westelijk deel van de polder

Naam	Woonplaats	Omvang ⁷²⁵	Standpunt herdijken
Smijtere, de heer N.N. [de] ⁷²⁶	niet genoteerd	niet genoteerd	genegen tot dijken
Goes, de heren N.N. van der ⁷²⁷	Den Briel	92	niet gecompareerd, maar daaruit kon volgens hen niet worden afgeleid dat zij voornemens waren hun landen te verkopen
Santen, N.N. van, Gevers, N.N. en Gelre, N.N. van ⁷²⁸	Dordrecht, idem en Hulst	50	compareerden
Doubleth, N.N. ⁷²⁹	Den Haag	43	niet gecompareerd
Tenaeff, Frederick	Middelburg	37	grond is geabandonneerd ⁷³⁰
Burght, juffr. van der ⁷³¹	Sint Jansteen	38	niet genoteerd
Doubleth, N.N. ⁷³²	Den Haag	37	niet gecompareerd

B. In het oostelijk deel van de polder

Naam	Woonplaats	Omvang	Standpunt herdijken
Hofwegen, de heer van ⁷³³	Bergen op Zoom	niet genoteerd ⁷³⁴	compareerde
Bra, N.N. de ⁷³⁵	Amsterdam	23	niet gecompareerd
Vergoes, N.N. en Wielant, N.N. ⁷³⁶	Dordrecht en Ossendrecht	73	idem
Wercken, N.N. [Abraham] van der en Snel, N.N. ⁷³⁷	Rotterdam en Breda	72	idem
Wielant, N.N. ⁷³⁸	Hulst	86	grond is verlaten
Brandwijk, Ocker	Dordrecht	72	niet gecompareerd
Blocklandt, N.N. ⁷³⁹	Dordrecht	87	wil niet herdijken, ook niet gecompareerd

⁷²⁴ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 3007. De kwaliteit van de kaart en de daarop voorkomende tekst is zodanig dat een afdruk daarvan in deze boekuitgave minder zinvol is. De kaart is als bijlage 12 digitaal te raadplegen. Door vergroting is de kaart wel goed leesbaar. Indien de eigenaren bereid bleken om aan de herdijking mee te werken is meestal genoteerd dat zij “compareerden”.

⁷²⁵ Omvang van het grondbezit in gemeten.

⁷²⁶ Mogelijk is bedoeld: Francois de Smijtere dan wel zijn weduwe Cornelia Wielant (zie bijlage 5).

⁷²⁷ Vermoedelijk werden bedoeld: Andries van der Goes (1581-1663) dan wel zijn gelijknamige zoon (1620-1669) en voorts Aernoult Andrieszn. van der Goes (1582-1674).

⁷²⁸ N.N. Gevers verwijst waarschijnlijk naar een familie Gevaerts; in 1665 behoorden Cornelia Gevaerts en de wezen van Jan Gevaerts tot de ingelanden in de polder. N.N. van Gelre is ongetwijfeld mr. Johan van Gelre.

⁷²⁹ Bedoeld werd: Philips Doubleth (jr.).

⁷³⁰ Het land was verlaten.

⁷³¹ Bedoeld zal zijn: de weduwe van mr. Frans van der Burgh.

⁷³² Philips Doubleth (jr.).

⁷³³ Charles de Manmaecker, heer van Hofwegen.

⁷³⁴ De omvang bedroeg vermoedelijk ca. 86 gemeten (zie bijlage 12).

⁷³⁵ Hij is identiek met Abraham de Bra, koopman te Amsterdam.

⁷³⁶ Wielant is waarschijnlijk identiek met Cornelis Wielant.

⁷³⁷ Abraham van der Wercken was zeepzieder te Rotterdam (GA Rotterdam, oud-not. arch. Rotterdam, inv. 264, akte nr. 438, fol. 617, 1-6-1646). Hij kocht de grond in de polder van Namen die eigendom was geweest van Ocker Brandwijk (zie: Willem Aerts Brandwijk ad f). Snel zou identiek kunnen zijn met Willem Snel, destijds lid van de magistratuur van Breda, o.m. als burgemeester.

⁷³⁸ Mogelijk is bedoeld op Cornelia Wielant, weduwe van Francois de Smijtere.

⁷³⁹ Gedoeld zal zijn op (een van) de erfgenamen van Pieter Adriaenszn. Brandwijk van Blokland, die deze kavel bezat in 1614.

De meeste eigenaren maakten kenbaar niet genegen te zijn om aan de herbedijking mee te werken. In het oostelijk deel van de polder bleek er geen enkele voorstander van te vinden.⁷⁴⁰ Tot de nieuwe eigenaren van dit deel behoorde in 1655 vooral de Generaliteit. Uit het overzicht kan worden afgeleid dat zich tussen 1614 en 1653 belangrijke mutaties in het eigendom van kavels in de polder hebben voorgedaan. Dit was vervolgens ook tussen 1653 en 1655 het geval.⁷⁴¹

Op 12 april 1665 behoorden Philips Doubleth (jr.), Johan en Pieter van Gelre, de heren Van der Goes (toen genoteerd als wonend te Delft), de heer Van Hofwegen (Charles de Manmaecker) en Cornelia Wielant (weduwe van Francois de Smijtere) nog steeds tot de ingelanden van de polder (zie voor hen bijlage 5). Zij lieten de polder als investeerders niet in de steek.

In opdracht van de Raad van State d.d. 23 februari 1665 (als uitvloeisel van een besluit van de Staten-Generaal d.d. 19 februari 1665) werd op 12 april 1665 door Johan Lentinck in zijn hoedanigheid van penningmeester van de polder van Namen een kohier samengesteld met de namen van alle ingelanden van de polder met vermelding van de omvang van hun grondbezit.⁷⁴² Dit gebeurde ten behoeve van de inning van een vermogensbelasting die capitale schatting of verponding werd genoemd, waarvan de aanslag werd vastgesteld op 23 april 1665.

Het grondbezit wordt in onderstaande compilatie vermeld in gemeten en roeden. Anders dan op het originele kohier zijn de namen alfabetisch geordend en genummerd.

Ingelanden van de polder van Namen, april 1665

Nr.	Naam	Grondbezit
1	Arents, Jan, wonend in Ketenisse op koningsbodem	36:244
2	Betinck, Cornelis, rijsschipper, wonend in Roosendaal	27:210
3	Brantwijck, Adriaen, wonend in deze polder	11:252
4	Brantwijck, Cornelis, wonend in Hulst	64:264,5
5	Bruhese, de heer van [Jacob Campe van], kapitein en commandeur te Biervliet	29:290
6	Claijssen, Merten, wonend in het Hulsterambacht [Nieuwe Grouwe]	15:82
7	Cramer, Nicolaes, wonend in deze polder	61:221
8	Dimmer, [Willem] de heer advocaat, wonend in Bergen op Zoom	4:181
9	Doubleth, [Philips], heer van St. Annaland, wonend in Den Haag	95:92
10	Famars, de vrouwe van, wonend te Bergen op Zoom [bedoeld werd: Jeanne Maria de Chantraines dict Broucqsaalt, echtgenote van jonkheer Willem de Levin, heer van Famars]	25:140
11	Geertse [Stoop], Geert, wonend in de jurisdictie van deze polder, maar met het meeste land onder de Nieuwe Grouwe in het Hulsterambacht	18:84
12	Gelre, mr. Johan van, griffier van het Hulsterambacht, wonend in Hulst	50:289,5
13	Gelre, mr. Pieter van, wonend in Den Haag	19:201
14	Generaliteit, de	235:92,5
15	Gevaerts, de wezen van Jan Gevaerts en Cornelia Gevaerts, elk voor de helft	27:256
16	Goes, de heren van der, wonend in Delft	92:147
17	Gout, Dijdelof, wonend in deze polder	7:290
18	Hofwegen, heer van [Charles de Manmaecker],	85:249

⁷⁴⁰ Om financiers over de streep te trekken drong de Raad van State er bij de Staten-Generaal op 30-4-1654 op aan om aan de herbedijkers belastingfaciliteiten te verlenen “want dat anders het fort niet wel te houden sal zijn, daeraen nogtans voor den dienst van ’t land grotelijcx gelegen is” (RvS, inv. 73, fol. 390).

⁷⁴¹ Andere nieuwe eigenaren van grond in de polder van Namen na de herdijking die in 1655 werd voltooid waren in 1656: Jan Arents, Cornelis Betinck, Merten Claijssen, Nicolaes Craemer, de weduwe van Evert Janssen, Sigismund Limmer (Lemmer), Dierick Nuijts, Lucas Olivier, Jacques (van) Oysel, Elisabet Perduijn (weduwe van Cornelis van Alphen), Johan Strijpen en Hendrik van Zoelen (Rijksarch. Kortrijk, arch. O.L. Vrouwekapittel van Kortrijk, inv. 61; kopiekaart van de polder van Namen d.d. 23-7-1656).

⁷⁴² HA, inv. 1034.

	commandeur te Bergen op Zoom	
19	Innevelde, Denijs, wonend in Ketenisse op koningsbodem	30:293
20	Limmer [Lemmer], de heer, zijn weduwe, te Hulst	45:171
21	Olivier, Lucas, zijn weduwe, wonend in deze polder	19:41,5
22	Perduijn, Elisabet, weduwe van licentmeester [Cornelis] Van Alphen	62:195,5
23	Strijpen, Johan, wonend te Antwerpen	60:142
24	Vermeersen, Gillis [vermoedelijk werd zijn weduwe (N. N.) bedoeld, wonend in deze polder]	1:17
25	Vrijberghe, Johan van, wonend in Tholen	31:92,5 ⁷⁴³
26	Wielant, Cornelia, weduwe van Francois de Smijtere	90:190
27	Zoelen, Hendrick van, wonend in het fort St. Anna	19:46

Buiten dit overzicht blijven de drie gemeten land (900 roeden) in de polder van Namen die eigendom waren van de ambachtsheerlijkheid van Namen en die na de herbedijking van de polder in 1614 in cijns waren uitgegeven. Daarvan waren 600 roeden bestemd voor de huizen en erven in het dorp Namen.

De veruit grootste eigenaren (veelal omschreven als de hoofdingelanden en soms als de hoofdgecommiteerden) van de polder van Namen waren in april 1665:

- De Generaliteit met ruim 235 gemeten die werden verworven door verlating van percelen in het oostelijk deel van de polder na de inundatie van 9 november 1653.
- Philips Doubleth met ruim 95 gemeten.
- De heren Van der Goes met bijna 93 gemeten.
- Cornelia Wielant, weduwe van Francois de Smijtere, met bijna 91 gemeten.
- Charles de Manmaecker, heer van Hofwegen, met vrijwel 86 gemeten.

Van de 27 ingelanden (waarbij de heren Van der Goes als een eenheid zijn gerekend) zijn er acht die familiaal kunnen worden herleid tot de eerste eigenaren van de polder na de herbedijking in 1613, te weten de nummers 3, 4, 9, 12, 13, 15, 16 en 26. Voor een toelichting daarop en voor verdere bijzonderheden over de genoemde ingelanden voor verwezen naar bijlage 5. De polder had op 12 april 1665 een (schotbare) grootte van 1273 gemeten en 274 roeden.

Na de ramp van 26 januari 1682 kwam er opnieuw verandering in de eigendomsverhoudingen binnen de polder. De Generaliteit werd de veruit grootste gelande (zie hiervoor paragraaf 7.7).

De landbouw in de polder

Systematische gegevens over de landbouw in de polder gingen verloren. Uit verspreide gegevens kan worden afgeleid dat de kleigrond van de polder potentieel bijzonder vruchtbaar was, “sijnde soo een goeden ende vetten gront”.⁷⁴⁴ In 1634 werd in een document van het Hulsterambacht opgemerkt dat de grond in de polder van Namen “goed en vruchtbaar” was “gelijck sulcx oock waer is dat ettelijcke bruijckers van landen in den selven polder gelegen van yder gemeth wel hebben gedorsen sestien ofte seventien sacken saets van yder gemeth”.⁷⁴⁵ Met enige regelmaat werd de vruchtbaarheid fors aangetast door inundaties, waardoor het rendement gedurende enkele jaren, ook nog na herbedijking, fors werd verlaagd. Na de ingebruikname van de herdijkte grond in 1685 bijvoorbeeld vielen de opbrengsten voor de pachters van Generaliteitsland vanwege het zout in de bodem nog geruime tijd zodanig tegen dat zij nog tot 1691 verzochten om vermindering of kwijtschelding van pacht, waartoe de Raad van State maar mondjesmaat bereid was.⁷⁴⁶

In de polder werden diverse soorten graan verbouwd (tarwe, gerst, rogge en haver) en voorts vlas en meekrap.⁷⁴⁷ Het laatstgenoemde gewas (“rubia tinctorum”) werd geteeld met het oog op de productie van de rode kleurstof alizarine die werd gebruikt voor het kleuren van textiel en van leer. De kleurstof werd ook

⁷⁴³ Daartoe behoorde 18 gemeten en 84 roeden land dat Van Vrijberghe samen bezat met Geert Geertse Stoop (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 79, 9-7-1665).

⁷⁴⁴ HA, inv. 664, een ongedateerd stuk (ca. 1675?) over de afbakening van de rechtsgebieden van het Hulsterambacht en het ambacht van de polder van Namen, geschreven in opdracht van c.q. namens de magistraat van het Hulsterambacht.

⁷⁴⁵ HA, inv. 664, stuk nr. 17, fol. 4.

⁷⁴⁶ Verbaal verpachting tienden polder van Namen juli 1689, fol. 55 v-57; verbaal St. Anna voorjaar 1691, fol. 128 v.

⁷⁴⁷ Over andere gewassen is nauwelijks iets gedocumenteerd. Aannemelijk is dat daartoe in elk geval behoorden: koolzaad, klaver, erwten, aardappelen, bonen, uien en wortels (vergelijk de landbouw in West-Zeeuws-Vlaanderen; Van Cruyningen, p. 131). Waarschijnlijk speelde de veeteelt in de polder van Namen een bescheiden rol.

gebruikt om als pigment olieverf en lijmvorf mee te kleuren. De meekrap werd voorts geteeld vanwege de veronderstelde medicinale werking van de wortel. De bewerking was bijzonder arbeidsintensief. De wortels van de meekrapplant werden verwerkt in een meestoof. Zo'n stoof bestond uit drie gedeelten: een schuur waarin de geogoste wortels werden gestort, een droogtoeren waarin een oven aanwezig was die voor een snelle droging zorgde en waarin de wortels werden gezuiverd, en een stamphuis waarin de wortels werden verpulverd met behulp van grote stampers die met paardenkracht werden aangedreven. De meestoof van de polder van Namen was in het dorp gelegen nabij het haventje van waaruit de balen met de "mede" werden getransporteerd. In april 1665 was de stoof eigendom van Johan van Gelre, Johan Lentinck, Jacob de Vriese en Dijdtloff Goudt, elk voor een kwart. Zij kochten de stoof (op een niet bekend moment) voor fl. 1560. Op de stoof rustte in 1665 een obligatieschuld van fl. 3300 jegens Hendrick van Zoelen, winkelier in het fort St. Anna (zie bijlage 5).⁷⁴⁸

In economisch opzicht was vooral de meekrapteelt rendabel. De grote vraag naar kleurstof en het beperkte aanbod stonden doorgaans garant voor een goede prijs.⁷⁴⁹ In een resolutie van de Staten-Generaal uit 1621 wordt over deze teelt in het Hulsterambacht opgemerkt dat deze "den principaelsten middele is omme slandts costen ende dese contributie [een aan de ingelanden opgelegde Staatse belasting] maendelycx op te brengen".⁷⁵⁰

Het aantal boerderijen ("hoeven") in de polder was beperkt. In 1638 werden er zeven vermeld.⁷⁵¹ Uit latere afbeeldingen van de polder en uit het verpondingskohier uit het jaar 1665 kan voorzichtig worden afgeleid dat dit aantal omstreeks 1685 was opgelopen tot twaalf of dertien. De oudste en grootste waren gelegen aan de noordzijde van de polder, tegen de dijk langs de Speelmanspolder.

De meeste boerderijen werden verpacht. Sommige boeren pachtten land van meer dan één eigenaar. Gegevens over de pachters en hun pachtprizen gingen goeddeels verloren. Bewaard bleven enkele verspreide gegevens over de pachters van land dat vanaf 1655 eigendom was van de Generaliteit. Dat waren er in 1660 vijf: Jan Tijssen, Marten de Jaeger, Willem Coole, Pieter Servaes en Jan Opsomer. In dat jaar verzochten zij de Raad van State om kwijtschelding van pacht vanwege "het slechte en zeer sobere gewas".⁷⁵² In 1689 zijn als pachters vermeld: de weduwe van Cornelis Bogaert, Dingeman de Wael, Marijnis de Smit, de weduwe van Cornelis Mahuij en Philips Gortebeecke.⁷⁵³

Ingaande op 1 oktober 1656 en eindigend met de oogst in 1659 werden de vijf percelen in de polder waaruit het Generaliteitsland bestond voor een periode van drie jaren verpacht. Per gemet was de pachtprijs respectievelijk fl. 10 en 9 stuivers, fl. 9 en 10 stuivers, fl. 8, fl. 8 en 5 stuivers en fl. 7.⁷⁵⁴

In 1665 varieerden de pachtprizen in de gehele polder van fl. 10 tot fl. 14 per gemet.⁷⁵⁵ Op het verpondingskohier van april 1665 zijn de namen van twaalf pachters van landbouwgrond vermeld.⁷⁵⁶ De landen die na de ramp van 1682 eigendom werden van de Generaliteit werden in 1684 en ingaande 1 oktober 1685 verpacht voor fl. 11 tot fl. 15 per gemet (zie verder paragraaf 7.7).⁷⁵⁷ Vermoedelijk bleef dit zo tot de ondergang van de polder.

---

⁷⁴⁸ GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 76, 15-5-1664; HA, inv. 1034, april 1665.

⁷⁴⁹ Priester, p. 323.

⁷⁵⁰ Kok, p. 75.

⁷⁵¹ In het trouwboek van de fortkerk van St. Anna betreffende de periode 1633-1647 is bij een ondertrouw op 1-8-1638 aangetekend dat de bruid woonde op één van de zeven hoeven in de polder van Namen.

⁷⁵² Verbaal St. Anna najaar 1660, fol. 17.

⁷⁵³ Verbaal verpachting tienden polder van Namen juli 1689, inv. 1847, fol. 58.

⁷⁵⁴ RvS, inv. 76, 28-2-1656, fol. 120 en 120 v.

⁷⁵⁵ HA, inv. 1034.

⁷⁵⁶ Idem.

⁷⁵⁷ RvS, inv. 1856, stuk nr. 2, verbaal van de verpachting ingaande 1-10-1685; voorts verbaal (eindverslag) d.d. 29-11-1684, fol. 9 en 9 v; verbaal St. Anna voorjaar 1685, fol. 159 v.

De kavels van de Generaliteit

In juli 1688 zijn details beschreven van de vele kavels in de polder van Namen die eigendom waren van de Generaliteit. De ligging daarvan was, met vermelding van het aantal gemeten en roeden, als volgt:⁷⁵⁸

n. 45

*Landen Competeren.
den Staet,*

*Perstelyck de Landen gelegen
inden Polder van Namen,
beginnende vanden Middeldyck
oostwaert,*

n ^o 7.	14	℔	—
n ^o 8.	30	℔	162 B.
n ^o 9.	30	℔	19.
n ^o 10.	45	℔	140.
n ^o 11.	28	℔	59.
n ^o 13.	3	℔	74.
n ^o 14.	12	℔	94.
n ^o 15.	20	℔	261.
n ^o 16.	12	℔	140.
n ^o 17.	12	℔	18.
n ^o 18.	9	℔	259.
n ^o 19.	25	℔	115.
n ^o 20.	16	℔	226.
n ^o 21.	4	℔	233.
n ^o 22.	4	℔	181.
n ^o 23.	5	℔	147.

*Landen inden voorn. Polder
jnden 2^{en} wyck lettra. B.*

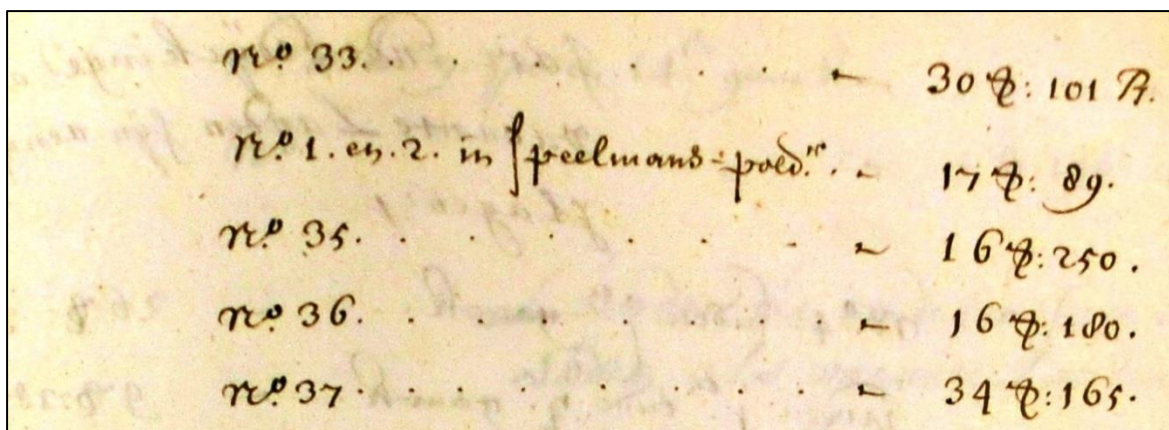
n ^o 3.	70	℔	50.
n ^o 6.	6	℔	83.
n ^o 7.	4	℔	15.

⁷⁵⁸ RvS, inv. 1846, Bijlage bij het verbaal betreffende de verpachting van de tienden in de polder van Namen in juli 1688. De kavelnummers op dit overzicht corresponderen met de kavelnummers op de kaart die is afgebeeld als bijlage 38.

n° 8. . . . . 13 ₤: 80½ ₤.

Op den 3^{en} wyck Lettera C.

n ^o 8.	7 ₤: 129.
n ^o 9.	8 ₤: 209.
n ^o 10.	14 ₤: 57.
n ^o 11.	8 ₤: 107.
n ^o 13.	23 ₤: 184.
n ^o 14.	19 ₤: 27.
n ^o 15.	12 ₤: 193.
n ^o 22.	23 ₤: 117.
n ^o 23.	11 ₤: 108.
n ^o 26.	10 ₤: 50.
n ^o 27.	2 ₤: 284.
n ^o 28.	57 ₤: 107.
n ^o 11. in speelmand-spel ⁿ .	40 ₤: 262.
n ^o 29. en 30.	32 ₤: 220.
n ^o 10. in speelmand-spel ⁿ .	28 ₤: 275.
n ^o 31.	39 ₤: 59.
n ^o 5. in speelmand-spel ⁿ .	16 ₤: 11.
n ^o 6. 7. 8. en 9.	16 ₤: 104.
n ^o 32.	32 ₤: 225.
n ^o 3. in speelmand-spel ⁿ .	8 ₤: 260.
n ^o 4.	9 ₤: 27.

Deze percelen werden in het najaar van 1698 met ingang van 1 oktober 1699 verpacht voor fl. 7.922 en 10 stuivers per jaar gedurende zeven jaren. Deze opbrengst was fl. 990 en 4 stuivers hoger dan bij de voorafgaande verpachting.⁷⁵⁹ De verpachting in de periode 1685 tot en met 1691 leverde per jaar ca. fl. 6630 op.⁷⁶⁰

Vanaf 1685 was de Generaliteit tiendheffer in de polder van Namen in plaats van het kapittel van Kortrijk (zie hiervoor paragraaf 7.6). De tienden werden jaarlijks verpacht en dus niet op basis van admodiatie. Van de periode 1688-1706 zijn gegevens bewaard gebleven over de pachtopbrengst. Deze was toen als volgt:⁷⁶¹

Verpachting tienden van de Generaliteit in de polder van Namen, 1688-1706

Jaar	Opbrengst (fl.)
1688	606
1689	474
1690	1151,30
1691	1015,85
1692	1066,50
1693	772,50
1694	1375,50
1695	1170,50
1696	1497
1697	1499
1698	1355,15
1701	1374
1702	1386
1703	900
1704	600
1705	738
1706	1110

De beperkte opbrengsten in de jaren 1688-1689 zijn een indicatie van de naweeën van de herbedijking van de polder die in 1684 werd voltooid. Daarna kwam de landbouw langzaam op gang. In 1688 vond bovendien nabij een deel van het Generaliteitsland een dijkverhoging plaats waarvoor grond werd onttrokken dan wel tijdelijk onbruikbaar werd.⁷⁶² Vanaf 1690 werd het land in de polder klaarblijkelijk weer vruchtbaar bewerkt. De terugval in 1693 was een incident, opnieuw veroorzaakt door dijkverhoging en -verzwaring.⁷⁶³ De gedeputeerde die met de verpachting van de tienden was belast verklaarde de terugval sinds 1703 uit een samenzwering van de boeren in de polder. Zij trachtten volgens hem met succes te verhinderen dat tijdens de publieke verpachting hoger werd geboden dan het ingezette startbedrag. De oplossing zou volgens hem zijn

⁷⁵⁹ Verbaal St. Anna najaar 1698, fol. 80 v.

⁷⁶⁰ RvS, inv. 1856.

⁷⁶¹ Zie voor de bronnen bijlage 4.

⁷⁶² Verbaal verpachting tienden polder van Namen juli 1693, inv. 1847, fol. 82-83.

⁷⁶³ Idem, fol. 81.

om “vreemde” pachters te mobiliseren met als doel om de pachtprijs op te voeren of anders af te zien van verpachting en de tienden door een ontvanger rechtstreeks te laten inzamelen, dorsen en verkopen.⁷⁶⁴ De Raad van State volgde deze suggesties niet. In 1704 zakte de opbrengst verder terug en pas in 1706 kwam de opbrengst weer in de buurt van het niveau van vóór 1703. Het valt niet uit te sluiten dat de daling in de jaren 1703-1705 deels kan worden toegeschreven aan de Spaanse Successieoorlog. Mogelijk werden er in de polder Staatse troepen ingekwartierd en stonden de prijzen van landbouwproducten door de oorlog onder druk en was de afzet ervan lastig of extra kostbaar.

Het dijkgeschot

De polderlasten werden jaarlijks omgeslagen over de ingelanden. Zij betaalden een zogeheten dijkgeschot of kortweg geschot. Ook de administratie daarvan ging verloren, maar uit verspreide andere bronnen kan de hoogte van het geschot in de periode 1614-1715 voor sommige jaren of tijdvakken als volgt gereconstrueerd worden:

Dijkgeschot in de polder van Namen

Jaar of periode	Dijkgeschot in guldens
1613-1638	9 tot 12 ⁷⁶⁵
1646	9 ⁷⁶⁶
1653	9 ⁷⁶⁷
1655	12 ⁷⁶⁸
1658	15 ⁷⁶⁹
1659	6 ⁷⁷⁰
1675	8 ⁷⁷¹
1684	6 ⁷⁷²
1689	7,50 ⁷⁷³
1690	10,35 ⁷⁷⁴
1692, 1695, 1699	8 ⁷⁷⁵

Waarschijnlijk bedroeg het geschot ook na 1699 tot de ondergang van de polder om en nabij fl. 8 per gemet.⁷⁷⁶

In de gehele periode 1613-1718 (met onzekerheid voor het tijdvak 1660-1683, behalve voor het jaar 1675) varieerde het geschot tussen fl. 6 en fl. 15.⁷⁷⁷ In 1655 en 1684-1685 zou het geschot vele malen hoger zijn geweest indien de Generaliteit niet bereid was gebleken om zich over geabandoneerde percelen te ontfemen, met inbegrip van de bereidheid om achterstallig geschot te betalen. In 1684 werd becijferd dat het geschot in 1685 wel fl. 78 of fl. 79 per gemet zou hebben bedragen indien de kosten die met de herbedijking in de jaren 1683-1684 gemoeid waren, te weten fl. 111.269, volledig door de eigenaren (zonder subsidie), gerekend over 1400 gemeten, gedragen zouden moeten worden.⁷⁷⁸

⁷⁶⁴ Verbaal verpachting tienden polder van Namen juni 1704, inv. 1849, fol. 2 v-3.

⁷⁶⁵ Cau, Groot Placaet-Boeck, deel II, p. 1948-1949 (Octrooi bedijking De Grou, 1-3-1638).

⁷⁶⁶ ZA, RAZVL, inv. 44.1, 17-4-1646.

⁷⁶⁷ RvS, inv. 75, 30-4-1655, fol. 216.

⁷⁶⁸ Idem, 30-7-1655, fol. 65.

⁷⁶⁹ Idem, inv. 79, 24-7-1658.

⁷⁷⁰ Idem, inv. 80, 5-8-1659, fol. 70 v.

⁷⁷¹ Idem, inv. 2181 II.

⁷⁷² Idem, inv. 1856, Verbaal 29-11-1684, fol. 14 v en 15.

⁷⁷³ Verbaal St. Anna voorjaar 1689, inv. 1586, fol. 161 v.

⁷⁷⁴ Idem voorjaar 1690, inv. 1586, fol. 126 v-127.

⁷⁷⁵ Idem voorjaar 1692, inv. 1588, fol. 40 v; idem voorjaar 1696, inv. 1590, fol. 30 v; idem voorjaar 1700, inv. 1594, fol. 78.

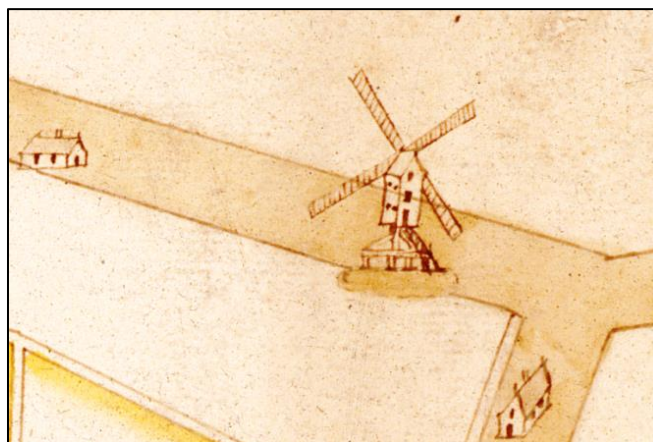
⁷⁷⁶ Een aanwijzing hiervoor is de polderrekening over het boekjaar 1712. De ontvangsten bedroegen toen (ongespecificeerd) fl. 10.501,20 (Verbaal St. Anna, voorjaar 1713, fol. 38). Het geschot was veruit de belangrijkste inkomstenbron. Uitgaande van ca. 1275 gemeten schotbare grond zal het geschot dus ca. fl. 8 hebben bedragen.

⁷⁷⁷ Het geschot in de polder van Namen was doorgaans relatief hoog in vergelijking met andere polders in het Hulsterambacht zoals de Nijspolder (Waterschap Scheldestromen, kantoor Terneuzen, arch. Nijs- en Hooglandpolder, inv. 7 en 8).

⁷⁷⁸ RvS, inv. 1856, Verbaal d.d. 29-11-1684, fol. 5.

De molen in de polder

Op de zuidoostzijde van het poldertje Duvershoeck (Duyvershoeck, Divershoeck), dichtbij de grens met de Kruispolder en de (latere) Melopolder en een uur gaans van het fort St. Anna, stond een windmolen.⁷⁷⁹ Daar werd het graan van de polder van Namen en de omliggende polders gemalen. Omstreeks 1685 is die molen als volgt afgebeeld:

De molen van de polder van Namen, ca. 1685.⁷⁸⁰

De ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen bezat krachtens het bedijkingsoctrooi van 1612 het molenrecht hetgeen betekende dat de molenaar aan de ambachtsheren (later: de ambachtsheer) cijns verschuldigd was. Daaraan kwam in 1682 een einde (zie paragraaf 7.5). Het is onbekend of de Generaliteit na de toeëigening van de ambachtsheerlijke rechten in de polder ook het recht om deze cijns te innen overnam en hiervan ook daadwerkelijk gebruik maakte.

Het polderbestuur

De polder werd bestuurd door een college bestaande uit een dijkgraaf en drie gezworenen (heemraden). Vanaf de herbedijking in 1623 tot 1682 werden zij krachtens het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612 benoemd door de ambachtsheren c.q. de ambachtsheer van de polder. Krachtens artikel 4 van de door de Raad van State op 17 januari 1684 vastgestelde condities voor de herdijking van de polder na de ramp van 26 januari 1682 werd het recht om het polderbestuur te benoemen onttrokken aan de ambachtsheerlijkheid en overgeheveld naar de gezamenlijke hoofdingelanden.⁷⁸¹ Dit impliceerde in de praktijk dat de Raad van State als veruit de grootste ingelande de benoemende instantie werd. De ambachtsheer kwam buiten spel te staan (zie paragraaf 7.5). Het polderbestuur werd ondersteund door een penningmeester (veelal tevens secretaris van de ambachtsheerlijkheid) en een boekhouder. Jaarlijks kwamen de ingelanden bijeen om over het beleid van de polder belangrijke beslissingen te nemen. Daartoe behoorden het goedkeuren van de polderrekening over het afgelopen boekjaar en het vaststellen van het dijkgeschat voor het komende boekjaar. De grootste landeigenaren maakten in die vergadering de dienst uit.⁷⁸² Daartoe behoorde vanaf 1655 de Generaliteit. Het bezit van 235 gemeten land (later vermeerderd tot 273 gemeten) verschafte de Raad van State als representant van de Generaliteit een invloedrijke positie. Die werd in 1684 aanzienlijk versterkt toen de Generaliteit eigenaar werd van niet minder 922 van de ca. 1400 gemeten land in de polder. Vanaf dat moment tot aan de ondergang van de polder in 1715 was de Raad van State er heer en meester. Het polderbestuur werd volledig ondergeschikt aan dit bestuursorgaan van de Republiek.

⁷⁷⁹ Mogelijk stond die molen in 1627 meer oostelijk richting de Molenpolder; zie paragraaf 1.3 (afbeelding prentenkabinet Museum Plantin-Moretus te Antwerpen, nr. IV ON.100/inv. 17.849). Wellicht is de molen op die afbeelding foutief gesitueerd.

⁷⁸⁰ Fragment van een kaart van de polder van Namen naar de situatie ca. 1685; zie bijlage 38. Op die locatie is later, in het gehucht Duivershoeck (zie paragraaf 8.5), opnieuw een molen geplaatst, zoals afgebeeld in 1927 (Collot d'Escury, p. 20-22). Anno 2016 bestaat deze molen niet meer.

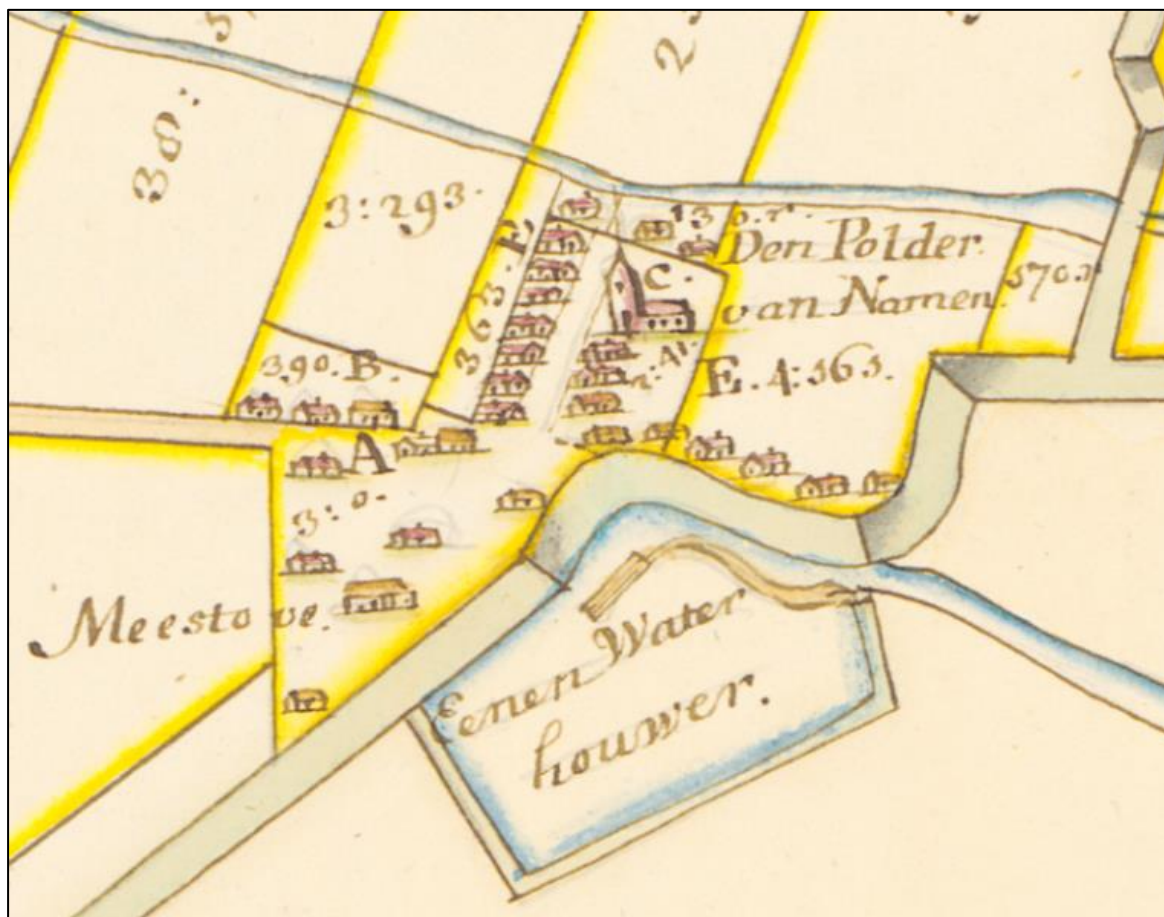
⁷⁸¹ RvS, inv. 105; HA, inv. 664, stuk nr. 13.

⁷⁸² Zij waren veelal niet lijfelijk tijdens de jaarvergadering aanwezig en wezen dan gemachtigden aan om namens hen te beslissen.

Tot de dijkgraven van de polder van Namen behoorden: Johan Wielandt (1612-1639), Iman de Waeyer (1684-1701) en Dingeman Anemaet (1701-1715).⁷⁸³

Het dorp in de polder

Direct na de bedijking van de polder in 1348 werd in de polder een dorp gebouwd dat evenals de polder naar het graafschap Namen werd genoemd.⁷⁸⁴ Na de herbedijking van de polder in 1613 is vermeld dat het dorp een oppervlakte besloeg van drie gemeten.⁷⁸⁵ Veruit de meeste huizen in de polder waren geconcentreerd in dit dorp. De oudste, schetsmatige afbeelding daarvan is in 1679 vervaardigd door de landmeter Herman Pierssens:⁷⁸⁶

Het dorp Namen, 1679, gezien vanuit het zuiden.

Op de kaart van de polder naar de toestand van omstreeks 1685 is het dorp, eveneens schetsmatig, als volgt getekend:

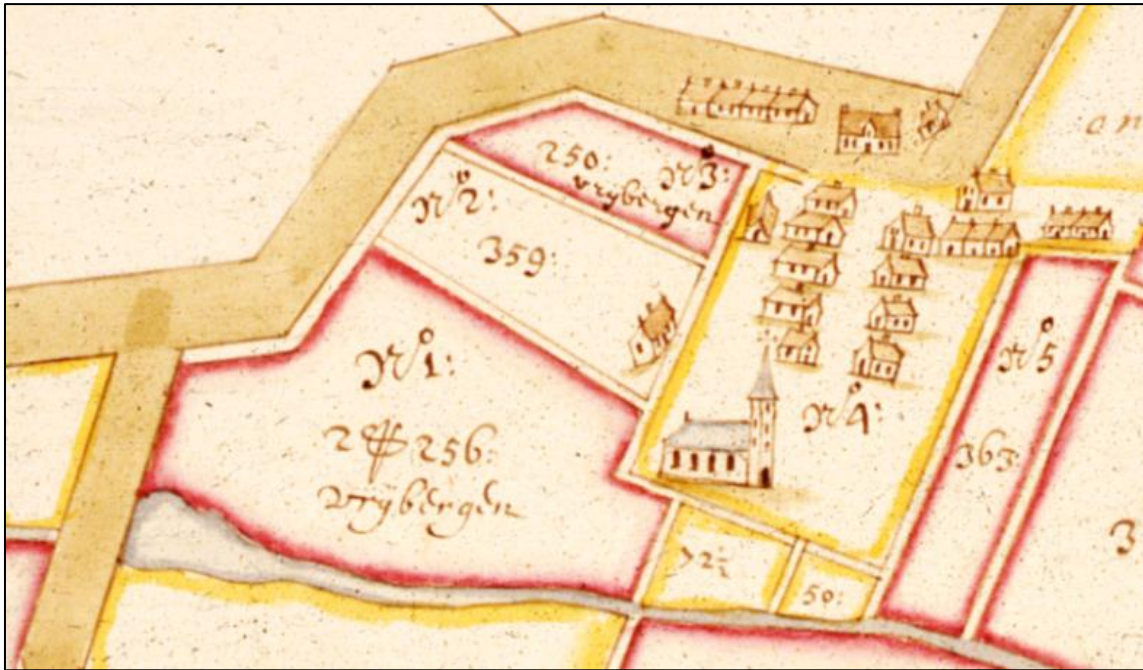
⁷⁸³ Voor bijzonderheden over hen wordt verwezen naar bijlage 5. Door het verloren gaan van het polderarchief is het niet mogelijk een volledig overzicht te verstrekken van de namen van de dijkgraven en de gezworenen in de gehele periode 1613-1715. Op 23-11-1592 (toen de polder in Staatse handen was) is Jan Loot vermeld als dijkgraaf (en ontvanger) van de polder van Namen (SZ, inv. 1668, fol. 85 v).

⁷⁸⁴ De naam van het dorp overleefde toen op de plaats van het oude Hulsterloo (later aangeduid als De Kauter) het dorp Nieuw-Namen verrees; zie hiervoor: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Nieuw-Namen>.

⁷⁸⁵ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 2986.

⁷⁸⁶ ZA, Kaarten Hattinga, inv. 481, fragment.

Het dorp Namen, ca. 1685, gezien vanuit het noorden.⁷⁸⁷

Het dorp was het bestuurlijke, economische en kerkelijke centrum van de polder. Het was de zetel van de ambachtsheerlijkheid van de polder en van het polderbestuur. De ambachtsheren kwamen bijeen in het “Heerenhuijs”.⁷⁸⁸ Bewoners van de polder deden in het dorp hun boodschappen. Er waren enkele tapperijen. In het centrum bevond zich de meestroof van de polder. Het schuttersgilde van de polder, genoemd naar St. Sebastiaan, kwam in het dorp bijeen.

De school in de polder

Kort nadat het Hulsterambacht in 1591 in Staatse handen kwam was er in de polder van Namen een gereformeerde schoolmeester werkzaam. Het was Frans Gillart die op 27 november 1594 bij een inval van Spaanse troepen gevangen werd genomen en werd weggevoerd.⁷⁸⁹ In 1595 is Jan Mostaert als schoolmeester in de polder vermeld.⁷⁹⁰ Waarschijnlijk was het aantal leerlingen toen uiterst beperkt omdat veruit de meeste polderbewoners rooms-katholiek waren en bleven. Toen de polder in 1596 weer in Spaanse handen kwam, kwam aan het gereformeerde onderwijs een einde.

Pas vanaf 1648 (drie jaar na de “reductie” van Hulst en het Hulsterambacht) trad opnieuw een gereformeerde schoolmeester aan, vrijwel gelijktijdig met de komst van gereformeerde schoolmeesters in het Hulsterambacht, waarop eind 1647 door de magistraat van dit ambacht was aangedrongen.⁷⁹¹ Het was Pieter van den Bosch die er tevens voorzanger was en in de polder gedurende een korte periode ook de functies vervulde van bode van de ambachtsheerlijkheid en schepen in het magistraatscollege. Na zijn overlijden, in 1671, werd hij opgevolgd door Jacobus Snouck, die in het dorp Namen tevens chirurgijn was. Hij werd in 1682 ontslagen vanwege zijn betrokkenheid bij de beroving van de baluw Dijdtloff Goudt, enkele maanden nadat de polder door de ramp van 26 januari 1682 onbewoonbaar was geworden. Nadat de polder eind 1684, begin 1685 geleidelijk aan weer bewoonbaar was, werd er geen nieuwe schoolmeester meer benoemd. Waarschijnlijk werden de schooltjes in het fort St. Anna en in het dorp Namen gecombineerd, in het

⁷⁸⁷ Service Historique de l’armée de Terre te Vincennes, inv. 4.7. D.268, fol. 14; zie voor de meeromvattende kaart bijlage 38. Links achter de kerk in perceel nr. 2 is de woning van de predikant afgebeeld; daarbij behoorde een boomgaard.

⁷⁸⁸ Dit huis is vermeld in RvS, inv. 1856, stuk nr. 1, 3-11-1684, fol. 64. Het pand had een conciërge; dat was toen Cornelis Verstrate.

⁷⁸⁹ SZ, inv. 1209.2, 21-11-1594; Uil, 2015, p. 358.

⁷⁹⁰ SZ, inv. 473, 30-9-1595.

⁷⁹¹ SG, 1.01.51, inv. 68, 30-12-1647.

verlengde van het combineren van de predikantsposten op beide locaties.⁷⁹² Zeker is dat de schoolmeester van het fort vanaf 1683 voorzanger was in het dorp Namen (zie paragraaf 4.5). Het draagvlak voor aparte scholen werd klaarblijkelijk te smal geacht, waarbij het aannemelijk is dat het aantal gereformeerde gezinnen te gering was om een levensvatbare gereformeerde school in stand te houden. Of er ook rooms-katholieke kinderen naar de dorpschool gingen is niet bekend. Zo ja, dan werden ook zij in de beginselen van de gereformeerde religie onderwezen.

In maart 1691 heeft de magistraat van Namen er bij de Raad van State vergeefs op aangedrongen om in het dorp Namen weer een eigen schoolmeester aan te stellen. In 1714 verzocht de kerkeraad van het fort St. Anna de Raad van State om weer over een eigen schoolmeester te kunnen beschikken, d.w.z. een schoolmeester die niet ook de kinderen in het dorp Namen zou bedienen. Zo ver kwam het echter niet. Na de inundatie van de polder van Namen op 3 maart 1715 ontstond een nieuwe situatie. Schoolgaan in het dorp Namen was niet meer (of nog slechts gedurende korte tijd) mogelijk. Johan van Heel (die in 1712 Anthony Koecke was opgevolgd als schoolmeester in het fort) bleef schoolmeester voor zowel de fort- als de polderkinderen, net zoals in de periode vóór de overstroming van de polder in maart 1715.

Over de inhoud en organisatie van het onderwijs in de polder zijn geen gegevens overgeleverd. Waarschijnlijk werd het schoolreglement voor de Generaliteitsgebieden toegepast (zie bijlage 15).

In 1670 maakten de Staten-Generaal zich zorgen over de behuizing van de schoolmeester in het dorp Namen want in het octrooi inzake het verlenen van belastingvrijdom aan de ingelanden van de polder d.d. 22 december van dat jaar is opgenomen dat voor de schoolmeester (en voor de predikant) aldaar een woning diende te worden gebouwd en onderhouden.⁷⁹³ Op een adequate behuizing was reeds in 1650 door de classis van Zuid-Beveland bij de Raad van State aangedrongen, klaarblijkelijk vergeefs.⁷⁹⁴

De schoolmeester verdiende (zonder bijbanen) fl. 150 per jaar, net zoals zijn collega's in het Hulsterambacht.⁷⁹⁵ Het traktement werd uitbetaald door de rentmeester van de geestelijke goederen te Hulst.⁷⁹⁶

Het haventje bij het dorp

Vóór de bouw van het fort St. Anna was de polder van Namen vanuit de Honte bereikbaar via de Sluisvliet. Vanaf 1630 was dit niet meer mogelijk. Het dorp Namen was nu per schip alleen nog bereikbaar via een route door het Saftingergat en vervolgens westwaarts zoals afgebeeld op een kaart van het Hulsterambacht naar de situatie in 1679:⁷⁹⁷

---

⁷⁹² Een formeel besluit daarover van de Raad van State of van de classis van Zuid-Beveland kon niet worden getraceerd. Zeker is dat Anthony Koecke ook in het dorp Namen voorzanger was. Op welke locatie het onderwijs vanaf eind 1684 werd geconcentreerd is niet duidelijk.

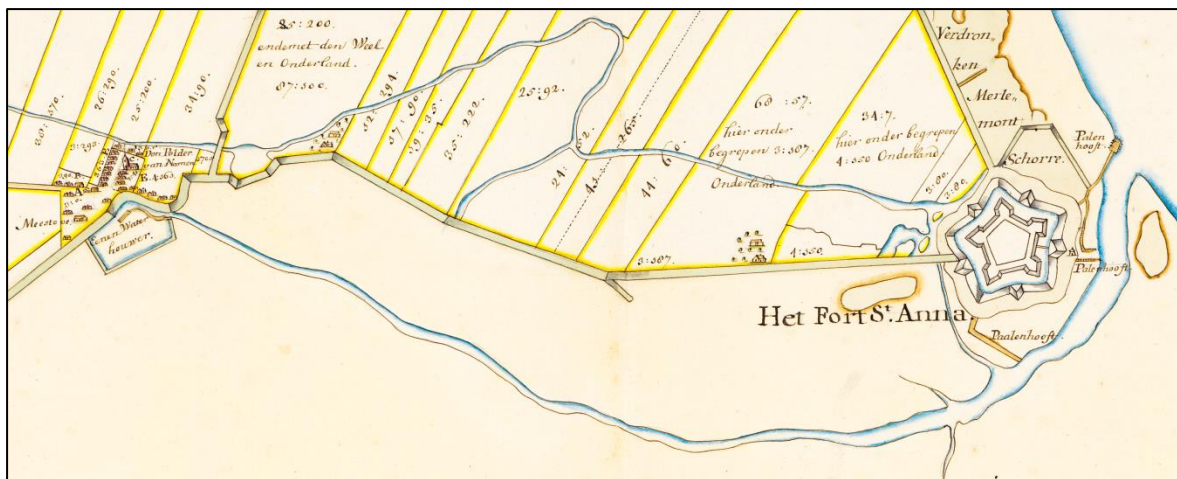
⁷⁹³ RvS, inv. 91, 31-12-1670.

⁷⁹⁴ Idem, inv. 68, 27-9-1650, fol. 277.

⁷⁹⁵ Idem, inv. 2181 I.

⁷⁹⁶ In een ongedateerd stuk (ca. 1675?) over de afbakening van de rechtsgebieden van het Hulsterambacht en van het ambacht van de polder van Namen, geschreven in opdracht van c.q. namens de magistraat van het Hulsterambacht (HA, inv. 664), komt de volgende passage voor: "*nae dat de predicanten, schoolmeesters van den Polder van Namen gelijk de andere predicanten van Hulsterambacht jaerlijcx hebben genooten seker honorarium, 't gene nu sedert eenighe jaeren door deselve niet meer en is versoght om redenen dat den heer sijn ambaght soecke te vermeerderen alle gemeyntschap met die van hulsterambacht tracht af te snijden.*" Gesuggereerd werd dus dat de predikanten en schoolmeesters van de polder van Namen door of vanwege het Hulsterambacht gehonoreerd werden en dat hierom al sinds enige jaren niet meer was verzocht, nu de ambachtsheer van de polder trachtte om alle banden met het Hulsterambacht te verbreken. Van een honorering van de genoemde ambtsdragers door of vanwege het Hulsterambacht is niets gebleken, tenzij is bedoeld een honorering door de rentmeester van de geestelijke goederen, opererend binnen het werkterrein van het Hulsterambacht, die in Hulst zetelde. Deze functionaris functioneerde echter onder het gezag van de Generaliteit, niet onder dat van de magistraat van het Hulsterambacht. Een conflict tussen het Hulsterambacht en het ambacht van de polder van Namen kon formeel gezien geen gevolgen hebben voor de wijze waarop de genoemde ambtsdragers werden gehonoreerd. Daarover werd door de Raad van State beslist en niet door de magistraat van het Hulsterambacht. De aangehaalde passage is dan ook onbegrijpelijk.

⁷⁹⁷ ZA, Kaarten Hattinga, toegang 293, inv. 481 (naar Herman Pierssens, 1679); fragment.

De vaarroute naar het dorp Namen vanuit het Saftingergat, 1679.

Vermoedelijk was dit traject met zeilschepen door ondiepte en verzanding lastig bevaarbaar. Nabij het dorp lag een haventje dat overwegend werd gebruikt voor het transport van landbouwproducten. Op 6 augustus 1663 verzochten de ambachtsheren en ingelanden van de polder van Namen de Staten-Generaal om de “oude haven” weer bruikbaar te mogen maken zoals deze vóór de ramp van 1653 was geweest. Hiervoor was de aanleg van een spuiком (omschreven als een “houwer”) met een sluisje nodig. Om dit te kunnen bekostigen werd verzocht om “havengeld” te mogen invoeren en voorts om op bepaalde soorten drank, verkocht door tappers en geconsumeerd op bruiloften en kinderfeestjes en vergelijkbare gelegenheden, belasting (“impost”) te mogen heffen, althans gedurende de periode waarin de ingelanden van de polder van Namen krachtens een octrooi van de Staten-Generaal waren vrijgesteld van het betalen van impost (“raeckende den impost gedurende den vrijdom van ’t octroij”).⁷⁹⁸ Hiervoor werd een gedetailleerd plan ontvouwd dat op 31 juli 1663 in de Raad van State werd besproken.⁷⁹⁹

Verzocht werd om het havengeld voor de volgende ladingen als volgt te mogen vaststellen (in guldens, stuivers en penningen):

Lading	Havengeld
Een zak graan	00:00:08
Een ton “goet” bier	00:03:00
Een ton “cleijn” bier	00:02:00
Bier dat buiten de Generaliteit (“de staet”) wordt gebrouwen ⁸⁰⁰	00:06:00
Een oxhoofd wijn (een oortje per stoop) ⁸⁰¹	01:05:00
Een ton haring	00:06:00
20 pond “wegens” kaas en boter, meer of minder naar verhouding	00:00:08
Duizend stenen	00:02:00
Honderd delen [planken]	00:06:00
Honderd sparren	00:03:00
Hout dat minder waard is dan fl. 10	00:01:00

⁷⁹⁸ Het octrooi waarnaar werd verwezen betreft het octrooi van de Staten-Generaal d.d. 10-8-1654 waarin aan de ingelanden van de polder van Namen na de ramp van 1653 gedurende een periode van 14 jaren (hetgeen daarna zou worden verlengd) verscheidene belastingvoordelen werden gegund (Cau, p. 2016-2017). Het is dus opmerkelijk dat in 1663 door de belanghebbenden aan de Staten-Generaal werd verzocht om de impostvrijdom deels op te heffen, zij het nu ten eigen bate.

⁷⁹⁹ RvS, inv. 84, 31-7-1663, fol. 68 v.

⁸⁰⁰ Dit zal in de praktijk bier uit de Zuidelijke (toen Spaanse) Nederlanden zijn geweest.

⁸⁰¹ Een oxhoofd is een vat; een stoop is een inhoudsmaat. Het is niet duidelijk welke maat van toepassing was. In Zeeland golden uiteenlopende maten voor een stoop: in Walcheren en Zierikzee 2,31, in Goes 2,38 en in Tholen 2,76 liter (Hollestelle, p. 40). Een oortje is een munteenheid, vermoedelijk identiek met de waarde van een penning ofwel duit.

Een zak kalk	00:00:08
Het laden en lossen van een schip van een vreemde schipper, boven de belasting voor de lading ⁸⁰²	00:08:00
Honderd “wegens” mede [meekrap] in balen	00:01:00
De “mulle” van de mede ⁸⁰³	00:00:08
Een schip met natte mede	00:15:00
Een schip met turf	01:05:00

De voorgestelde impost op alcoholica bedroeg:

- Ten laste van de tappers en van de genoemde feesten: een stuiver en acht penningen per stoop, ofwel per oxhoofd tot 96 stoop fl. 7 en 4 stuivers.
- Op brandewijn, Spaanse en andere zoete wijnen, dubbel op “goet” bier van fl. 5 en meer of minder naar verhouding fl. 3.

De Raad van State adviseerde positief over de instelling van het havengeld en over de voorgestelde tarieven. Het advies over de verlangde impost op alcoholica dient vermoedelijk zo te worden gelezen dat de helft van de voorgestelde belasting aanvaardbaar werd geacht.⁸⁰⁴ De Staten-Generaal verleenden octrooi voor het heffen van havengeld voor een periode van vijftien jaren. De spuiikom werd vervolgens aangelegd zoals afgebeeld door Herman Pierssens in 1679 (zie de vorige bladzijde).

Toen de toegestane termijn was verstreken verzochten de ambachtsheren en de ingelanden van de polder om het octrooi met nog eens vijftien jaar te verlengen. De Staten-Generaal besloten op 24 april 1680 dit verzoek voor te leggen aan de Raad van State. Deze verzocht op 15 mei 1680 de gedeputeerden belast met de inspecties in Vlaanderen om advies. Deze adviseerden om het octrooi met drie jaar te verlengen, hetgeen uiteindelijk werd toegestaan.⁸⁰⁵

De spuiikom verkeerde in 1685 (na de herbedijking van de polder) in een vervallen staat, waardoor het haventje ontoegankelijk dreigde te worden. De “gemene ingezetenen” van de polder van Namen verzochten om reparatie.⁸⁰⁶ In maart 1690 werd in de Raad van State gedelibereerd over de herinvoering van het “kaaigeld” voor de haven bij het dorp Namen in verband met de bekostiging van een inmiddels aangelegde eikenhouten spui met een houwer. De kosten van de timmerman bedroegen fl. 630, van de rijswerken ca. fl. 500 en van aarden zoden ca. fl. 1200. Deze kwamen ten laste van de polderrekening. Er werd op gewezen dat vroeger [d.w.z. vóór de ramp van 26 januari 1682] havengeld werd geïncasseerd van “afvarende koopmanschappen” en vreemde schepen ten profijte van de ingelanden van de polder. Aan de Staten-Generaal werd geadviseerd om het in 1663 verleende octrooi te vernieuwen.⁸⁰⁷ Waarschijnlijk werd het havengeld opnieuw ingevoerd.

Omdat de administratie van het havengeld verloren is gegaan is onbekend hoe het werd geïnd. In 1700 ontving de dijkgraaf van de polder van Namen een declaratie van Catharina Perinee, weduwe van Augustijn du Pont, in leven sollicitateur te Den Haag. Deze zou in 1680 en 1681 gemachtigd zijn geweest om in de polder van Namen het havengeld te innen. Van een verleend octrooi terzake was de dijkgraaf echter niets bekend. De Raad van State besloot de kwestie nader te onderzoeken. De afloop ervan is onduidelijk.⁸⁰⁸

De bewoners van de polder

Longitudinale statistische gegevens over de bewoning van de polder van Namen zijn niet aangetroffen. Omdat de bewoners regelmatig van betaling van belastingen waren vrijgesteld (vanwege het calamiteuze karakter van de polder) zijn er maar weinig bewonerskohieren opgesteld en als dit incidenteel wel gebeurde gingen deze met het archief van de ambachtsheerlijkheid en van de polder verloren. Er zijn enkele uitzonderingen.⁸⁰⁹ In 1614, toen de herdijking na de ramp van 1606 gereed kwam, werden er in de polder

⁸⁰² Met een “vreemde” schipper zal een schipper zijn bedoeld die niet in de polder van Namen gevestigd was.

⁸⁰³ Dit betreft meekrap die wordt verkregen door het stampen van de afval van meekrapwortels.

⁸⁰⁴ De betreffende resolutie is door de dienstdoende notulist niet goed leesbaar opgeschreven. De administratie van het havengeld is niet bewaard gebleven.

⁸⁰⁵ Verbaal St. Anna najaar 1680, fol. 118-119. Het is onduidelijk of de verlenging ook betrekking had op het recht van de ambachtsheren en ingelanden om belasting te heffen op alcoholica.

⁸⁰⁶ Idem voorjaar 1685, fol. 162 v en 163.

⁸⁰⁷ Idem voorjaar 1690, fol. 130.

⁸⁰⁸ Idem voorjaar 1700, fol. 79 v en 80.

⁸⁰⁹ Een ruwe indicatie van de omvang van de bewoning in de polder van Namen in de 15de eeuw is een haardstedenkohier uit het jaar 1469, waarop 91 haardsteden [waarschijnlijk gelijk te stellen aan huizen] zijn vermeld (Gottschalk, 1984, p. 492).

ongeveer twintig gezinnen geteld.⁸¹⁰ In april 1665 werd een kohier samengesteld ten behoeve van de inning van de “personele quotisatie”, zijnde een vermogensbelasting.⁸¹¹ Het kohier bevat de namen van de hoofdbewoners van de polder, ook aan te duiden als de gezinshoofden. Buiten beeld bleven de leden van een huishouden die geen gezinshoofd waren zoals echtgenoten, kinderen, inwonende dienstmeiden, inwonende knechten, inwonende familieleden en andere kostgangers. Het kohier geeft dus geen volledig beeld van het aantal polderbewoners. Op het kohier komen de namen voor van 68 belastingplichtigen.⁸¹² Het lijkt niet te gewaagd om te veronderstellen dat, uitgaande van minimaal vier personen per huishouden, het totale aantal polderbewoners toen ten minste ca. 275 bedroeg. De hoofdbewoners werden ruwweg ingedeeld in twee categorieën: dorps- en polderbewoners. Er werden 45 dorpsbewoners vermeld en 23 polderbewoners. Voor zover de beroepen van de bewoners werden genoteerd (strict genomen was dit voor de inning van de vermogensbelasting niet relevant) werden er 33 omschreven als arbeider. Tot de andere vermelde beroepen behoorden: landbouwer, baljuw, predikant, schoolmeester annex voorzanger, winkelier, tapper, kleermaker, timmerman, koopman en smid. Vijf van de 68 bewoners met een eigen huishouden waren weduwe. Waarschijnlijk ergens in de periode 1672-1675 werd een kohier samengesteld met de namen van alle manspersonen in de polder die ouder waren dan 16 jaar.⁸¹³ Vermoedelijk gebeurde dit met het oog op de formatie van een burgerwacht tegen de achtergrond van een gevreesde Franse bezetting. Er werden 97 namen vermeld. Ook op dit kohier zijn beroepen genoteerd, maar dit gebeurde zo sporadisch dat er geen betrouwbare statistische conclusies aan zijn te verbinden. Van niet minder dan 49 personen is het beroep niet genoteerd. Tot de wel vermelde beroepen behoorden: predikant, baljuw, burgemeester, schipper, schippersknecht, schoolmeester, secretaris [van de ambachtsheerlijkheid], bode, schutter, knecht, wagenmaker, timmerman, smid, kleermaker, koewachter en arbeider. Nijenhuis publiceerde een transcriptie van een kohier betreffende de samenstelling van een compagnie “landlieden” (manspersonen) ofwel een burgerwacht in het jaar 1692, vermoedelijk eveneens bestaande uit personen die ouder waren dan 16 jaar. Hierop komen 86 namen voor; zie bijlage 39.

De samenstelling van de bevolking in de polder qua omvang en soorten huishoudens zal in de totale periode 1613-1715 uiteraard sterk zijn beïnvloed door schommelingen in de bewoonbaarheid van de polder die in hoge mate werd bepaald door inundaties. Regelmatig moet de polder geheel of grotendeels ontvolkt zijn geweest, soms ook nog enkele jaren na herbedijking. In de jaren die volgden op herbedijking zullen diverse nieuwkomers naar de polder zijn getrokken, vooral landarbeiders. De migratiegeschiedenis van de polder is vermoedelijk complex.⁸¹⁴ De twee relatief stabiele tijdvakken qua bewoonbaarheid waren 1655-1681 en 1685-1714.

7.5 De ambachtsheerlijkheid van de polder van Namen

Zoals in paragraaf 7.2 reeds is vermeld kregen de eigenaren van de polder na de herdikking van 1613 het recht om op hun grondgebied als bestuurlijke autoriteit een ambachtsheerlijkheid te vestigen. Eerder ressorteerde de polder van Namen bestuurlijk onder het Hulsterambacht.⁸¹⁵ In het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612 was hierover het volgende bepaald:

---

⁸¹⁰ Kok, p. 152.

⁸¹¹ HA, inv. 1034.

⁸¹² In bijlage 23 zijn hun namen vermeld, met enige bijzonderheden over hun woonlocatie (polder of dorp) en soms hun beroep. Het betreffende kohier is eerder getranscribeerd door Nijenhuis (zie ald. p. 270), maar dit gebeurde niet volledig.

⁸¹³ HA, inv. 993; zie voor een transcriptie bijlage 24.

⁸¹⁴ De bewaard gebleven schaarse gegevens over dopen en huwelijken van polderbewoners bieden helaas nauwelijks houvast om deze geschiedenis goed te kunnen reconstrueren.

⁸¹⁵ Voor de geschiedenis van het Hulsterambacht wordt verwezen naar Meerkamp van Embden, p. 85-95; voor een schets van de geschiedenis en de bestuurlijke positie van het Hulsterambacht wordt verwezen naar Van Hoof, Schreuder en Slot (red.), p. 468-478; zie voorts Brand, 1972, p. 325-333. De stad Hulst en het Hulsterambacht waren twee zelfstandige, onafhankelijk van elkaar bestuurde gebieden, elk met een eigen rechtspraak. Ze hadden beiden een keur of grondwet die de rechten en plichten van de bewoners regelde. Die van het ambacht dateerde uit 1242, die van de stad uit 1350. Er waren aparte bestuurszetels, beiden in de stad Hulst: het ambacht in het “landshuis” in de Steenstraat (oorspronkelijk in de Overdam) en de stad in het “schepenhuis” aan de Grote Markt (Brand, 1972, p. 39). Toen Hulst en het Hulsterambacht op 4 november 1645 overgingen van de graaf van Vlaanderen naar de Staten-Generaal van de Republiek bleef deze bestuurlijke tweedeling intact. Pogingen (o.m. ondernomen in 1659; zie Brand, 1972, p. 325 e.v.) om de ambachten te integreren (zoals in 1565 gebeurde met de stad en het ambacht van Axel) mislukten; zie hiervoor bijv. NA, Nassause Domeinraad, 1.08.11, inv. 13516, ca. 1670. Nadat Staats-Vlaanderen op 1-10-1795 was ingelijft bij Frankrijk kwam op 8-11-1795 aan het

“Met het oog op een goed bestuur (“directie”), bewerking (“culture”) en onderhoud van de genoemde polders wordt aan de octrooihouders, hun nakomelingen of gemachtigden het recht verleend om te benoemen (aan te stellen): een dijkgraaf, heemraden [gezworenen] en officieren, te weten: een baljuw, een meier [burgemeester], schepenen, een secretaris en sergeanten met dien verstande (“behoudens”) dat zij katholieke personen dienen te zijn naar de wet van het land. Zij worden belast met het uitoefenen (“exerceren”) van een civiele politie en justitie die men ambachtsheerlijkheid noemt. De rechtsmacht van die heerlijkheid heeft betrekking op (“consisteert in”): het registreren van het erven en onterven, kopen en verkopen van landen in de genoemde polders, beslaglegging op civiele schulden, het registreren van onder voogdijstelling van weduwen en wezen; voorts het uitoefenen van rechten betreffende de molen, de scheepvaart, de jacht, de visserij, de vogelarij en het houden van een jaarmarkt in de polders. De criminele justitie blijft ressorteren onder de wet van het Hulsterambacht zoals vóór de inundatie van de genoemde polders.”

Na de overgang van Hulst en het Hulsterambacht naar de Staten-Generaal in 1645 en de formele bevestiging daarvan in het vredestraktaat van Münster op 15 mei 1648 zijn deze bepalingen aangepast aan de nieuwe staatsrechtelijke situatie. De Staten-Generaal traden in de rechten van de graaf van Vlaanderen als landsheer. Dat de door de ambachtsheerlijkheid te benoemen bestuurders en ambtenaren katholiek dienden te zijn werd uiteraard geschrapt. De wet van het land werd nu: de wetten die golden in de Republiek en daartoe behoorde vanaf 16 juni 1648 een wet die het katholicisme in de Generaliteitslanden verbood.

Helaas ging het archief van de heerlijkheid verloren (zie bijlage 3), op het “ferieboek” na betreffende de civiele kwesties die zijn behandeld door de schepenbank van de heerlijkheid in de periode 10 januari 1652 tot en met 27 april 1677. Dit boek bevat ook de (doorgaans jaarlijkse) besluiten van de ambachtsheren (resp. de ambachtsheer) over de samenstelling van de magistraat van de heerlijkheid (zie bijlage 21).⁸¹⁶

Wie bezaten de ambachtsheerlijkheid?

De ambachtsheerlijkheid was krachtens het bedijkingsoctrooi van 1612 eigendom van alle eigenaren. Er was dus vanaf het begin niet één ambachtsheer. Iedere eigenaar was na de herbedijking tevens ambachtsheer.⁸¹⁷ Gezamenlijk zijn ze soms omschreven als “de Generaliteit van de polder van Namen”, bijvoorbeeld bij de uitgifte van cijnsgrond van het dorp Namen in 1614 (zie verderop).⁸¹⁸ Hoe het eigendom van de heerlijkheid zich heeft ontwikkeld in de periode vanaf 1614 kan door het verloren gaan van het archief van de heerlijkheid niet gedocumenteerd worden. Er zijn slechts gedetailleerde gegevens overgeleverd betreffende het eigendom op 23 april 1665. Het eigendom was toen verdeeld over 30,5 aandelen (“parten”). Elk aandeel had een waarde van fl. 100. De totale waarde van de heerlijkheid bedroeg dus fl. 3050. Deze waarde zou een belangrijke rol spelen toen de Raad van State in 1684 het aandeel vaststelde van de heerlijkheid in de bekostiging van de herbedijking van de betreffende polders na de stormramp van 26 januari 1682. Dit aandeel werd bepaald op fl. 3000. In volgorde van hun aandeel was de heerlijkheid in 1665 in het bezit van de volgende vijftien eigenaren:⁸¹⁹

Hulsterambacht als aparte bestuurlijke entiteit een einde. Ambachtsheerlijke rechten werden toen vervallen verklaard (ZA, Overzicht van de archivalia betreffende heerlijkheden in Zeeland, nadere toegang nr. 1, p. 5-6).

⁸¹⁶ GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a. Dit boek is door waterschade, verbleekte inkt en een soms vrijwel onleesbaar handschrift bijzonder lastig toegankelijk.

⁸¹⁷ Nijenhuis heeft in zijn reconstructie van de ambachtsheerlijkheid foutief verondersteld dat er in de gehele periode waarin de heerlijkheid bestond sprake was van één ambachtsheer. Het is evenmin juist dat de heerlijkheid vóór 1652 in handen kwam van slechts één familie, te weten de familie Van Vrijberghe (Nijenhuis, p. 263). Wanneer een van de eigenaren als ambachtsheer werd betiteld kan daaruit niet worden afgeleid dat er geen andere ambachtsheren waren. Zo is Johan Wielandt op 10-1-1632 omschreven als ambachtsheer (en als dijkgraaf) van de polder van Namen, maar hij deelde die titel met de andere ingelanden (HA, inv. 669; brief van de hoofdgecommitteerde van de polder van Namen, Pieter Brandwijk van Blocklandt, aan Johan Wielandt d.d. 10-1-1632).

⁸¹⁸ HA, inv. 1034.

⁸¹⁹ Voor bijzonderheden over deze eigenaren wordt verwezen naar bijlage 5.

Aantal aandelen	Eigenaar/eigenaren van de ambachtsheerlijkheid polder van Namen in 1665
10,5	De weduwe van de heer en mr. Frans van der Burgh
4,5	De Generaliteit ("de gemeene saecke") ⁸²⁰
3	Cornelis Brantwijck te Hulst
2	De heren Van der Goes te Delft ⁸²¹
1,5	Johan Strijpen te Antwerpen
1,5	Philips Doubleth, heer van St. Annaland, wonend in Den Haag
1,3 [?] ⁸²²	Nicolaes Craemer, wonend in de polder van Namen
1,25	Mr. Johan van Gelre te Hulst
1	De heer van Hofwegen, commandeur te Bergen op Zoom ⁸²³
1	Jan Arents, wonend in Ketenisse op Koningsbodem ⁸²⁴
0,84	Johan van Vrijberghe, burgemeester te Tholen
0,84	Jacob [Jacobse] de Vriese te Hulst
0,75	De wezen van de heer Jan Gevaerts zaliger en [voorts] Johanna Cornelia Gevaerts te Dordrecht
0,5	Mr. Pieter van Gelre te Den Haag

De meeste aandeelhouders waren tevens eigenaar van land in de polder van Namen. Noodzakelijk was dit toen niet meer. De aandeelhouders Jacob de Vriese en de weduwe van Van der Burgh bezaten in 1665 daar geen grond.⁸²⁵ Omgekeerd: diverse grondeigenaren in de polder bezaten geen aandelen in de heerlijkheid. Er was evenmin een koppeling tussen de omvang van het grondbezit en het aantal aandelen in de heerlijkheid. Dit was anders bij de start van de heerlijkheid eind 1612. Ambachtsheren waren toen "verscheijde personen naer de groote van haer gemethgetalen [hun grondbezit] aldaer".⁸²⁶ Wanneer precies het grondbezit is ontkoppeld van het bezit van aandelen in de heerlijkheid is niet duidelijk; mogelijk is dit gebeurd vrijwel gelijktijdig met de herbedijking van de polder in 1654-1655.

In een document van de magistraat van het Hulsterambacht d.d. 26 mei 1670 betreffende de procedure inzake de benoeming van een predikant in het dorp Namen werd opgemerkt dat Johan van Vrijberghe had beweerd ("sustineert") dat, nu hij de "seer weijnige ende cleijne portien" van de heerlijkheid van Namen had "uijngenomen" [verworven], alleen aan hem de "qualiteijt als ambachtsheer soude competeren".⁸²⁷ Op 18 juni 1670 noemde Johan van Vrijberghe zich "voor de meeste parten" ambachtsheer van Namen.⁸²⁸ Dit valt ook te lezen in een brief van de magistraat van het Hulsterambacht aan de Staten-Generaal d.d. 15 september 1670.⁸²⁹ Er heeft zich dus tussen 1665 en 1670 een betekenisvolle verandering voltrokken in de eigendomsverhoudingen binnen de heerlijkheid. Vermoedelijk gebeurde dit in 1666 of 1667.⁸³⁰ In 1665 omvatte het aandeel van Johan van Vrijberghe slechts 0,84 part ofwel 2,75 % van het totale aandelenkapitaal. Het is niet bekend op welke wijze hij zijn aandeel heeft uitgebreid en evenmin wie vanaf 1670 de overige

⁸²⁰ Vermoedelijk verwierf de Generaliteit deze aandelen in de ambachtsheerlijkheid nadat de staat in 1654-1655 eigenaar was geworden van diverse percelen land in de polder van Namen.

⁸²¹ Hun namen zijn niet nader gespecificeerd; zie hiervoor verder bijlage 5.

⁸²² Zijn aandeel is in het kohier niet exact omschreven en is gegeven het totale aantal aandelen en de beschikbare gegevens over de andere aandelen geschat. Craemer was toen als baljuw in dienst van de ambachtsheerlijkheid.

⁸²³ Charles [Karel] de Manmaecker, heer van Hofwegen.

⁸²⁴ Een beperkt deel van de polder van St. Anna-Ketenisse ressorteerde destijds onder de jurisdictie van de Republiek der Verenigde Nederlanden, te weten de grond in een straal van 150 meter rondom het fort Liefkenshoek. Eigenaren in die polder daarbuiten waren inwoners van de Spaanse Nederlanden en woonden op "Koningsbodem".

⁸²⁵ Jacob de Vriese bezat (wel) een aandeel in de meestof in de polder.

⁸²⁶ HA, inv. 215; brief van de magistraat van het Hulsterambacht aan de Staten-Generaal d.d. 15-9-1670 betreffende de de besluitvorming over de benoeming van een predikant op het dorp Namen.

⁸²⁷ HA, inv. 215, stuk nr. 6.

⁸²⁸ Idem, stuk nr. 10.

⁸²⁹ Idem, stuk nr. 11. Hierin staat o.m. dat de ambachtsheerlijkheid van Namen "bevoorens geweest [is] aen verscheijde personen naer de groote van haer gemethsgetalen aldaer, ende naer verscheijde handelingen nu meest alle de deelen van dien gevallen in handen van de heer Johan van Vrijbergen, burgemeester tot Tholen".

⁸³⁰ Vanaf 1667 (met uitzondering van het jaar 1671; zie de volgende noot) legden de leden van de magistraat de jaarlijkse eed af ten overstaan van de ambachtsheer (enkelvoud). De notulen daarvan bleven slechts bewaard tot en met 27 april 1677 (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a).

ambachtsheren waren.⁸³¹ Gewoonlijk werd na 1670 alleen Johan van Vrijberghe en na diens overlijden alleen zijn zoon Livinus als ambachtsheer vermeld. Het grondbezit van de familie Van Vrijberghe in de polder van Namen veranderde na 1665 nauwelijks. In 1665 omvatte het 31 gemeten en 92,5 roeden en in 1684 (na de herbedijking en nadat het bezit in 1678 was overgegaan naar Livinus van Vrijberghe ca. 36 gemeten.⁸³² In economisch opzicht veranderde er dus in de machtspositie van de familie Van Vrijberghe in de polder van Namen hoegenaamd niets. De machtswisseling binnen de heerlijkheid in de periode 1665-1670 blijft raadselachtig. Vererving kan hiervoor geen verklaring bieden. Het merendeel van de aandelen moet via koop in het bezit van het geslacht Van Vrijberghe zijn gekomen.⁸³³ Veel zal de familie er niet voor betaald hebben.

De magistraat van de heerlijkheid

De heerlijkheid werd bestuurd door een magistraatscollege dat bestond uit: een baljuw, een burgemeester, een secretaris en zes schepenen. Zij werden (doorgaans telkens voor slechts één jaar) benoemd door de ambachtsheren en vanaf 1667 door de ambachtsheer met veruit de meeste aandelen. Jaarlijks legden de magistraatsleden ten overstaan van de ambachtsheren c.q. de ambachtsheer een eed af.⁸³⁴ De tekst daarvan in de periode 1612-1652 ging verloren. Zeer waarschijnlijk werd de eed na november 1645 aangepast aan de machtsovergang in het Hulsterambacht van de graaf van Vlaanderen naar de Staten-Generaal. In 1652 luidde de eed voor de burgemeester en schepenen als volgt:⁸³⁵

“Wij burgemeester en schepenen des dorps van den polder van Namen sweeren dat wij haer Hoogh Mooghenden de Staten Generael der Verenichde Nederlanden als onse souveraine overheijt en de ambachtsheeren van dit voorschreven dorp sullen houw en getrouw sijn [,] in haere name civile justitie met goede circumspectie [met een goed oog voor; met omzien naar] aen een ieder 't sijnen versoecke oeffenen [,] de ware gereformeerde religie voor soo veel in ons is hanthaven en helpen maintaineren en alle personen van de voorschreven religie ook alle weduwen en wesen behulpich sijn voor soo veel de goede justitie can lijden en voorders alles te doen dat getrouwe burgemeesters en schepenen schuldich sijn en behooren te doen [,] soo waerlijck moet ons Godt almachtich helpen”.

De secretaris van de ambachtsheerlijkheid legde een aparte eed af:

“Ick secretaris des dorps van den polder van Namen sweere dat ick haer Ho[ooch] Moog[ende] heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden en de ambachtsheeren van het voorschreven dorp sal houw en getrouw sijn in alle saecke haer lieden en sonderlijnghe de goede justitie schuldich sijn [,] de ware gereformeerde religie hanthaven [,] alle actens van burgemeester en schepenen wel en getrouwen te registeren ende uijtgeven en voorders alles te doen dat een getrouwe secretaris toestaet en behoort te doen [,] soo waerlijck moet mij Godt almachtich helpen”.

Opmerkelijk in beide eden zijn dat:

- De magistraatsleden zijn omschreven als gezagsdragers van het dorp van de polder van Namen en niet als bestuurders van de gehele polder van Namen, terwijl hun civiele jurisdictie betrekking had op de gehele polder (en de bijbehorende poldertjes).
- Zij trouw beloofden aan zowel de Staten-Generaal van de Republiek als aan de ambachtsheren [meervoud] van de polder.
- Zij [uiteraard] dienden te streven naar een “goede” civiele justitie.
- Zij zorg dienden te dragen voor handhaving van de gereformeerde religie op hun grondgebied.
- Zij alle gereformeerden en alle weduwen en wesen behulpzaam dienden te zijn.⁸³⁶

⁸³¹ Vermoedelijk bezat mr. Johan van Gelre in 1671 nog steeds 1,25 aandeel in de heerlijkheid; hij ondertekende op 8-5-1671 samen met Johan van Vrijberghe de jaarlijkse beëdiging van de magistraatsleden (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a).

⁸³² RvS, inv. 1856. Johan van Vrijberghe kwam zeer waarschijnlijk door zijn echtgenote, Catharina (van) Oysel, in het bezit van grond in de polder van Namen; op 23 juli 1656 was zijn schoonvader Jacques (van) Oysel (koopman te Middelburg) samen met Dierick Nuijts eigenaar van 57 gemeten en 97 roeden land in die polder dat in 1665 deels was overgegaan naar Johan van Vrijberghe.

⁸³³ Nader onderzoek is nodig om de desbetreffende schepen- of notarisakten op te sporen.

⁸³⁴ Het kwam een enkele keer voor dat schepenen die benoemd waren weigerden om de eed af te leggen, zoals Michiel Claessen Schuijt op 24-7-1664 na zijn verkiezing op 6-5-1664 (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 75 v). Waarom dit gebeurde is niet gedocumenteerd.

⁸³⁵ GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a.

⁸³⁶ Deze formulering sloot niet uit dat hun zorg ook betrekking had op rooms-katholieke weduwen en wesen. Vermoedelijk had de magistraat van Namen ook tot taak had om te functioneren als weeskamer. Een aparte weeskamer in de polder van Namen ontbrak.

Hoe het magistraatscollege gedurende de gehele periode 1614-1715 is samengesteld is niet bekend. Uitsluitend over de periode 1652-1677 zijn hierover systematische gegevens overgeleverd; zie bijlage 21. Voorts zijn over die samenstelling gegevens bekend betreffende de jaren 1692-1705, nadat de Raad van State zich over het bestuur van de heerlijkheid had ontfermd (zie bijlage 22).⁸³⁷ De magistraat werd ondersteund door twee functionarissen: een bode en een schotter (schutter).⁸³⁸

Een sleutelpersoon in het bestuur was de baljuw. Hij was belast met de zorg voor de openbare orde in de polder gegeven de civiele jurisdictie waarover de heerlijkheid beschikte. Wie met deze functie is of zijn belast in de periode 1614-1652 kon niet worden achterhaald. Baljuws in de periode 1652-1717 waren:

Periode	Baljuw
1652-1667	Nicolaes Arentsen Craemer
1667-1682	Dijdtloff Goudt ⁸³⁹
1682 (1684)-1717	Johan Voshol

Johan Voshol fungeerde vanaf de herbedijking in 1684 tevens als secretaris en penningmeester van de heerlijkheid.

Aan het bewind van Dijdtloff Goudt kwam in 1682 een einde toen hij op 1 februari 1682 in het dorp Namen werd doodgeslagen, nadat hij op 29 januari van dat jaar (drie dagen na de overstroming van de polder) was beroofd en, naar aanleiding daarvan, een van de berovers (i.c. Jacques Boots) met een mes had doodgestoken. De baljuw van het Hulsterambacht, Roelant Cau, werd belast met de opsporing en vervolging van de daders. De commandeur van het fort St. Anna kreeg opdracht van de Staten-Generaal om daarbij “zonder oppositie” behulpzaam te zijn.⁸⁴⁰ Uit het omvangrijke procesdossier kan worden opgemaakt dat Dijdtloff Goudt zich bij vele bewoners van de polder niet populair had gemaakt. Op 24 februari 1682 legden negentien dorpsbewoners (die zegden daar reeds lang te wonen) over de gang van zaken tijdens de beroving van en de moord op Goudt een verklaring af, waarin zij diens reputatie en die van zijn gehele familie kwalificeerden als “slecht”.⁸⁴¹ De manier waarop Goudt, die in het dorp ook herbergier was, zijn rijkdommen had verworven betitelden zij als “onregtveerdich”. Zijn beroving zou een reactie zijn geweest op diens toeëigening van diverse bezittingen (meubelen en kleding) van dorpsbewoners die na de ramp van 26 januari 1682 drijvende waren geraakt. Diverse verdachten werden aangehouden, andere zagen kans om te vluchten. Voor de beroving werden op 11 mei 1682 door de Vierschaar van het Hulsterambacht vier personen veroordeeld.⁸⁴² Allen dienden de proceskosten te betalen. Adriaan Mariman, arbeider, verkreeg gratie. Joos Baert, oudschepen van de heerlijkheid Namen, diende met een onbedekt hoofd God en de justitie op zijn knieën om vergiffenis te bidden. Zwaarder gestraft werd Jacobus Snouck, de schoolmeester en chirurgijn van het dorp Namen.⁸⁴³ Hij werd verbannen uit “de provincie van Vlaenderen” [Staats-Vlaanderen] voor de eerstkomende en achtereenvolgende vier jaren en diende de proceskosten ad 8 pond Vlaams en 10 schellingen te betalen.⁸⁴⁴ Het zwaarst gestraft werd de arbeider Pieter Bulsinck. Met een koord om de hals diende hij streng gegeseld en gebrandmerkt te worden en daarna te worden verbannen uit Staats-Vlaanderen voor de tijd van 25 jaren, zonder daarin terug te keren op straffe van de dood. Hij diende voorts de proceskosten ad £ 12:9:2 te betalen.⁸⁴⁵ Wie precies verantwoordelijk was of waren voor het doodslaan van Goudt bleef onduidelijk; er waren diverse dorpsbewoners bij betrokken. Mogelijk werd er uiteindelijk niemand voor veroordeeld.

⁸³⁷ Zie de verbalen betreffende de verpachting van de tienden in de polder van Namen in juli 1692 tot en met juni 1705, gecompileerd in bijlage 4.

⁸³⁸ Mogelijk was de schotter (schutter), die toezicht hield op het vee in de polder, slechts in een beperkte periode in dienst van de ambachtsheerlijkheid. Deze functionaris was er in elk geval in de periode 1652-1677 werkzaam.

⁸³⁹ Hij is reeds in 1664 als baljuw vermeld, vermoedelijk als substituut-baljuw.

⁸⁴⁰ SG, 1.01.02, inv. 246, resolutie van 26-2-1682. Klaarblijkelijk was de medewerking van de commandeur niet vanzelfsprekend.

⁸⁴¹ HA, inv. 1211, ongefolieerd, verklaring van 24-2-1682 (zie bijlage 25).

⁸⁴² HA, inv. 1204 en 1211.

⁸⁴³ Snouck was als chirurgijn ook in het fort St. Anna werkzaam.

⁸⁴⁴ Zijn echtgenote, Cornelia Poole, maakte op 12-9-1682 aan de magistraat van het Hulsterambacht kenbaar dat haar man bij het Hof [de Raad] van Vlaanderen te Middelburg in beroep zou gaan. Het is niet duidelijk of dit ook is gebeurd. Als schoolmeester kwam hij in elk geval in Staats-Vlaanderen en in Zeeland niet meer aan de slag.

⁸⁴⁵ HA, inv. 1204, fol. 146 v.

Het rendement van de heerlijkheid

Omdat het archief van de ambachtsheerlijkheid met inbegrip van het archief van de polder van Namen verloren is gegaan is het niet mogelijk gegevens te verstrekken over de inkomsten en uitgaven ervan en daarmee over het rendement van de heerlijkheid. Waarschijnlijk was dit rendement uiterst schamel, wellicht zelfs soms negatief. Zeker is dat tot de inkomsten de cijnsen behoorden waarmee vanaf de herbedijking in 1614 900 roeden land (drie gemeten), dat eigendom was van de heerlijkheid, was belast tegen twee stuivers per roede per jaar. Dit betrof het perceel in de polder waarop het dorp Namen was gesitueerd. Op 600 van de 900 roeden stonden huizen. De predikant van het dorp was van het betalen van cijns vrijgesteld; hij beschikte over een huis met tuin van in totaal 103 roeden. In 1665 bedroeg de totale cijnsopbrengst fl. 54 en 8 stuivers.⁸⁴⁶ De dorpscijns leverde dus een uiterst bescheiden bijdrage aan de kas van de heerlijkheid. In 1673 leverde de verpachting van 95,5 roeden land dat eigendom was van de heer van Namen 18 schellingen en 11 groten Vlaams op.⁸⁴⁷ Na de herbedijking van de polder in 1684 ging het cijnsrecht over naar de Generaliteit (zie verderop).⁸⁴⁸

In 1648 verzochten de ambachtsheren van de polder van Namen aan de Staten-Generaal om op hun grondgebied accijns te mogen heffen op wijnen, bieren en andere consumpties, teneinde op deze wijze (het onderhoud van) avenuen, straten en andere “publieke noodzakelijkheden” te kunnen bekostigen. De Staten-Generaal besloten op 7 augustus 1648 om het verzoek voor advies voor te leggen aan de Raad van State. Deze besloot zes dagen later om de kwestie nader te laten onderzoeken door de gedeputeerden van de Raad die de eerstvolgende verpachting van de gemene middelen in het kwartier van Vlaanderen zouden bijwonen.⁸⁴⁹ Daarvan is geen verslag bewaard gebleven. Vermoedelijk is het verzoek uiteindelijk afgewezen. Er is verder niets gedocumenteerd over de bevoegdheid van de heerlijkheid om belasting te heffen, laat staan over de opbrengst daarvan.

Het is niet duidelijk op welke wijze de magistraatsleden en de functionarissen die in dienst waren van de heerlijkheid werden betaald en hoeveel zij verdienden. De schepenen zullen zoals gebruikelijk een vacatiegeld hebben getoucheerd. Waarschijnlijk verliep de bekostiging van de baljuw, de secretaris (vanaf 1682: de baljuw-secretaris, tevens penningmeester) en van de andere “bedienden” via de polderrekening en was het dijkgeschot de belangrijkste inkomstenbron, waaruit ook de dijkgraaf en de gezworenen werden gefinancierd.⁸⁵⁰

De bevoegdheid van de ambachtsheerlijkheid betreffende het fort St. Anna

De civiele jurisdictie waarover de heerlijkheid beschikte had betrekking op de gehele polder van Namen en de bijbehorende kleinere poldertjes. Toen dit op 19 december 1612 zo werd bepaald bestond het fort St. Anna nog niet. Na juli 1632, toen het fort in Staatse handen kwam, had de civiele jurisdictie ook op de burgers daarvan betrekking, niet op de militairen, want op hen was het militaire tuchtrecht van toepassing. In 1678 ontstond over de bevoegdheid om burgers van het fort te vervolgen en te bestraffen een geschil tussen de commandeur van het fort en de ambachtsheer van de polder. De commandeur had burgers bestraft. De ambachtsheer meende dat alleen de vierschaar van zijn ambacht hiertoe bevoegd was. Hij stelde voor om voor de burgers van het fort een aparte magistraat in het leven te roepen. Deze zou dan op gezette tijden in het fort als rechtbank fungeren. Op 23 maart 1678 aanvaardden de Staten-Generaal de volgende resolutie:⁸⁵¹

---

⁸⁴⁶ HA, inv. 1034.

⁸⁴⁷ GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 145.

⁸⁴⁸ Verbaal St. Anna voorjaar 1685, fol. 160.

⁸⁴⁹ RvS, inv. 66, 13-8-1648, fol. 161.

⁸⁵⁰ De volledige polderrekeningen gingen verloren. Van slechts enkele jaren bleven gegevens bewaard over de verhouding tussen inkomsten en uitgaven. Zo bedroegen de ontvangsten in 1701 fl. 8711 en de uitgaven fl. 9613 zodat de rekening van dat jaar sloot met een negatief saldo van fl. 902 (Verbaal St. Anna voorjaar 1702, fol. 56). Van de rekening over het boekjaar 1712 bleef bewaard dat de ontvangsten fl. 10.501,20 bedroegen en de uitgaven fl. 11.489,10, zodat het (eveneens) negatieve saldo fl. 987,90 bedroeg (Verbaal St. Anna voorjaar 1713, fol. 38).

⁸⁵¹ SG, 1.01.02, inv. 3297, fol. 231 v- 232 v.

Is ter vergadering gelezen de requeste van Johan van Vrijbergen heere van Namen, raedt van sijn hoocheijt den heere prince van Orange mitsgaders Burgemeester der stadt Tholen houdende dat op den negentienden december des jaers 1612 bij Albert ende Isabel Clara Eugenia, infante van Spagne ertzherthogh van Oostenrijk ende als grave van Vlaenderen aen des suppliants predecesseurs was opgedragen, geceedeert ende getransporteert voor hun ende hunne naecomelingen ofte acte hebbende de proprieteijt en eigendom vanden Polder van Namen ende andere annexe polderen bij den Octroije vermeldt, onder andere met dat speciael recht dat sijluijden aldaer souden mogen stellen en constitueren Dijckgrave, Heemraden en Officieren te weten Bailliu, Meijer, Secretaris en Sergeanten om te exerceren eene policie, dat men noemt ambachtsheerlijckheijt, ende dat den vertoonder en desselfs predecesseurs dien conformelijck inde voorschreve polders t'zedert den voorschreven tijt tot nu toe altoos hadden geexerceert de policie, gestelt de voorschreve Officieren en grechte sonder dat bij ijemant oijt sulx was gequerelleert ofte gedisputeert geworden als alleen dat ter oorsaecke haer ho: mo: en sijn hoocheijt prins Maurits inde voorschreve Polder van Namen ten dienste van den lande was gelecht het fort genaempt St. Anna dat den Suppliant daer door geensints conde geseijt veel min benomen werden het recht en transactie t'welck de voorschreve Officiers en Schepen over de particuliere inwoonders soo ten platten lande en het dorp van de Polder van Namen als inde voorschreeve schans off fort was competeerende, dat echter den Commandeur vant'voorschreeve fort sulcx niet wilde dulden, onaengesien den Suppliant als heer vanden voorschreve Polder van Namen en onderhoorige districten vandien. Ende het voornoemde fort leggende was op desselfs jurisdictie oock gemerckt den voorschreeve Commandeur geen ander of verder recht in ofte opt voorschreve fort conde pretenderen, dan over t'geene to defentie van't selve de militie en sijn soldaten competeerende, versoeckenden oversulcx dat haer ho: mo: den vertoonder geliefden te laten behouden dat recht waer op de voorschreve Polder van Namen inden jare 1612 uijtgegeven bedijckt was en dienvolgende oock de judicature over de Inwoonders en burgers vant'gemelte fort ende alle die geene dewelcke geen Officiers, militaire soldaten off andere onder den Crijchsrade staende personen en sijn met presentatie van tot de meeste commoditeijt der voorschreve burgeren ende inwoonders binnen het fort een tweede off separate magistratuere aen te stellen, ende dat haer ho: mo: ten dien eijnde den gemelten Commandeur geliefden te gelasten dat hij sich sal hebben te onthouden vande vertoonder eenige indracht ofte turbatie int voorschreve sijn recht te doen, maer denselve ofte sijne Schepenen vrijelijck te laten en manteneren int exerceren vanden civile jurisdictie dat men noemt volgens de voorschreve uijtgifte ambachtsheerlijckheijt met de appendentien ende dependentien van dien over alle politicque ende ecclesiastijcque saecken en personen geen militairen sijnde. Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen dat de voorschreve requeste gestelt sal werden in handen van 's landts advocaten om haer ho: mo: daer op te laten toecomen hun schriftelijck advis.

Op 23 augustus 1680 stemden de Staten-Generaal met het voorstel van de ambachtsheer van Namen in.⁸⁵² Het begin van de betreffende resolutie is als volgt: *“Ter vergadering gelezen het advis van 's Landts advocaten mrs. Martin van der Goes ende La Porte, geformeert alhier in Den Hage den 22 julij lestleden ingevolge ende tot voldoeninge van haer Ho. Mo. resolutie van den 23 maart 1678 op de requeste bij ofte vanwegen Johan van Vrijbergen, heere van Name, raet van Sijn Hoocheijt den heere prince van Oranje, mitsgaders burgemeester der stadt Tholen ten voorslage aan haer”* [het vervolg is aldus]:

⁸⁵² Idem, inv. 240, 23-8-1680.

So: Anno: overgegeven: Magrop
gedelibereert sijnde. Is goet gevonden ende verstaet
dat den Sijppelt sal behouden ende ionis daren
van het locht, daer op de solden van Namen
inden jaer 1612. nietgegeven ende bevestiget is,
ende dienvolgende oock de judicatives onder de
juwoonders ende burgerz vant fort S^t. Anna
ende alle die gaende die gaen Officieren, militairen,
Soldaten off andere onder een Christiaest ge,
hoorende personen sijn, des dat den Sijppelt,
des noots sijnde, tot de meer te committert
vande burgerz ende juwoonders binnen het
fort, sal een tollon een soectien getal
van Schepenen, die aldaer longere van de
opgesetenen binnen het voor B^o fort niet den
Officieren ende Secretaris vanden solden
van Namen op soectiere gesette dagen ^{reest da} sille
houden over de voor B^o opgesetenen ende
hare saechten. Ende dat den Commandeur
van het voorn fort, sal worden gelaet te
soe als deselve gelaet veert mit d'elzen, sich
te onthouden den Sijppelt eenich in dracht
otte hurbatis te doen, ende den selven, ende
sijne Schepenen vrijelijcken te laten
opereren de civile jurisdictie, volgens
de nietgite genaempt Ambachts
doorlijckheit met de appondentien ende
de pondentien vanden over alle politieque
ende ecclesiastique. saechten ende
personen gaen militairen sijnde.

Van het functioneren van de speciale magistraat ten behoeve van de burgers van het fort is geen enkel stuk bewaard gebleven. Op 12 november 1684 verklaarde de ambachtsheer van Namen zich bereid om zijn

bevoegdheid om de civiele rechtspraak uit te oefenen over de burgers van het fort St. Anna af te staan aan de Raad van State (zie verderop). De heerlijkheid verkeerde toen in een staat van ontbinding.

De gespannen verhouding met het Hulsterambacht

Vanouds behoorde de polder van Namen (in vroeger tijd ook omschreven als de parochie van Namen) tot het Hulsterambacht.⁸⁵³ Krachtens het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612 ontstond in de polder een eigen ambacht. Wat de civiele jurisdictie betreft werd de polder afgescheiden van het Hulsterambacht. Laatstgenoemd ambacht behield de jurisdictie in criminele zaken en bleef daardoor in de polder als een “halsheerlijkheid” functioneren. Wie zich schuldig had gemaakt aan crimineel gedrag werd vervolgd door de baljuw van het Hulsterambacht en berecht door de vierschaar van dit ambacht.

Vanaf de herbewoning van de polder in 1614 tot aan de ramp van 1682 is de verhouding tussen beide ambachten regelmatig gespannen geweest.⁸⁵⁴ Meningsverschillen en conflicten hadden met name betrekking op:

- De precieze reikwijdte van de civiele jurisdictie in de polder. Over welke kwesties die de onderlinge verhouding tussen de bewoners van de polders betroffen was de magistraat van de ambachtsheerlijkheid bevoegd om regelingen te treffen en oordelen te vellen? Daarover liepen de meningen uiteen.
- De afbakening tussen de civiele en de criminele justitie in de polder.
- De vraag of de ingezetenen van de polder van Namen behoorden mee te betalen aan een Staatse belasting die contributie werd genoemd en die aan het gehele Hulsterambacht was opgelegd.
- Het recht van het Hulsterambacht om, zoals vanouds, belasting (veelal aangeduid als “settingen”) in de polder te heffen.
- Het recht van het Hulsterambacht om zich te bemoeien met de benoeming van leden van de magistraat van Namen.
- Idem met de benoeming van de predikant in het dorp Namen (zie hiervoor paragraaf 5.3).
- De afbakening van de verantwoordelijkheid van beide ambachten voor de bekostiging van het onderhoud van de zeedijken (zie bijv. de kwestie dijkverlegging, behandeld in paragraaf 7.3).

Het lijkt er erg op dat oud zeer over de partiële afscheiding in 1612 parten speelde, naast de begrijpelijke behoefte van het nieuwe, kleine ambacht om zich in bestuurlijk opzicht op de kaart te zetten en de grenzen van het eigen territoire te bewaken door zich af te zetten tegen de grote buurman. Voor de verwerving van een eigen identiteit was het aloude, stevig gewortelde en veel grotere Hulsterambacht een bedreiging. Waarschijnlijk zijn de spanningen tussen de beide ambachten in de tweede helft van de 17de eeuw ook toe te schrijven aan de ambities en de koppigheid van Johan van Vrijberghe en zijn zoon Livinus, die vanaf ca. 1667 de bestuurlijke touwtjes van de heerlijkheid van Namen stevig in handen namen en conflicten met de burens niet schuwden.

Aanvaringen tussen het Hulsterambacht en de polder van Namen betroffen formeel niet altijd de verhouding tussen beide ambachten. Soms werden als strijdende partijen omschreven: het Hulsterambacht en de ingelanden (en incidenteel de ingezetenen) van de polder. Indien de ingelanden de gedaagde of eisende partij waren regardeerde dit ook de ambachtsheerlijkheid van Namen, omdat, met name in de periode 1612 tot ca. 1667 (mogelijk tot ca. 1655), alle ingelanden in formele zin ambachtsheren waren krachtens het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612. Soms werd de polder dubbelop gerepresenteerd door de ambachtsheren én de ingelanden, twee aparte entiteiten suggererend die formeel lange tijd identiek waren.

Ruzie over de contributieplicht in 1632

Vanaf 1623 werden de ingezetenen van het Hulsterambacht als uitvloeisel van en in ruil voor de hen in 1621 door de Staten-Generaal van de Republiek verleende sauvegarde geconfronteerd met de verplichting om aan de Generaliteit “contributie” te betalen.⁸⁵⁵ Daarbij werden de bewoners van de polder van Namen gerekend tot de ingezetenen van het Hulsterambacht. Aan hen was weliswaar krachtens het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612 belastingvrijdom verleend door de graaf en de gravin van Vlaanderen, maar aan die vrijstelling was de Generaliteit niet gebonden. Zo werden de polderbewoners toch belastingplichtig. Met de

⁸⁵³ Meerkamp van Embden, p. 95.

⁸⁵⁴ Zie voor uiteenlopende aanvaringen tussen de ingelanden van de polder van Namen en het Hulsterambacht in de periode 1603-1651: HA, inv. 668. Ook in de periode na 1651 traden diverse geschillen op. Op 16-6-1681 verzocht de magistraat van het Hulsterambacht aan de Staten-Generaal om gehoord te worden indien de ambachtsheer van Namen iets zou ondernemen (wat kennelijk te verwachten viel) tot nadeel van de bevoegdheid van het Hulsterambacht op het terrein van de criminele justitie (SG, 1.01.02, inv. 243).

⁸⁵⁵ In ruil voor bescherming door de Staten-Generaal werd in het Hulsterambacht al eerder, namelijk in de periode 1585-1604, een contributie betaald die brandschat werd genoemd; zie De Kraker, 2006; Groenveld, 2003, p. 30-31.

inning van de contributie was de ontvanger-generaal van de contributies in Vlaanderen belast. Deze functie werd toen vervuld door Franchois Roussel die zetelde in Sluis. Deze maakte begin 1623 kenbaar dat de contributies die moesten worden opgebracht door het Hulsterambacht ingaande 9 april 1623 fl. 800 per maand zouden bedragen. De gezamenlijke ingelanden van de polders van Ossensisse en Namen wendden zich tot de Raad van State met het verzoek om deze aanslag te verminderen.⁸⁵⁶ Zij betoogden dat zij reeds geconfronteerd werden met hoge polderlasten en vreesden voor de ondergang (een “totale ruïne”) van hun polders.

Op 26 april 1623 besloot de Raad van State uit “sonderlinghe consideratie” om de contributieaanslag voor de (gezamenlijke) bewoners van het Hulsterambacht te verlagen van fl. 800 naar fl. 600 per maand.⁸⁵⁷ In het midden bleef hoe dit bedrag binnen het Hulsterambacht verdeeld zou worden en of wellicht de polders van Namen (en die van Ossensisse) minder contributie zouden gaan betalen of mogelijk zelfs geheel zouden worden ontzien in vergelijking met de andere polders in het ambacht. Omdat de rekeningen van de genoemde ontvanger-generaal betreffende de periode vóór 1631 niet bewaard zijn gebleven is het niet duidelijk hoe de belasting binnen het ambacht werd verdeeld en evenmin hoe de inning verliep en wat deze opbracht.⁸⁵⁸

Vaststaat dat over die verdeling in 1632 een conflict ontstond tussen de ingezetenen van de polder van Namen en de magistraat van het Hulsterambacht. De ingezetenen weigerden toen om de contributie te betalen. Zij zochten hiervoor vergeefs steun bij de abt van Ten Duinen die behoorde tot de grootgrondbezitters in het Hulsterambacht.⁸⁵⁹ De rentmeester van de abdij, Petrus Croquy, maakte op 23 mei 1632 aan de genoemde magistraat kenbaar, samen met elf notabelen (landbouwers) uit het ambacht, dat naar hun opvatting de bewoners van de polder van Namen verplicht waren om de opgelegde contributie te betalen, net zoals en evenveel als de andere ingezetenen van het Hulsterambacht.⁸⁶⁰ Vermoedelijk bracht dit met zich dat de contributie alsnog werd betaald, want de polderbewoners hadden vooraf kenbaar gemaakt dat zij waarde zouden hechten aan het oordeel van de prelaat van Ten Duinen. De magistraat van het Hulsterambacht besloot in elk geval dat de polderbewoners “eenvoudelijk” de “volle” contributie moesten opbrengen.

Een conflict over belastingheffing in 1640

Toen er in 1637 een (kortstondig) einde kwam aan de vrijstelling van de verplichting van de ingelanden van de polder van Namen om mee te betalen aan de “settingen” (een belasting) van het Hulsterambacht hervatte de magistraat van dit ambacht de inning daarvan zoals die bestond vóór de inundatie van de polder in 1606. De ingelanden protesteerden. De kwestie belandde in 1639 bij de Raad van Vlaanderen te Gent.⁸⁶¹ Op 15 december 1640 gelastte deze Raad de ingelanden om de genoemde belasting alsnog te betalen en wel met terugwerkende kracht vanaf het moment dat de hen in 1612 verleende vrijdom ophield te bestaan, dus vanaf 1637. De ingelanden meenden dat de aanslag lager zou dienen te zijn dan die welke van toepassing was in de andere parochies van het Hulsterambacht, verwijzend naar een in 1517 door de graaf van Vlaanderen verleende korting aan de toenmalige ingelanden. De magistraat van het Hulsterambacht wilde echter vasthouden aan de regeling zoals die gold vanaf het jaar 1596 (toen het Hulsterambacht weer onder Spaans bestuur kwam). De strijdende partijen kwamen vervolgens in 1641 een bindende arbitrage overeen door een commissaris, aan te wijzen door de Raad van Vlaanderen. Zolang deze niet had geoordeeld kreeg de magistraat van het Hulsterambacht opdracht om voor een periode van drie maanden de voorgenomen executies (de gedwongen inning van de belasting) op te schorten. De betreffende overeenkomst werd op 15 oktober 1641 namens het Hulsterambacht ondertekend door Glaude Pidance (griffier van het Hulsterambacht) en namens de ingelanden door Franchois van der Burch en Joan Neve. De integrale tekst ervan luidde als volgt:⁸⁶²

---

⁸⁵⁶ Zie bijlage 10. Sommige ingelanden waren eigenaar van grond in beide polders.

⁸⁵⁷ HA, inv. 673.

⁸⁵⁸ De onduidelijkheid over de contributie-inning in het Hulsterambacht is ook door Kok geconstateerd: “Ook over de contributie, door de inwoners van Hulsterambacht op te brengen als tegenprestatie voor de sauvegarde, delen de bronnen maar weinig mee” (Kok, p. 73). Onduidelijk is ook wanneer de contributieplicht voor ingezetenen van het Hulsterambacht kwam te vervallen. Waarschijnlijk kwam er kort na de Staatse verovering van het Hulsterambacht (op 4 november 1645) een einde aan.

⁸⁵⁹ Buijsrogge en Sponselee, p. 25. Abt van de Duinenabdij was toen Bernardus Campmans (idem, p. 45).

⁸⁶⁰ HA, inv. 668, stuk nr. 2, 23-5-1632; zie hiervoor ook HA, inv. 688, stuk nr. 12. De opvatting van de geconsulteerden lag voor de hand, want anders werden zij hoger aangeslagen. Er was dus door de magistraat van het Hulsterambacht naar de bekende weg gevraagd, kennelijk bedoeld om de eigen opvatting breder te kunnen legitimeren.

⁸⁶¹ HA, inv. 664, stuk nr. 17, fol. 4.

⁸⁶² HA, inv. 668, stuk nr. 3; de transcriptie is van Antoine Prinsen. Het is opmerkelijk dat de polder werd gerepresenteerd door vertegenwoordigers van de ingelanden en niet door een of meer leden van de

“De eyghenaers, inwoonders ende ghebruyckers van de landen ende goedinghen gheleghen in de prochie van den Polder van Namen Hulster Ambacht bij sententie van hooghe ende moghende heeren van den Raede in Vlaenderen in daten XVten decembris 1640 verclaerst sijnde in hunne fijnen ende conclusien ghenomen bij requeste ghepresenteert tot laste van burchmeestre ende schepenen van de voorscreven ambachte, daer bij sij hadden ghetendeert tot vrijdom ende exemptie van alle settinghe ende lasten den ambachte overcommende, te sijne niet ontfanghelick nochte ghefondeert ende hun vindende ghesommeert, met communicatie van executie, tot opbrynghen van de zelve settinghe ende ommestellynghe ghetaxeert tsedert het expireren van haerlieder vrijdom gheschiedt ten jaere XVIc XXXVII. Ende sustinerende in allen ghevalle niet schuldich te sijne nochte te moeten betaelen soo veele ende zoo hooghe als de voorscreven settinghe tot laste van de inwoonders van de andere prochien van de voorscreven ambachte worden ommeghestelt, uut redene de voorscreven prochie van de Polder van Naemen in den transport van Vlaenderen gheëmaneert ten jaere 1517 seer leeghe wort ghetaxeert, waernaer de voorscreven burchmeestre ende schepenen sustineren heurlieder niet te moeten reguleren maer wel naer den ouden voet die sedert de reconciliatie der stede van Hulst in ’t faict van de settinghe ende poinctynghe is onderhouden ende gheuseert, zoo sij verclaerden. Ende partijen souckende te vinden ende stellen eenen bequaemen middel ende voet waernaer zij hun in toecommende tijdt hun zouden moghen reguleren omme te eviteren alle voordere gheschillen, hebben gheraedsaem ghevonden dat in den voorscreven raedt zal worden requeste ghepresenteert ende verzocht worden commissaris voor den welcken elck van hemlieden zal moghen overgheven alzulcke redenen als sij zullen vinden te behooren tot bewaernisse van elcx gherechtichede dienende; ende dat sijn rapport ghehoort op ’t gone dat daer inne bij ’t hoff gheordonneert ende ghewesen zal worden, zal ghehouden worden voor ghewesen bij arreste zonder daarvan niet meer van d’ene als van d’andere sijde hem te moghen beclaeghen ’t sij bij weghe van appeele, reformatie ofte anderssins gheene uutghesteken op wat pretext dattet zoude moghen wesen ende wies zij ende elck van hemlieden is renuncierende. Ghelovende de voorscreven burchmeestre ende schepenen van Hulster Ambacht voor den tijdt van dry eerstcommende maenden te supercederen van de voorscreven ghecommineerde* executie oock zonder eenighe innovatie van de voorscreven sententie van den XVten decembri 1640 dewelcke elck van partijen midts desen is emologuerende ende approberende. Verbindende in ’t volcommen van deses hemlieden meestre Franchois van der Burcht, licentiaet in de rechten, ende Jan Neve, schautteet der stede ende ambachte van Hulst, vervanghende, representerende ende hemlieden sterck maeckende over de voorscreven eyghenaers, inwoonders ende ghebruyckers van de landen gheleghen in de voorscreven prochie van den Polder van Naemen, midts gaders de onderschreven burchmeestre ende schepenen van den voorscreven ambachte desen onderteeckent hebbende desen XVten octobre 1641.

G[laude] Pidance
1641

Fr[anchois]. van der Burch
Joan Neve
1641

* [= ghecommuniceerde]”.

Ruzie over de samenstelling van de magistraat van Namen

Op 7 december 1646 richtte de baljuw van het Hulsterambacht, Philip Ernest Vegilin, zich tot de Staten-Generaal met een klacht over de wijze waarop de ambachtsheren van de polder van Namen hadden voorzien in een schepenvacature na het overlijden van Laurens Lindeman. De baljuw meende dat hij hierbij betrokken had dienen te worden. Een protest tegen de gevolgde procedure had niets uitgehaald. Hij voorzag om met de ambachtsheren “in verwijderinge te geraecken”. De Staten-Generaal besloten op 7 december 1646 om de kwestie te laten onderzoeken.⁸⁶³ Het is onduidelijk op grond waarvan aan de baljuw het recht zou toekomen om zich met het benoemen van een schepen in de magistraat van Namen te bemoeien, gelet op het bedijkingsoctrooi van 19 december 1612.

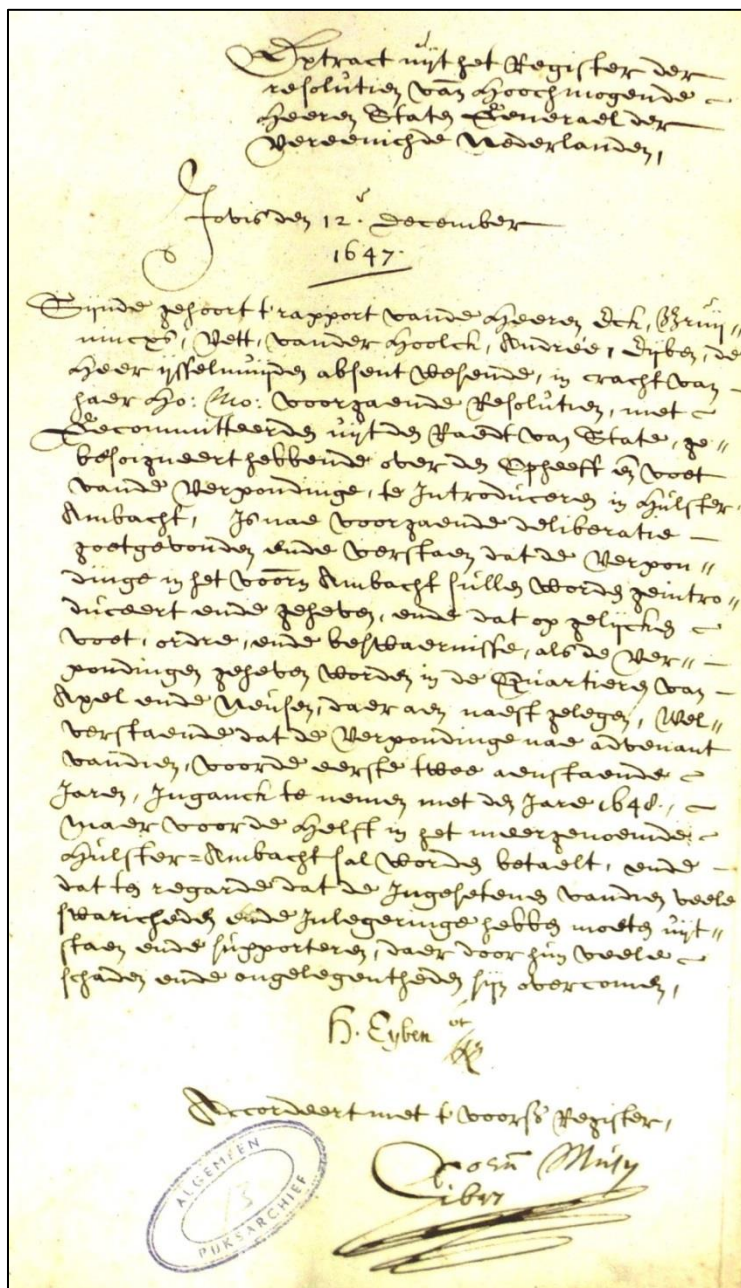
---

magistraat van de ambachtsheerlijkheid van Namen en ook niet door de dijkgraaf en/of gezworenen van de polder. Met de burgemeester en de schepenen die zijn vermeld in de laatste regel worden de leden van de magistraat van het Hulsterambacht bedoeld.

⁸⁶³ HA, inv. 1080.

Het conflict over de verponding in 1647-1648

Op 12 december 1647 besloten de Staten-Generaal om de vermogensbelasting, die verponding werd genoemd, ook te introduceren in het Hulsterambacht en wel met ingang van het jaar 1648. Omdat de ingezetenen vele "swaricheden" en inkwartieringen hadden moeten doorstaan, waardoor hen veel schade en "ongelegentheden" was overkomen, zouden zij in 1648 en 1649 half zo zwaar worden belast als gebruikelijk was in de kwartieren van Axel en Terneuzen. De betreffende resolutie luidde als volgt:⁸⁶⁴

De invoering van verponding in het Hulsterambacht, 1647.

De vraag was nu of de magistraat van het Hulsterambacht de bevoegdheid had om de verponding op te leggen aan de inwoners van de polder van Namen, die daartegen protesteerden met een beroep op de ambachtsheerlijke status van de polder.⁸⁶⁵ De kwestie belandde bij de Raad van Vlaanderen die op 18 juni

⁸⁶⁴ RvS, inv. 2145 I.

⁸⁶⁵ Zie voor deze kwestie o.m.: SG, 1.01.51, inv. 68, 6-12-1647; idem, 9-12-1647, 12-12-1647, 30-12-1647; HA, inv. 25a, o.m. 25-5-1648, fol. 39 en 9-7-1648, fol. 43.

1648 de magistraat van het Hulsterambacht in het gelijk stelde, net zoals op 15 december 1640.⁸⁶⁶ Na de overstroming van 9 november 1653 verkregen de ingelanden van de polder van Namen op 10 augustus 1654 van de Staten-Generaal vrijstelling van het betalen van alle belastingen die vanwege de Generaliteit of het Ambacht [bedoeld werd: het Hulsterambacht] werden opgelegd voor de duur van 40 jaar. Daarna werd de vrijstelling verlengd.

De affaire Laurens Jaspers

De gespannen verhouding tussen beide ambachten kwam scherp aan het licht toen in de periode 1671-1675 een conflict ontstond over de berechting van Laurens Jaspers, dat als volgt kan worden samengevat.

Op 27 april 1671 vond op het land van landbouwer Cornelis Mahuij in de polder van Namen een vechtpartij plaats tussen Laurens Jaspers en Gillis Willemse, beide inwoners van die polder. Jaspers had Willemse met zijn vuisten bewerkt, met een schop geslagen en met een mes bedreigd. De omstanders Pierre de Wagenaer en Isaacq Lems verhinderden, zo verklaarden zij, dat Willemse werd doodgeslagen. Jaspers en Willems werden beiden door de vierschaar van de magistraat van Namen berecht. Jaspers kreeg conform de eis van de baljuw een boete van vijf schellingen en Willemse diende de proceskosten te betalen.⁸⁶⁷

Jaspers werd vervolgens afzonderlijk berecht door de Vierschaar van het Hulsterambacht. De ambachtsheer van Namen, Johan van Vrijberghe, protesteerde hier tegen. Hij meende dat Jaspers uitsluitend vervolgd diende te worden door de baljuw van zijn ambacht en berecht door het schepencollege van dit ambacht. De ambachtsheer beriep zich op het bedijkingsoctröoi van 19 december 1612. De kwestie belandde bij de Staten-Generaal die de zaak voorlegde aan de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland.⁸⁶⁸

Uit het procesdossier blijkt dat niet alleen (en niet zo zeer) de bevoegdheid om Jaspers te vervolgen in het geding was, maar, meer in het algemeen, ook (en vooral) de vraag over welke bevoegdheden de ambachtsheerlijkheid van Namen nu precies beschikte in relatie tot de bevoegdheden van het Hulsterambacht. Namens Van Vrijberghe werd betoogd dat zijn ambachtsheerlijkheid gerechtigd was om “keuren” [rechtsregels] vast te stellen betreffende:⁸⁶⁹

- Wegen, watering, sluizen, sluistochten en dijken van de polders die onder de jurisdictie van de heerlijkheid ressorteren.
- Het “pluckharen” [vechten], kijden, schelden, slaan en mestrekken waar niemand door gewond raakt.⁸⁷⁰
- Het gooien van sneeuwballen.
- Het vloeken, lasteren en zweren (“sweeren”).
- Bedriegelijke maten, ellen en gewichten.
- Het drinken, tappen en “uijttmeten” [in- en uitladen?] op zondagen of op andere verboden tijden.

---

⁸⁶⁶ In 1696 speelde een vergelijkbare kwestie. De (Staatse) ontvanger van de verponding te Hulst eiste van de leiding van het fort St. Anna een lijst met de namen van de ingezetenen van het fort teneinde hen voor deze vermogensbelasting (waartoe de Staten-Generaal op 13-10-1695 had besloten) te kunnen aanslaan. De commandeur van het fort meende dat de ontvanger hiertoe niet bevoegd was. Hij protesteerde op 14-9-1696 bij de Raad van State. Op 29-9-1696 wendde ook de magistraat van het Hulsterambacht zich hierover tot deze Raad. Deze concludeerde op 6-10-1696 dat de waarde van het vermogen van de ingezetenen reeds “ten genoeg” van alle ingezetenen was vastgesteld (“getaxeert”) door de schoolmeester van het fort in opdracht van de commandeur en dat het daarbij diende te blijven. De ontvanger te Hulst werd in het ongelijk gesteld (HA, inv. 1083).

⁸⁶⁷ GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 121 e.v., 14-5-1671.

⁸⁶⁸ HA, inv. 1098; dit inventarisnummer omvat stukken over geschillen tussen de baljuw van het Hulsterambacht en de ambachtsheer van Namen over de (reikwijdte) van de jurisdictie in de polder van Namen. De Staten-Generaal bogen zich over de kwestie op 22-2-1675 (SG, 1.01.02, inv. 279). Op 16-3-1677 werden door Gijsbert Rudolph van Nideck en Cornelis Hop, ordinaris raden van de Hoge Raad en door Iman Cau, griffier van de Hoge Raad, gehoord als eiser: Johan van Vrijberghe, heer van Namen, ordinaris raad van zijne hoogheid de prins van Oranje, geassisteerd door zijn advocaten mr. Diderick Vleugels en Franchois van Adrichem, en Roelant Cau, baljuw van het Land van Hulsterambacht, verweerder, geassisteerd door mr. Pieter Schaep, zijn advocaat, en door Pieter van de Velde, zijn procureur. Pikant is dat de griffier Iman Cau (1601-1683) ofwel de vader was van Roelant Cau dan wel diens broer Iman (1652-1708).

⁸⁶⁹ Over de wijze waarop de ambachtsheer (de ambachtsheer) hun bevoegdheden op het terrein van de civiele justitie hebben toegepast (afgezien van vonnissen in civiele kwesties in de periode 1652-1677) is weinig bewaard gebleven. Een van de uitzonderingen betreft een mandaat dat de ambachtsheer op 6-5-1667 toekende aan de baljuw van de heerlijkheid om boetes op te leggen van 5 pond Vlaams (fl. 30) aan ieder die in gebreke bleef om vuilnis en mesthopen op te ruimen op wegen van de heerlijkheid en speciaal op de “Middenwech” (GA Hulst, RAZVL, inv. 2191a, fol. 87).

⁸⁷⁰ Zou er wel sprake zijn van verwonding dan golden de regels betreffende de criminele justitie.

- Het klootschieten of balslaan.
- Het schieten op duiven, hoenderen, eenden, ganzen, zwanen en andere “houbeesten”.
- Het vissen in vreemde wateren, “swett” [sloten] en grachten of vijvers.
- Het lichten van fuiken of korven.
- Het stelen van eieren.
- Het plukken van appels, peren en andere vruchten in vreemde hoven [tuinen].
- Het plukken of rapen van eieren te velde.
- Het schutten van beesten die op vreemde plaatsen weiden of schade veroorzaken.
- Het houden van grote honden die niet vastliggen.
- Bedelaars, landlopers en “batementspeelders” [toneelspelers] en dergelijke.
- Alle andere kwesties (“pointen”) die voortvloeien uit de bevoegdheden die in het octrooi van 19 december 1612 aan de ambachtsheerlijkheid zijn toegekend.

Van Vrijberghe had er kennelijk behoefte aan om zijn civiele bevoegdheden zo uitputtend mogelijk te benoemen teneinde discussies en twisten over de reikwijdte daarvan kort te sluiten.

Namens de magistraat van het Hulsterambacht werd naar voren gebracht dat de bevoegdheden van de ambachtsheerlijkheid van Namen in het bedijkingsoctrooi van 1612 *specifiek* en *limitatief* zijn vermeld. Gesteld werd dat aan de heer van Namen geen andere bevoegdheden toekomen dan die welke in het octrooi zijn vermeld en dat “in tegendeel van dien die van Hulsterambacht van allen tijden hebben recht gehad, gelijk sij alsnog hebben, om met haeren baljuw te maecken ordonnantien, keuren of attestatien soo als het heurlieden oorbaerlijck ende dienstig dunckt”, ook als deze betrekking hebben op de polder van Namen. Daarbij werd verwezen naar de bevoegdheden die door de landsheer (de graaf van Vlaanderen) ooit aan het Hulsterambacht waren toegekend.⁸⁷¹

Volgens de magistraat van het Hulsterambacht konden de bevoegdheden van de ambachtsheer van Namen conform het octrooi van 1612 als volgt worden benoemd (en in de ogen van die magistraat daartoe beperkt blijven):

- Het benoemen (“stellen”) van een dijkgraaf, heemraden en officieren, te weten een baljuw, een meier [burgemeester], schepenen, een secretaris en sergeanten om daar een politie van civiele justitie uit te oefenen (te “exerceren”).
- Het stellen van regels betreffende het erven, onterven, kopen en verkopen van land in de polders van de heerlijkheid.
- Het arresteren van civiele schulden.
- Het registreren van de voogdij (door “curatelen en momboiren”) over weduwen en wezen.
- Het beschikken over de rechten betreffende het gemaal, de scheepvaart, de jacht, de visserij, de vrije vogelarij en het houden van een jaarmarkt.

De afloop van het geschil over de competenties van de ambachtsheerlijkheid van Namen vergt nader onderzoek in het archief van de Hoge Raad. Vaststaat dat er aan de formele bevoegdheden van de ambachtsheer van deze heerlijkheid, zoals omschreven in het bedijkingsoctrooi uit 1612, tot de ramp van 1682 niets veranderde.⁸⁷² De magistraat van het Hulsterambacht was dus winnaar van het geschil. De affaire Jaspers-Willemse is illustratief voor de conflictueuze verhouding tussen de beide ambachten.

“Een heerlijkheyt van cleyne importantie”

Hoe door de magistraat van het Hulsterambacht over de status van de heerlijkheid van Namen werd gedacht blijkt, scherp verwoord, uit een document dat ongedateerd is aangetroffen, maar dat vermoedelijk in opdracht van het Hulsterambacht omstreeks 1675 is geschreven en waarin wordt geponeerd dat de polder van Namen eigenlijk nimmer van het Hulsterambacht is afgesplitst. Het stuk zal een reactie zijn op een claim van de zijde van de ambachtsheer van de polder van Namen. De tekst is veelzeggend genoeg om integraal te worden weergegeven, ook al zijn enkele passages niet helemaal duidelijk [NB: de onderstrepingen staan in de originele versie]:⁸⁷³

⁸⁷¹ Zie hiervoor Meerkamp van Embden, p. 85-89.

⁸⁷² Uit de bewaard gebleven vonnissen van de vierschaar van de ambachtsheerlijkheid van Namen in de (beperkte) periode 1652-1677 kan worden afgeleid dat de reikwijdte van de civiele jurisdictie aldaar uiterst beperkt was en zeker niet zo breed als door de ambachtsheer in 1677 ten overstaan van de Hoge Raad werd gepretendeerd. Verreweg de meeste kwesties die werden behandeld betroffen civiele schulden.

⁸⁷³ HA, inv. 664, ongenummerd en ongedateerd. Het stuk is onvolledig aangetroffen; vanaf punt 13 stopt de tekst. De transcriptie is van Antoine Prinsen.

“Nota

1

dat den heere advocaet Hendricx in sijne deductie ofte advertissement niet eens en spreeckt van de verclaringe ofte responsiven op de voorgehouden interrogatoiren van de heren Paix ende Pidance, beyde den tijdt van veele jaeren geweest hebbende greffiers van Hulsterambaght, mitsgaders van den procureur Loquee, al voor de reductie van den jare 1645 't selve ambaght bedient hebbende, noch van Jan Blanckaert filius Hendricx, sijnde den oudtstste notabelen van Hulsterambaght, aen dewelcke in soo een dubieuse saecke spreekende met volle kennisse van saecken seer veel moet werden geattribueert.

2

soo geven voor dat dit geweest sijnde soo een costelijcke dijgagie, niet minder en conde werden gerecompenseert als met de gifte van de laege ende middele jurisdictie sijnde in effect een volle ambaghtsheerlijckheit daer van d'andere sijde moesten considereren dat aen de bedijckers den eygendom ende proprieteyt niet van den Polder van Namen alleen, maer van verscheyde andere annexe polders is gecedeert ende opgedragen, waarmede de costen van dijgagie genoegsaem wierden gerecompenseert sonder dat noodigh was 't volle recht van een ambaghtsheerlijckheit mede te cederen.

3

soo argumenteren dese luyden op dit fundament dat sij sijn hebbende de middele ende lage jurisdictie gelijk mede in seker advis van de consultatien van de Hollandtse rechtsgeleerden in 't sesde ende laeste deel sprekende van den Polder van Namen, dit voor af wordt geposeert als een puyre waerheyt dat den Polder van Namen is hebbende lege ende middele jurisdictie daer sulcx expreselijck van wegen Hulsterambaght wordt ontkent ende daerom den rechter 't contrarie van dyen wel merktelijck moet werden voorgehouden.

4

in 't verbael van den 7 mey 1671 wordt vastgesteld aen de sijde van partije dat preventie (?) hier plaets heift ... ergo soo wordt toegestaan dat den heere bailliu mede toecompt de kennisse over dese saecke.

5

dat den procureur Schoock hebbende een goeden meester nochtans dese saecke heeft geabandonneert sonder twijfel om geen andere reden als dat weynich fondement daer inne quam te vinden.

6

nota parthije wilt dat Namen teenemael gesepareert is van Hulster-ambaght daer toe treckende twee (?) argumenten uyt het octroye van Philippus de anno 1501 .... het eerste dat aldaer in 't beginsel geseyt wordt ontfangen te hebben de supplicatie van bailliu, ontfangen ende mannen van leene van onsen Polder van Namen .. dan de volgende worden: gelegen bij Saftingen in Hulsterambaght, denoteren genoeck dat 't selve mede als een van haere principaelste deelen moet werden geconsidereert, immers geeft te kennen dat het van Hulsterambaght niet en is gesepareert.

7

nota dat naer de laeste herdijkinge in 2 a 3 jaeren allen de angedane oncosten door het overvloedigh gewas van vruchten wederom hadden, als sijnde soo een goeden ende vetten gront.

8

nae dat de predicanten, schoolmeesters van den Polder van Namen gelijk de andere predicanten van Hulsterambaght jaerlijcx hebben genooten seker honorarium, 't gene nu sedert eenighe jaeren door deselve niet meer en is versoght om redenen dat den heer sijn ambaght soecke te vermeerderen alle gemeyntschap met die van hulsterambaght tracht af te snijden.

9

de woorden van 't octroye .... om aldaer te exerceren den policie ende justitie civile die men heet ambaghtsheerlijckheit die consisteert in erven ende onterven etc. vrije vogelrije ende een jaermerckt in deselve polders, behoudende t'onswaert de criminelle justitie metter hoogheyt ende resorte. Hier te noteren eerst het wordeken ... die consisteert .. waer mede 't woordt van ambaghtsheerlijckheit 't gene generalijck genomen ende alleen sijnde gestelt latissime secundum proprietatem verbi can werden genomen, alhier door 't voorscreven wordt is geconstringeert tot de naervolgende specien. Ten tweeden, soo d'intentie van den prince hadde geweest andere specien daer mede onder te begrijpen, soo soude daer bij gevoeght hebben het wordeken van etc. ofte wel andere diergelijke etc. ... 't gene hier niet

sijnde geschiedt, 't voorscreven wordt van ambachtsheerlijcheyt met de uytgedruckte specien heeft willen limiteren.

Ten derden is mede de questie hoe verre 't woordt van criminelle justitie sich is extenderende.

10

behoudende t'onswaert de criminelle justitie metter hoogheyt en resorte onder de wet van hulsterambaghte als vooren de inundatie van de voorschreven polders. Nu hoedanigh het is geweest voor de inundatie, connen het best oordeelen diegene dewelcke dertien oft veertien jaeren naer de verversinghe van den selven polder in Hulsterambaght als een van de principaelste hebben geseten, als is de greffieren Bertolf de Paix, Pidance, den procureur Leqnee.

11

nu mede gaen versoecken dat aen die van Namen de placaten soude werden toegesonden is een teecken dat het van alle tijden moet geweest sijn een heerlijckheyt van cleyne importantie.

12

nota dat sich den heer Van Vrijbergen niet alleen adschibeert de heerlijckheyt van Namen, maer oock van allen de andere polders, daer notoirlijck deselve heerlijckheyden aen sijn edele niet en competeren uytwijsende het octroye van den 19 december 1612.

13 [hier stopt de tekst].”

Dit document bevat de opmerking dat de ambachtsheer van Namen ernaar zou streven om zijn ambacht uit te breiden in de richting van andere polders (zie de punten 8 en 12). Mocht zo'n claim er zijn geweest dan kan die eigenlijk alleen betrekking hebben gehad op (delen van) de aangrenzende polders, te weten de Kruispolder en de Melopolder. In 1679 is vermeld dat een kavel in het noordelijk deel van de Melopolder (genummerd als 15) behoorde tot de jurisdictie van de ambachtsheerlijkheid van Namen.⁸⁷⁴

De positie van de ambachtsheerlijkheid na de ramp van 1682

Na de overstroming van de polder van Namen op 26 januari 1682 werd spoedig duidelijk dat herbedijking een groot probleem zou zijn. Nadat de Raad van State een verkenner aan het werk had gezet om na te gaan welke van de ingelanden bereid bleken om daaraan mee te betalen moest geconcludeerd worden dat de polder ten dode was opgeschreven, tenzij de Generaliteit bereid bleek om zich over een groot deel van de in de steek gelaten percelen te ontfermen. Het belang van behoud van het fort St. Anna werd dusdanig zwaarwegend geacht dat werd ingestemd met de aankoop van niet minder dan 922 (van de ca. 1400) gemeten land. Enkele andere financiers konden zo over de streep worden getrokken en de herbedijking kon een aanvang nemen. De Raad van State (hiertoe gemachtigd door de Staten-Generaal) stelde hiervoor op 17 januari 1684 condities op die aan de ingelanden werden voorgehouden (zie voor de uitgebreide versie daarvan paragraaf 7.7).⁸⁷⁵ Tot die condities behoorden de volgende twee: “*dat gemelte ambachtsheer niet voordere berechtigh sal wesen als tot het stellen privative van bailliu, schepenen, secretaris ende het exerceren van justitie civil, soo als bij het eerste originelle octroye geexprimeert is ende dat noch tot voltrecken van dese dijcgagie daer voor sal moeten betaelen ende uytkeren eene somme van dry duysent carolus guldens.*” (artikel 3). Voorts: “*dat alle hooftingelanden te samen altoos sullen mogen stellen ende constitueren dijckgrave, heemrade en verdere officieren tot dienst van gemelte dijcgagie noodigh*” (artikel 4).

De bevoegdheid van de ambtsheer werd dus beperkt tot het benoemen van de magistraat van de heerlijkheid. Zijn bevoegdheid om de leden en functionarissen van het polderbestuur te benoemen werd hem afgenomen; deze kwam nu in handen van de hoofdingelanden, lees: in handen van de Raad van State als de veruit grootste ingelande. Voorts diende de ambachtsheerlijkheid aan de herbedijking fl. 3000 bij te dragen.

Op 22 november 1684 bracht Levinus Jacobus van Vrijberghe (1659-1702) in zijn kwaliteit als heer van Namen een op 12 november 1684 in Tholen geschreven document betreffende de status van de ambachtsheerlijkheid van Namen onder de aandacht van twee gedeputeerden van de Raad van State, Johan van Banchem en Marinus van Crommon, die toen toezicht hielden op de herbedijking van de polder van Namen.⁸⁷⁶ Zij brachten de tekst op 29 november 1684 ter kennis van de Raad van State. In dit document (dat door de Raad van State is “gelezen” op 4 december 1684) is het volgende verwoord (hier gecompileerd weergegeven in hedendaags Nederlands):

⁸⁷⁴ ZA, Atlassen Hatinga, inv. 480, fragment van een kaart van het Hulsterambacht getekend door Herman Pierssens. De genoemde kavel lag zuidelijk van Duiverschhoek en omvatte 103 gemeten.

⁸⁷⁵ RvS, inv. 105, 17-1-1684; kopie in HA, inv. 664, stuk nr. 13.

⁸⁷⁶ RvS, inv. 1856, Verbaal van de dijkage van de polder van Namen in 1683 en 1684, het daarin opgenomen verbaal van die dijkage d.d. 29-11-1684, fol. 21 t/m 22 (zie bijlage 34).

“De ambachtsheerlijkheid van Namen is gelegen aan het Hulsterambacht en heeft de jurisdictie over de polder van Namen, Spierspolder [Speyerspolder], de Speelmanspolder, de Middelpolder, Merlemont, Vranckendycke, de Meulenpolder en Duyvershoeck.⁸⁷⁷

1. De heerlijkheid zal uitgegeven worden aan mr. Livinus van Vrijberghe, regerend burgemeester en permanent raad van de stad Tholen, zijn erven en nakomelingen.⁸⁷⁸
  2. De heerlijkheid zal allodiaal blijven, vrij en eigen goed.⁸⁷⁹
  3. De heerlijkheid bezit het recht van lage en middelbare jurisdictie. De Staten-Generaal (“haer Ho. Mo.”) behouden de jurisdictie over hetgeen crimineel is.⁸⁸⁰
  4. De ambachtsheer heeft het recht om aan te stellen: de baljuw, burgemeesters, zes schepenen, een secretaris en sergeanten en voorts hetgeen tot de civiele justitie behoort.⁸⁸¹
  5. De ambachtsheer zal het recht behouden tot het helpen verkiezen en aanstellen van een predikant en andere kerkelijke bedienders, zoals hij dit vanouds heeft gehad.⁸⁸²
  6. De ambachtsheer bezit de heerlijkheidsrechten betreffende de korenmolen van Duyvershoeck, verdere [andere] windvoorzieningen (“voordre windt”), de scheepvaart, de jacht, de visserij, de vrije vogelarij [het lokken of vangen van vogels], het zwanendriften [het recht om zwanen te houden] en de lammertienden binnen alle genoemde polders.⁸⁸³
- Voorts:⁸⁸⁴
7. Tot de heerlijkheid zal ook behoren het dijkje van Duijvershoeck, het middeldijkje [daarmee zal het dwarsdijkje in de polder van Namen zijn bedoeld in de richting noord-zuid] en het dijkje tussen de polder van Namen en de Speelmanspolder.⁸⁸⁵
  8. De ambachtsheer zal de vrijheid hebben en behouden om tot zijn profijt de weg lopende uit het dorp [Namen] naar de Kruispolder te beplanten.
  9. Aan de ambachtsheerlijkheid zal de helft toekomen van de tienden van de Speelmanspolder, groot circa 10 gemeten.”⁸⁸⁶

Het is onduidelijk of en zo ja wanneer deze opsomming van de bevoegdheden van de ambachtsheer, voor zover deze verder reikten dan of afweken van de bepalingen in het bedijkingsoctrooi uit 1612, is geaccordeerd door de Generaliteit (de Staten-Generaal of de Raad van State). Vermoedelijk was dit niet het geval en had het aangehaalde stuk louter de status van een pleitnota, bedoeld om het voortbestaan van de heerlijkheid te waarborgen. Aan de nota voegde Levinus Jacobus van Vrijberghe (op 12 november 1684) toe: “*hier tegens soude ick aen haer Ed. Mo. [de Raad van State] cederen [overdragen] de jurisdictie over 't fort St. Anna, mitsgaders [evenals] het aenstellen van de officieren over de dyckagie van den Polder van Namen*”.⁸⁸⁷ Met de overdracht van laatstgenoemde bevoegdheid kon hij zich klaarblijkelijk (zij het vermoedelijk mokkend) verenigen.

---

⁸⁷⁷ In het oorspronkelijke octrooi is de locatie Vranckendycke omschreven als (de polder van) Varendijk.

⁸⁷⁸ Dit is een merkwaardige bepaling. De opsteller van het document zal met mr. Livinus van Vrijberghe zichzelf hebben bedoeld, maar aan hem is de heerlijkheid niet uitgegeven. Hij erfde deze van zijn vader.

⁸⁷⁹ Met allodiaal is bedoeld dat op het grondeigendom in de heerlijkheid geen leenrecht rust. Het eigendom is in dit opzicht “vrij”. In andere opzichten was van een vrijheid geen sprake; zie bijv. de op de grond rustende tiendrechten.

⁸⁸⁰ De Staten-Generaal traden hiermee in de plaats van de graaf van Vlaanderen.

⁸⁸¹ In het oorspronkelijke octrooi wordt het aantal schepenen niet vermeld. Dat de leden en ambtenaren van de magistraat rooms-katholiek dienden te zijn is geschrap; dit moet zijn gebeurd na de overgang van de polder van Namen naar de Staten-Generaal. Het bleef overigens mogelijk dat rooms-katholieken van het magistraatscollege deel uitmaakten. In de periode 1686-1705 (en mogelijk nog enige jaren daarna) was de burgemeester van de polder van Namen (i.c. Michiel Claessen Schuijt; zie bijlage 5) rooms-katholiek.

⁸⁸² Deze bepaling is nieuw ten opzichte van het oorspronkelijke octrooi. Met andere kerkelijke “bedienders” zal zijn bedoeld op schoolmeesters, kosters en voorzangers.

⁸⁸³ Het “zwanendriften” en het recht om lammertienden te innen zijn aan de rechten van de ambachtsheer toegevoegd.

⁸⁸⁴ Deze bepalingen ontbreken in het oorspronkelijke octrooi. De doorlopende nummering is door mij (Han Leune) toegevoegd.

⁸⁸⁵ In de marge van het document tekende Levinus Jacobus van Vrijberghe bij het laatstgenoemde dijkje aan: “dit laatste dykje hebbe ick noyt gehad”.

⁸⁸⁶ Ook hierbij tekende Levinus Jacobus van Vrijberghe aan: “Dit hebbe ick noyt gehad”.

⁸⁸⁷ Met het overdragen van de jurisdictie betreffende het fort werd bedoeld op de rechtspraak in civiele zaken.

Van Vrijberghe toonde zich niet bereid om aan de herbedijking fl. 3000 bij te dragen.⁸⁸⁸ Daarmee kwam zijn bevoegdheid om de magistraat van de heerlijkheid te benoemen op het spel te staan, want het behoud van deze bevoegdheid was gekoppeld aan de verplichting om het genoemde bedrag beschikbaar te stellen (zie artikel 3 van de herbedijkingscondities). Hierdoor kwam ook, en verdergaand, het bestaansrecht van de heerlijkheid ter discussie. Als de ambachtsheer geen bevoegdheid meer had om de magistraat van de heerlijkheid te benoemen en evenmin de leden van het polderbestuur, resteerden nog slechts enkele, relatief onbeduidende “heerlijke” rechten, zoals deze in 1612 waren toegekend. Tot die rechten behoorde het molenrecht. In maart 1686 informeerden gedeputeerden van de Raad van State die het fort St. Anna inspecteerden naar het cijnsrecht betreffende de molen in de polder van Namen. Zij ontboden de molenaar Jan van Belle. Deze verklaarde de molen te hebben gepacht van de vader van Livinus van Vrijbergen en de pacht aan laatstgenoemde te betalen.⁸⁸⁹ De inspecteurs gaven hem schriftelijk opdracht om aan niemand iets voor de molen te betalen totdat de Raad van State over de status van de ambachtsheerlijkheid zou hebben beslist. Daarmee stond het recht van de ambachtsheer om de cijns van de molen te incasseren ter discussie.⁸⁹⁰ In maart 1691 gaven op hun beurt de ingelanden van de polder (waartoe de Raad van State behoorde) te kennen aan de molenaar dat hij voorsnog geen pacht meer aan de ambachtsheer behoorde te betalen.⁸⁹¹ Het is onduidelijk hoe het met het molenrecht uiteindelijk afliep.

De Generaliteit verkeerde in 1684 in een positie van waaruit de gehele heerlijkheid kon worden opgeheven. In het bedijkingsoctrooi van 1612 was bepaald dat indien de polder na een inundatie binnen twee jaar niet werd herbedijkt, het octrooi kwam te vervallen en alle verleende rechten en faciliteiten weer toekwamen aan de landsheer. De polder overstroomde op 26 januari 1682 en op 26 januari 1684 was de polder nog niet herdijkt; pas in de tweede helft van 1684 kwam de herdijking gereed. De landsheer (inmiddels de Staten-Generaal) had dus het recht om het genoemde octrooi als vervallen te verklaren en daarmee ook de heerlijkheid Namen.

De Raad van State (hiertoe gelegitimeerd door de Staten-Generaal) koos in deze situatie voor een in juridisch opzicht ingenieus te noemen constructie: op papier bleef de heerlijkheid van Namen bestaan (een opheffingsbesluit bleef achterwege), maar de positie van de ambachtsheer werd volledig uitgehold. Deze behield zijn titel (hoewel hij soms als “gewezen” ambachtsheer werd betiteld), maar daar bleef het bij. In feite trad de Raad van State in diens plaats, niet alleen gelegitimeerd door de positie van de Raad als grootste eigenaar van de polder, maar ook met verwijzing naar het octrooi van 19 december 1612. De ambachtsheer protesteerde tegen de ontmanteling van zijn competenties, maar trok na jarenlang procederen aan het kortste eind.⁸⁹² Reeds vanaf 1683 werden de dijkgraaf en de gezworenen van de polder benoemd door de Raad van

---

⁸⁸⁸ Op 17-10-1684 machtigden de Staten-Generaal de Raad van State om zoveel land in de polder van Namen (dat eigendom van de Generaliteit was geworden) te verkopen als nodig was om de bijdrage van de ambachtsheer aan de herbedijking ad fl. 3000 te kunnen incasseren (RvS, inv. 105, 20-10-1684). Het is niet duidelijk of dit ook is geëffectueerd. Zeker is dat Generaliteitsland in de polder is verkocht, maar uit de eindrekening van de dijkage blijkt niet dat met de opbrengst daarvan het gat in de begroting is gedicht dat ontstond na de weigering van Van Vrijberghe om fl. 3000 bij te dragen.

⁸⁸⁹ De vader van Levinus (Livinus) Jacobus van Vrijberghe (1659-1702) is Johan van Vrijberghe (1636-1678) (Romeijn, 2001, p. 304 en 307).

⁸⁹⁰ Verbaal St. Anna, voorjaar 1686, fol. 43.

⁸⁹¹ Idem voorjaar 1691, fol. 124 v.

⁸⁹² De Raad van State wijdde in de periode 1685-1691 aan het bestaansrecht en de bevoegdheden van de ambachtsheerlijkheid van Namen vele vergaderingen, met name op 26-2-1685, 1-3-1685, 15-3-1685, 1-6-1685, 5-1-1686, 18-1-1686, 6-2-1686, 23-4-1686, 31-5-1686, 5-8-1686, 7-8-1686, 1-5-1687, 7-5-1687, 22-5-1688, 24-8-1688 en 1-3-1691. In de notulen van deze vergaderingen zijn ook de standpunten vermeld die af en toe door de Staten-Generaal werden betrokken en die vrijwel uitsluitend van procedurele aard waren. De afloop van de besluitvorming in de Staten-Generaal en de Raad van State is door het verlorengaan van diverse stukken (onder meer van geraadpleegde juristen) niet goed te traceren. Vaststaat dat de heerlijkheid van Namen vanaf 1684 in een ontmantelde staat bleef verkeren. Uit de genoemde notulen lijkt te worden geconcludeerd dat ambachtsheer Levinus van Vrijbergen in de Staten-Generaal op meer begrip voor zijn positie kon rekenen dan in de Raad van State, al heeft dit per saldo niet geleid tot eerherstel. In de periode waarin over de status van de ambachtsheer werd gedelibereerd en beslist (1684-1691) speelde mr. Bonifacius van Vrijberghe een bestuurlijke rol als Zeeuws gedeputeerde. Hij was lid van de Staten-Generaal in de periode 1659-1688 en vervolgens in de periode 1688 tot zijn overlijden in 1690 lid van de Raad van State. Het is niet bekend hoe hij zich in de discussies over de positie van zijn verre neef Livinus van Vrijberghe heeft opgesteld.

State. De leden van de magistraat van de heerlijkheid werden vanaf 1686 eveneens door dit bestuursorgaan van de Generaliteit benoemd.⁸⁹³

De Raad van State berichtte de Staten-Generaal op 5 januari 1686 dat Livinus van Vrijberghe in zijn “gepretendeerde” kwaliteit als heer van de ambachtsheerlijkheid over de polder van Namen zich niet had ontzien om enige “acten van jurisdictie” te plegen, terwijl het naar de mening van de Raad van State toch duidelijk (“notoir”) was dat deze ambachtsheerlijkheid met de daarbij behorende “dependentiën” krachtens het originele octrooi uit 1612 alsmede volgens de condities die op 17 januari 1684 waren vergund aan de bedijkers, “absoluut” tot de beschikking van de Raad van State was gesteld en dat alle rechten van de genoemde Livinus van Vrijberghe waren vervallen.⁸⁹⁴ De Staten-Generaal beslisten dat de kwestie verder diende te worden onderzocht, maar dit bracht in de ontstane ontmanteling van de heerlijkheid geen verandering. In maart 1686 werd Van Vrijberghe in een verslag van de inspectie van het fort St. Anna door een gedeputeerde van de Raad van State omschreven als “gewezen” heer van Namen.⁸⁹⁵

De Staten-Generaal namen op 2 augustus 1686 kennis van een verzoekschrift van Livinus van Vrijbergen. Deze protesteerde tegen dat gecommiteerden van de Raad van State tijdens de verpachting van de tienden in Vlaanderen volgens hem in strijd met de rechten van de ambachtsheer van de polder van Namen de visserij in die polder hadden verpacht en de samenstelling van de magistraat aldaar hadden gewijzigd (hadden “vermaect”) door nieuwe leden de eed af te nemen, zijns inziens in strijd met een resolutie van de Staten-Generaal betreffende de ambachtsheerlijkheid d.d. 10-3-1685, waarbij alles “wierde gehouden in state” [voor wat betreft de status van de ambachtsheerlijkheid].⁸⁹⁶ Hij verzocht de Staten-Generaal om aan de baljuw Johan Voshol opdracht te geven de door de Raad van State aangestelde leden te ontslaan van hun eed en de verpachting van de visserij ongedaan te maken.⁸⁹⁷ De Staten-Generaal beslisten het verzoekschrift te laten onderzoeken door de gedeputeerden van de Staten-Generaal die waren belast met kwesties aangaande Vlaanderen en door enige gecommiteerden van de Raad van State. Zo nodig dienden zij de verzoeker te horen. Aan de uitholling van de positie van de ambachtsheer veranderde vervolgens niets.

In maart 1695 deed Van Vrijberghe een nieuwe vergeefse poging om in zijn rechten als ambachtsheer te worden hersteld. Hij maakte kenbaar dat hij reeds fl. 3000 aan proceskosten had betaald en hij verzocht de 4,5 aandelen van de heerlijkheid die volgens hem door verzuim aan de Raad van State waren vervallen, aan hem over te dragen.⁸⁹⁸

---

⁸⁹³ Op 29-11-1684 verzocht Marinus van Crommon (gecommiteerde van de Raad van State namens het gewest Zeeland) aan de Raad van State om een beslissing te nemen bij welke rechtbank of college de koop- en pachtovereenkomsten betreffende de polder van Namen (na de herdijking in 1683-1684) dienden te worden geformaliseerd. Hij schreef dat dit vroeger gebeurde door de magistraat van de polder van Namen, maar deze was sedert de inundatie (26-1-1682) “in verval”. Hij suggereerde dat de betreffende aktes opgesteld zouden worden door het college van dijkgraaf en gezworenen van de polder, naar het voorbeeld van voorafgaande bedijkingen in het Hulsterambacht (RvS, inv. 1856, Verbaal van 29-11-1684, fol. 11 v) (zie bijlage 34). Het is niet bekend of deze suggestie is gevolgd. Zeker is dat de schepenbank van de heerlijkheid van Namen in de periode 1682-1684 niet meer functioneerde. In 1686 nam de Raad van State het heft in handen (NA, Raad van State, inv. 107, 23-4-1686).

⁸⁹⁴ SG, 1.01.02, inv. 410, 15-1-1686; RvS, inv. 107, 18-1-1686.

⁸⁹⁵ Verbaal St. Anna voorjaar 1686, fol. 42 v.

⁸⁹⁶ Op 10-3-1685 besloten de Staten-Generaal om over het gerezen geschil inzake de positie van de ambachtsheerlijkheid van Namen een “conferentie” te beleggen en intussen “alles te houden in state” (NA, Raad van State, inv. 106, 15-3-1685).

⁸⁹⁷ De gewijzigde samenstelling van de magistraat van de ambachtsheerlijkheid was door de Raad van State in gang gezet op 23-4-1686 toen aan de commandeur van Hulst, De Perceval (inmiddels behorend tot de hoofdgelanden van de polder van Namen), werd verzocht om ten spoedigste een “tripel getal” van personen voor te dragen die konden worden gekozen en aangesteld tot “regenten” in de ambachtsheerlijkheid van Namen (NA, Raad van State, inv. 107, 23-4-1686). De Perceval reageerde snel. Reeds op 23-5-1686 bracht hij de gevraagde voordracht uit. De Raad van State nam er op 31-5-1686 kennis van en besloot de voordracht voor te leggen aan de heer Van der Cloese [mogelijk identiek met Jacob Schimmelpennink van der Oije tot de Cloese] en deze te machtigen om hierover te beslissen “sulcx als ten meeste dienste bevinden sal te behooren” (NA, Raad van State, inv. 107, 31-5-1686). De betreffende beslissing werd klaarblijkelijk kort daarna genomen.

⁸⁹⁸ Verbaal St. Anna voorjaar 1695, fol. 128-129 v. De geclaimde overdracht van 4,5 aandelen in de heerlijkheid valt lastig te begrijpen. Van Vrijberghe moet hebben bedoeld op de 4,5 aandelen die (in elk geval vanaf 1665, maar vermoedelijk al eerder) eigendom waren van de Generaliteit en vermoedelijk door verlating waren verworven (HA, inv. 1034). Door welk “verzuim” deze in 1684 vervallen waren

Incidenteel werd overigens in officiële stukken van zowel de Staten-Generaal als de Raad van State nog wel melding gemaakt van het bestaan van de heerlijkheid van Namen. Zo werden de ingelanden van de polder van Namen in een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 12-6-1694 nog omschreven als “gelanden van de heerlijkheid van Namen”, mogelijk bij vergissing.⁸⁹⁹

Hoe liep het af met de fl. 3000 die de ambachtsheerlijkheid verschuldigd was aan de herbedijking in 1683-1684? Ambachtsheer Livinus van Vrijbergen bleef halsstarrig weigeren om deze bijdrage te betalen. Op 8 april 1717 besliste de Raad van State dat de erfgenamen van Johannes Voshol (in leven baljuw, secretaris en penningmeester van de polder van Namen) zouden worden ontlast om zich te verantwoorden over een betaling van fl. 3000. Dit betrof zeer waarschijnlijk het bedrag dat de ambachtsheerlijkheid van Namen nog schuldig was aan de Generaliteit.⁹⁰⁰

Tot zijn dood bleef Livinus van Vrijbergen zich heer van Namen noemen, ook al had die positie in bestuurlijk opzicht geen betekenis meer. De titel ging over naar zijn zoon Goudens van Vrijberghe (1688-1748), die, evenals zijn vader, kan worden beschouwd als een koning zonder koninkrijk.⁹⁰¹ Met de ondergang van de polder van Namen kwam er in 1715 een definitief einde aan de heerlijkheid.

7.6 Kerkelijk leven

Vrijwel direct na de bedijking van de polder van Namen werd er een parochiekerk gevestigd, genoemd naar St. Jan de Doper. In 1583 raakte het kerkgebouw door de overstroming van de polder ernstig beschadigd. Na de herbedijking van de polder in 1613 duurde het nog tot 1618 alvorens de renovatie ter hand werd genomen. In april 1619 werd het gebouw opnieuw ingewijd. Van een grondige herbouw was geen sprake, want reeds in 1628 werd geconstateerd dat de toren en het schip van de kerk in ernstig verval waren geraakt. In 1643 werd bij een dekenale inspectie zelfs opgemerkt dat het gebouw vrijwel een ruïne was.

Cijfers over het aantal rooms-katholieken in de polder na de herbewoning vanaf 1614 tot de reductie van Hulst in 1645 zijn niet bewaard gebleven. Bekend is wel het aantal communicanten in de polder in dit tijdvak: 1628: 140, 1633: 150, 1642: 134 en 1643: 140.⁹⁰²

Zeer waarschijnlijk waren verreweg de meeste gezinnen in deze jaren katholiek en was het aandeel van gereformeerden uiterst beperkt.

Na de Staatse verovering van Hulst en het Hulsterambacht eind 1645 werd de positie van de rooms-katholieken aldaar problematisch.⁹⁰³ Op 16 juni 1648 vaardigden de Staten-Generaal een plakkaat uit waarin alle katholieke geestelijken werden gelast hun werkzaamheden te staken en uit het gebied van de Generaliteit te vertrekken. Bezittingen van rooms-katholieke kerken en van kloosters werden in beslag genomen.⁹⁰⁴ Zeer waarschijnlijk bleven verreweg de meeste bewoners van de polder van Namen de moederkerk trouw, net zoals in de stad Hulst en in alle andere polders van het ambacht. Fruytier constateert: “Het protestantisme schoot er geen wortel”.⁹⁰⁵ Brand merkt op: “Het feit dat wettelijk alleen de gereformeerde godsdienst mocht uitgeoefend worden, is geen hinderpaal voor de katholieken geweest om toch hun kerkelijke plichten op de een of andere manier te blijven onderhouden, zij het dan meestal op een illegale manier. Dat de activiteiten van de katholieken door sommige protestantse magistratspersonen en baljuws nogal eens oogluikend werden toegelaten moet wel duidelijk zijn”.⁹⁰⁶

In de polder van Namen duurde het nog tot 12 januari 1647 alvorens de parochiekerk in het dorp Namen in gebruik werd genomen voor de gereformeerde eredienst. Parochianen zagen kans om buiten medeweten van de magistraat van het Hulsterambacht diverse kerkornamenten te verkopen.⁹⁰⁷ Op 5 juni 1647 beslisten de Staten-Generaal dat de opbrengst van die verkoop, te weten 85 pond Vlaams, teruggevorderd diende te worden. De resolutie luidde als volgt:⁹⁰⁸

---

verklaard aan de Raad van State is onduidelijk. De Raad bezat deze aandelen reeds. Ook is mistig waarom deze portie zou toekomen aan de ambachtsheer.

⁸⁹⁹ SG, 1.01.02, inv. 511.

⁹⁰⁰ RvS, inv. 195, fol. 408 v. Tot de erfgenamen van Voshol behoorde Johan van Spijckerhof (zie bijlage 5).

⁹⁰¹ Romeijn, 2001, p. 307.

⁹⁰² Kok, p. 424.

⁹⁰³ Brand, 1972, p. 274-282; Fruytier, p. 99-101.

⁹⁰⁴ Fruytier, p. 99.

⁹⁰⁵ Idem, p. 100.

⁹⁰⁶ Brand, 1972, p. 352. Brand vermeldt een bijzonder voorval in 1651 te Hulst. Op verzoek van de predikanten aldaar werd door de baljuw een in de stad gesignaleerde monnik gevangen genomen. Deze mocht zich daar niet ophouden. De baljuw bracht de monnik enkele dagen bij hem thuis onder en verleende hem toestemming om naar zijn klooster terug te keren.

⁹⁰⁷ Kok, p. 156.

⁹⁰⁸ SG, 1.01.51, inv. 68, 5-6-1647.

Ontfangen een missive vande Beden & Zingemeester
 ende Schepenen van Hulst in ambacht, gescreven op
 Landt d'ingh tot Hulst den 29. Mei 1645. Bonddende is
 effdat wat sij sulden hebben te doen met de nietige en ge-
 ringe sjaepstede ornamenten, daer van sij een baderdo. Mo
 bider bevoens den Jurisdictione Bonddes toegefonten. Es
 andoren dat die vande polder van Namen d'ingh d'ingh
 Reuniffie bader bevoent hebben de ornamenten van die
 sjaepstede openbaerlijck te vercoopen. Maer op gods
 libbreert sijnde. Is goet gevonden, ende verstaet, dat
 ghesal wordon een Johan Lintincx Reuniffie
 vande Gheestelijck goudes tot Hulst ende in Hulster ambacht
 dat bij de boerskerstende se eckelijck sjaepstede ornamenten
 int openbaer sal doen vercoopen; ende het provdum gecomes
 bij vercoop vande ornamenten vande boers sjaepstede vande
 polder van Namen, in vordende, ende soe wot van het
 conde als van het andere in vordende vordantwordes.

Na de verovering van stad en ambacht van Hulst in het jaar 1645 bleef er maar één katholieke kerk open, die van Sint Jansteen. Na de sluiting van deze kerk, zomer 1647, verhuisden de deken van de stad Hulst en de pastoor van Sint Jansteen naar Kieldrecht/De Klinge, net over de grens. Vandaar bedienden zij de katholieken in stad en ambacht. Deze zielzorg werd vanaf 1657 overgenomen door paters franciscanen. De geestelijken die met deze taak waren belast werden “missionarius districtus hulstensis” genoemd. Hen werd bij de uitoefening van de zielzorg niets in de weg gelegd, mits ze geen opspraak verwekten en in burgerkleren rondliepen.⁹⁰⁹ Rondtrekkende missionarissen zorgden voor het dopen van kinderen en zegenen huwelijken in, ook van inwoners van de polder van Namen.⁹¹⁰ Aannemelijk is dat zij ook eucharistievieringen hebben gehouden. Vanaf het jaar 1686 werd door de Staten-Generaal toestemming verleend voor de inrichting van schuurkerken. In het Hulsterambacht verzezen dergelijke kerken in Boschkapelle, Lamswaarde en Groenendijk en in de stad Hulst in 1695.⁹¹¹ In Lamswaarde werden de kerkdiensten onder meer bezocht door katholieken uit de polder van Namen.⁹¹²

Over het functioneren van de gereformeerde kerk in het dorp Namen vanaf 1647 tot aan de ondergang van de polder zijn vrijwel geen gegevens bewaard gebleven.⁹¹³ De daar werkzame predikanten zijn reeds vermeld in paragraaf 5.3. De kerk ressorteerde evenals de fortkerk van St. Anna onder de classis van Zuid-Beveland. Op het kerkelijk leven was de Zeeuwse kerkorde van toepassing.

⁹⁰⁹ Kok, p. 411.

⁹¹⁰ Bewaard bleven katholieke doopschrijvingen van kinderen die in de polder van Namen woonden in de periode 1667-1686; zie: GA Hulst, DTBL Hulst, inv. 55-57; kopieën hiervan in: ZA, DTBL Hulst, nr. 20 D, 20 E en 20 F; gegevens uit laatstgenoemde bronnen zijn digitaal te raadplegen via “Zeeuwen Gezocht”. In de betreffende doopboeken zijn ook de namen genoteerd van de missionarissen die de dopen verzorgden en inschreven. Nijenhuis vervaardigde een overzicht van rooms-katholieke dopen betreffende de polder van Namen in de periode 1670-1686, geordend naar gezin, waarvan er 74 werden onderscheiden (in: Ordner Polder van Namen, berustend in de collectie van het Genealogisch Centrum Zeeland te Middelburg).

⁹¹¹ Brand, 1972, p. 281 en 354.

⁹¹² Fruytier, p. 109.

⁹¹³ Verloren gingen de doop- en trouwinschrijvingen, evenals het lidmatenregister en gegevens over het begraven van lidmaten. Ook de acta van de kerkeraad zijn niet meer teruggevonden. Van de diaconierekeningen bleef alleen de rekening betreffende het boekjaar 1712-1713 bewaard. De uitgaven in dat jaar bedroegen fl. 75 en 10 stuivers tegen fl. 59 en 16 stuivers aan ontvangsten (GA Hulst, arch. Hervormde Gemeente Hulst, inv. 176). Op 12-12-1722 berichtte de kerkeraad van de geref. kerk van Hulst aan de Raad van State dat het aantal voormalige inwoners van de polder van Namen en van het fort St. Anna dat een beroep deed op de nog beschikbare middelen van de desbetreffende diaconieën (middelen die krachtens een resolutie van de Staten-Generaal van 14-6-1718 in bewaring waren gegeven aan de geref. kerk van Hulst; zie bijlage 3) dusdanig was toegenomen, dat deze middelen voor armoedebestrijding niet meer toereikend waren, tenzij toestemming kon worden verleend om nog uitstaande leningen op te eisen (RvS, inv. 206, fol. 861 en 861 v). De Raad van State besloot dit nader te onderzoeken. Hoogstwaarschijnlijk bood dit geen soulaas omdat uitstaande vorderingen van de genoemde diaconieën na de teloorgang van de polder en het fort zo goed als oninbaar waren.

De overstromingen van de polder in 1653, 1682 en 1715 lieten het kerkgebouw niet onberoerd. Zo maakte de predikant van de polder van Namen op 23 augustus 1684 aan de Raad van State kenbaar dat door de inundatie van 1682 de kerk en de toren ernstig waren beschadigd, met inbegrip van de vloer, de zitplaatsen, de muren, de pilaren en de ruiten. Inspecteurs van de Raad van State bevestigden de desolate toestand. Het was naar hun mening niet mogelijk om gedurende de wintermaanden diensten in het gebouw te houden. Zij gaven toestemming voor voorlopige reparaties die maximaal fl. 300 mochten kosten.⁹¹⁴ De predikant had rondom zijn ambtswoning na de ramp in 1682 een aarden dam laten aanleggen om deze tegen de zee te beschermen.⁹¹⁵ Gedurende de inundatie was de dam verhoogd en verzaamd en met stromatten bekramd. De kosten van de dam bedroegen fl. 242 en 13 stuivers (zie bijlage 35). Na lang procederen toonde de Raad van State zich bereid om dit bedrag te vergoeden (zie bijlage 4).

In maart 1686 waren met de reparatie van het kerkgebouw nog geen vorderingen gemaakt. Predikant Henricus Voshol verzocht de Raad van State om hiervoor meer middelen beschikbaar te stellen. De reeds beschikbaar gestelde fl. 300 waren ontoereikend. Hij wees o.m. op de kapotte preekstoel, de beschadigde muren, pilaren en daken.⁹¹⁶ Gedeputeerden van de Raad van State wezen deze Raad er in maart 1687 op dat de kerk van Namen de grootste gereformeerde gemeente was van alle dorpen in het Hulsterambacht.⁹¹⁷

Ook bij de overstroming van de polder op 3 maart 1715 werd het kerkgebouw beschadigd. De toren hield stand tot 1750 en diende nog als een bakken voor de scheepvaart. Het puin werd gebruikt voor de verdediging van de vooroever bij Perkpolder en Walsoorden.⁹¹⁸ De kerkklok kon worden gered. Deze was in 1664 in de toren geplaatst met als opschrift “Laudate Dominum in cymbalis bene sonantibus” (Looft den Heer met de klanken van welluidende cymbalen). De maker was Franchois Hemony (1609-1667) te Amsterdam.⁹¹⁹ De klok werd overgebracht naar het Landshuis in Hulst. Sinds 3 april 1806 hangt de klok in de rooms-katholieke kerk “Maria Hemelvaart” in Graauw.⁹²⁰ Bij westenwind is het klokgeluid in het Verdrongen Land van Saeftinghe nog te horen.

De klok uit 1664 van de gereformeerde kerk in het dorp Namen, anno 2016 in Graauw.⁹²¹

⁹¹⁴ Verbaal St. Anna, najaar 1684, fol. 109-110.

⁹¹⁵ De vrijstaande woning van de predikant lag oostelijk van de kerk van het dorp Namen op een perceel (met een boomgaard) ter grootte van 359 roeden, destijds omschreven als de derde wijk van de polder, letter C, nr. 2 (zie de kaart van de polder van Namen naar de situatie omstreeks 1685, opgenomen in bijlage 38).

⁹¹⁶ Verbaal St. Anna voorjaar 1686, fol. 43-45 v.

⁹¹⁷ Idem voorjaar 1687, fol. 178 en 178 v.

⁹¹⁸ De Kraker, 2002, p. 169.

⁹¹⁹ GA Hulst, arch. gemeente Graauw en Langendam, toegang 4, inv. 1.1.5.

⁹²⁰ Het voortbestaan van dit kerkgebouw staat in 2016 ter discussie. Mogelijk dient dus voor de torenklok een vierde locatie gevonden te worden.

⁹²¹ De foto is gemaakt door Marc Buise.

Religiespanningen

In het octrooi betreffende de herbedijking van de polder van Namen d.d. 19 december 1612 was vastgelegd dat de leden van de magistraat van de polder van Namen rooms-katholiek behoorden te zijn “naar de wet van het land”. In de Zuidelijke Nederlanden, waartoe de polder toen behoorde, was de gereformeerde geloofsleer verboden; gereformeerde kerken werden niet, of hoogstens als schuilkerken toegestaan.⁹²² Toen er dan ook in het fort St. Anna, op het grondgebied van de polder van Namen, een gereformeerde kerk werd gesticht, leverde dit godsdienstige spanningen op met de naaste omgeving. Die hadden zich al eerder gemanifesteerd. In 1623 arresteerden Staatse militairen de pastoor van het dorp Namen als repraisaille voor de gevangenneming van de gereformeerde griffier van Doel, Cornelis van Alphen, die in Gent werd gedetineerd.⁹²³ Op 19 november 1623 werd hij door de Spaanse autoriteiten gevangen genomen vanwege zijn betrokkenheid bij werkzaamheden op het Spaanse territorium te Doel.⁹²⁴ De commandeur van Liefkenshoek kreeg opdracht om als tegenzet twee rooms-katholieken (waaronder dus de pastoor van Namen) in zijn fort te gijzelen en ze pas vrij te laten indien ook Van Alphen weer een vrij man zou zijn.⁹²⁵ Dat gebeurde medio 1624.⁹²⁶

Bezien vanuit het gezichtspunt van de rooms-katholieke kerk was er in de polder sprake van ketterij. Op sommige boerderijen werd gewerkt op zon- en feestdagen. Het verbod op het eten van vlees op vrijdag werd genegeerd. Door de komst van het fort werd de positie van de gereformeerden in de polder versterkt. Kok merkte op: “De toch al weinig flexibele zielzorg van de pastoors vond een extra dwarsligger in het oostelijk tegen de Schelde gelegen fort Sint Anna”. En voorts: “Sindsdien gingen ook nog ketterse soldaten zich vrijelijk bewegen onder de toch al zeer oppervlakkige katholieken en van dezen togen er zelfs naar het fort om te luisteren naar des dominees prediking. De nabije, ketterse vijand frustreerde elk goedwillend pastoraat en een beroep op de sterke arm van de magistraat [te Hulst] om met tuchtmaatregelen -corrigentes aut castigantes- de parochianen te dwingen tot hun geloofsplichten, had weinig zin. Er viel immers geen heil te verhoppen van mensen over wie deken en bisschop klaagden dat ze helemaal niet beantwoorden aan wat het vorstelijk polderoctrooi van 19 december 1612 stipuleerde: katholiek zijn volgens de wetten van het land”.⁹²⁷

In maart 1634 toonden de Gecommitteerde Raden van Zeeland zich verontrust over de mogelijkheid voor gereformeerden in de polder van Namen om hun geloof ongestoord te belijden.⁹²⁸ Zij wendden zich hierover tot de Staten-Generaal. Gemeld werd dat twee inwoners van de polder, afkomstig uit Holland, op het fort naar de kerk gingen en daar hun kinderen lieten dopen. Zij dreigden hiervoor door de magistraat van het Hulsterambacht gestraft te worden, zochten hun toevlucht tot het fort en verzochten de commandeur om bescherming. De Gecommitteerde Raden drongen aan op tegenmaatregelen. De Staten-Generaal gaven de commandeur van het fort opdracht om ervoor te zorgen dat de gereformeerden in de polder niet vanwege hun religie werden lastiggevallen; anders zouden sancties worden toegepast. Reeds aangevangen procedures jegens gereformeerden dienden te worden gestaakt.⁹²⁹

Op 3 oktober 1635 verzocht de commandeur van het fort St. Anna de Raad van State of hij de in opdracht van deze Raad gevangen genomen pastoors nog langer vast diende te houden. Ze zaten reeds zestien maanden (!) vast in het fort. De Raad besliste op 23 oktober 1635 dat ze vrijgelaten mochten worden, mits zij de kosten van hun verblijf zouden vergoeden.⁹³⁰

Waarschijnlijk waren de verhoudingen tussen rooms-katholieken en gereformeerden in de polder gewoonlijk minder gespannen en conflictueus dan op grond van de religieus en politiek geladen spanningen tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden veelal is verondersteld. In het alledaagse sociale verkeer speelden de tegenstellingen vermoedelijk nauwelijks een rol van betekenis. Boerderijen die eigendom waren van gereformeerden werden gepacht door katholieke landbouwers. Katholieke knechten en dienstmeiden werkten bij gereformeerde boeren. Gereformeerden deden boodschappen bij katholieke winkeliers. Er werden gemengde huwelijken gesloten. Katholieke en gereformeerde kinderen groeiden samen op en sloten

---

⁹²² Van Lieburg, p. 91-104.

⁹²³ Kok, p. 154; Leune, 2006, deel 1, gedrukte versie, p. 223; Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek.

⁹²⁴ SZ, inv. 487, 19-11-1623, 4-12-1623 en 22-12-1623.

⁹²⁵ Idem, inv. 487, 12-12-1623; SZ, inv. 488, 15-2-1624; SZ, inv. 930, brief van de Raad van State d.d. 26-1-1624.

⁹²⁶ Idem, inv. 488, 24-6-1624.

⁹²⁷ Kok, p. 160-161.

⁹²⁸ SZ, inv. 494, 13-3-1634, fol. 222 (gecompileerd in bijlage 7).

⁹²⁹ RvS, inv. 51, 18-3-1634, fol. 260-261.

⁹³⁰ Idem, inv. 52, 23-10-1635, fol. 14. Het is niet duidelijk hoeveel pastoors in het fort gedetineerd waren en wie dit waren. Tot hen behoorde hoogstwaarschijnlijk de pastoor van Hengstdijk, Petrus Billet, die volgens Kok op St. Anna gevangen had gezeten van februari 1635 tot februari 1639 (Kok, p. 168).

vriendschappen. In het fort deed zich de bijzonderheid voor dat in de tweede helft van de 17de eeuw een van de winkeliers, te weten Philips Gortebeecke (die in het fort vermoedelijk ook bakker was), rooms-katholiek was (zie bijlage 5). Politiek-ideologisch gezien was dit uitgesloten, maar in de praktijk lag er geen blokkade op. Dat gold ook voor de toegang van katholieken tot de magistratuur van de ambachtsheerlijkheid in de polder. Zo werden de kinderen (uit het tweede huwelijk) van Michiel Claessen Schuijt, o.m. schepen en burgemeester in de periode 1670-1705, rooms-katholiek gedoopt. De gereformeerde ambachtsheren van de polder van Namen verhinderden niet dat de poldermolen werd verpacht aan een rooms-katholieke kandidaat (Jan van Belle). Tot de pachters van land dat eigendom was van de Generaliteit behoorden ook rooms-katholieken, zoals Cornelis Bogaert, Pieter en Jan Servaes en Dingeman de Wael.

Het tiendrecht van het kapittel van Kortrijk

Maria van Artois, weduwe van Jan van Namen, bepaalde bij de herbedijking van de polder van Namen in 1348 dat het tiendrecht aldaar werd toegewezen aan het kapittel van Kortrijk. Het werd verplicht om jaarlijks uit de opbrengst van de tienden 30 pond Vlaams af te staan ten behoeve van de nog te stichten kerk in de polder. Het collatie- en patronaatsrecht van die kerk zou voorbehouden blijven aan de gravin van Namen en haar erfgenamen.⁹³¹ Met de herbedijking van de polder herleefden oude tiendrechten. De familie van Bertoen Dirkszn. van Rilland bezat 1/9de van de tienden in de polder Nieuw-Frankendijk; dit deel werd gewoonlijk omschreven als de Bertoensroede. In 1358 ging dit deel door aankoop over naar het kapittel van Kortrijk. In 1376 werd het tiendrecht van dit kapittel uitgebreid met het 1/9de deel dat afkomstig was van Jan van Arkel en in 1486 kwam daar het 2/9de deel bij dat eigendom was van Zaamslag.⁹³² Vanaf dat jaar was het kapittel de enige tiendheffer in de polder. Het kapittel bezat ook tiendrechten in de stad Hulst en in andere polders van het Hulsterambacht.⁹³³ In de stad Hulst zetelde een ontvanger die de verpachting regelde en de pachtsommen incasseerde. De tienden werden aanvankelijk jaarlijks en later voor een ruimere periode verpacht.

In 1613 kwam een overeenkomst tot stand tussen het kapittel van Kortrijk en de (her)bedijkers van de polder van Namen.⁹³⁴ Bepaald werd dat de ingelanden gedurende 30 jaren jaarlijks aan het kapittel een recognitie van fl. 300 (eenmalig fl. 200 in 1614) dienden te betalen.⁹³⁵

Aan de jaarlijkse bijdragen van het kapittel van Kortrijk aan de kerk van het dorp Namen kwam na de reductie van Hulst en het Hulsterambacht in 1645 geen einde. Zo subsidieerde een rooms-katholieke instelling het onderhoud van een gereformeerde kerk! Dit was ook zo in de stad Hulst en in de dorpen van het Hulsterambacht. Aan die mogelijkheid was in 1348 niet gedacht.

Het kapittel verpachtte de tienden in de polder van Namen vanaf 1643 op basis van admodiatie. Voor een langere periode (doorgaans 25 jaar) werd een pachtsom afgesproken, op te brengen door de gezamenlijke

---

⁹³¹ Gottschalk, 2004, p. 274 en 340.

⁹³² Idem, p. 341, 342 en 537.

⁹³³ In 1663 ontstond over de betaling van de tienden aan het kapittel van Kortrijk door de ingelanden van het Hulsterambacht een conflict met de Raad van State. De rentmeester van de geestelijke goederen te Hulst, Johan Lentinck, had beslag gelegd op de tienden van het kapittel. De zaak kwam op scherp te staan nadat de basiliek van Hulst op 20-11-1663 door de bliksem werd getroffen, waarbij de toren en de daken van de koorkerk, de zijkapellen en delen van het transept en van de voorkerk ernstig beschadigd werden. De beiaard stortte neer. De kanunniken van het kapittel weigerden niet om hun bijdrage aan de financiering van het herstel te leveren, maar stelden die afhankelijk van de opheffing van het beslag dat op hun tienden was gelegd (Van de Walle, p. 235-236). Op 3 juni 1664 werden de geschillen bijgelegd (zie bijlage 16). Het tiendrecht van het kapittel in Hulst en het Hulsterambacht werd door de Raad van State erkend; de Raad zag af van alle claims daarop. Daar stond onder meer tegenover dat het kapittel jaarlijks fl. 2000 zou betalen voor het onderhoud van de predikanten, kosters en voorlezers in de stad Hulst en in de parochies van het Hulsterambacht. In de polder van Namen bleef het admodiatiecontract van kracht dat in 1657 gesloten werd. Na 1664 manifesteerden zich over de uitoefening van het tiendrecht in Hulst en het Hulsterambacht door het kapittel van Kortrijk nieuwe spanningen. Zo werden de deken van het kapittel en een kanunnik toen zij in 1666 op bezoek kwamen in Hulst gearresteerd en gedurende negen dagen vastgezet. Dit overkwam een kanunnik ook in 1668 (Van de Walle, p. 236-237).

⁹³⁴ De Kraker heeft een overzicht samengesteld van het grondbezit en de tiendrechten van het kapittel van Kortrijk in de 16de eeuw in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe in de 16de eeuw (De Kraker, 1997, p. 273-276).

⁹³⁵ Kok, p. 151-152. De bedijkers van de Nijspolder sloten in 1609 een vergelijkbare overeenkomst met het kapittel van Kortrijk. Zij spraken af dat zij voor de tienden aan het kapittel jaarlijks voor de duur van 40 jaren fl. 400 per jaar zouden betalen (Waterschap Scheldestromen, Terneuzen, arch. Nijspolder, inv. 7, 27-5-1619, fol. 47).

ingelanden van de polder. Met ingang van het jaar 1657 bedroeg deze afdracht tot het jaar 1682 fl. 750 per jaar. Daarop kwam in mindering hetgeen het kapittel verschuldigd was aan de kerk in het dorp, hetgeen werd bepaald op fl. 560, zodat jaarlijks een betaling van fl. 190 resteerde.⁹³⁶ De betaling aan de kerk werd als volgt gespecificeerd: fl. 500 traktement voor de predikant en fl. 60 voor het onderhoud van het gebouw:⁹³⁷

Het Capittel van Kortrijk
 over de ademptie vander
 tghendij weg in admodiatie
 aen de Generaliteyt vander
 Proed. van Namen voor is
 der Armen jaerlij 4 poest
 1665. Dit is daer op de tumpatie
 van Landij gedaer dus de
 gelt-som van admodiatie
 fl 750 - 0 - 0.

De gelde daer na
 tot onderpand aen
 mediam 500
 den horel 60
 560 - 0 - 0
 190 - 0 - 0

Het tiendrecht van het kapittel van Kortrijk in de polder van Namen, april 1665.

Nadat het tiendrecht van het kapittel van Kortrijk in de polder van Namen was overgegaan naar de Generaliteit (krachtens artikel 6 van de condities betreffende de herbedijking van de polder van Namen, vastgesteld door de Raad van State op 17 januari 1684; zie paragraaf 7.7) en de onderhoudsplicht van het kapittel was vervallen besliste de Raad van State op 23 april 1686 dat in het vervolg aan de predikant in de polder van Namen jaarlijks een toelage van fl. 60 werd toegekend voor het onderhoud van het kerkgebouw aldaar, te betalen door de rentmeester van de geestelijke goederen te Hulst, Alexander van Kervel.⁹³⁸ Voor de tiendheffing door de Generaliteit in de polder in de periode 1688-1706 wordt verwezen naar paragraaf 7.4.

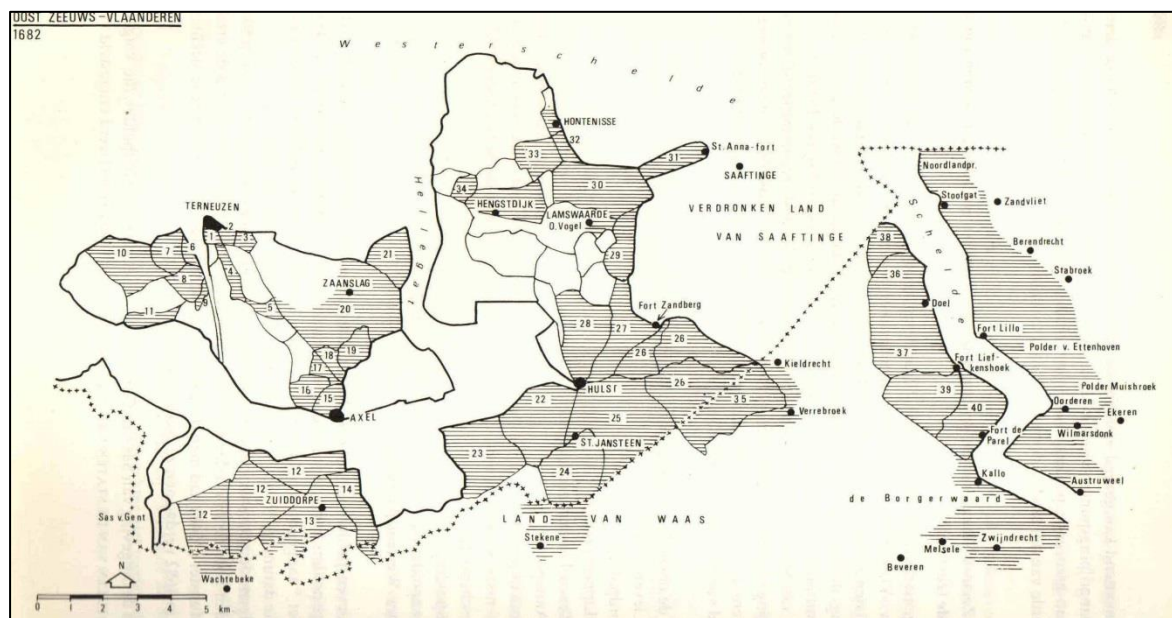
⁹³⁶ Dit restbedrag impliceerde een aanslag van ca. 2,5 stuivers per gemet (gerekend over 1400 gemeten).

⁹³⁷ HA, inv. 1034, 30-4-1665 (NB: dit kohier heeft waterschade opgelopen). In 1683 is vermeld dat het jaarlijks door het kapittel te betalen bedrag aan de dorpskerk 83 pond Vlaams bedroeg voor het traktement van de predikant en 14 pond Vlaams voor het "ordinaris" onderhoud van het kerkgebouw, totaal dus 97 pond Vlaams (RvS, inv. 1856, Verbaal van 30-4-1683; zie bijlage 29).

⁹³⁸ RvS, inv. 107, 23-4-1686; Verbaal St. Anna voorjaar 1685, fol. 162.

7.7 De ramp van 26 januari 1682

Na de herdijking van de polder van Namen die in 1654 werd voltooid bleef de polder gedurende achtentwintig jaar gespaard voor een nieuwe ramp. Daaraan kwam op 26 januari 1682 een abrupt einde. Een zware noordwester storm teisterde bij springtij het zuidwestelijk deltagebied en de Betuwe.⁹³⁹ 232 polders overstromden. Het is niet bekend hoeveel slachtoffers er vielen. Schattingen van enkele duizenden in het deltagebied zijn waarschijnlijk overdreven, maar enkele honderden lijkt wel zeker.⁹⁴⁰ Veel dieren verloren het leven. De materiële schade was immens. Gottschalk vervaardigde het volgende overzicht van de overstromde polders in oostelijk Staats-Vlaanderen en de aangrenzende Zuid-Nederlandse gebieden ten westen van de Schelde (de geïnundeerde polders zijn gearceerd weergegeven):⁹⁴¹

1 Lievenspolder	15 Noordpolder	28 Dullaertpolder of Oude polder
2 Noordpolder	16 Butpolder	29 Graauwpolders
3 Ser Lippenspolder	17 Eglantierpolder	30 Kruispolder
4 de Zeven Triniteitspolderdertjes	18 Visserspolder	31 polder van Namen
5 St. Annapolder	19 Capellepolder	32 Wilhelmuspolder
6 Vlooswijkpolder	20 Zaamslagpolder	33 polder van Kloosterzande
7 Willemskerkepolder	21 Aandijkpolder (Aan- en Genderdijkpolder)	34 Klein Hengstdijkpolder
8 Goeschepolder	22 Absdalepolder	35 Koningspolder
9 Sluispolder	23 Ferdinanduspolder	36 Oude Doelpolder
10 Lovenpolder	24 polder van St. Jansteen	37 Nieuwe Doelpolder
11 Nieuw-Westenrijkpolder	25 Klingepolder	38 Het Luys
12 Canisvlietpolder	26 Kieldrechtpolder (Grote-, Kleine- en Nieuwe-)	39 St. Annapolder
13 Zuiddorpepolder	27 polder Langendam	40 Ketenisse
14 Moerspuipolder		

Ook de polder van Namen werd zwaar getroffen. Aan alle zijden van de polder die grensden aan zeewater (d.w.z. het noorden, oosten en zuiden) ontstonden bressen in de dijken. De polder werd onbewoonbaar. Ook de aangrenzende Kruispolder en de Melopolder (onderdeel van de Graauwpolders; zie nr. 29 op het bovenstaande kaartje) bleven niet droog.⁹⁴²

⁹³⁹ Voor bijzonderheden over de ramp van 26-1-1682 wordt verwezen naar: Buisman, 2006, p. 86-95; Gottschalk, 1977 (deel III), p. 293-361; De Kraker, 2012; Slager, p. 50-54; Van Lansberghe, p. 244-255.

⁹⁴⁰ Fruytier schreef over de ramp in het Hulsterambacht (verwijzend naar Van Lansberghe, een getuige van de ramp, schepen van Hulst in 1683 en burgemeester aldaar in 1686-1687): "Veel mensen en zeer veel vee kwamen om".

⁹⁴¹ Gottschalk, 1977, p. 302-303.

⁹⁴² In de omgeving van Hulst overstromden 15 polders met een totale oppervlakte van ca. 6400 hectaren (De Kraker, 2002, p. 44).

Schade aan het fort St. Anna

Ook het fort St. Anna werd zwaar beschadigd. Betrekkelijk kort na de ramp, in maart 1682, visiteerden twee gedeputeerden van de Raad van State zoals gebruikelijk het fort en noteerden in hun verbaal over de schade, samengevat, het volgende:⁹⁴³

- De zeecontrescarp aan de oostzijde is doorgebroken. Aannemer Roeland Clouck is al bezig om de doorbraak te repareren. Geconstateerd wordt dat de contrescarpen overal zeer geruïneerd zijn tot boven aan de kruin van de borstwering. In de landcontrescarp [aan de westzijde] is een grondbraak gevallen van 4 roeden breed en 2 voeten diep. In deze buitenwal is ook een houten sluis geheel vernield.
- Het water in de fortgracht is onderhevig aan de werking van eb en vloed.
- De barrières op de wederzijdse zeedijken van het fort zijn door de zware storm voor de helft vernield.
- Met veel zorg en moeite is de grote sluis van het haventje van het fort gespaard gebleven, anders was aan het fort nog meer schade berokkend.
- De brug van het fort is weggeslagen.
- Aan de binnenzijde van het fort is de poort “toegedamd” om de dagelijkse vloed uit het fort te houden.
- De doornenhaag is ten dode opgeschreven; bij hoog water wordt deze door de grondbraak in de landscontrescarp steeds geïnundeerd.
- Er zitten bressen in het buitenbeloop van de [hoofd]wal.
- Aan de voet (de “teen”) van de wallen zijn palissaden weggeslagen.
- De twee houten secreten op de wallen zijn ingestort, maar de aannemer heeft er weer één bruikbaar gemaakt.
- In het logement van de commandeur is de blauwe hardstenen vloer in het voorhuis op vele plaatsen ingestort, alsmede de planken vloeren in het grote “zalet” [de salon] en in twee kleine achtervertrekken. In het logement van de commies zijn de plankenvloer in de kamer en het hekwerk en de luifel aan de straatzijde helemaal geruïneerd. Aan het vloedwerk tegen de muren en de zoldering kan gezien worden dat het water tot 11 à 12 voet [3.30 tot 3.60 meter hoog] in de logementen heeft gestaan.
- De pomp op het midden van het plein is ingestort.
- Vloeren, deuren en ruiten in de barakken van de officieren en van de soldaten zijn kapot.
- Het water heeft in de kruittoren vrijwel alles geruïneerd.
- De schade aan het kerkgebouw valt mee, maar het binnenwerk van de consistorie en van het daarnaast gelegen oude predikantshuis is geheel “ontramponneert”.
- Vele straten, stenen en houten vloeren, bedsteden, portalen, deuren en vensters, kozijnen en ruiten van de soldatenbarakken en andere logementen van het land zijn door het zeewater geruïneerd en in stukken geslagen.
- 13 gemetselde regenbakken zijn gebarsten.
- Houten goten zijn weggedreven.
- De achtergevel van de turfschuur staat op instorten.
- Enige zeehoofden, rijs- en paalwerken zijn in een redelijke staat, maar door het stormachtige weer, voortdurende hagelbuien en jachtsneeuw, konden nog niet alle zeewerken geïnspecteerd worden.

Bij volgende inspecties van het fort werd vastgesteld dat de gaten in de buitenwallen in de periode juli-september 1683 gerepareerd waren. Zolang de polder van Namen niet volledig was herdijkt bleef het risico op nieuwe schade groot. Bij een inspectie in maart 1684 bleek dat in het buitenbeloop van de wallen verscheidene bressen zaten die veroorzaakt werden door de werking van eb en vloed in de grachten. De zeecontrescarpen bleken geheel “gedevaliseerd” [verkeerden in een slechte staat]. De rijshoofden waren ernstig beschadigd door ijsgang in de afgelopen winter. Reparaties kwamen traag op gang. Een aanbesteding op 24 juni 1684 leidde tot een fiasco omdat reparaties waren gegund aan een onbekwame aannemer, die de kosten te laag had ingeschat.⁹⁴⁴ Het duurde na de herdijking van de polder (die in de tweede helft van 1684 gereed kwam; zie verderop) nog geruime tijd voordat de vele mankementen aan het binnenwerk van de vesting (waaronder de gracht en de diverse opstallen) waren gerepareerd; zie bijlage 4 voor vele details. In september 1684 verkeerden de landsgebouwen van het fort nog in een vervallen toestand. In maart 1685 lag een deel van de gracht nog droog. Het noordoostelijke bolwerk was nog onvoldoende opgehoogd. Een provisorische toegangsbrug dreigde te bezwijken. De nieuwe brug kwam pas medio 1686 gereed en de werkzaamheden aan de gracht rondom het fort werden pas begin 1687 voltooid. Vanaf dat jaar (vijf jaar na

⁹⁴³ Verbaal St. Anna, voorjaar 1682.

⁹⁴⁴ De reparatie van de zeecontrescarpen van het fort was aangenomen door Jan Duijst van Oost voor fl. 5.478 (249 roeden à fl. 22 per roede) (zie voor een specificatie bijlage 31).

de ramp) verkeerde het fort weer in een redelijk bewoonbare en verdedigbare staat, al was ook toen nog niet alles hersteld.⁹⁴⁵

De besluitvorming over de herbedijking van de polder

Het jaar 1682 verstreek. De polder verkeerde in een ontredde toestand. Initiatieven van de ingelanden om te komen tot herdijking bleven uit. In Den Haag begon men zich grote zorgen te maken. Het lot van het fort St. Anna was nauw verbonden met dat van de polder. Als de polder niet herdijkt zou worden, kwam het voortbestaan van het fort op het spel te staan. Het fort zou belanden op een eiland. Via land zou de vesting niet langer bereikbaar zijn. Het onderhoud van de zeedijken zou niet langer medegefinancierd kunnen worden door omwonende belanghebbenden. De Generaliteit zou bovendien 273 gemeten land in de polder verliezen. Het lag voor de hand dat de Generaliteit als veruit de grootste hoofdingelande en als eigenaar van het fort de regie in handen zou nemen. Dit gebeurde pas in februari 1683 en dit wijst erop dat er twijfels waren over de zinvolheid van een herdijking en daarmee over de zinvolheid van het voortbestaan van het fort. Anders waren er reeds in 1682 plannen gemaakt of op zijn minst verkenningen verricht om tot herdijken te komen. Er is niets dat daarop wijst.

Van de besluitvorming over de herdijking van de polder vanaf februari 1683 kan het volgende beknopte overzicht worden samengesteld:

Datum of periode	Gebeurtenis
3 februari 1683	De Raad van State besluit om een vergadering uit te schrijven van de (mede)ingelanden van de polder om te delibereren en te besluiten over de herdijking van de polder. Deze vergadering vindt op 5 maart 1683 plaats te Bergen op Zoom.
6 maart 1683	De gedeputeerden van de Raad van State die namens de Raad op 5 maart 1683 aanwezig waren (Bartholomeus van der Velde en Francois Cuper van Holthuysen) rapporteren over de gang van zaken tijdens deze bijeenkomst (zie bijlage 27). ⁹⁴⁶
9 maart 1683	De Raad van State bespreekt het verslag van de genoemde gedeputeerden en besluit over de herdijking het advies in te winnen van de prins van Oranje en intussen de genoemde gedeputeerden opdracht te geven om zo spoedig mogelijk een raming te maken van de kosten van herdijking en na te gaan hoeveel gemeten in de polder waarschijnlijk geabandonneerd zullen worden.
22 maart 1683	De Staten-Generaal stemmen ermee in dat de landen in de polder die verlaten zullen worden eigendom worden van de staat. De Raad van State wordt geautoriseerd om "voorlegger" te zijn van deze landen.
17 april 1683	De Raad van State machtigt zijn gedeputeerde Francois Cuper van Holthuysen om de mogelijkheden te verkennen van herdijking van de polder en ook om daarover te overleggen met de hoofdingelanden van de Kruispolder.
26 april 1683	Tijdens een vergadering van de ingelanden van de polder (die nauwelijks werd bezocht) wordt een begroting van de kosten van herbedijking gepresenteerd, opgesteld door de dijkgraaf Iman de Waeyer. Verondersteld wordt dat de herdijking fl. 83.700 zal kosten ofwel fl. 61 per gemet (zie verderop).
27 april 1683	De eerste publieke aanbesteding van de reparaties van de polder die zou plaatsvinden op 27 april 1683 conform een opdracht van de Raad van State d.d. 17 april 1683 wordt uitgesteld tot 8 mei 1683, in afwachting van de eerste aanbesteding van de Melopolder op 7 mei 1683.
30 april 1683	Francois Cuper van Holthuysen bericht de Raad van State over de stand van zaken en maakt kenbaar dat slechts enkele ingelanden bereid zijn om aan de herdijking mee te werken (zie bijlage 29). Het merendeel van het polderland zal verlaten worden en daardoor eigendom worden van de Generaliteit. Hij geeft de Raad van State in overweging of, gelet op de kosten van herbedijking voor de staat, het behoud van het fort St. Anna en de herbedijking van de polder zo nodig en voor de Staat zo "considerabel" [de moeite waard] zijn dat alle "vacante" [geabandonneerde] landen met hun tienden tot 956 gemeten dienen te worden aanvaard en de dijkgeschotten daarvan dienen te worden betaald.
8 mei 1683	De uitgestelde aanbesteding (eerder voorzien op 27 april) levert niet het gewenste resultaat op en wordt verplaatst naar juli 1683. De Raad van State bespreekt de

⁹⁴⁵ Zo was de waterpomp op het centrale plein nog steeds niet gerepareerd.

⁹⁴⁶ Zij rapporteerden onder meer dat de ambachtsheer van de polder van Namen de Generaliteit verzocht om zich over de geabandonneerde percelen in de polder te ontfermen. Zo niet, dan was hij, evenals de ingelanden Gevers [Gevaerts] en Van Hogeveen, niet bereid om aan de herdijking mee te betalen.

	zienswijze van de prins van Oranje op de “utiliteit” voor de staat van herdijking van de polder en van het herstel van het fort St. Anna [deze zienswijze is niet aangetroffen].
12 mei 1683	De Staten-Generaal beslissen, gehoord de prins van Oranje, dat de herdijking van de polder en de reparatie van het fort St. Anna spoedig, nog voor de aanstaande winter, ter hand dienen te worden genomen.
14 mei 1683	De Raad van State beslist dat de geschatte kosten van de herdijking van de polder en de reparatie van het fort ad fl. 70.000 “van tijd tot tijd” [dus gefaseerd] zullen worden “genegotieerd” door de ontvanger van de geestelijke goederen [te Hulst].
18 mei 1683	Op een vergadering van de ingelanden van de polder in aanwezigheid van Francois Cuper van Holthuysen zijn er slechts twee aanwezig: Levinus van Vrijberghe en N.N. Schut(te), een gemachtigde van Johan van Weerden. Opgemerkt wordt dat het dijkgeschoot betrekking heeft op 1275 gemeten, maar daarop komen 25 gemeten in mindering die nodig zullen zijn voor de herbedijking.
9 juni 1683	Iman de Waeyer raamt de kosten van de eerstvolgende grondwerkzaamheden op fl. 9670 (zie bijlage 28). Hij schat de kosten van de [provisorische] herstelwerkzaamheden op het fort St. Anna met het oog op bescherming tegen de aanstaande winter op fl. 600 (200 ducats). Met het repareren van de contrescarpen en het uitdiepen van de grachten kan pas begonnen worden als de polder is herdijkt.
6 en 7 juli 1683	De herstelwerkzaamheden (vermeld op 9 juni 1683) worden opnieuw aanbesteed. Verspreid over verschillende aannemers zijn de werken (nu wel) aangenomen voor fl. 8189 en 10 stuivers (“een geraisonneerde en niet seer hogen prijs”) (zie bijlage 28).
26 juli 1683	Francois Cuper van Holthuysen bericht wederom de Raad van State over de stand van zaken (zie bijlage 30). Hij voorziet dat een subsidie van de Generaliteit van fl. 70.000 niet toereikend zal zijn. De herdijking kost vermoedelijk fl. 15.000 tot fl. 16.000 meer, vooral omdat enkele “wel gegoede” hoofdingelanden (wonend in Holland) hebben besloten hun landen te abandonneren [deze komen dan ten laste van de Generaliteit].
17 augustus 1683	Het verbaal van Cuper van Holthuysen d.d. 26 juli 1683 wordt besproken in de Raad van State en doorgeleid naar de Staten-Generaal.
21 september 1683	Gedeputeerden van de Raad van State die het fort St. Anna visiteren stellen vast dat de op 6 en 7 juli 1683 aangenomen “zeewerken” goeddeels zijn uitgevoerd.
17 januari 1684	De Raad van State stelt de voorwaarden vast waaronder de polder van Namen (verder) zal worden herdijkt (zie verderop).
28 februari 1684	De Raad van State besluit om de ingelanden van de polder op 16 maart 1684 voor een vergadering te Bergen op Zoom uit te nodigen voor overleg over de tweede tranche van de herdijking.
4 maart 1684	De Raad van State neemt kennis van de ontbrekende bereidheid van enige ingelanden om aan de herdijking mee te werken.
29 maart 1684	De Raad van State verleent mandaat aan zijn gecommiteerden naar Vlaanderen (t.w. aan Johan van Banchem en Marinus van Crommon) om de (resterende) herdijking van de polder publiekelijk aan te besteden.
2 mei 1684	Conform een voorstel van zijn gecommiteerden naar Vlaanderen beslist de Raad van State over de samenstelling van de directie van de herdijking van de polder en over het traktement van de leden ervan.
5 mei 1684	De Raad van State stelt een instructie op voor de directie van de herdijking.
6 en 7 juli 1684	In aanwezigheid van de gedeputeerde van de Raad van State Marinus van Crommon vindt de publieke aanbesteding plaats van de tweede tranche van de herbedijking van de polder, inclusief het repareren van de zeecontrescarpen van het fort St. Anna. Van Crommon doet daarvan op 17 juli 1684 verslag aan de Raad van State (zie bijlage 31).
12 oktober 1684	De Raad van State verzoekt de Staten-Generaal om toestemming voor de verkoop van landerijen die eigendom zijn van de Generaliteit teneinde het voorziene negatieve saldo van de dijkagerekening van ca. fl. 30.000 te kunnen financieren. De Staten-Generaal stemmen hiermee op 17 oktober 1684 in.
20 oktober 1684	De gecommiteerden Johan van Banchem en Marinus van Crommon worden door de Raad van State gemachtigd om de rekening van de herdijking van de polder “op te nemen”, om een deel van het land dat eigendom is van de Generaliteit te

	verkopen en om land dat eigendom blijft van de Generaliteit voor een periode van zeven jaren te verpachten. Voorts krijgen zij mandaat om het eerstvolgende polderbestuur aan te stellen.
1 november 1684	De penningmeester van het polderbestuur, Johan Voshol, presenteert aan de ingelanden de rekening van de ontvangsten en de uitgaven voor de herbedijking in de periode 19 april 1684 tot 1 november 1684 (zie bijlage 33). Deze wordt door de ingelanden en het polderbestuur “gesloten” en ondertekend op 3 november 1684.
29 november 1684	Johan van Banchem en Marinus van Crommon stellen conform een resolutie van de Raad van State d.d. 20 oktober 1684 een verbaal samen met betrekking tot het “opnemen” van de dijkagerekoning die betrekking heeft op de tweede tranche van de herbedijking. Voorts doen zij verslag van de publieke verkoop van percelen die eigendom zijn van de Generaliteit en van de verpachting van percelen die eigendom van de Generaliteit blijven. Voorts benoemen zij het eerstvolgende bestuur van de polder (zie bijlage 34).
1, 2 en 4 december 1684	De Raad van State bespreekt het verbaal van Johan van Banchem en Marinus van Crommon d.d. 29 november 1684 en stemt in met de verkoop van 174 gemeten en 200 roeden land in de polder dat eigendom is van de Generaliteit. ⁹⁴⁷
13 december 1684	Conform een resolutie van de Staten-Generaal d.d. 9 december 1684 bespreekt de Raad van State een verzoekschrift van Livinus van Vrijbergen, heer van Namen, over zijn positie en bevoegdheden als ambachtsheer (zie hiervoor verder paragraaf 7.5).

Toen eenmaal beslist was om de polder te herdijken lukte het in 1683 alleen om provisorische maatregelen te treffen. In de wintermaanden van 1683-1684 vielen de werkzaamheden stil en ontstond door strenge vorst nieuwe schade aan de dijken. Met de voorbereidingen van de tweede tranche was veel tijd gemoeid, onder meer vanwege het op elkaar afstemmen van de herbedijkingen van de polder van Namen en van de Melopolder. Parten speelde ook dat aannemers aanvankelijk niet bereid bleken om het werk voor een (door de Raad van State) aanvaardbaar geacht bedrag op zich te nemen. Toen dit in juli 1684 eindelijk lukte werden de werkzaamheden voortvarend ter hand genomen en in oktober 1684 voltooid.

Begroting van de herbedijking

Op 26 april 1683 stelde dijkgraaf Iman de Waeyer een begroting op van de kosten van de herbedijking van de polder van Namen. Deze geeft een goed beeld van de verwoestingen en van de werkzaamheden die met voorrang verricht moesten worden. De raming was als volgt:

Werkzaamheid	kostenraming
Het droogmaken van het land door de gaten en doorbraken met een waterscheiding te sluiten, om de afgespoelde dijken van binnenuit met karren en kruien op te kunnen maken tot de volle zeedijk, zo hoog en breed als nodig is. Idem het stoppen van de doorbraak in de rechte dijk dichtbij het fort en wel door de aanleg van een “slingerkade” [kraagdijk], aan weerszijden bekramd, over de “hooge staetenlanden” van de ene zeedijk tot de andere en langs de watergang.	Fl. 1800
Het maken van een waterscheiding op de grond van de middeldijk achter het dorp, ook aan beide zijden bekramd. De kosten bestaan uit vletaarde en kruiwerken.	Fl. 2700
Het stoppen van het gat in de dijk nabij het fort over een lengte van ca. 30 roeden.	Fl. 3600
Het droogleggen van een deel van de “hooge slycken” met een kadijk ter lengte van ca. 80 roeden, ten behoeve van het verkrijgen van aarde voor het verhogen van de dijk bij de grote weel aan de middeldijk en westwaarts achter het dorp.	Fl. 800
Het dichten van het gat op de haven bij het stoofhof [de meestoof].	Fl. 1500
Het sluiten van het verder zuidwaarts gelegen gat met een kraag ter lengte van 40 roeden.	Fl. 5000
De dichten van de twee gaten middels een kraag ter lengte van 108 roeden, grenzend aan de dijk langs de Melopolder.	Fl. 13000
Het uitvoeren van rijs- en kramwerken aan de genoemde werken.	Fl. 3500
Een ploeg hoogaarsvletters.	Fl. 3000
De koop van schorren en het graven van “loyingen” [vermoedelijk sleuven].	Fl. 2500

⁹⁴⁷ Koper van land (bestaande uit diverse percelen in het oostelijk deel van de polder van Namen) was Meynard de Perceval, commandeur van Hulst. Deze betaalde er fl. 15.714 voor. Meer land bleek niet verkocht te kunnen worden.

Het provisorisch stoppen van de gaten in de Molendijk door middel van een waterscheiding tot de tijd dat deze dijk na de herdijking van de beide polders [die van Namen en de Melopolder] een slaperdijk zal zijn geworden. De kosten ad fl. 3200 worden door beide polders gedeeld.	Fl. 1600
Het verhogen van de gehele zuidwaartse zeedijk tussen het fort en de Melopolder tot een hoogte van 10 voeten boven het vloedmerk van 25 april 1683 tot aan het dorp en verder tot een hoogte van 9,5 voet, van buiten glooiend (“dorsserent”) op iedere voethoogte 3,5 voeten en van binnen 1,5 voet, met een kruinbreedte van 8 voeten, welke hoogte ca. twee voeten zou uitsteken boven (“surmonteren”) de gewezen oude dijk. Deze dijk zal merendeels worden verhoogd door zowel uit het binnenland [van de polder] als uit de slikken aarde te karren en te kruien. Per strekkende roede zal dit vermoedelijk fl. 20 kosten. De totale lengte is 900 roeden.	Fl. 18000
Het repareren van buiten en van binnen van de oude zeedijk langs de Schelde, beginnend bij het fort tot aan de Speelmanspolder en verder tot aan de duikeldam en voorts tot aan de Kruispolder. De kruin dient te worden verhoogd. De doorbraak in de Speelmanspolder dient te worden gestopt.	Fl. 15000
Het repareren van de sluis.	Fl. 700
Gewone en buitengewone werkzaamheden. ⁹⁴⁸	Fl. 6000
Het repareren van de rijswerken inclusief een jaar onderhoud daarvan.	Fl. 5000
Totaal	Fl. 83700

De Waeyer becijferde dat de kosten per gemet (uitgaande van een schotbare poldergrootte inclusief de tienden van 1365 gemet) fl. 61 zouden bedragen.

Aan de begroting werd toegevoegd dat de polder nog was belast met de volgende schulden:

Crediteur	Bedrag
De heer [Johan] van Weerden (excl. een jaar interest ad fl. 100) ⁹⁴⁹	Fl. 2000
De heer kapitein [André] Bocxsel [Boxel] (excl. 2 jaar rente ad fl. 250 per jaar) ⁹⁵⁰	Fl. 2000
De heren Gevers [Gevaerts] c.s. (excl. 2 jaar rente ad fl. 150 per jaar) ⁹⁵¹	Fl. 1200
De weduwe van de heer Jacques van der Beecke, “hoor” [erfgename] van juffrouw Catalina Elias (excl. twee jaar interest ad fl. 100 per jaar)	Fl. 1000
De weduwe van de heer [Glaude] Pidance (excl. twee jaar interest ad fl. 135 per jaar) ⁹⁵²	Fl. 1350
Nog te betalen voor het leveren van rijshout ⁹⁵³	Fl. 1200
Idem voor het leveren van stenen	Fl. 600
Totaal	Fl. 9350 ⁹⁵⁴

De bedijkingscondities van 17 januari 1684

Op 17 januari 1684 stelde de Raad van State de volgende veertien voorwaarden voor het vervolg van de herdijking van de polder van Namenand vast. Ze werden dwingend voorgelegd aan de hoofdingelanden:⁹⁵⁵

⁹⁴⁸ Een nogal ruim uitgevallen algemene stelpost.

⁹⁴⁹ Zie voor hem bijlage 5.

⁹⁵⁰ Dit betreft een lening die ooit was verstrekt door mr. Pieter van Gelre (zie bijlage 5). André van Boxel was gehuwd met Maria Magdalena van Gelre, dochter van mr. Pieter van Gelre en Jacomina Stavenisse; zij werd in 1697 (toen weduwe) eigenaresse van een plantage in Suriname die naar haar overleden echtgenoot “Boxel” werd genoemd; zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Boxel>.

⁹⁵¹ Zie voor hen bijlage 5.

⁹⁵² Pidance was griffier van het Hulsterambacht; zie bijlage 5.

⁹⁵³ Crediteur was Joos Betinck; zie bijlage 5.

⁹⁵⁴ Later is dit bedrag op het betreffende overzicht gecorrigeerd tot fl. 8285, omdat met de twee laatstgenoemde posten geen fl. 1800 maar fl. 735 was gemoeid.

⁹⁵⁵ RvS, inv. 105, 17-1-1684; kopie in: GA Hulst, arch. Hulsterambacht, inv. 664, stuk 13. De transcriptie is van Antoine Prinsen.

“Conditien en bedingen waer op eenighe hooftingelanden van den jegenwoordighen geabandonneerden (ende geinundeerden) polder van Namen, sich souden moeten verclaeren binnen den tijdt van dry weecken naer insinuatie deses, en verbinden gemelten polder int geheel van desen jaere 1684 inne te dijcken.

1

dat het octroye van vrijdom voor den tijdt van 15 jaeren over den voors. Polder gegeven op den 25(21) augusti 1682, sal werden geprolongeert met noch 20 jaeren inganck nemende met het expireren van de voors. 15 jaeren.

2

dat tot subsidie aen de indijckers ende conservateurs van de gronden van desen geheelen polder door de Raedt sal werden gegeven ende gefurneert eene somme van acht duysent carlous guldens, sonder dat gemelte somme oyt bij den polder sal werden gerestitueert.⁹⁵⁶

3

dat de ambachts heerlijkheyt sal wesen ten profijte van ... [niet vermeld dan dat gemelte ambachtsheer niet voorder berechtigt sal wesen als tot het stellen privative van bailliu, schepenen, secretaris ende het exerceren van justitie civil, soo als bij het eerste originelle octroye geexprimeert is. Ende dat noch tot voltrecken van dese dijcgagie daer voor sal moeten betaelen ende uytkeeren eene somme van dry duysent carolus guldens.

4

dat alle hooftingelanden te samen altoos sullen mogen stellen ende constitueren dijkgrave, heemrade en verdere officieren tot dienst van gemelte dijcgagie noodigh⁹⁵⁷

5

dat den Cruispolder die door het drijven van desen polder van Namen groote schade subiect is, en welckers dijcgagie voor een groot gedeelte nu aen het sout water ende zee leght, voor dijkvellinge sal contribueren ende tot volste van dese dijcgagie furneren eene somme van acht duysent guldens, daarvan de eene helft in maio en d'andere helft in augusto deses jaers 1684, sullen praecise werden betaelt.

6

dat vermits desen polder binnen den tijdt van twee jaeren naer de laeste inundatie op den 26 january 1682 geschiet, niet en is wederom ingedijckt, ende dyen-volgend uyt crachte van het origineel octroye de proprieteyt van dyen wederom in het geheel, ende daer mede onder de thienden, aen den Staet vervallen sijn, de indijckers yder sijne landen vrij sal bedijcken, te weten die thien gemeten heeft sal voor elf betaelen, ende alsdan met de beverschinge van de thienden vrij sijn, ende het geschot van het elfde gemeth niet meer betaelen, mits dat daer jegen tot laste van den polder sal voor altoos blijven de reparatie ende onderhoudinge van de kercke en toorn, alsmede van de predikantshuys in gemelte polder staende ende alsnoch in wesen.⁹⁵⁸

7

dat den Raedt sich obligeert in te dijcken die 235 gemeten haer edel mogende van oudts competerende ende daer en boven noch 365 gelijcke gemeten, tesamen alsoo 600 gemeten.⁹⁵⁹

8

dat alle de andere gemeten ingevolge dese voorgestelde conditien door andere als ingelanden sullen worden bedijckt ende die gene die sich daer toe sullen willen obligeren binnen den tijdt van dry weecken naer insinuatie, sulcx aen den Raedt sullen moeten bekend maecken ende specificeren hoeveel gemeten yder sal genegen sijn, invoeghen als voors. te bedijcken.

---

⁹⁵⁶ Deze conditie geeft een vertekend beeld van de bijdrage van de Generaliteit aan de financiering van de herdijking van de polder van Namen; zie de uiteindelijke rekening van de dijkage d.d. 1(3)-11-1684.

⁹⁵⁷ Deze bevoegdheid berustte eerder bij de ambachtsheer.

⁹⁵⁸ Gesteld wordt o.m. dat het tiendrecht in de polder is vervallen aan de Generaliteit. De onderhoudsplicht van het kapittel van Kortrijk voor het kerkgebouw in het dorp Namen en voor de predikantswoning aldaar ging over naar de Generaliteit.

⁹⁵⁹ De genoemde 235 gemeten (die in 1654-1655 door verlating eigendom werden van de Generaliteit) waren op 17-1-1684 inmiddels uitgebreid tot 273 gemeten (zie hiervoor bijlage 27). De op 17-1-1684 veronderstelde uitbreiding tot 600 gemeten werd uiteindelijk 922 gemeten.

9

dat oock de voorighe oude eygenaers van de huysen ende schueren in den selven polder noch in wesen, deselve niet sullen mogen aenvaerden ende haere landen abandonneren, maer alsdan nae voorighe prisatie en de waerdije van de selve tot dijckscosten sullen moeten contribuieren.

10

dat het eerste originel octroye sal blijven in sijn volle waerde ende ongepraeciudicieert, voor soo veel bij dese daer inne geen veranderinge gemaect en is.

11

dat dese voorgaende conditien oock den gelande gedaene verclaeringe op de herdijckinge in geen en deele sullen obligatoir wesen voor ende aleer door directie van den Raedt haer hoog moogende allen tselve geagreert ende haer consent bij octroye daer toe gegeven ende verleent sullen hebben.

12

ingevalle geene particuliere gelanden sich binnen den geprefigeerden tijdt van dry weecken naer de insinuatie deses sich [doorgehaald?] moghten comen aen te geven, ende te obligeren, den geheelen polder op dyen voet en favorable voorlagen, nevens den Raedt te bedijcken, dat den Raedt daer naer niet sal geobligeert wesen ymant daer toe te admitteren.⁹⁶⁰

13

maer van nu af tot conservatie en omme de redenen sub no. 3 gededuceert, als mede tot voorcominge van meerdere schade ende inconvenienten die bij voorder dilay aen die noch overighe dijcken seeckerlijck te verwaghten staet, mits desen haer selven in executie van haer hoog mogende resolutie van den 12 mey 1683 ende daer op gevolgde appointment van haer edel mogende van den 14 mey 1683 obligeert, ende vast stelt de voors. polder inne te dijcken ende de penninghen daer toe noodigh te furneren.

14

ten eynde alle de geinteresseerde ende besonderlijck de gelanden van den Melopolder ofte Nieuwe Groede, die sich tot de herdijckinge van den selven polder in desen jaere 1684 te doen mede albereeds hebben geobligeert ende aen den Raedt daer van acte gepasseert, haer daer naer soude connen rechten ende alsoo tot beyde dese bedijckinge in tijds de noodighe voorsorge moge werden gedaen ende ten bequamen tijdt alles met den beginne van den eersten april deses jaers 1684, werckelijck werden begonnen op den voet ende gemaecte royinge die albereyts geprojecteert ende volgens de sustenue van den dijckgraef ende ingenieur De Waeijer op voorgaende ordre van den Raedt afgebankt ende vast gestelt sijn.⁹⁶¹

De directie van herbedijking in 1684

De directie van de tweede tranche van de dijkage werd door de Raad van State op 2 mei 1684 als volgt samengesteld:⁹⁶²

⁹⁶⁰ Ingelanden kregen nog drie weken de tijd om kenbaar te maken dat zij (op de genoemde condities) wilden bijdragen aan de herdijking, anders vervielen hun rechten aan de Generaliteit.

⁹⁶¹ In deze conditie wordt het verband gestipuleerd tussen de herbedijking van de polder van Namen en die van de Melopolder.

⁹⁶² RvS, inv. 105, 2-5-1684; idem: Verbaal St. Anna voorjaar 1684, fol. 149-151. De samenstelling week af van een voorstel dat op 18-5-1683 was gedaan tijdens een bijeenkomst in het fort St. Anna waarvoor de ingelanden waren geconvoceerd, maar waarbij er slechts twee aanwezig waren: Johan van Vrijberghe en N.N. Schut (als gevolmachtigde van de hoofdingelände Johan van Weerden). Frans Cuper van Holthuysen was daarbij als gecommiteerde van de Raad van State aanwezig. Gesuggereerd werd om de directie te laten functioneren onder de "superdirectie" van Iman de Waeyer en deze als volgt samen te stellen: N. Dingemans (uit Ooltgensplaat, ervaren in dijkages) op een traktement van fl. 600, als diens assistent N.N. [niet ingevuld] dan wel ene Bischoep uit Axel, Johan Voshol als penningmeester (voor fl. 600), als hoofdgecommiteerden Levinus van Vrijbergen en Johan van Bronckhorst (ieder voor fl. 400) en als gezworenen: Johan Voshol, N.N. of N.N. Bischoep, Pieter Servaes en Michiel Schuijt (elk voor fl. 400, behalve Voshol voor wie fl. 200 werd voorgesteld, omdat hij reeds werd betaald als penningmeester). Als boekhouder zou de schoolmeester Anthony Koecke fungeren tegen een traktement van fl. 200 (RvS, inv. 1846). Dit voorstel verkreeg geen instemming van de Raad van State, want in juli 1683 bestond de directie uit: Iman de Waeyer als dijkgraaf, rentmeester Alexander van Kervel als hoofdgecommiteerde, Johan Voshol als penningmeester en N.N. Schutte en Pieter Servaes als gezworenen (RvS, inv. 1856, Verbaal van Cuper van Holthuysen, 26-7-1683). In november 1684 werd de

Functie	Naam	Traktement ⁹⁶³
dijkgraaf	Iman de Waeyer	Fl. 1800
assistent van de dijkgraaf	Jan de Bock	Fl. 600
gecommitteerde	Johan van Weerden, heer van Blocklandt	Fl. 315
idem	Johan van Bronckhorst, commandeur van het fort St. Anna	Fl. 315
Idem, plus boekhouder	Jacob Gallieris, burgemeester van Hulst	Fl. 500
gezworene	Michiel Schuijt	Fl. 300
idem	Pieter Servaes	Fl. 300
penningmeester	Johan Voshol	Fl. 600

De directie kreeg de bevoegdheid om zoveel “mindere” bedienden, schrijvers, toezinders en werklieden te benoemen die tegen de minste kosten nodig werden geacht voor de dijkage. ⁹⁶⁴ De dijkgraaf diende ten overstaan van de Raad van State een eed van getrouwheid af te leggen. De gecommitteerden, de gezworenen en de penningmeester legden een eed van getrouwheid af in handen van de dijkgraaf. Als vergaderlocatie van de directie werd het fort St. Anna aangewezen. ⁹⁶⁵ Voor eten en drinken kregen de leden elk een vergoeding van maximaal fl. 1 en 10 stuivers per dag, dagelijks door de boekhouder te administreren.

Een grote operatie

De herdijking van de polder in de periode april-oktober 1684 was een mammoetoperatie. Er waren niet minder dan 142 aannemers en leveranciers van goederen en diensten bij betrokken (zie de bijlagen 32 en 33). Hoeveel arbeiders zij in dienst hadden is niet gedocumenteerd. Het moeten er enkele honderden zijn geweest. Het leeuwendeel van het werk werd handmatig verricht met een schop en een kruitwagen. ⁹⁶⁶ Alleen met inzet van vele arbeiders moet het mogelijk zijn geweest om de herdijking in de genoemde betrekkelijk korte tijd te verwezenlijken, ook al was er in de eerste tranche (in 1683) al het nodige werk voor verzet. Ook in logistiek opzicht was de operatie complex. Er zal met zoveel aannemers (en vermoedelijke onderaannemers) een strakke regie zijn gevoerd. Het zorgen voor eten en drinken en voor de overnachting van de vele betrokkenen moet ingewikkeld zijn geweest.

De kosten van de herdijking

Een integraal overzicht van de kosten van de herdijking van de polder in de jaren 1683-1684 is in de archivalia niet aangetroffen. Zoals reeds is vermeld was met de provisorische maatregelen die in 1683 werden uitgevoerd een bedrag gemoeid van fl. 8.189 en 10 stuivers. Ongetwijfeld werd een deel van de werkzaamheden die specifiek betrekking hadden op de zeewerken bij het fort additioneel bekostigd uit het reguliere budget dat in 1683 beschikbaar was voor het “generale” onderhoud van het fort. Hiervan is geen boekhouding bewaard gebleven. Hoeveel de Generaliteit uiteindelijk heeft betaald aan de bedijkingskosten die in 1683 zijn gemaakt is niet duidelijk. Op 1 november 1684 werd de balans opgemaakt van de uitgaven in het jaar 1684. Ze bleken fl. 111.269 en 4,5 stuivers te hebben bedragen (ofwel ca. fl. 79 per gemet, gerekend over 1400 gemeten). De rekening sloot met een tekort van fl. 19.849 en 2 stuivers, want de ontvangsten bedroegen fl. 91.420 en 2,5 stuivers. Het tekort kwam ten laste van de polderrekening en daardoor overwegend ten laste van de Generaliteit als de grootste ingelande. Het leeuwendeel van de ontvangsten, te weten fl. 82.000, was (langs verscheidene wegen) gefourneerd door de Generaliteit. Voor een specificatie van de ontvangsten en de uitgaven wordt verwezen naar bijlage 33.

Vermoedelijk bedroegen de totale kosten van de herbedijking zeker fl. 119.458 en dat is fl. 35.758 meer dan op 26 april 1683 globaal was geraamd. Voorzien werd dat in de periode 1 november 1684 tot 1 april 1685 aan nog resterende werkzaamheden en aan het reguliere onderhoud van de polder nog eens een bedrag van fl. 10.050 zou worden uitgegeven; voor een overzicht daarvan wordt verwezen naar bijlage 37.

Het behoud van het fort St. Anna (want daar was de herdijking primair voor bedoeld!) was, in het bijzonder voor de Generaliteit, uiteindelijk een kostbare aangelegenheid.

---

directie in opdracht van de Raad van State en op basis van een mandaat van die Raad opnieuw samengesteld en wel als volgt: Iman de Waeyer als dijkgraaf (voor fl. 200), Johan van Bronckhorst, Pieter Servaes en Cornelis Mahuij als gezworenen (ieder voor fl. 60) en Johan Voshol als penningmeester (voor fl. 600). Anthony Koecke werd (wederom zoals vóór 1682) boekhouder (voor fl. 200) (RvS, inv. 1856, Verbaal van Van Banchem en Van Crommon, 29-11-1684, p. 13).

⁹⁶³ Het traktement was eenmalig.

⁹⁶⁴ Een van de “bedienden” was de schoolmeester Anthony Koecke, die de functie van schrijver vervulde.

⁹⁶⁵ Dat is opmerkelijk gelet op de staat waarin het fort toen verkeerde. De schade aan de landslogementen, veroorzaakt door de ramp van 26-1-1682, was in mei 1684 nog nauwelijks hersteld.

⁹⁶⁶ Zie voor het zware werk van dijkwerkers in vroeger tijd: De Kraker en Bauwens, hoofdstuk 10.

Hoofdingelanden van de polder van Namen in 1686

De hoofdingelanden van de polder direct na de in 1684 voltooide herbedijking waren: ⁹⁶⁷

Naam	Grondbezit in gemeten
De Generaliteit	922 ⁹⁶⁸
Meynard de Perceval ⁹⁶⁹	174
Johan van Weerden ⁹⁷⁰	70
Joos Betinck ⁹⁷¹	40
Livinus van Vrijbergen ⁹⁷²	36
Iman de Waeyer ⁹⁷³	31

Zij bezaten met 1273 gemeten het leeuwendeel van de grond in de polder. De resterende ca. 127 gemeten waren verdeeld over kleinere percelen. ⁹⁷⁴ Geen van de hoofdingelanden behoorde tot de families die betrokken waren bij de herbedijking van de polder in 1613. Net zoals in 1653 had de ramp van 1682 ingrijpende gevolgen voor de eigendomsverhoudingen in de polder. De polder werd opnieuw verkaveld (opgemeten door de landmeter Herman Pierssens) en er werden, elk vergezeld van een nieuwe kaart van de polder, twee nieuwe veldboeken ofwel everingen samengesteld, waarvan een exemplaar werd aangeboden aan de Raad van State. ⁹⁷⁵ De kaart die mogelijk hoorde bij het andere exemplaar berust anno 2016 in het archief van de Service Historique de l'armée de Terre te Vincennes; zie hiervoor bijlage 38. ⁹⁷⁶

---

⁹⁶⁷ Verbaal St. Anna, voorjaar 1686, fol. 40-41. Voor bijzonderheden over de genoemden wordt verwezen naar bijlage 5.

⁹⁶⁸ Soms is het grondbezit van de Generaliteit omschreven als 915 en soms als 916 gemeten. Op 5-3-1683 omvatte dit grondbezit nog 273 gemeten.

⁹⁶⁹ Hij kocht op 2-11-1684 diverse percelen in het oostelijk deel van de polder van Namen die door verlating eigendom waren geworden van de Generaliteit. Hij betaalde er 15 pond Vlaams (fl. 90) per gemet voor, in totaal fl. 15.714. Eerder behoorde hij niet tot de ingelanden van de polder.

⁹⁷⁰ Hij bezat deze grond reeds merendeels (61 gemeten en 221 roeden) vóór 1682. Hij contribueerde aan de herbedijking voor fl. 3986 en 16 stuivers. In maart 1691 was de grond die eerder eigendom was van Johan van Weerden in het bezit van de erfgenamen van Cornelia Lemssens.

⁹⁷¹ Hij bezat vóór 1682 reeds 27 gemeten en 210 roeden land in de polder en betaalde op basis van dit grondbezit voor fl. 2584 en 16 stuivers mee aan de herbedijking.

⁹⁷² Hij bezat deze grond reeds vóór 1682 en betaalde op basis daarvan voor fl. 2520 mee aan de herbedijking.

⁹⁷³ Hij kocht deze grond in het westelijk deel van de polder (totaal 30 gemeten en 293 roeden) in 1684 niet van de Generaliteit maar van de vroegere eigenaar Andries Crombeen. Hij betaalde er fl. 90 per gemet voor.

⁹⁷⁴ Daartoe behoorden bijv. 3 gemeten en 80 roeden aan de westzijde van het fort die eigendom waren en bleven van commandeur Johan van Bronckhorst (en door hem gebruikt werden als tuin en boomgaard) en 1 gemet en 17 roeden, waarop de woning stond van de eigenaar Pieter Melief.

⁹⁷⁵ Verbaal St. Anna voorjaar 1687, p. 179 v-180. De genoemde kaart is in het Nationaal Archief niet aangetroffen.

⁹⁷⁶ Service Historique de l'armée de Terre te Vincennes, inv. 4.7. D.268, fol. 14.

BESTEDINGE
Vande
BEDYCKINGE
Vanden Polder van NAEMEN.

De Hoof-gecommitteerde ende Ingelanden van den Polder van Naemen / sijn van Reeninge op den 27. April / 1683. des voormiddags / de klokke 11. uren / binnen het Fort St. Anna / gelegen in den voorsz Polder van Naemen / publijcquelyck aende Minstbiedende te Besteden in diverse Perceelen / het Opmaecken van den Zeedijk van den voorsz Polder tot beversinge van dien / bestaende in Krup / Aerde / Rijs / ende Alet-werken / waer van de bepalingen / ende Condicien daags voorsz de Bestedinge / aldaer zullen kunnen gezien / ende aangewesen worden door den Commijs Roelande Clouck.

Segget Voort.

De aankondiging van de (geannuleerde) aanbesteding van de eerste tranche van de herdijking van de polder van Namen op 27 april 1683.⁹⁷⁷

⁹⁷⁷ RvS, inv. 1856.

Hoofdstuk 8: De laatste fase van de polder en van het fort

8.1 De ramp van 3 maart 1715

Na de herbedijking van de polder die eind 1684 werd voltooid kwam het leven in de polder weer op gang. Het duurde enkele jaren voordat er weer vruchtbaar geoogst kon worden. Inwoners keerden vanaf 1685 terug. De Spaanse Successieoorlog bracht een kortstondige revitalisering van de militaire betekenis van het fort St. Anna met zich (zie paragraaf 3.5). Nadat de spanningen die hieruit voortvloeiden waren weggeëbd, brak wederom een periode aan waarin het polderleven in rustig vaarwater belandde. Op 3 maart 1715 kwam daaraan een abrupt einde. Een noordwesterstorm en een springvloed teisterden grote delen van de Republiek en delen van Noord-Duitsland en van de Zuidelijke Nederlanden.⁹⁷⁸ In het Hulsterambacht overstromden door dijkdoorbraken de volgende polders:⁹⁷⁹

Polder	Gemeten en roeden
Polder van Namen	1414
Oude Graauw- en Langendampolder	1025:017,5
Dullaert- en Oudenpolder	1243:246
Ser Arendspolder	156
Cambronpolder	664:118
Clingepolder	2262
Sint-Jansteen (waterschade)	400
Klein-Kieldrechtpolder	285
Kruispolder (waterschade)	186
Wilhelmuspolder	178:156

Het aantal slachtoffers is niet bekend, maar vermeld is dat in het oosten van Staats-Vlaanderen door het breken van dijken bij Namen en Kieldrecht veel mensen en vee verdrinken.⁹⁸⁰

In de dijken van de polder van Namen werden op zes plaatsen gaten geslagen (zie voor de locaties de navolgende begroting). De polder was niet langer bewoonbaar, waarschijnlijk met uitzondering van enkele dijkwoningen. Veel bewoners zochten hun toevlucht in de Melopolder die droog was gebleven.⁹⁸¹

Begroting van de herbedijking van de polder van Namen na de ramp van 1715

Op een niet gedateerd moment, maar waarschijnlijk in 1715, mogelijk in 1716, stelden de directeur van de Dienst Fortificatiën van de Republiek, Willem de Bruen, en de dijkgraaf van de polder Dingeman Anemaet een begroting op van de kosten die met het herstel van de schade aan de dijken in de polder van Namen gemoeid zouden zijn. Deze raming kan als volgt worden samengevat (zie voor de volledige versie bijlage 40):⁹⁸²

Werkzaamheid	Kostenraming
Het repareren van de dijk vanaf de Kruispolder tot aan de “poeltjes” over een lengte van 164 roeden; deze is tot op de kruin weggespoeld. ⁹⁸³	Fl. 3690
Het verhogen van de kruin van die dijk met 2 voeten.	Fl. 328
Het herstellen van de putten in de dijk vanaf de “poeltjes” tot aan de hoek van de Speelmanspolder.	Fl. 150
Het herstellen van het gat in de Speelmanspolder met een breedte van 15 roeden en een diepte van 6 voeten.	Fl. 4368
Het verstevigen van de zeedijk van de Speelmanspolder met stenen en rijshout, inclusief bekramming.	Fl. 1035
Het verhogen van de kruin van de zeedijk van de Speelmanspolder.	Fl. 115
Het herstellen van de genoemde dijk tot aan het “magazijntje” over een lengte van 200 roeden.	Fl. 1800
Het repareren van de dijk vanaf het “magazijntje” tot aan de hoek van de kleine	Fl. 225

⁹⁷⁸ Buisman, p. 414-416; De Kraker, 2012; De Kraker en Bauwens, p. 25; Guns, p. 39; Slager, p. 54-55 en 71.

⁹⁷⁹ De Kraker en Bauwens, 2000, p. 25 (gebaseerd op HA, inv. 588).

⁹⁸⁰ Slager, p. 55.

⁹⁸¹ Fruytier, p. 123.

⁹⁸² HA, inv. 664, stuk nr. 20.

⁹⁸³ De “poeltjes” zijn afgebeeld op een kaart van de polder van Namen naar de situatie omstreeks 1685; zie hiervoor bijlage 38.

schenkeldijk daar waar de Speelmanspolder aansluit.	
Het repareren van die dijk vanaf de hoek in oostelijke richting over een lengte van 60 roeden; deze dijk is “gezeebraekt”.	Fl. 1460
Vervolgens het repareren van zeebraak over een lengte van 75 roeden.	Fl. 600
Het bekrammen van de genoemde dijk over een lengte van 3 roeden.	Fl. 150
Het herstellen van de zeebraken in de zeedijk over een lengte van 100 roeden.	Fl. 300
Idem aldaar over een lengte van 225 roeden.	Fl. 450
Idem over een lengte van 200 roeden tot aan het fort.	Fl. 300
Het doorgaans verhogen met 2 voeten van de zeedijk ten noorden van het fort over een lengte van 500 roeden.	Fl. 500
Het repareren van de zeedijk ten zuiden van het fort vanaf de sluis tot aan het eerste gat over een lengte van 50 roeden. ⁹⁸⁴	Fl. 600
Het repareren van het genoemde gat in deze dijk met een breedte van 10 roeden aan de onderzijde en 14 roeden aan de bovenzijde en een diepte van 5 voeten; de aarde hiervoor zal “gevlet” moeten worden van de schorren van Bats en van Hoogerwerf.	Fl. 8000
Het repareren van de weggespoelde buitenkant ter lengte van 50 roeden vanaf het eerste gat tot ongeveer de eerste rijdsdam.	Fl. 460
Idem tot het tweede gat over een lengte van 250 roeden.	Fl. 500
Het repareren van het tweede gat [in de zuidelijke zeedijk], onder 9 roeden en boven 14 roeden breed en onder het maaiveld 6 voeten en op laag water 3 voeten diep.	Fl. 5000
Het repareren van deze dijk tot aan het derde gat over een lengte van 124 roeden.	Fl. 372
Het repareren van het derde gat [ca. 396 meter oostelijk van het dorp Namen; zie de volgende begrotingspost] met een breedte van 11 roeden en een diepte van 6 voeten, hetgeen het beste kan gebeuren door aanleg van een kraag(dijk) buitenom.	Fl. 2000
Het repareren van de dijk vanaf het derde gat tot aan het dorp van Namen over een lengte van 105 roeden.	Fl. 262
Het repareren van de dijk vanaf het dorp tot aan het vierde gat over een lengte van 60 roeden.	Fl. 180
Het repareren van het vierde gat over een lengte van 65 roeden.	Fl. 5200
Het repareren van de dijk vanaf het vierde tot het vijfde gat over een lengte van 120 roeden.	Fl. 480
Het repareren van het laatste [vijfde] gat over een lengte van 28 roeden; de buitenteen kan met enige reparatie dienen tot een “voorst”.	Fl. 1960
Het verhogen met 2 voeten van de “oude vercoring”. ⁹⁸⁵	Fl. 675
Het “besoijen” [beleggen met zoden] rondom de polder aan de noord- en de zuidzijde en van de [gedichte] gaten tot bovenaan toe.	Fl. 4000
De aanschaf van rijshout, staken en palen.	Fl. 2600
Het halen van vletaarde van de schorren [van Bats en van Hoogerwerf].	p.m.
Totaal	Fl. 47760

Geschat werd dat het werk na besteding binnen een tijdsbestek van drie maanden zou kunnen worden uitgevoerd. Dit zou hoogstwaarschijnlijk, gelet op de omvang van de schade, slechts mogelijk zijn geweest met inzet van vele arbeidskrachten en zonder enigerlei tegenslag.

8.2 Het fort in de periode 1715-1718

Van het fort is door een onbekende tekenaar de volgende (laatste afzonderlijke) afbeelding vervaardigd die is gedateerd op 22 november 1715:⁹⁸⁶

⁹⁸⁴ De aanduiding “eerste gat” is enigszins verwarrend omdat in de begroting al eerder (ongenummerd) het gat in de dijk van de Speelmanspolder is vermeld. Alle stroomgaten zijn (met cijfers) gemarkeerd op de kaart van de polder van 2 maart 1717 (zie hiervoor paragraaf 8.3).

⁹⁸⁵ Daarmee is vermoedelijk de “Middeldijk” in de polder (lopend van zuid naar noord) bedoeld.

⁹⁸⁶ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 3726; de omvang van deze kaart is 36 x 23 cm en kwam in het bezit van de Raad van State. Daarna volgde nog een (schetsmatige) afbeelding van het fort op de meeromvattende kaart van de polder van Namen d.d. 2 maart 1717 (zie paragraaf 8.3).

Het fort St. Anna, 22 november 1715.

Hierop is (weergegeven in hedendaags Nederlands) de volgende tekst vermeld:

- A Het fort St. Anna.
- B De polder van Namen die op 3 maart 1715 is geïnuundeerd.
- C-C Plaatsen bij de (binnen)contrescarp waar het zeewater (door de doorbraak) bij giertij [springvloed] overvloedt en waardoor er bressen in de twee poligonen [de lijnen die de snijpunten van de denkbeeldig verlengde courtines met elkaar verbinden] D-E en E-F in de maand oktober laatstleden [1715] gespoeld zijn. De aannemer had decontrescarp met vijf voeten moeten verhogen.
- G De [inmiddels] gevulde doorbraak in decontrescarp.
- H De doorbraak in de zeedijk op 3 maart 1715 [deze is in de begroting van de herbedijking vermeld als het “eerste gat”].
- I De zeedijken [aan de noord- en de zuidzijde] die van binnen en buiten ten dele tot aan de kruin zijn weggespoeld.

Uit de tekening blijkt dat decontrescarp aan de landzijde van het fort (zie de letter G) op 3 maart 1715 was doorgebroken, hetgeen inmiddels (november) was hersteld. Bij springvloed vloeide de binnencontrescarp op drie plaatsen over waardoor het zeewater in de fortgracht binnendrong en schade veroorzaakte aan de courtines tussen de bolwerken die zijn voorzien van de letters D, E en F. De binnencontrescarp diende nog met vijf voeten (ca. 1.50 meter) verhoogd te worden. Van schade aan de zeecontrescarp van het fort is niets te zien. De buitentuinen aan de westzijde van het fort lagen kennelijk op een hoger deel van de polder; zij waren niet weggespoeld, maar wel beschadigd (zie paragraaf 8.3).⁹⁸⁷

Na 3 maart 1715 vonden door gedeputeerden van de Raad van State nog zeven inspecties van het fort plaats. De verbaalen daarvan verschaffen diverse details over de vestingbouwkundige staat van het fort en van het leven daarbinnen; zie hiervoor bijlage 4. Daaruit kunnen de volgende bijzonderheden worden gelicht:

Verbaal	Bijzonderheid
Maart 1715	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn wordt in goede orde aangetroffen. • Door de hoge watervloed van 3 maart heeft het turfmagazijn onder water gestaan waardoor de turf voor het garnizoen nat is geworden. Aan de commies van het 's lands magazijn te Hulst is opdracht gegeven om 100 tonnen turf te sturen [er verbleven dus soldaten op het fort]. • Er wordt toestemming verleend voor diverse reparaties aan landswoningen.

⁹⁸⁷ De buitentuinen lagen in een deel van de polder dat op 26-4-1683 is omschreven als de “hooge staetenlanden”; zie bijlage 28.

September 1715	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn is nog steeds in orde. • De aannemer van het aarde-, timmer- en metselwerk heeft goed werk verricht. • De tuin achter de woning van de commandeur is door de vloed geruïneerd en mag gerepareerd worden. • Aan de binnenzijde van de poort is een dam gelegd om het binnendringen van zeewater te beletten. Daarin ligt een buis die kan worden geopend en gesloten. • Er wordt wederom toestemming verleend voor diverse reparaties aan landswoningen.
Maart 1716	<ul style="list-style-type: none"> • Opnieuw is het magazijn in orde. • De inspecteurs treffen de fortificatie aan in een zeer sobere en desolate staat als gevolg van de inundatie [gedoeld werd op de buitenwerken]. Zij achten herdijking van de polder van Namen noodzakelijk. Aan de commandeur is opdracht gegeven om bij de directeur der rijswerken De Moor aarde te bestellen waarmee het gat in de contrescarp kan worden opgevuld.⁹⁸⁸ • De aarde-, timmer- en metselwerken binnen het fort zijn door aannemer Schimmelpenninck naar behoren onderhouden [het fort was dus bewoonbaar]. • Er wordt wederom toestemming verleend voor diverse reparaties aan landswoningen.
September 1716	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn is wederom in goede orde aangetroffen. Het handgeweer is ordentelijk schoongehouden, waarvoor de commies een certificaat ontvangt. • Conform een resolutie van de Raad van State d.d. 7 aug. 1716 hebben de inspecteurs de doorgebroken dijken van de polder van Namen en de beschadigde werken van het fort St. Anna gevisiteerd en overleg gevoerd met de commandeur Broekhuijsen, ingenieur Cornelis van Bommel en de directeur der zeewerken Johan de Moor. • De commandeur van het fort toont zich bezorgd over de schade aan de wallen en de zeecontrescarp van het fort die in het winterseizoen kan ontstaan door hoge vloed en stormen. De inspecteurs gelasten en machtigen “s lands werkbaas” om gedurende de aanstaande winter zo nodig in opdracht van de commandeur de schade die wordt veroorzaakt door storm en vloed op basis van daggelden te herstellen en dit te verantwoorden jegens de directeur der zeewerken. • Er is door de commandeur (en andere regenten van het fort, waarmee vermoedelijk de kerkeraad is bedoeld) een nieuwe vroedvrouw aangesteld, waarmee de Raad van State zich (op 8 april 1717) niet kan verenigen. Zij ontvangt dus van de Generaliteit geen traktement. • Er wordt wederom toestemming verleend voor diverse reparaties aan landswoningen.
Maart 1717	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn is wederom in goede orde aangetroffen. • De wallen en contrescarpen bevinden zich in een slechte staat. Door de kabling van het water zijn grote bressen ontstaan. Als de binnencontrescarp niet spoedig gesloten wordt zal het fort in het aanstaande winterseizoen instorten en wegspoelen. De inspecteurs hebben voorts de noorddijk van de polder [de dijk langs de Schelde] gevisiteerd. Daarvan is al veel aarde weggespoeld en in de slaperdijk achter de Speelmanspolder beginnen grondbraken te komen. Als dit niet spoedig gerepareerd wordt zal de rivier de Honte zodanige schuringen en dieptes veroorzaken dat daarna een herdijking van de polder ondoenlijk zal zijn. De noorddijk zal niet meer “tot communicatie” gemaakt kunnen worden. De consequentie is dat het fort en de polder geabandonneerd moeten worden. Om dit te voorkomen machtigen de inspecteurs directeur De Moor om de grondbraken die in de noorddijk van de polder zijn gevallen (ook de grondbraken die nog te verwachten zijn) te repareren ter voorkoming van nog grotere schade. • De aannemers van het verhogen van de binnencontrescarp van het fort en van het vullen en opmaken van de gespoelde gaten in de wallen, hebben aan de Raad van State kenbaar gemaakt dat het vanwege hoge vloed niet mogelijk was om de werkzaamheden tijdig te voltooien. Ze hebben veel schade geleden en nog geen cent ontvangen. Zij verzoeken om vergoeding van de schade en betaling van het reeds verrichte werk.

⁹⁸⁸ De locatie van dit gat werd niet vermeld. Mogelijk betrof het opnieuw een bres in de binnencontrescarp.

September 1717	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn is wederom in goede orde aangetroffen. • Conform resoluties van de Raad van State van 9 augustus en 7 september jl. is in overleg met de commandeur gezien of het fort, het garnizoen, de ingezetenen en het magazijn in de aanstaande winter wel voldoende tegen de zee kunnen worden beschermd. Vastgesteld is dat door de laatste storm van 1 september jl. weer veel schade aan de wallen is aangericht. Directeur zeewerken De Moor heeft opdracht gekregen om het buitentalud van de beschadigde wallen met rijshout te laten beslaan. Om het voortbestaan van het fort veilig te stellen dient de binnencontrescarp van het fort te worden veranderd in een zeecontrescarp grenzend aan de noorddijk. Anders dienen de polder en het fort geabandonneerd te worden ter voorkoming van verdere nodeloze kosten. • De commies van het fort maakt kenbaar dat de matrassen in het magazijn door ouderdom onbruikbaar zijn geworden. De commies van het landsmagazijn te Hulst krijgt opdracht om 12 matrassen met toebehoren naar St. Anna te sturen. • Er wordt wederom toestemming verleend voor diverse reparaties aan landswoningen.
Maart 1718 ⁹⁸⁹	<ul style="list-style-type: none"> • Het magazijn is wederom in goede orde aangetroffen en het handgeweer is behoorlijk schoongehouden [hetgeen er vermoedelijk op wijst dat er nog een kanonnier werkzaam was]. • Noodzakelijke reparaties zijn: het opmaken van de buitenmuur van het kruithuis, het repareren van ruiten in de kerk, het bestrijken van de daken van de kerk en van het magazijn, het opmaken van de ingestorte achterkeuken bij het commandeurshuis, het repareren van de goten en de ramen van dit huis, en het herplaatsen van een uitgevallen kozijn in de voorgevel van het turfmagazijn. Dit kost naar schatting fl. 300. • Er wordt wederom toestemming verleend om reparaties aan enkele landswoningen te laten uitvoeren. • De eigenaar van twee huizen in het fort krijgt van de Raad van State toestemming om deze af te breken en de vrijkomende materialen naar elders te vervoeren.

Uit dit overzicht kan worden geconcludeerd dat nog tot en met maart 1718 is getracht om het fort St. Anna in stand te houden, noodzakelijke reparaties aan de binnen- en buitenwerken te laten uitvoeren en het fort leefbaar te houden. Nog op 8 december 1717 besloot de Raad van State om goed te keuren dat voor fl. 100 reparaties werden verricht aan het kerkgebouw en aan de landshuizen in het fort.⁹⁹⁰ Op 5 februari 1718 werd nog toestemming verleend voor de aanschaf van extra turf voor het garnizoen.⁹⁹¹

De gebruikelijke najaarsinspectie van het fort in 1718 kwam te vervallen omdat het reeds was verlaten en de nog resterende opstallen al waren verkocht. Dit moet zijn gebeurd tussen 14 mei en 10 september 1718. Op 4 augustus 1718 besloot de Raad van State nog om een opzichter te laten aanstellen die erop moest toezien dat de opstallen van het fort en in de polder die verkocht zouden worden niet gesloopt zouden worden voordat ze werden aangekocht en waren betaald.⁹⁹² Hoeveel de verkoop heeft opgebracht is onbekend. Het zal niet veel zijn geweest.

Door de vrije werking van eb en vloed en onder invloed van volgende stormen zullen de aardwerken van de vesting geleidelijk aan zijn geruineerd en uiteindelijk zijn verdwenen in het (door schapen begraasde) schorregebied van het Verdrongen Land van Saeftinghe.⁹⁹³

8.3 De besluitvorming over de herbedijking van de polder van Namen 1715-1718

Hoewel direct na 3 maart 1715 duidelijk was dat het einde van de polder nabij was duurde het toch nog tot 14 mei 1718 voordat definitief werd besloten om de polder op te geven.

In 1715 werd er door de Raad van State nog geen rekening mee gehouden dat de polder definitief zou worden verlaten. Dit blijkt onder meer uit het honoreren van een verzoek van de predikant Johannes Nollides. Hij berichtte dat zijn huis in het dorp Namen door de inundatie zwaar beschadigd was. Hij vernam dat de Raad van State had besloten om de herbedijking uit te stellen tot het komende voorjaar. Indien zijn woning niet zou worden omringd door een aarden dam, zo betoogde hij, zou deze door de ijsgang en hoge waterfloeden zeker

⁹⁸⁹ Bij ontstentenis van de aangewezen gedeputeerden van de Raad van State werd deze (allerlaatste) inspectie van het fort uitgevoerd door de vestingbouwkundig ingenieur Cornelis van Bommel.

⁹⁹⁰ RvS, inv. 196, 8-12-1717.

⁹⁹¹ Idem, inv. 197, 5-2-1718.

⁹⁹² Idem, inv. 198, 4-8-1718.

⁹⁹³ De Kraker, 2002, p. 169.

instorten. Hij wees erop dat zijn voorganger Henricus Voshol een vergoeding ontving van fl. 242 en 13 stuivers voor het laten plaatsen van zo'n dam na de inundatie van 1682. Hij verzocht nu ook om zo'n vergoeding. De Raad van State besloot het verzoek in te willigen en de vergoeding ten laste te brengen van de rekening van de polder van Namen.⁹⁹⁴ Kennelijk werd herbedijking toen nog niet uitgesloten.

Niet alle delen van de polder verdwenen bij vloed onder water. Zo verleende de Raad van State in maart 1716 nog toestemming om de buitentuinen van het fort (gelegen in de polder westelijk van het fort) te laten repareren. Er werd nieuwe aarde in aangebracht.⁹⁹⁵ In het dorp Namen werd (ook) rondom het kerkgebouw een aarden dam gelegd om grotere schade door golfslag te voorkomen. Toen die dam dreigde te bezwijken werd in 1717 nog fl. 72 gespendeerd aan reparatie. De Raad van State was bereid om daarvan fl. 40 te vergoeden.⁹⁹⁶ De woning van een van de bewoners van de polder, Anthony Aarnoutse (diaken van de dorpskerk), was zodanig hoog gelegen dat daar nog kerkdiensten gehouden konden worden. Van de Raad van State ontving hij hiervoor een vergoeding (een "douceur") van fl. 20.⁹⁹⁷ Ook de door de Raad van State op 8 april 1717 verleende machtiging om grondbraken in de noordelijke dijk van de polder te laten repareren wijst niet op het voornemen om de polder op te geven.⁹⁹⁸ Gelijktijdig werd echter ook besloten om huizen en schuren in de polder die eigendom waren van de staat, waarvan overigens de meeste reeds waren weggespoeld, publiekelijk te verkopen, hetgeen niet wijst op een plan om het leven van de polder te rekken. Op 2 maart 1717 besprak de Raad van State een op 27 februari 1717 te Steenbergem geschreven brief van ingenieur Cornelis van Bommel, dijkgraaf Dingeman Anemaet en de directeur der Zeewerken Johan de Moor over de mogelijke herbedijking. Besloten werd om de brief voor advies in handen te stellen van de heer [Willem] Van Sonsbeek, thesaurier-generaal [Jacob] Hop en secretaris [Simon] Van Slingelandt.⁹⁹⁹

Dat er in 1717 serieus rekening mee diende te worden gehouden dat de polder niet zou worden herbedijkt blijkt uit het besluit van de Raad van State van 11 mei dat jaar om toe te staan dat uit de polder tegen betaling (aan de Generaliteit) aarde mocht worden gehaald voor verhoging en verzwaring van de dijk van de Kruispolder. De ontstane putten dienden wel zes voeten van elkaar af komen te liggen. Verondersteld werd dat ze snel zouden dichtslibben.¹⁰⁰⁰

Twijfels over de zinvolheid van herbedijking en over de mogelijkheid om hierover binnen de Staten-Generaal consensus te bereiken gelet op de aanzienlijke kosten daarvan zullen sterk zijn toegenomen toen de polder op 1 september 1717 nog eens door een zware storm werd getroffen. De genadeklap zal zijn uitgedeeld door de stormramp die zich voltrok in de periode 23 t/m 27 december 1717 en die veelal wordt omschreven als de "kerstvloed" van 1717. Buisman heeft deze vloed gekenschetst als "de grootste stormvloedramp [in de Nederlanden] in de 18de eeuw". Vooral in Groningen, Friesland en Noord-Duitsland vielen duizenden slachtoffers.¹⁰⁰¹ Verhoudingsgewijs bleef de schade in de zuid-westelijke delta beperkt.¹⁰⁰² Toch duurde het nog tot 14 mei 1718 alvorens door de Raad van State definitief werd besloten om de polder prijs te geven aan de golven.¹⁰⁰³ Argumenten om het voortbestaan niet nog langer te rekken zullen zijn geweest:

- De hoge kosten van herstel die met reparaties gemoeid zouden zijn en die ditmaal volledig voor rekening van Generaliteit zouden zijn gekomen. De herinnering aan de forse kosten van de herbedijking van de polder na de ramp van 26 januari 1682 zal in de uiteindelijke afweging ongetwijfeld een rol hebben gespeeld.
- Het belang dat was gemoeid met behoud van het fort St. Anna was na de Vrede van Utrecht in 1713 aanzienlijk verminderd. De Republiek was in rustiger internationaal vaarwater beland. De greep van de Republiek op het Scheldeverkeer (en daarmee op Antwerpen) was in het Verdrag van Utrecht wederom veilig gesteld. Ook zonder het fort St. Anna kon deze greep worden geborgd. Dat kon worden toevertrouwd aan de forten Lillo en Liefkenshoek en hun steunforten. Voor een effectieve defensie van Hulst en het Hulsterambacht was het fort St. Anna geen noodzakelijke voorwaarde meer.

---

⁹⁹⁴ Verbaal St. Anna najaar 1715, fol. 49 t/m 50 v.

⁹⁹⁵ Idem voorjaar 1716.

⁹⁹⁶ Idem najaar 1717, fol. 58 en voorjaar 1718, fol. 33.

⁹⁹⁷ Idem voorjaar 1718, fol. 32 v.

⁹⁹⁸ RvS, inv. 195, 8-4-1717.

⁹⁹⁹ Idem, inv. 195, 2-3-1717, fol. 252 en 252 v. Het door de genoemde heren uitgebrachte advies is niet aangetroffen.

¹⁰⁰⁰ Idem, inv. 195, 11-5-1717.

¹⁰⁰¹ Buisman, 2006, deel 5, p. 441-454; ook: Sponselee en Buise, p. 30.

¹⁰⁰² Slager, p. 71.

¹⁰⁰³ RvS, inv. 197, 14-5-1718, fol. 938.

Op 2 maart 1717 is van de drijvende polder van Namen met inbegrip van het fort St. Anna door een onbekende tekenaar de volgende kaart vervaardigd: ¹⁰⁰⁴

De drijvende polder van Namen gezien vanuit het noordwesten, 2 maart 1717.

Het oostelijk deel van de polder is omschreven als “Den Uijlen Polder”, een benaming die in de archivalia betreffende de polder niet eerder is aangetroffen. De zes cijfers op de kaart verwijzen naar stroomgaten in de dijken. Aan de noordzijde brak alleen de dijk tussen de Honte en de Speelmannspolder. De betekenis van de letters die op de kaart voorkomen is onbekend. Rechtsboven is de molen van “Duvelshoeck” nog afgebeeld. Het dorp Namen ligt in het water. Mogelijk waren de dijkwoningen aan de zuidwestzijde nog tijdelijk bewoonbaar.

¹⁰⁰⁴ NA, Kaarten Hingman, 4.VTH nr. 3008; de omvang van deze kaart is 40 x 25 cm.

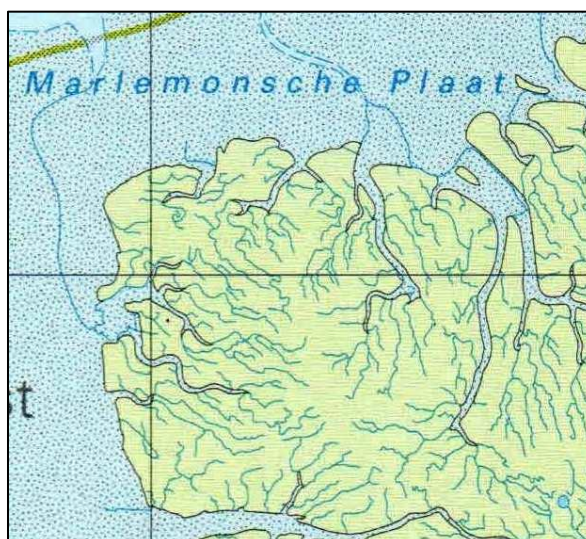
8.4 De ligging van het fort anno 2016

Nadat het fort St. Anna in 1718 werd verlaten verdween het geleidelijk aan onder water en werd het onderdeel van het Verdrongen Land van Saeftinghe dat ca. 3850 hectaren omvat, bestaande uit slikken, schorren en diverse geulen. Anno 2016 kan de locatie van het fort als volgt worden aangeduid: ¹⁰⁰⁵

De locatie van het fort St. Anna anno 2016 gezien vanuit het zuiden, aangeduid door Marc Buise; de cirkel geeft de vermoedelijke plaats van de vesting aan. ¹⁰⁰⁶

Een fragment van deze locatie is anno 2016 als volgt:

De ligging kan anno 2016 omschreven worden als de noordwesthoek van de Marlemontseplaat, tussen de IJskelder en het Hondegat. Na 1715 (toen de polder van Namen inundeerde) c.q. 1718 (toen het fort werd prijsgegeven) is er in de schorren-, slikken- en geulenstructuur van het Verdrongen Land van Saeftinghe

¹⁰⁰⁵ Met dank aan Marc Buise voor de duiding van deze locatie.

¹⁰⁰⁶ De afgebeelde ster links naast de cirkel verwijst naar een in 1994 gevonden, inmiddels door opslibbing nauwelijks nog te traceren rode laag van gebakken klei, mogelijk ooit de locatie van een steenoven.

onder invloed van natuurkrachten (vooral door hoge vloed en zware stormen, maar ook door de voortdurende werking van eb en vloed) veel veranderd.

Het is anno 2016 mogelijk, maar niet eenvoudig, om op specifieke tijdstippen en delen van het jaar en onder leiding van een deskundige gids de locatie wandelend te bereiken.¹⁰⁰⁷

Vanaf de aangeduide locatie is in juni 2015 door Marc Buise de volgende foto gemaakt vanuit het westen in oostelijke richting over het voormalige fort heen met op de achtergrond de radartoren van Bath en (rechts) de BASF-vesting bij Zandvliet:

De vermoedelijke locatie van het fort St. Anna juni 2015.

---

¹⁰⁰⁷ Onder leiding van een gids kan de locatie worden bereikt vanuit het dorp Emmadorp waar het Bezoekerscentrum van het Verdrongen Land van Saefinghe is gevestigd. De (lastige) wandeling duurt ongeveer 4 uur, heen en terug.

Vanaf het gehucht Paal is in noordoostelijke richting een deel van de zuidwestzijde van de verdronken polder van Namen in juni 2015 als volgt gefotografeerd: ¹⁰⁰⁸

Een deel van de zuidwestkant van de polder van Namen anno 2015 met onderaan het Speelmansgat. ¹⁰⁰⁹

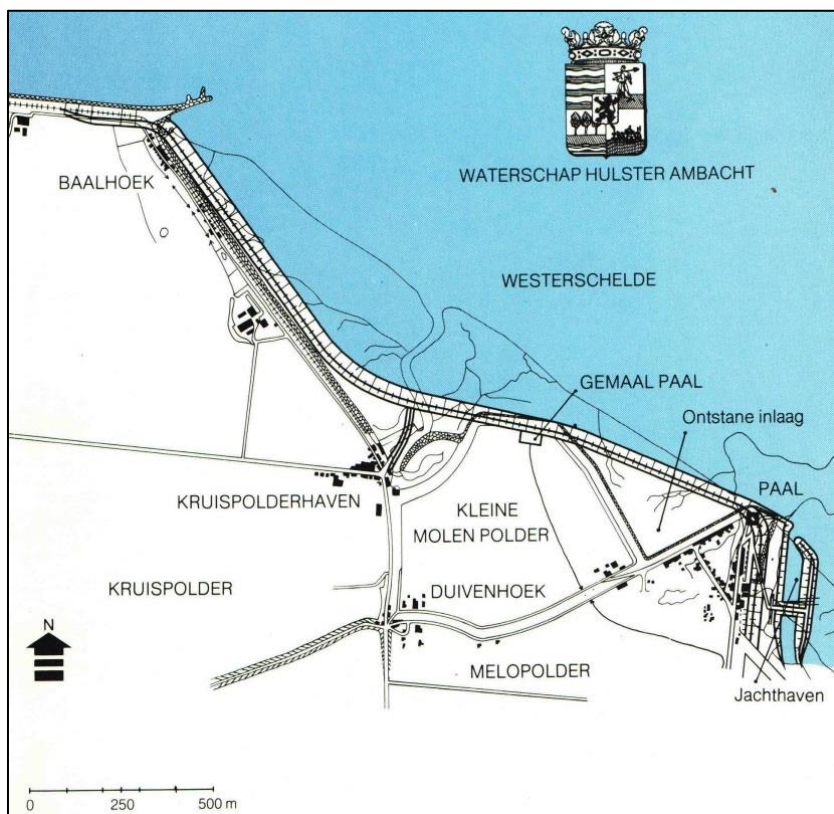
Gezicht vanuit Baalhoek in oostelijke richting op de noordzijde van de voormalige Speelmanspolder anno augustus 2015.

Anno 2016 herinnert de buurtschap Duivenhoek (behorend tot de gemeente Hulst) aan het poldertje Diversshoek dat tegelijk met de polder van Namen in maart 1715 verging. De buurtschap ligt deels in de Kleine Molenpolder (bedijkt in 1862) en deels in de Melopolder: ¹⁰¹⁰

---

¹⁰⁰⁸ Idem.

¹⁰⁰⁹ Het Speelmansgat ontstond na de inundatie van de polder van Namen in 1715 (Guns, p. 64).

De ligging van de buurtschap Duivenhoek.

De toegang tot Duivenhoek via de Duivenhoeksestraat vanuit het noordoosten anno 2016; links de Melopolder, rechts de dijk langs de Kleine Molenpolder.

¹⁰¹⁰ Sponselee en Buise, 1979, p. 28.

Hoofdstuk 9: Chronologisch overzicht van belangrijke en opmerkelijke gebeurtenissen

In de voorafgaande hoofdstukken is de geschiedenis van het fort St. Anna thematisch geordend beschreven. In dit slothoofdstuk worden enkele belangrijke en opmerkelijke gebeurtenissen samengevat, maar nu chronologisch. Het overzicht bevat ook grepen uit de geschiedenis van de polder waarmee het fort zo innig verstrengeld was.

Datum of periode	Gebeurtenis
27 maart 1606	De polder van Namen overstroomt.
19 december 1612	Vermogende, vooral Hollandse regenten verkrijgen van de aartshertogen Albertus en Isabella in hun hoedanigheid van graaf en gravin van Vlaanderen octrooi om de polder te herdijken en er een ambachtsheerlijkheid te vestigen. Het Hulsterambacht behoudt de jurisdictie in criminele zaken.
1613-1614	De polder wordt herdijkt en is vanaf 1614 weer bewoonbaar. De herdijking heeft ook betrekking op de Speyerspolder, de Speelmanspolder, de Middelpolder (die onderdeel wordt van de Speelmanspolder), de Molenpolder en de polder Duijvershoek. De herbedijking vindt plaats met de “kennisse ende consent” van de Staten-Generaal van de Republiek. Buiten de herdijking vallen de schorren van Merlemont en van Varendijck (Vaarnewijk). De bedijking van de Kruispolder (westelijk van de polder van Namen) komt eveneens gereed, waardoor de westelijke dijk van de polder van Namen een binnendijk wordt.
1 februari 1621	In het zicht van de afloop van het Twaalfjarig Bestand verlenen de Staten-Generaal van de Republiek aan de bedijkers, eigenaren en bewoners van de polder “sauvegarde” (zij worden gevrijwaard van plundering en brandschatting). In ruil daarvoor betalen zij aan de Generaliteit een belasting die “contributie” werd genoemd en eerder ook wel brandschat.
7 december 1627	De polder wordt wederom getroffen door een dijkdoorbraak.
1630	De Spanjaarden maken een begin met de bouw van het fort St. Anna in de oostpunt van de polder nabij het Saftingergat.
10 september 1631	Het fort (in aanbouw) fungeert als uitvalsbasis voor een (mislukte) Spaanse aanval op de Noordelijke Nederlanden die op 13 september 1631 eindigt met de Slag op het Slaak.
17 juli 1632	Het fort komt in Staats bezit en de polder van Namen komt daardoor in een Staatse invloedssfeer, ook vanwege een Staatse bemanning van de twee redouten in de polder. Ook andere Spaanse forten tussen Antwerpen en Bergen op Zoom komen in Staatse handen. De positie van het Spaanse leger in de zuidwestelijke delta verzwakt aanzienlijk.
1 november 1632	In het fort wordt een kantoor gevestigd voor de ontvangst van licentgelden. Bij de ingang van het Saftingergat wordt voor de inning een “wachtschip” van de Admiraliteit van Zeeland geposteerd.
1632-1643	Het garnizoen van het fort omvat gewoonlijk vijf compagnieën met een sterkte van ca. 750 militairen.
februari 1633	In het fort treedt een gereformeerde predikant aan. De fortkerk ressorteert onder de classis van Zuid-Beveland en gaat in het sociale leven op het fort een belangrijke rol spelen.
22 juli 1633	De Raad van State besluit de toegangsbrug van het fort te verplaatsen van de west- naar de oostzijde.
1 november 1633	De polder geraakt wederom onder water. De afbouw van het fort onder regie van Jacob Vleugels stagneert.
18 januari 1634	Opnieuw ontstaan gaten in de dijken van de polder.
1634	Op een van de vijf bolwerken van het fort verrijst een korenwindmolen.
20 november 1634	Opnieuw ontstaan gaten in de dijken van de polder.
1634	Bewoners van de polder van Namen en van polders in het Hulsterambacht worden door de Staten-Generaal gedwongen om mee te betalen aan de verlegging van dijken aan weerszijden van het fort. De betaling verloopt via de in 1621 opgelegde “contributies”. Protesten van de bewoners, behorend tot de Zuidelijke Nederlanden,

	worden terzijde geschoven.
25 november 1635	Opnieuw ontstaan gaten in de dijken van de polder.
1634-1635	Spaanse militairen trachten enkele malen vergeefs om het fort St. Anna te belegeren.
maart 1636	Inspecteurs van de Raad van State stellen vast dat de wallen en borstweringen van het fort zeer vervallen zijn en dat de hutten van de soldaten tenminste voor de helft vernieuwd dienen te worden.
juni 1636	De Raad van State besluit op aandringen van prins Frederik Hendrik om twee nieuwe blokken (rijen) hutten te laten bouwen en tevens het plein te laten verhogen.
1636	In het fort is de pest uitgebroken.
1637	Een Staatse aanslag op Hulst onder leiding van de commandeur van het fort St. Anna mislukt.
maart 1638	De commandeur van St. Anna is niet langer tevens commandeur van het Scheldefort Lillo.
1639	Het fort is wederom uitvalsbasis voor een mislukte Staatse aanval op Hulst.
mei 1640	In het fort verrijst een nieuw kerkgebouw.
juli 1640	Het fort is wederom uitvalsbasis voor een (weer mislukte) Staatse aanval op Hulst. Hierbij wordt Hendrik Casimir I, graaf van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, zwaar gewond. Hij wordt naar het fort St. Anna vervoerd waar hij op 12 juli 1640 overlijdt.
10 september 1641	Het fort is verzamelplaats van Staatse troepen die kans zien om Spaanse aanslagen op Philippine en Sas van Gent te verhinderen.
25 september 1641	De soldaat Leendert de Clerck wordt gefusilleerd, bijna drie maanden nadat in het fort zijn tweeling was gedoopt.
7 november 1642	De Raad van State machtigt de commies van het fort om in twee rijen 700 iepen te laten planten op de hoofdwal van het fort, met een plantafstand van 10 voeten.
1643	Vanuit het fort wordt wederom een mislukte aanval op Hulst ondernomen.
juli 1643	De predikant van het fort protesteert vergeefs tegen de doodstraf die was opgelegd aan een soldaat. De commandeur van het fort verzoekt de Raad van State vergeefs om de predikant te doen overplaatsen.
1645	Ten zuidwesten van het poldertje Divershoeck wordt de Melopolder (de polder Nieuwe Grauwe) bedijkt, waarvoor de ingelanden van de polder van Namen reeds op 1 maart 1638 van de Staten-Generaal “consent” hadden verkregen. De polder lag toen nog op het grondgebied van de Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden.
4 november 1645	Hulst en het Hulsterambacht komen in Staatse handen (de “reductie” van Hulst). Dit is het sluitstuk van Staatse veroveringen in het noordelijk deel van Vlaanderen tot aan de Honte.
12 januari 1647	De parochiekerk in het dorp Namen wordt in gebruik genomen voor de gereformeerde eredienst en gaat ressorteren onder de classis van Zuid-Beveland.
15 mei 1648	Er komt een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. Het garnizoen van St. Anna wordt geleidelijk aan ingekrompen, eerst tot ca. 140 man, vanaf 1652 tot ca. 55 man. Dit heeft voor het leven in het fort ingrijpende gevolgen, met name voor de winkeliers.
16 juni 1648	Het katholicisme in Hulst en het Hulsterambacht wordt verboden net zoals in andere Generaliteitsgebieden.
19 november 1648	Het fort komt te ressorteren onder het “commandement” van de commandeur van Hulst.
9 november 1653	Wederom overstroomt de polder. Het fort wordt zwaar beschadigd. Het voortbestaan van de polder hangt aan een zijden draad. Slechts enkele ingelanden zijn bereid aan herbedijking mee te werken, waardoor ook het voortbestaan van het fort onzeker wordt. De Generaliteit wordt, in het belang van behoud van het fort, met 235 gemeten de grootste ingelande van de polder en trekt andere financiers over de streep.
eind november 1654	Opnieuw ontstaan gaten in de dijken van de polder.
16 april 1655	Een dijk langs het fort breekt door; er ontstaat een gat van 30 roeden breed. Reparatie kost fl. 3000.
30 april 1655	De commandeur van het fort meldt de Raad van State dat de polder van Namen voor de derde keer [na de inundatie van 9-11-1653] is drooggelegd, “suffisanter en loffelijker” dan de twee vorige keren.
1653-1654	Aan de vaarroute vanuit de Honte via het Saftingergat en het gat van de Peerel naar

	Antwerpen (waardoor de Staatse forten Lillo en Liefkenshoek kunnen worden omzeild) komt een einde na de bedijking van de polders van Kallo (1653) en Kieldrecht (1654).
3 mei 1655	Het schoolreglement van de Generaliteit wordt van toepassing op het onderwijs in het dorp Namen en op het fort.
1654-1655	Een deel van de schorren van Merlemont (Marlemont) ten oosten van het fort ter grootte van 15 gemeten wordt ingepolderd; in 1664 hadden eb en vloed er weer vrij spel.
4 november 1655	De ambachtsheren en ingelanden van de polder van Namen beklagen zich bij de Raad van State over het gedrag van commandeur Philips de Vassy en verzoeken om hem met zijn compagnie te verplaatsen, hetgeen niet gebeurt.
22 november 1655	Het admodiatiecontract met het kapittel van Kortrijk betreffende de tienden in de polder van Namen wordt verlengd: de gezamenlijke ingelanden betalen fl. 750 per jaar gedurende 25 jaren. Daar staat tegenover dat het kapittel voor fl. 560 per jaar bijdraagt aan de instandhouding van de (gereformeerde!) kerk in het dorp Namen.
september 1656	De commandeur van het fort bericht de Raad van State dat er in korte tijd driemaal brand is uitgebroken in het fort; er is een gebrek aan brandemmers .
september 1656	De schoolmeester van het fort verzoekt de Raad van State om een bekwame school met woning; hij woont nu “gansch slecht ende miserabel”.
maart 1658	Geconstateerd wordt dat door extreme ijsgang grote schade is ontstaan aan de rijshoofden en palen bij het fort. Ook hutten zijn beschadigd.
15 mei 1659	Pachters van Generaliteitsland in de polder klagen over extreme droogte waardoor pacht schulden zijn ontstaan.
18 februari 1662	De Staten-Generaal staan toe dat het fort St. Anna een eigen wapen voert.
15 maart 1665	Op een kohier van belastingplichtingen in het fort worden 12 gezinshoofden vermeld. Vijf van hen bezitten meer dan fl. 2000. Hun gezamenlijke vermogen is fl. 32.000.
april 1665	In de polder wonen 68 hoofdbewoners (gezinshoofden).
ca. 1667	De aandelen van de ambachtsheerlijkheid van Namen komen vrijwel allemaal in handen van Johan van Vrijberghe en na diens overlijden (op 5 juni 1678) van diens zoon Levinus (Livinus) Jacobus.
1668	In het fort heerst wederom de pest.
1655-1670	De vaarroute vanuit de Honte naar Hulst via het Saftingergat en de Moervaart verzandt geleidelijk; het fort wordt daardoor minder belangrijk voor de defensie van Hulst en het Hulsterambacht.
1669 e.v.	De licentopbrengst bij het fort vermindert aanzienlijk, waardoor het fort ook in economisch opzicht minder belangrijk wordt.
22 september 1671	Het zuidwestelijk gedeelte van de contrescarp dat in de afgelopen zomer over een lengte van 25 roeden is verzaaid is door een zware storm opnieuw beschadigd.
21 februari 1672	Het fort St. Anna werd weer gebracht onder een apart “commandement”, los van Hulst.
4 juli 1672	De commandeur van het fort verzoekt de Gecommitteerde Raden van Zeeland om versterking van zijn garnizoen in verband met een verwachte aanval van Franse troepen. Die aanval blijft uit. In Staats-Vlaanderen werd alleen Aardenburg kortstondig bedreigd. De op St. Anna garnizoenhoudende compagnie wordt ingezet bij de verdediging van het gewest Holland.
1672-1681	De garnizoenssterkte op het fort wordt aanzienlijk gereduceerd.
ca. 1672-ca. 1675	In de polder worden 97 manspersonen geregistreerd die ouder zijn dan 16 jaar.
maart 1677	Door sterke ijsgang in de afgelopen winter zijn er defecten aan de zeewerken (rijshoofden en palen); er zijn extraordinaire kosten. Door de langdurige vorst en ook door gebrek aan materialen zijn nog niet de noodzakelijke timmer- en metselwerken uitgevoerd.
maart 1679	De kerkeraad van het fort verzoekt de Raad van State om aanstelling van een eigen predikant, nadat de Raad had overwogen om de predikantplaatsen van het fort en het dorp te combineren. Betoogd wordt dat de fortkerk met ooit 80 en thans 60 lidmaten de grootste gereformeerde kerk is in het Hulsterambacht. Het verzoek wordt ingewilligd.
26 januari 1682	Een zware noordwesterstorm teistert bij springtij het zuidwestelijk deltagebied. De polder van Namen overstroomt. Het fort wordt beschadigd, maar blijft behouden.
1 februari 1682	De baljuw van de polder van Namen, Dijdtloff Goudt, wordt vermoord

	(doodgeslagen) nadat hij op 29 januari 1682 was beroofd en een van de berovers had doodgestoken.
20 januari 1683	De Raad van State besluit om de predikantsplaatsen van de gereformeerde kerken van het dorp Namen en van het fort St. Anna te combineren, zoals reeds in 1679 was overwogen.
1683	Er wordt een begin gemaakt met de herbedijking van de polder. De eerste reparaties kosten ca. fl. 9000.
17 januari 1684	De Raad van State stelt de condities vast waaronder de polder (verder) zal worden herdijkt. Er zijn slechts enkele financiers bereid om aan de herbedijking van de polder mee te betalen. De Generaliteit ziet zich gedwongen om met het oog op behoud van het fort veruit de grootste gelande in de polder te worden en daardoor het leeuwendeel van de kosten van herbedijking te betalen. Het tiendrecht in de polder van Namen van het kapittel van Kortrijk gaat over naar de Generaliteit, inclusief de verplichting om in het dorp Namen de kerk in stand te houden.
oktober 1684	De polder is herdijkt hetgeen in de periode april-oktober 1684 fl. 111.269 en 4 stuivers heeft gekost, waarvan de Generaliteit fl. 82.000 betaalde. De dijkagerekening sluit met een tekort van fl. 19.849 en 2 stuivers. Geraamd wordt dat met aanvullende werkzaamheden inclusief onderhoud in de periode 1 november 1684 tot 1 april 1685 nog eens fl. 10.050 gemoeid zal zijn. De Generaliteit bezit in de polder nu 922 van de ca. 1400 gemeten.
1684 e.v.	De ambachtsheer van de polder van Namen weigert fl. 3000 mee te betalen aan de herbedijking van de polder en verzet zich vergeefs tegen de overdracht van zijn bevoegdheden aan de Generaliteit. De ambachtsheerlijkheid wordt de facto ontmanteld.
1686-1688	Het garnizoen van het fort omvat ca. 40 militairen.
1689-1700	Op het fort verblijft niet langer een vaste compagnie militairen.
maart 1691	De magistraat van de polder van Namen dringt er bij de Raad van State vergeefs op aan om in het dorp Namen weer een eigen schoolmeester aan te stellen; de vorige werd in 1682 ontslagen.
september 1692	Door een hoge vloed verdrinken in het Verdrongen Land van Saeftinghe 140 schapen van de schaapherder David Kleijnswager, inwoner van de polder van Namen. Hij wordt erdoor geruïneerd.
eind 1693	De zieltogende molen van het fort wordt door de Raad van State verkocht aan de bakker van het fort.
maart 1695	Levinus Jacobus van Vrijberghe verzoekt nogmaals vergeefs om in zijn rechten als ambachtsheer van Namen hersteld te worden.
september 1696	De magistraat van het Hulsterambacht tracht vergeefs om zich te bemoeien met de inning van de vermogensbelasting (de "verponding") op het fort.
juli 1697	De verpachting van de Generaliteitsstienden in de polder van Namen brengt bijna fl. 1500 op.
september 1698	De verpachting van Generaliteitsland in de polder van Namen levert de staat voor de eerstvolgende zeven jaren fl. 7922 per jaar op.
september 1699	Bewoners van het fort klagen over de desolate staat van de gebouwen in het fort.
september 1700	Commandeur Joost van Broeckhuysen klaagt over zijn inkomsten; als commandeur ontvangt hij geen traktement.
maart 1701	Menno van Coehoorn, generaal van 's lands fortificatiën, geeft aanwijzingen voor reparaties van het fort die in 1702 worden uitgevoerd.
1701	Ongebruikte logementen worden gerepareerd en geschikt gemaakt om wederom soldaten te huisvesten. De militaire betekenis van het fort wordt herontdekt.
mei-augustus 1702	In het kader van de Spaanse Successieoorlog belegeren Franse troepen vergeefs de stad Hulst. Het fort speelt een faciliterende rol bij de Staatse defensie.
1703	Op het fort verblijven ca. 200 militairen.
1704	Idem ca. 100.
november 1708	In het fort breekt brand uit die snel kan worden geblust.
17 mei 1711	Het fort wordt getroffen door een extraordinaire hagelbui.
maart 1713	Besloten wordt om op het plein van het fort 18 lindebomen te planten; de kosten bedragen fl. 43 en 18 stuivers.
11 april 1713	Met de Vrede van Utrecht komt een einde aan de Spaanse Successieoorlog. Het fort komt weer in rustiger vaarwater.

september 1714	De Raad van State verleent toestemming om de fortgracht te laten uitdiepen.
september 1714	Het onderwijs in het fort wordt door 55 kinderen gevolgd; daarbij zijn waarschijnlijk kinderen uit de polder inbegrepen. De kerkeraad van de fortkerk verzoekt de Raad van State vergeefs om (net zoals vóór 1682) afzonderlijke schoolmeesters aan te stellen voor het fort en voor het dorp Namen.
3 maart 1715	De polder overstroomt; op zes plaatsen breken de dijken. Het fort blijft behouden, maar raakt beschadigd. Het zeewater wordt geweerd uit het fort door de aanleg van een dam aan de binnenzijde van de poort. De brug over de gracht blijft intact.
7 augustus 1715	De commandeur van het fort bericht aan de Staten-Generaal dat in het fort nog slechts acht gezinnen (“families”) wonen en eerder wel 24 tot 30. ¹⁰¹¹ Nu de polder van Namen geïnuundeerd is en daar meer dan 30 huizen zijn weggespoeld zouden verscheidene polderbewoners overwegen om in het fort te komen wonen. De bewoners van het fort genieten echter, anders dan de polderbewoners, geen belastingvrijdom. De commandeur vreest dat dit een beletsel vormt om naar het fort te trekken en verzoekt de Staten-Generaal om ook de fortbewoners vrij te stellen van het betalen van belastingen (“imposten”), hetgeen niet werd gehonoreerd. ¹⁰¹²
1715 (mogelijk 1716)	Becijferd wordt dat de herdijking van de polder fl. 47.760 zal kosten.
maart 1715-maart 1718	Het fort blijft bewoond en er worden nog verscheidene reparaties verricht. In maart 1716 verleent de Raad van State nog toestemming om de buitentuinen van het fort (gelegen in de polder westelijk van het fort) te laten repareren. Er zal nieuwe aarde in worden aangebracht. Dit deel van de polder lag kennelijk wat hoger en was nog bruikbaar. Eveneens in maart 1716 rapporteren inspecteurs van de Raad van State dat het fort in een zeer sobere en desolate staat verkeert en dat herdijking van de polder noodzakelijk is. In de fortkerk wordt op 22 augustus 1716 voor de laatste maal een huwelijk ingezegend en op 16 mei 1717 voor de laatste maal een kind gedoopt.
24/25-12-1717	De drijvende polder wordt (nog eens) geteisterd door een zware storm en een hoge vloed (de “Kerstvloed”).
maart 1718	De eigenaar van twee huizen in het fort krijgt van de Raad van State toestemming om deze af te breken en de vrijkomende materialen naar elders te vervoeren.
14 mei 1718	De Raad van State besluit (definitief) om de polder niet te herdijken en het fort te verlaten. De nog resterende opstallen worden verkocht. Resterende goederen in het fortmagazijn worden vervoerd naar het “landsmagazijn” in Hulst.
september 1718	Het fort is verlaten. Net zoals de polder worden de restanten onderdeel van het Verdronken Land van Saeftinghe.
ca. 1750	De kerktoren van het dorp Namen (die vanaf maart 1715 nog fungeerde als baken voor de scheepvaart op de Honte) verdwijnt definitief onder water. De torenklok uit 1664 (vervaardigd door Franchois Hemony) wordt gered en hangt sinds 3 april 1806 in de r.k. kerk van Graauw [die sinds begin 2016 niet meer voor de r.k. eredienst in gebruik is en waarvan de toekomst onzeker is].

¹⁰¹¹ SG, inv. 5207, 7-8-1745.

¹⁰¹² Hoeveel polderbewoners zich op het fort vestigden na de ramp van 3 maart 1715 is niet gedocumenteerd en evenmin of de belastingplicht op het fort bij de beslissing om wel of niet te komen een rol heeft gespeeld. Zoals in paragraaf 4.4. is vermeld werden de gemene middelen van consumptie op het fort in september 1715, maart en september 1716 zoals vanouds weer verpacht. Het verzoek van de commandeur inzake impostvrijdom werd dus door de Staten-Generaal niet gehonoreerd.

Bijlage 1: Overzicht van eerdere publicaties van J.M.G. Leune over Staatse Scheldeforten

1. J.M.G. Leune, Lillo en Liefkenshoek; deel 1; de geschiedenis van twee Scheldeforten 1585-1786, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (781 blz.) (ISBN 905746005X).¹⁰¹³
2. J.M.G. Leune, Lillo en Liefkenshoek; deel 2 a; repertorium van personen in en nabij deze Scheldeforten 1585-1786; namen A-F, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (734 blz.) (ISBN 9057460068).
3. J.M.G. Leune, Lillo en Liefkenshoek; deel 2 b; repertorium van personen in en nabij deze Scheldeforten 1585-1786; namen G-O, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (723 blz.) (ISBN 9057460076).
4. J.M.G. Leune, Lillo en Liefkenshoek; deel 2 c; repertorium van personen in en nabij deze Scheldeforten 1585-1786; namen P-Z, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (749 blz.) (ISBN 9057460084).
5. J.M.G. Leune (red.), Lillo en Liefkenshoek; deel 3 a; compilaties en transcripties (1), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (599 blz.) (ISBN 9057460092).
6. J.M.G. Leune (red.), Lillo en Liefkenshoek; deel 3 b; compilaties en transcripties (2), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (629 blz.) (ISBN 9057460106).
7. J.M.G. Leune (red.), Lillo en Liefkenshoek; deel 3 c; compilaties en transcripties (3), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2006 (657 blz.) (ISBN 9057460114).
8. J.M.G. Leune, Grepen uit de geschiedenis van Liefkenshoek, in: Het Land van Beveren, jrg. 51, nr. 1, maart 2008, p. 12-28.
9. J.M.G. Leune, Lillo en Liefkenshoek; deel 4; supplement, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2009 (643 blz.) (ISBN 9789057462085).
10. J.M.G. Leune, Fort Sint Martijn op Hoogerwerf, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2011 (651 blz.) (ISBN 9789057463051).¹⁰¹⁴
11. J.M.G. Leune, Inleiding bij het kopie-doopboek van Liefkenshoek betreffende de periode 15 november 1622 tot 25 december 1706, in: Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, deel 115, Sint-Niklaas, 2012, p. 97-110.
12. J.M.G. Leune, De Waterschans te Bergen op Zoom, Capelle aan den IJssel, april 2012 (69 blz.); dit betreft een webpublicatie: zie: <http://www.hanleune.nl/bergen-op-zoom/139-de-waterschans-te-bergen-op-zoom-25469275>.¹⁰¹⁵
13. J.M.G. Leune, Ontstaan, ontwikkeling en betekenis van het fort Kruisschans, in: M. Braem (red.), Poldergrond; bijdragen tot de geschiedenis van de Antwerpse Noorderpolders, Hoevenen-Stabroek, 2013, p. 59-112 (ISBN 978 90 902 7846 9).

Een thematisch verwante publicatie is:

14. J.M.G. Leune, Pieter de la Rocque (1679-1760) en de capitulatie van Hulst in 1747, Broek op Langedijk, 2014 (255 blz.) (ISBN 97890 8548 3878).

Op de website van J.M.G. Leune (www.hanleune.nl) zijn van alle genoemde gedrukte publicaties (veelal aangepaste) digitale versies geplaatst. Ingrijpend aangepast zijn de publicaties die hierboven zijn genummerd als 2, 3 en 4.

---

¹⁰¹³ In dit boekdeel is een apart hoofdstuk gewijd aan de histories van: de schans Oud-Lillo, het fort Kruisschans (later aangepast; zie publicatie nr. 13), de schans Blauwgaren, het fort Frederik Hendrik en het fort St. Martijn op Hoogerwerf (later aangepast; zie publicatie nr. 10).

¹⁰¹⁴ In dit boek wordt ook (zij het beknopt) stilgestaan bij de geschiedenis van de oorspronkelijk Spaanse, later Staatse vestingen St. Jacob, Peckgat en St. Ambrosius (Stoofgat). Voorts komt de korte geschiedenis van het Staatse Luysfort aan de orde.

¹⁰¹⁵ Voor leden van de Historische Kring te Bergen op Zoom werd door de auteur op 24 april 2012 een lezing verzorgd over de geschiedenis van de Waterschans (het Zuidfort) te Bergen op Zoom. Een verslag daarvan door Ad van den Bulck verscheen in De Waterschans, jrg. 42, december 2012, p. 155-160 en jrg. 43, maart 2013, p. 14-21.

Bijlage 2: Overzicht van namen in bijlage 5

In de ontwerpfasen van dit boek is overwogen om een repertorium samen te stellen met bijzonderheden over alle personen die in en rondom het fort St. Anna konden worden getraceerd in de periode 1632-1718, vergelijkbaar met het repertorium dat ik publiceerde over personen die betrokken waren bij de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek (zie <http://www.hanleune.nl/lillo-en-liefkenshoek/84-repertorium-lillo-liefkenshoek-1585-1786>). Tijdens mijn onderzoek bleek dat de overgeleverde doop-, trouw- en lidmaatgegevens (DTL-gegevens) van het fort (zie hiervoor bijlage 41) door vrijwilligers van het gemeentearchief van Hulst gedigitaliseerd werden, hetgeen zo goed als afgerond was toen het onderhavige boek werd samengesteld. Hierdoor is het zoeken naar deze gegevens aanzienlijk vergemakkelijkt. In de studiezaal van de genoemde archiefdienst zijn de digitale bestanden te raadplegen. Daar komt bij dat het de bedoeling is dat de DTL-gegevens van het fort eendaags toegankelijk worden gemaakt via de website “Zeeuwen Gezocht” van het Zeeuws Archief te Middelburg (<http://www.zeeuwengezocht.nl/nl>). Toen dit bekend werd heb ik van het voornemen afgezien om een alomvattend eigen repertorium te publiceren. In plaats daarvan besloot ik om een beperkter repertorium samen te stellen en wel van personen van wie bijzonderheden konden worden achterhaald die uitstijgen boven gegevens over geboortes (dopen), huwelijk, kinderen en overlijden (begraven). De aanvullende bijzonderheden betreffen onder meer gegevens over werkzaamheden die op of ten behoeve van het fort zijn verricht en over bijzondere gebeurtenissen in het leven van betrokkenen. Deze zijn beschreven in bijlage 5. In de navolgende index op deze bijlage wordt volstaan met vermelding van de namen van de hoofdpersonen; namen van partners, kinderen, doop- en trouwgetuigen blijven buiten beschouwing.

Bijlage 5 bevat gegevens over de volgende personen:

Aalbrechtsen, Leendert	Beaumont, Pieter van	Borrendamme, Geleyn
Aarnoutse, Antonij	Beeckmans, David	Borselaers, Marij
Aarnoutse, Cornelis	Beer, Geeraert Cornelisse den	Borssele, Adolph van
Adriaenssen, Hendrik	Belle, Jan van	Borssele, Adriaen van
Aelbrechtsse, Govert	Benting, N.N.	Bos, Sacharias van den
Aertsen, Aren	Berck, Gerrit	Bosch, Pieter van den
Albrecht, George	Berck, Johan	Bosschaert, Johannes
Alphen, Cornelis van	Berendrecht, Jacob van der	Bosvogel, Dirkje
Ameau, Marcus d'	Meer van	Boudrij, Pieter
Andriessen, Commer	Bereth, Jacob	Boulaer, Henry de
Anemaet, Dingeman	Bergaigne, Johan de	Bouman, Claes
Angelwat, Jan	Berge, Jan van den	Bousdonck, Jan
Annaert, Cornelis	Berger, Joris	Bout, Anthony
Annaert, Franchois	Berrevoets, Reijnier	Bra, Abraham de
Antheunissen, Jan	Besemaecker, Hansken	Braems, Johannes
Anthonij, Jan	Betinck, Cornelis	Braes, Frans
Arentsen, Pieter	Betinck, Joos	Brande, N.N. van den
Arentssen, Jan	Betinck, Pieter (1)	Brande, Thomas
Asperen, de heer Van	Betinck, Pieter (2)	Brands (Brants), Cornelis
Augustijn, Guiliam	Bettendorf, N.N.	Brandwijk, Adriaen (1)
Augustijn, Jacob	Biesman, Cornelis	Brandwijk, Adriaen (2)
Avegaer, Guiliam	Bije (Bie), Jan de	Brandwijk, Ocker (1)
Backhuijssen, Maria van	Bilderbeeck, Jan van	Brandwijk, Ocker (2)
Bake, Adriaen	Blanckaert, N. N.	Brandwijk van Blokland,
Baene, Grijtje van	Blequin, Francois	Pieter Adriaenszn.
Baert, Joos	Blieck, Josias (de)	Brandwijk, Cornelis
Balen (Baal), Geert van	Blom, Maria Willemse	Adriaenszn. (van)
Bamis, Marcus	Bock, Jan de	Brandwijk, Willem Aerts
Banchem, Johan van	Boeckhorst, Johan (toe)	Brants, Magdaleentje
Barst, Jacob	Boerbergh, Jacobus	Braun, Joannes
Bartholomeussen, Jacques	Bogaert, Cornelis	Brecht, Jan
Basius, Johan	Bollaert, David	Brecht, Marij
Beaufort, Benjamin de	Bommel, Cornelis van	Brecht, Willem
Beaufort, Bernard Laurens de	Bondt, Willem de	Breda, Jan Cornelisse
Beaufort, Pieter de	Boon, Joos	Breda, Jenne
Beaumont, Adriaen de (van)	Boone, Cornelis	Brienen, Pieter van

Brixius, Jaquemijntie	Coops, Coop	Facheau, Jacques
Broecker(t), Isaack de (1)	Corentas, Jan	Fau (Faucton, Fou) Gillis
Broecker(t), Isaack de (2)	Cornelis, Anna	Willemse de
Broecker(t), Jacobus de	Cornelisse, Anthonij	Fierens, Cornelis
Broecker(t), Johannes de	Cornelisse, Hendrick	Fierens, Guiliam
Broeckert, Pieter de	Cornelisse, Merten	Floor (Floren), Hendrick
Broeckhoven, Pieternel	Cornelissen, Marinis	Florano, Alexander (de)
Broeckhuysen, Emanuel van	Cornelissen, Willem	Fluick, Warner Jansse
Broeckhuysen, Joost van	Coucq (Koek), Pieter Aertse	Fontaine, Christiaen de la
Broeder, Floris Leendertse	de	Fontaine, Nicolaes de la
Bronckhorst, Johan van	Craemer, Nicolaes	Fosse, Augustijn de la
Brootwinder, Leendert	Craenendonck, Geert Aertsen	Fosse, Pieter de la
Arentse	Cramer, Claes Adriaensen	Fosses, Cornelis
Broucqsault; zie De	(de)	Fournier, André de
Chantraines	Crijnsse, Anthonij	Francen, Willem
Bruen, Willem de	Crommon, Marinus van	Frans, mr.
Bruijn, Jan de	Cromvliet, de heer	Frans, N.N. de
Bruinzeel, Johan	Cruerb, N.N.	Fredericks, Jan
Brum, Simon	Crumb, Christopher	Fredericq, Ambrosius
Buijsen, Johannes	Cuper van Holthuysen,	Gabriels, Cornelis
Buisson, Nicolaes du	Francois	Gabrielse, Gabriel
Bulsinck, Pieter (1)	Dambrinus, Joannes	Gallieris, Jacob
Bulsinck, Pieter (2)	Damme, Jan van	Garree, Nicola
Burgh, mr. Frans van der	Dammon, Nicolaes	Gatteau (Catteau), Janneke
Bussiere, Estiene de la	Daris, Marijn	Geel, Jan
Bussiere, Jean de la	Davids, Jacomintie	Geers, Lammert
Button(s), juffr.	Denijs, Janneken	Geertse, Geert
Buvry, Christiaen de	Dimmer, Willem	Gelre, mr. Johan van
Cabeljau, Willem Jan	Diricxsen, Jan	Gelre, mr. Pieter van
Campe van Bruhese, Jacob	Docks, Gillis	Gernaet, Gillis
Capproen, Pieter	Doetinchem, Arent van	Gerrits, Marij
Cats, Willem van	Doetinchem, Wolter van	Gershoven, Jaques van
Cau, Gaspar	Doogen, Elisabeth	Geurtsen, Marij
Cau, Roelant	Doorn, Jacob van	Gevaerts, familie
Chantraines dict Broucqsault,	Doubleth, Philips (1)	Gewinder, Stoffel de
Jacques de	Doubleth, Philips (2)	Gewinner, Joris de
Chapelle, Jan Adriaans (de la)	Drevis (Dreves), Jan	Gewinner, Magdalena de
Chassijn, Julius	Drijon (Druon), Jan Stoffels	Gibbis, Redolphus
Christiaense, Dingenis	Dronckaert, Adriaan Jobse	Gijsbrechtse, Cornelis
Christiaense, Marinus	Dronckert, Simon Jobse	Gijsbrechtse, Hubrecht
Christiaense, Pieter	Duijm, Cornelis	Gijssel, Pieter van
Claessen, Jan	Duijst van Oost, Jan	Gijssen, Jan (1)
Claessen, Pieter	Duijvenvoorde, N.N. van	Gijssen, Jan (2)
Claijssen, Merten	Duyse, Gillis van	Gijssen, Heijnderijck
Clerck, Leendert de	Eeren, Cornelis met	Gijssen, Jasper
Clerck, Susanna de	Eertz, Meindert	Gillissen, Michiel
Clinckaert, Steven	Eeuwigrijk, N.N.	Glandorp (Glandorf), Francois
Clinckers, Marij	Eggingh, Johan Gothard van	Goedenhage, Salomon
Cloostersant, Dierck	Elsingen, Johanna van	Goeree, Cornelis (van)
Clouck, Christoffel	Emmerij, Arnoldus	Goes, de heren Van der
Clouck, Roeland	Erckel, Cornelis van	Goetfinck, Berent
Coehoorn, Menno van	Erden, N.N.	Gomme, Pieter de
Coenraadt, Hans	Erentreyter, Ernhardt	Gortebeecke, Philips
Coetsvelt, Romeijn Jans van	Erskine, Louis	Gorts, Neeltje
Colve, Anthonij	Everard (Everaert), Bastiaen	Gottenis, Cornelis
Coninckxhoven, Hendrick van	Evers, Matthias	Goudt, Dijdtloff
Coninxhoven, Jan van	Eversdijk, N.N.	Goudt, Jan
Convert, Daniel	Evertsen, Willem	Graef, Reijnier de
Coole, Willem	Eynde (Ende), Remeeus van	Grand(t), Willem
Coolsaet, Johanna	den	Grijson, Anthonij

Groothamer (Roothamer)	Jacobsen, Simon	Leenhouts, Cornelis
Frans	Jacobsen, Willem	Leijden (Leijen), Jan van
Groothuijsen (alias	Jaeger, Marten de	Leijs, Guilliam
Hamburger), Jan	Jager, Adriaen de	Lemmer (Limmer),
Guns, Cornelis Heyndricksen	Jansen, Anthonij	Sigismundus
Haen, Christoffel de	Jansen, Gerrit	Lemssens, Cornelia
Haersholte, N.N.	Jansen, Pieter	Lentinck, Johan
Haersholte, Rudolf van	Janssen, Evert	Lesque, Pieter
Hallart, Maurice de	Janssen, Isaack	Levin, Alisse de
Hamer, Johan de	Janssen, Jan	Levin alias Famars, Charles
Hammerbergh, Magnus	Janssen, Lauwereijs	de
Hardenbroek, Gijsbert van	Janssen, Willem	Levin, Willem de; heer van
Hart (Haert), Johan 't	Jaspers, Laurens	Famars
Hechten, Lambert van	Jeanijn (Jeannin), N.N.	Linde, Pieter van
Heel, Johan Hendrick van	Jobse, Abraham	Lindeboom, Karel
Heyden tot Ootmarsum, Johan	Jonge, Cornelis de	Lindemans, Lauwereijs
Diederik baron van	Jonkheer Jan	Lindemans, Leendert
Heijliger, Andries	Joos, mr.	Lion, Elbertus (Albertus) le
Heijlingh (Heilingen), Simon	Joossen, Jan	Loene, Willemintie van
Heijnderickss, Cornelis	Joosten, Isaac	Lopse(n), Jacobus
Heijndricks, Adriaen	Joosten, Janneke	Luffel, Jacob van (de)
Heijjne, Anna	Joris, Jan	Maeten, Christoffel
Helmighs, Jacobus	Jorisse, Lambrecht	Mahuij, Cornelis (1)
Helsingen, Johanna van	Jorisse, Willem	Mahuij, Cornelis (2)
Hendrickse, Floris (1)	Jurien(s), Cornelis	Maistre, Jasper le
Hendrickse, Floris (2)	Kamphuijs, Thomas	Makellegodt, Anna
Heuvel tot Nieuhuys, Roeland	Karnier, Magdaleena	Manmaecker, Adriaan de
van den	Keijser, Franchois de	Manmaecker, Charles de
Hiniosa, Pieter van	Keijser, Jacob (de)	Mantel, Anna
Hoeck, Anthony Janssen	Keijzers, Pieternella	Mariman, Adriaan
Hoecke, Michiel van	Kerrewits, Cornelia	Marinis, Hendrickje
Hoedemaker, Johannes	Kervel, Alexander van	Marreman, N.N.
Alavarez	Ketel, N. N.	Materen, Aernout van
Hoekman, Marinus	Keymeulen, Gillis	Maulde, Jan de
Hoemaker, Matthijs	Kievit, Cornelis	Meijer, Balthen
Hoeve, Jan van	Aelbrechtssen	Meijer, Philips
Hofwegen, de heer van	Kleijnswager, David	Mercus, mr.
Holie, Wendelina	Cornelisse	Mesmaker, Gillis de
Hollander, Joris Jacobse den	Klerk, Nicase de	Meurs, Adriaan van
Hollare, Marinus	Knollaert, Cornelis Matthijsse	Meussen, Hendrik
Holtzappel, Rempt ten Ham	Koecke, Anthony	Michielse (Machielse), Jacob
van	Koerts, Maijken	Michout, Hermanus
Hont, Geeraert de	Koninck, Jacob de	Moens, Cornelis
Hoof, Jan 't	Korte, Pieter de	Moer, IJken (Iken)
Hoof, Lodewijk 't	Koster, Hans	Moerdijck, Aernout
Hoonaert, Rochus van den	Koster, Nicolaas	Moerman, Pieter
Hoorn, Willem van	Kroon, Klaes	Mogge, Leendert
Hossepe, Jan	Kuijck, Judith van	Molendijk, Jacob
Hosten, Elisabeth van	Laderere, N.N.	Mom, Hendrick Warmolt
Houard [Howard?], N.N.	Laderiere, N.N. de	Moor, Johan de
Houte, Geertruijt van	Laen, Tobias van der	Mourick, Willem (van)
Hoven, Anthonij van	Laet, Jan de	Mulder, Thobias de
Huijbe, Adriaen Stoffel	Lagra, Jaque	Munters, Jenneken
Hupscher, Hans Coenraedt	Lameris, Janneken de	Nameurs, Jan de
Idsinga, Johan van	Lameter, N.N.	Nameurs, Janneken (de)
Iker, N.N.	Lanoij, Jan (Jannis) de	Nassau, prins Frederik
Ingelbrechth, Pieter	Latour, Maria	Hendrik van
Innevelde, Denijs	Lauwerier (Louwerier), Jan	Nassau-Dietz, graaf Hendrik
Jacobs, Frans	Leendertse (Lindertse),	Casimir I van
Jacobs, Lantslot	Willem	

Nassau-Siegen, graaf Hendrik van	Pijnssen van der Aa, Gerard Maximiliaan	Schuer, Godefridus van de Schuijt, Cornelia
Nassau-Siegen, graaf Willem van	Pollot, Alphonse	Schuijt, Michiel Claessen
Necaer, Martijn	Porquin, Adolph	Schuppens, Jacob Jansen
Netscher, Theodorus	Porrenaer, Agatha	Segwaert, de heer Van
Neurden, Willem Evertsen van	Post, Balten	Seijs, Anthony
Nicolai, Abraham	Potter, N.N. de	Servaes, Jan
Nicolai, Jeremias	Pottey (Potteij), Dominicus	Servaes, Pieter
Nide, Anthony	Potton, Jan	Sigeers, Jacob
Nieuhof, Willem	Pril, Maximiliaen de	Sigterman (Sichterman), Harmen
Nieulingh (Nieulingh), Michiel	Prott, Barend Johan van	Sledecam, Jasper
Nieulinck (Nieuweling), Pieter	Provo, Anneke	Smijtere, Francois de
Nieulingh, Jakomijntje	Puijlaert, Andries	Smit, Jaques de
Nieulingh, Marinus	Puijs, Jan Pieterse	Smit, Joos
Nijs, Nicolaes de	Putten, Cornelis van	Smits, Wilmina
Nimmerich, Robbert van	Quadacke, Joos	Snijder, Hans
Nin, Janneke de	Raes, Janneken	Snoeck, Nicola
Nobel, Adriaan	Raesvelt, N.N.	Snouck, Jacobus
Nollides, Johannes	Ram, Charles de	Somere, Jacob van
Nonneman, Jan (Hans)	Rebou, Jan	Sonnius, Anthony
Noot, Pieter Gijsbert	Recht, Cornelis Adriaensen de	Soubrij, Pieter
Nouts, Jan	Ree, Anthonette van	Spijckenisse, Michiel
Nuijts, Dierick	Ree, Cornelis van	Spijckerhof, Balthasar van
Oldenburgh, Jan Gerrits van	Reitsma, N.N.	Spijckerhof, Johan van
Oliviersen, Lucas	Remoteren, Lievin van	Stampioen, Gerardus
Oolen, Daniel van	Rensum (Renssen), N.N.	Standaert, Joris
Oostendorp, Pieter van	Ribbers (Ribbens), Jan	Steenhuijsen, Maximiliaan van
Opsomer, Jan	Ridder, Robbert de	Steenmans, Jan
Orliens, David van	Rijcke, Sara de	Sterre, Ferdinand van der
Otto, Coenraad	Rijckenborg, Lambrecht Wouters ten	Stiermans, Gillis
Overloop, Pieter van	Rijmse, Abraham	Stipper, Jacob Dircksen
Oysel, Jacques (van)	Ripperda, Ludolf Luyrt	Stoels, Janneke
Palma, Pieter de la	Rithser, Jan	Stoop, Geet Geertse
Pauly, Pauwels	Ro(o)ij, Bastiaen de	Strijpen, Johan
Pauwels, Maria	Robbertss, Thomas	Stroobandt, Bartholomeus
Perceval, Meynard de	Rocque, Pieter de la	Struijs, Gerard
Percous, Catelijne	Roelandts, N.N.	Sturler, Charles Antoine
Perduijn, Elisabet	Rogier, N.N.	Suijker, Margarite
Perduijn, Geertruijt	Roijen, Jacob van	Sutter, Gillis de
Pere, Jan la	Romain, Pierre	Swarte(n), Pieter de
Petegem, Jan van	Rombouts, Pauwels	Tas, Hendrik
Pettendorff, Johan Christoffel van	Roosebeecke, Franciscus van	Temmes, Pieter
Peulaert (Peulenaer), Andries	Rosencrants, Holger	Teresteyn, de heer
Peutemans, Pieter	Rouge, Daniel le	Tettero, Guillaem van
Pidance, Glaude	Rouselon, Jacques	Theunissen (Anthonissen), Jan
Piemon, Samuel Janszn.	Ruijghaver, Pieter	Thomas, Aert
Pierduijns, Neeltje	Ruijter, Hans	Thomissen, Jan
Pierssens, Herman	Ruises, Jan Dircxs de	Thuijl, Aernout van
Pieters, Matthijs	Saagman, Jan	Thuijl, Catharina van
Pieters, Willemina	Samman, Passchier	Tijssen, Cathalina
Pieterse, Jan	Sandijck, Jan	Tijssen, Jan
Pieterssen, Aernout	Schaetsbergen, Hendrick van	Tongeren, Arent van
Pieterssen, Pieter	Schilperoort, Adriaen van	Tradt, Jeremias van
Pijl, Arij (van der)	Schimmelpenninck, Anthonij	Tulkaert, Marijken
	Schipper, Jan Pieterse	Turcq, Francois
	Schoeters, Adriaen	Tuyll van Serooskercke, Arent (Aernout) van
	Schollier, Jacques	
	Schoone, Thieleman	
	Schout bij nacht, Jakomijntje	

Utrecht, Johannis Jacobse van
Utscher, Coenraat
Uytenhoven, Christoffel Fulco
van
Vael, Cornelia
Vael, Joris
Valleijs (Valeijs), Guillaem
Varent, Pieter van der
Veen, Dirck Cornelisse van
der
Veesaerdt (Vesardus), Paulus
Velde, Angeniete van de
Velde, Bartholomeus van der
Velers, Francijntje
Velsen, Jacob van
Velthuijs, Hiskias
Verberckmoes, Francois
Verduijn, Cornelis
Vereeren, Anthonij
Vereijlebrouck, Gerrit
Vergout, Cornelis
Verheijde Coentas, Jan
Vermeersen, Gillis
Vermeersen, Jacob
Verschelde, Magdaleene
Verschuere, Heijnderijck
Versterre, Pieter
Verstraeten, Jan
Verstrate, Adriaan
Verstrate, Cornelis
Vervooren, N.N.
Vettens (Vetjes), Anthonij
Vieux, Jean le
Vijfhuizen, Anthonij
Cornelisse van
Vijnburgh, Christoffel
Vileers (Velers), Francijntje
Vinck, Marinus Hubrechtse
Vinck, Nicolaes Joossen
Visscher, Cornelis (de)

Vlam, Cornelis
Vleeshouwer, mr. Jan de
Vleugels, Jacob
Vlieberge, Jan van
Vlieger, Christiaan de
Vlieger, Jan de
Vogel, Jan
Vonck, N.N.
Voorden, Paulus van den
Vooxss [?], N.N.
(Vorst), Abraham Jobse
Vos, N.N.
Voshol, Henricus
Voshol, Johannes
Vries, Willem de
Vriese, Daniel de
Vriese, Gerrit de
Vriese, Jacob Jacobse de
Vriese, Pieter de
Vrijberghe, Goudens van
Vrijberghe, Johan van
Vrijberghe, Levinus (Livinus)
Jacobus van
Vroegop, Paulus
Wael, August de
Wael, Dingeman de
Waeyer, Cornelia de
Waeyer, Dingena de
Waeyer, Maria de
Waeyer, Iman de
Wagenaer, Cornelis
Walle, Janneke van de
Walsenaer (Walschenaer),
Michiel
Wandelaerts, N.N.
Wanseel, Jacob
Wapperom, Jan Cornelisse
Wassy (Vassy), Johan de
Wassy (Vassy), Philips de
Wassy (Vassy), Robert de

Weele, Abraham van der
Weerden, Johan van
Weijde, Jan van der
Weijers, Gerrit
Welle, Claes
Wendel (Wendelech), Elias
Wenge, Boyo Ocko van der
Wesel, Gillis van
Westerwijck, Cornelis
Wever, N.N.
Wevers, Janneken
Wichman(s), Johan
Wielant, Catharina
Wielant, Cornelis
Wielant, Johan
Willemse, Andries
Willemse, David
Willemsen, Gillis
Willemsen, Joris
Willigen, Hendrick Ottense
van
Wilmar, Maximiliaen
Winckelman, Melchior
Windelraaf (Wendelraef),
Hans
Winter, Jan de
Wispelaere, Willem
Wit, N.N. de
Witte, Jacob de
Woestenhoven, Maurits van
Wolffaers (Wolphaers), IJken
(Iken)
Worst (Woerst, Wurts),
Berent
Wout, Cornelis Aertse
Wouters, Nicolaas
Zijll, Francois van
Zijll, Philips van
Zoelen (Soelen), Hendrik
Cornelisz. van

Bijlage 3: Ontbrekende en geraadpleegde bronnen

Het was verre van eenvoudig om het onderzoek naar de geschiedenis van het fort St. Anna en de polder van Namen in empirisch opzicht goed te funderen. Vele en uiteenlopende databestanden over het functioneren van het fort gingen verloren of vertoonden forse hiaten. Tot de potentieel belangrijke bronnen die niet zijn aangetroffen behoren:

- De rekeningen van de commies van de vivres en de ammunitieën van het fort.
- De rekeningen betreffende het fort in het archief van de Rekenkamer van de Generaliteit.
- De notulen van de in het fort gehouden vergaderingen van krijgsraden.
- Verslagen betreffende de civiele rechtspraak in het fort.
- Monsterrollen van compagnieën die in het fort verbleven.
- De notulen (“acta”) van de kerkeraad van het fort.
- De notulen van de classis Zuid-Beveland van de gereformeerde kerk betreffende de periode 1632-1664.¹⁰¹⁶
- Doopgegevens van de fortkerk betreffende de periode 1662-1678.
- Trouwgegevens van de fortkerk betreffende de periode 1648-1677.
- Gegevens over het overlijden c.q. begraven van de fortbewoners in de gehele periode 1632-1718, op enkele uitzonderingen na.
- Gegevens over de lidmaten van de fortkerk betreffende de periode 1633-1682.
- Bijlagen bij de inspectieverslagen (de zogeheten verbalen) van de Raad van State betreffende het fort.
- Het archief van de ambachtsheerlijkheid Namen (de bestuurlijke autoriteit nabij het fort), behalve het archief van de schepenbank betreffende het tijdvak 10 januari 1652 tot en met 27 april 1677.
- Het archief van de polder van Namen (mogelijk onderdeel van het archief van de ambachtsheerlijkheid aldaar).
- Bestanddelen van het archief van de Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg.

Deze hiaten in het bronnenmateriaal leggen aan de reconstructie van de fortgeschiedenis forse beperkingen op.

De Raad van State heeft in 1717-1718 oog gehad voor het veiligstellen van de archieven van de polder van Namen en van het fort St. Anna:

- Op 8 april 1717 gelastte de Raad de erfgenamen van de penningmeester van de polder (Johan Voshol) om alle rekeningen en papieren betreffende de polder die zij hadden aangetroffen naar het kantoor te brengen van de ontvanger en rentmeester Theodorus Netscher te Hulst.¹⁰¹⁷ Op 10 augustus 1718 berichtte deze de Raad van State dat aan hem “eindelijk alle de boeken, registers, liassen en andere papieren consernerende de secretarije, het dijkgraafschap en andere saaken van de geinnondeerde polder van Naamen” waren overgedragen.¹⁰¹⁸
- Op 14 juni 1718 bepaalde de Raad van State dat alle “kerkeboeken” van de gereformeerde kerk van het dorp Namen en van de fortkerk dienden te worden overgedragen aan de gereformeerde kerk te Hulst.¹⁰¹⁹
- Op 4 augustus 1718 kreeg de gewezen commandeur van het fort van de Raad van State opdracht om “de papieren” van de krijgsraad van het fort over te dragen aan de auditeur-militair te Hulst.¹⁰²⁰
- Op 10 augustus 1718 werd vernomen dat tijdens de overstroming van de polder op 3 maart 1715 een kist met oude papieren, berustend bij de schoolmeester van het dorp Namen, tevens de boekhouder van de polder, was weggespoeld en niet meer was teruggevonden.

Van al deze archiefbescheiden is echter in de archieven van de Staten-Generaal, de Raad van State, het Hulsterambacht en de stad Hulst niets meer aangetroffen, uitgezonderd delen van de doop- en trouwboeken van het fort (zie bijlage 41).

Gegevens over de geschiedenis van het fort en de polder die aan het onderhavige boek ten grondslag liggen zijn vooral ontleend aan de archieven van:¹⁰²¹

---

¹⁰¹⁶ De fortkerk van St. Anna was bij deze classis aangesloten evenals de gereformeerde kerk in het dorp Namen.

¹⁰¹⁷ NA, Raad van State, inv. 195, 8-4-1717, fol. 409.

¹⁰¹⁸ Idem, inv. 198, 10-8-1718, fol. 750 v.

¹⁰¹⁹ Idem, inv. 197, 14-6-1718, fol. 527.

¹⁰²⁰ Idem, inv. 198, 4-8-1718. Op 11 oktober 1718 besprak de Raad van State een bericht van deze auditeur daarover (RvS, inv. 198, 11-10-1718, fol. 964).

- De Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden.
- De Raad van State van de Republiek der Verenigde Nederlanden.
- De Staten van Zeeland en van de Gecommitteerde Raden van Zeeland.
- De Rekenkamer van Zeeland.
- Het Hulsterambacht.
- De stad Hulst.
- De classis van de gereformeerde kerken in Zuid-Beveland betreffende de periode 1665-1718.

Het stadhuis van Hulst, waar zich de archieven bevinden van de stad Hulst en van het Hulsterambacht.

---

¹⁰²¹ In mijn voorafgaande studies over de Staatse Scheldeforten (zie bijlage 1) zijn uiteenlopende andere bronnen over de strijd in de zuidwestelijke delta in de periode 1585-1795 en de rol daarin van de Staatse Scheldeforten benut en verantwoord. De archieven betreffende de polder van Namen in de 13de tot en met de 16de eeuw zijn uitgebreid onderzocht door Gottschalk (1984) en De Kraker (1997); wat daarover in dit boek wordt vermeld is merendeels ontleend aan het diepgaande en indrukwekkende speurwerk van deze historisch-geografen in (vooral) Zuid-Nederlandse bronnen zoals deze berusten bij vestigingen van het Algemeen Rijksarchief in België, met name in Antwerpen, Beveren, Brussel, Gent en Kortrijk.

Afkortingen

GA	gemeentearchief
HA	Hulsterambacht (archief in GA Hulst)
KHA	Koninklijk Huisarchief (Den Haag)
NA	Nationaal Archief (Den Haag)
RAZVL	Rechterlijk Archief Zeeuws-Vlaanderen
RvS	Raad van State (archief in NA Den Haag) ¹⁰²²
SG	Staten-Generaal (archief in NA Den Haag) ¹⁰²³
SZ	Staten van Zeeland (archief in ZA Middelburg)
WBA	West-Brabants Archief (Bergen op Zoom)
ZA	Zeeuws Archief (Middelburg)

Incidenteel wordt verwezen naar: Leune, Repertorium Lillo-Liefkenshoek; zie hiervoor: <http://www.hanleune.nl/lillo-en-liefkenshoek/84-repertorium-lillo-liefkenshoek-1585-1786>; dit is een grondige herziening van de gedrukte driedelige versie die in 2006 door het Algemeen Rijksarchief te Brussel is gepubliceerd met een supplement in 2009.

“Verbaal St. Anna” betreft een verwijzing naar een verbaal van de Raad van State dat is gecompileerd in bijlage 4.

In de voetnoten zijn de namen van aangehaalde auteurs beknopt vermeld. Voor de uitgebreide versie van de literatuurverwijzingen wordt verwezen naar de lijst van geraadpleegde literatuur.

---

¹⁰²² Indien is volstaan met het vermelden van een inventarisnummer is geput uit het archief van de Raad van State met als toegangsnummer 1.01.19.

¹⁰²³ Bij een verwijzing naar inventarisnummers uit het archief van de Staten-Generaal is steeds ook het toegangsnummer van het betreffende archiefbestand vermeld.

Geraadpleegde literatuur

- Aa, A.J. van der, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Haarlem, 1852-1878.
- Aardoom, L., De Beaufort, een Zeeuwse connectie tussen Hattinga en Oranje, in: *Caert-Thresoor*, jrg. 9, 1990, nr. 4, p. 66-72.
- Adriaenssen, L., *Staatsvormend geweld; overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*, Tilburg, 2007.
- Annard, W., *Bestuur en bestuurders in Oost Staats-Vlaanderen 1645-1673; een onderzoek naar de bestuurlijke gevolgen voor Oost Staats-Vlaanderen van de politieke overgang van Hulst in 1645*, Hulst, 1993.
- Annema, W. e.a., *Het "testament" van Adriaan Bommenee*, Middelburg, 1988.
- Baan, J. van der, Hervormde predikanten van den polder van Namen, in: *De Navorscher*, jrg. 14, 1864, p. 261-262.
- Baan, J. van der, Commandeurs van Hulst en onderhoorige forten, in: *De Navorscher*, jrg. 16, 1866, p. 108-111.
- Baan, J. van der, *Het legaat van Agatha Porrenae*, Middelburg, 1873.
- Bailly, M.-Ch. le, *Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg (1599-1795); de hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken zowel in eerste instantie als in hoger beroep*, Hilversum, 2007.
- Bauwens, A.R., Land van Cadzand, in: T. de Kruijff e.a. (red.), *Atlas van historische vestingwerken in Nederland*; [editie] Zeeland, Utrecht, 2004, p. 153-158.
- Becht, H.E., *Statistische gegevens betreffende den handelssomzet van de Republiek der Vereenigde Nederlanden gedurende de 17^e eeuw (1579-1715)*, Den Haag, 1908.
- Blieck, V.J.M. de, *Boedelinventarissen en akten van uitkoop van de Hulsterse parochie en parochies Ossenisse, Hengstdijk, Ser-Pauluspolder en Stoppeldijkpolder in Hulsterambacht, z.pl., Stichting Genealogisch Centrum Zeeland, 1988 (oorspr. vervaardigd te Bilthoven in aug. 1984)*.
- Bloys van Treslong Prins, P.C., *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken van de provincie Zeeland*, Utrecht 1919, p. 225.
- Brand, K.J.J., Over het ontstaan van het oost Zeeuws-Vlaamse polderland, in: *Zeeuws Tijdschrift*, jrg. 28, 1978 nr. 6, p. 208-229.
- Brand, K.J.J., Over het ontstaan van de fortificaties in Oost Zeeuws-Vlaanderen en aangrenzend gebied, in: *Zeeuws Tijdschrift*, jrg. 31, 1981, p. 10-29.
- Brand, P.J., De belegeringen van Hulst in 1702 en 1747, in: *Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, Jaarboek 1957, Hulst, 1957, p. 60-86.
- Brand, P.J., Uit de geschiedenis van Saeftinghe, in: *Zeeuws Tijdschrift*, jrg. 17, 1967 nr. 6, p. 257-263.
- Brand, P.J., *De geschiedenis van Hulst*, Hulst, 1972.
- Buijsrogge, C. en G. Sponselee, *Het Hof te Zande met zijn kerkje te Kloosterzande in de loop der eeuwen*, Terneuzen, 2011.
- Buise, M.A. en G.M.P. Sponselee, *Saeftinghe, Verdrongen land, Kloosterzande*, 1997.
- Buise, M.A., J.H.J. de Kort en W.M. Verschraegen (red.), *De Hattinga's; predikanten, geneesheren, bestuurders en vooral kaartenmakers, hun geschiedenis en betekenis voor Hulst en Hulsterambacht*, Jaarboek 2014-2015 van de Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten", Hulst, 2015.
- Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, deel 4, Franeker, 2000.
- Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, deel 5, Franeker, 2006.
- Caland, Fred., *Predikanten van Hulst*, in: *De Navorscher*, jrg. 1882, p. 487-493 en 578-586.
- Caland, Fred., *Graven en begravenen in de Hervormde Kerk van Hulst, 1651-1796*, in: *Algemeen Nederlandsch Familieblad*, jrg. 1902, p. 37-70.
- Cau, Cornelis (e.a.), *Groot Placaet-Boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Hoogh Mogende heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden etc.*, deel II, Den Haag, 1664 en deel III, Den Haag, 1683.
- Collot d'Escury, S., *De Molens van Zeeuwsch-Vlaanderen; bijdrage tot de kennis en de geschiedenis van de windmolens in Nederland*, Amsterdam, 1927.
- Cruyningen, P.J. van, *Behoudend maar buigzaam; boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850*, Wageningen, 2000.
- Dorreboom, M.L., *"Gelijk hij gecommenneert word mits deezen"*, Amsterdam, 2000.
- Ebben, M. en S. Groenveld (red.), *De Scheldedelta als verbinding en scheiding tussen Noord en Zuid, 1500-1800*, Maastricht, 2007.
- Empel, M. van en H. Pieters, *Zeeland door de eeuwen heen; eerste deel*, Arnhem, Vlissingen, 1974.
- Enthoven, V., *Zeeland en de opkomst van de Republiek; handel en strijd in de Scheldedelta, c. 1550-1621*, Leiden, 1996.
- Epen, D.G. van, Het geslacht De Vassy, in: *De Wapenheraut*, jrg. 7, 1903, p. 245-262.

- Fruytier, A., *Uit het rijke verleden van Hontenisse, haar Hof te Zande en omliggende plaatsen, Bornem/Hontenisse*, 1950 (tweede, ongewijzigde druk, 1980).
- Gailliard, J., *Bruges et le Franc*, Brugge, 1860.
- Gasser, J., *Les mystérieuses disparitions de Grammont in "L'aventure de la flibuste"*, Parijs, 2002, p. 211-259.
- Gerven, R. van, *De Scheldepolders van de Linkeroever (Land van Waas en Land van Beveren); bijdrage tot de geschiedenis van natuur, land en volk*, Beveren, 1977.
- Gottschalk, M.K.E., *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland, drie delen*, Assen, 1971 (deel I) en 1975 (deel II), Assen/Amsterdam, 1977 (deel III).
- Gottschalk, M.K.E., *De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de Middeleeuwen; een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen c.a.*, Assen, 1984.
- Groenveld, S., *In de frontlinie. Hulst en Hulsterambacht tijdens de Tachtigjarige Oorlog*, in: *Jaarboek 2001-2003 van de Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, Terneuzen, 2003, p. 13-42.
- Groenveld, S., *Unie-Bestand-Vrede; drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Hilversum, 2009.
- Guns, P., *Historische evolutie van het polderlandschap langs de linker Schelde-oever*, Antwerpen, herziene uitgave april 2008.
- H+N+S Landschapsarchitecten, *Staats-Spaanse Linies; valorisering van frontierland Zeeuwsch-Vlaanderen*, Utrecht, 2003.
- Ham, W.A. van, *Langs Schelde en Eendracht; het polderlandschap vóór 1584*, in: *Jaarboek De Ghulden Roos*, nr. 35, 1975, p. 4-28 (aangehaald als 1975 a).
- Ham, W.A. van, *Langs de Scheldeoevers, tekst met afbeeldingen bij de tentoonstelling "Schelde en Rijn verbonden"*, gehouden in het Markiezenhof te Bergen op Zoom van 13 september t/m 26 oktober 1975 ter gelegenheid van de officiële ingebruikname van de Schelde-Rijnverbinding op 23 september 1975 (aangehaald als 1975 b).
- Ham, W. A. van, *Merck toch hoe sterck. Bijdragen tot de geschiedenis van de vestingwerken van Bergen op Zoom*, serie *Studies uit Bergen op Zoom*, deel 4, Bergen op Zoom, 1982.
- Henssen, R.J.G., *Trompetters en tamboers in de Zeeuwse zeevaart ten tijde van de Republiek; plichten en praktijken*, Ridderkerk, 2011.
- Hollestelle, L.M., *Maten en gewichten*, in: L.M. Hollestelle e.a. (red.), *Werken met Zeeuwse bronnen; tekst en uitleg bij het lezen van archiefstukken*, Amsterdam, 1998, p. 38-47.
- Hommes, H.L., *De Perceval*, in: *De Nederlandsche Leeuw*, jrg. 69, 1952, p. 211-215.
- Hoof, J.P.C.M. van, *Langs wal en bastion; hoogtepunten van de Nederlandse vestingbouw*, Utrecht, 1991.
- Hoof, J. van, *Menno van Coehoorn (1641-1704); vestingbouwer, belegeraar, infanterist*, Den Haag, 2004.
- Hoof, M.C.J.C. van, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot (red.), *De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811 met retroacta vanaf de dertiende eeuw*, Den Haag, 1997.
- Hooydonk, E. van, *Strijd om de stroom; een politieke geschiedenis van de Schelde*, Leuven, 2013.
- Hooyer, C., *Oude Kerkordeningen der Ned. Herv. Gemeenten (1563-1638)*, Zaltbommel, 1865.
- Jolles, J.A., *De Schuttersgilden en Schutterijen van Zeeland*, Middelburg, 1934.
- Kamps, P.J.M., P.C. van Kerkum en J. de Zee (red.), *Terminologie verdedigingswerken; inrichting, aanval en verdediging*, Utrecht, 2004. Dit is een herziene en uitgebreide bewerking van A.H. Mohr, *Vestingbouwkundige termen*, Utrecht, 1983.
- Klinkert, C.M., *Nassau in het nieuws; nieuwsprenten van Maurits van Nassaus militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600*, Zutphen, 2005.
- Knoester, Henk, *De familie De Munck en Staten-Kieldrecht*, webversie, Haarlem 20 mei 2014 (<http://www.hanleune.nl/lillo-en-liefkenshoek/163-de-familie-de-munck-en-staten-kieldrecht>).
- Kok, Th. B.W., *Dekenaat in de steigers; kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekenaat Hulst 1596-1648*, Tilburg, 1971.
- Kraker, A. de, *De verovering van Sas van Gent in 1644 en het verdere verloop van de strijd in Noordost-Vlaanderen op het einde van de Tachtigjarige Oorlog*, in: *Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, *Jaarboek 1994-1995*, Kloosterzande, 1995, p. 39-74.
- Kraker, Adrie de, *De forten in Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen*, in: *Zeeland*, jrg. 5, nr. 1, maart 1996, p. 14-21.
- Kraker, A.M.J. de, *Landschap uit balans. De invloed van de natuur, de economie en de politiek op de ontwikkeling van het landschap in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe tussen 1488 en 1609*, Utrecht 1997.
- Kraker, A.M.J. de en W.E.M. Bauwens, *Polders en Waterschappen in het Hulsterambacht. De geschiedenis van zeedijken, vooroevers, binnenwater, wegen en van de bestuurlijke organisatie van de waterschappen in het voormalige Hulsterambacht tussen 1600 en 1999*, Kloosterzande 2000.

- Kraker, A. de, De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw, in: G.A.M. Van Synghe (red.), Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime, Den Haag, 2001, p. 167-232.
- Kraker, A.M.J. de (red.), De Westerschelde, een water zonder weerga; ontstaansgeschiedenis en kaartbeeld, havens, handel en scheepvaart, verkeer, verdrinken dorpen, oorlog en verdedigingswerken, natuur en milieu en andere aspecten van de Westerschelde, Kloosterzande, 2002.
- Kraker, A.M.J. de, Landschapstransformatie in het poldergebied van Noord-Oost Vlaanderen op microschaal; aanpassing van de Kieldrecht-, Ferdinandus- en Canisvlietpolder tussen 1600 en 1800, in: Jaarboek 2001-2003 van de Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten", Terneuzen, 2003, p. 43-66.
- Kraker, A. de, De polders in de Zeeuwse delta door de eeuwen heen, in: M.A. Hemminga (red.), Deltalandschap; natuur en landschap van Zuidwest-Nederland in historisch perspectief, Heinkenszand, 2004, p. 43-74.
- Kraker, A.M.J. de, Een staatse strategie in een "uitgestorven" land; organisatie en ten uitvoerlegging van de brandschat in Vlaanderen, 1585 tot 1604, in: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN), vol. 125, nr. 1, januari 2006, p. 3-34.
- Kraker, A.M.J. de, Zeeuwse zekerheid verankerd in Zeeuws-Vlaamse bodem; bedijkingen in Staats-Vlaanderen door Noord-Nederlanders en de inrichting van het landschap tussen 1600 en 1800: enkele hoofdlijnen, in: Ebben en Groenveld (red.), 2007, p. 69-89.
- Kraker, A.M.J. de, Two floods compared: perception of and response to the 1682 en 1715 flooding disasters in the Low Countries, in: K. Pfeifer en N. Pfeifer (eds.), Forces of Nature and Cultural Responses, Dordrecht, 2012, p. 287-302.
- Kuipers, J.J.B., De Staats-Spaanse linies; monumenten van conflict en cultuur, Vlissingen, 2013.
- Lansberghe, J. van, Beschryvinge van de stad Hulst, behelsende haer oude opkomst, aanwasch, tegenwoordige toestand etc., Den Haag, 1687.
- Lases, Wil, Bewoners van het huidige Zeeuws-Vlaanderen, met voorop het Land van Saeftinge, voorkomend in de hoofdcijnsboeken van het Land van Waas, in: Genealogisch Centrum Zeeland, Jubileumboek Familiepraet; uitgave bij het 30-jarig bestaan, jrg. 30, nr. 2, november 2015, p. 74-90.
- Leune, J.M.G., Lillo en Liefkenshoek, Brussel 2006 en 2009 (acht delen); van deze boeken zijn bijgewerkte webversies verschenen: <http://www.hanleune.nl/lillo-en-liefkenshoek>.
- Leune, J.M.G., Fort Sint Martijn op Hoogerwerf, Brussel, 2011; de bijgewerkte webversie van dit boek is als volgt te raadplegen: <http://www.hanleune.nl/fort-sint-martijn-op-hoogerwerf>.
- Leune, J.M.G., Zandvliet in de Tachtigjarige Oorlog (1); de fortificatie van een polderdorp, in: Polderheem, jrg. 47, nr. 1, januari-maart 2012, p. 11-14.
- Leune, J.M.G., Zandvliet in de Tachtigjarige Oorlog (2); de versterkte vesting ingeklemd, in: Polderheem, jrg. 47, nr. 2, april-juni 2012, p. 11-14.
- Leune, J.M.G., Ontstaan, ontwikkeling en betekenis van het fort Kruisschans, in: M. Braem (red.), Poldergrond; bijdragen tot de geschiedenis van de Antwerpse Noorderpolders, Hoevenen-Stabroek, 2013, p. 59-112 (zie voor de webversie van deze boekbijdrage: <http://www.hanleune.nl/het-scheldefort-kruisschans>).
- Lieburg, F. van, Gereformeerd pastoraat in de Zuidelijke Nederlanden en in Noord-Frankrijk ten tijde van de Republiek, in: M. Ebben en S. Groenveld (red.), De Scheldedelta als verbinding en scheiding tussen Noord en Zuid, 1500-1800, Maastricht, 2007, p. 91-104.
- Mac Lean, J., De garnizoenen der Schotse compagnieën voor 1665, in: Gens Nostra, jrg. 1972, p. 382-386.
- Meerkamp van Embden, A., De archieven van Het Vrije van Sluis 1584-1796 en [het] Hulsterambacht 1242-1795, Den Haag, 1928.
- Meijer, A.C., Geld, in: L.M. Hollestelle e.a. (red.), Werken met Zeeuwse bronnen; tekst en uitleg bij het lezen van archiefstukken, Amsterdam, 1998, p. 27-37.
- Melchers, R., De Beaufort; een aanzienlijke familie van 1613 tot 1876, Hilversum, 2014.
- Molhuysen, P.C., P.J. Blok, L. Knappert en Fr.K.H. Kossmann, Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, Leiden, tien delen, 1911-1937.
- Mooij, Ch. de, Geloof kan bergen verzetten; reformatie en katholieke herleving te Bergen op Zoom 1577-1795, Hilversum, 1998.
- Muller, E. en K. Zandvliet (red.), Admissies als landmeter in Nederland voor 1811, Alphen aan den Rijn, 1987.
- Nagtglas, F., De algemene kerkeraad der Nederduitsch-hervormde gemeente te Middelburg van 1574-1860, Middelburg, 1860.
- Nagtglas, F., Zelandia Illustrata; verzameling van kaarten, portretten, platen enz. betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, Middelburg, 1880.
- Nagtglas, F., Levensberichten van Zeeuwen, aflevering 2, Middelburg 1889.
- Nagtglas, F., Levensberichten van Zeeuwen, aflevering 3, Middelburg 1891.

- Nijenhuis, H.D., De ambachtsheerlijkheid Polder van Namen, in: B. de Keijzer (eindred.), Spelerieë, Kapelle, 1992, p. 260-272.
- Nimwegen, O. van, De subsistentie van het leger; logistiek en strategie van het Geallieerde en met name het Staatse leger tijdens de Spaanse Successieoorlog in de Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk (1701-1712), Amsterdam, 1992.
- Nimwegen, O. van, “Deser landen crijchsvolck”; het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688, Amsterdam, 2006.
- Nimwegen, O. van en R. Prud'Homme van Reine, De Republiek in oorlog, in: P. Groen (red.), De Tachtigjarige Oorlog; van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648, Amsterdam, 2013, p. 221-298.
- Nimwegen, O. van en R. Prud'Homme van Reine, De organisatie en financiering van leger en vloot van de Republiek, in: P. Groen (red.), De Tachtigjarige Oorlog; van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648, Amsterdam, 2013, p. 353-401.
- Priester, P.R., Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910, 't Goy-Houten, 1998.
- Prinsen, A. en P. Stockman, “De Tuyn ghesloten”; het beleg van Hulst anno 1645, Hulst, 1993.
- Raa, F.J.G. ten en F. de Bas, Het Staatse leger, 1568-1795, deel III, Breda, 1915.
- Raa, F.J.G. ten en F. de Bas, Het Staatse leger, 1568-1795, deel IV, Breda, 1918.
- Raa, F.J.G. ten en F. de Bas, Het Staatse leger, 1568-1795, deel V, Breda, 1921.
- Raa, F.J.G. ten, Het Staatse leger, 1568-1795, deel VI, Den Haag, 1940.
- Raa, F.J.G. ten, Het Staatse leger, 1568-1795, deel VII, Den Haag, 1950.
- Ringoir, H., Enige gegevens over de traditie der veldartillerie, in: Mars et Historia, jrg. 6, nr. 1, febr. 1971, p. 1-36.
- Ringoir, H., Afstammelingen en voortzettingen der cavalerie en wielrijders, Den Haag, 1978.
- Ringoir, H., Afstammelingen en voortzettingen der Artillerie, Den Haag, 1979.
- Ringoir, H., Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940, Den Haag, 1980 (aangehaald als 1980 a).
- Ringoir, H., Afstammelingen en voortzettingen der genie en trein, Den Haag, 1980 (aangehaald als 1980 b).
- Ringoir, H., Nederlandse generaals van 1568 tot 1940, Den Haag, 1981 (aangehaald als 1981 a).
- Ringoir, H., Hoofdofficieren der infanterie van 1568 tot 1813, Den Haag, 1981 (aangehaald als 1981 b).
- Romeijn, A., Kroniek van een Zeeuws dorp; het geslacht De Later in Scherpenisse 1602-1723, Spijkenisse, 1993.
- Romeijn, A., De stadsregering van Tholen (1577-1702); bestuur en bestuurders van de stad Tholen vanaf de satisfactieovereenkomst met prins Willem van Oranje in 1577 tot de dood van koning-stadhouder Willem III in 1702, Giessen, 2001.
- Romeijn, A., idem, maar dan uitgebreid met de periode 1703-1795; daarvan verscheen uitsluitend een (ongedateerde) digitale versie; zie: <http://www.zeeuwsgenootschap.nl/werken.htm>.
- Scheltus, Jacobus, Groot-placaetboek vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Hoogh Mogende heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden etc., deel V, Den Haag, 1725.
- Scholten, F.W.J., Militaire topografische kaarten en stadsplattegronden van Nederland 1579-1795, Alphen aan den Rijn, 1989.
- Schutte, O., Brouwers (Bergen op Zoom), in: De Nederlandsche Leeuw, jrg. 104, nov./dec. 1987, p. 409-486.
- Schutte, O., Rouwborden in de Grote of St. Gertrudiskerk te Bergen op Zoom in de zeventiende eeuw, in: De Nederlandsche Leeuw, jrg. 105, oktober-november 1988, p. 325-343.
- Slager, K., Watersnood, Kats/Rotterdam, 2010.
- Smallegange, M., Nieuwe Cronyk van Zeeland, Middelburg, 1696.
- Sponselee, G.M.P. (red.), Saeftinghe-boek; een bundel artikelen over de geschiedenis, de flora en de fauna van “Het verdronken land van Saeftinghe”, Hulst, 1975.
- Sponselee, G.M.P. en M.A. Buise, Het Verdronken Land van Saeftinghe, Kloosterzande, 1979.
- Stockman, P. en P. Everaers, “Frontier Steden en Sterckten”; vestingwerken in Oost-Vlaanderen en Oost-Zeeuws-Vlaanderen 1584-1839, Hulst, 1997.
- Stockman, P. en P. Everaers, “Versterckt Zeeland”, Middelburg, 1999.
- Stockman, P., “Kruytmagasijn of Reinwaterkelder”; ondergrondse gewelven aan de Nieuweweg te Hulst, Hulst, 2001 (oorspronkelijk gepubliceerd in: Oudheidkundige Kring “De Vier Ambachten”, Jaarboek 1999-2000, Hulst, 2000, p. 9-20).
- Stockman, P.E.M., Axel, in: T. de Kruijf e.a. (red.), Atlas van historische vestingwerken in Nederland; [editie] Zeeland, Utrecht, 2004, p. 231-241.
- Stockman, P.E.M., Land van Hulst, in: T. de Kruijf e.a. (red.), Atlas van historische vestingwerken in Nederland; [editie] Zeeland, Utrecht, 2004, p. 241-263.
- Stockman, Paul, Middeleeuws Hulst, in: Oudheidkundige Kring “De Vier Ambachten”, Jaarboek 2011, Hulst, 2011, p. 95-159.

- Stoffels, K., Bernard de Gomme (1620-1685), Landmeter, vestingbouwer en een vergeten Terneuzenaar, in: Nieuwsbrief Heemkundige Vereniging Terneuzen, nr. 85, maart 2013, p. 2-19.
- Uil, H., De oprichting en start van de Slavenkas te Zierikzee, in: Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland), jrg. 32, Zierikzee, 2007, p. 19-34.
- Uil, H., De scholen syn planthoven van de gemeente; het onderwijs in Zeeland en Staats-Vlaanderen, 1578-1801, Bergschenhoek, 2015.
- Veenstra, W., Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden; deel VII, Zeeland 1573-1795, Den Haag, 2009.
- Vliet, A.P. van, Vissers in oorlogstijd; de Zeeuwse zeevisserij in de jaren 1568-1648, Middelburg, 2003.
- Vos, P.D. de, De vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16de eeuw tot 1795, Middelburg, 1931.
- Vrankrijker, A.C.J. de, Geschiedenis van de belastingen, Bussum, 1969 (herzien door A.M. Elias, Amsterdam, 2005).
- Wagenaar J., Vaderlandsche Historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, Amsterdam, 1792.
- Wajer, Th., Het Zeeuwse geslacht De Waeyer 1550-1750, Oegstgeest, 2015.
- Walle, C. van de, Siardus Bogaerts; de prior en zijn monasterium te Huijbergen 1614-1670, Tilburg, 1980.
- Westra, F., Bouwers van sterke werken; Nederlandse ingenieurs in het tweede tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1605-1648, Utrecht, 2010.
- Wijn, J.W., Het Staatsche Leger, deel 8, drie delen (banden), Den Haag, resp. 1956, 1959 en 1964.
- Wildeman, M.G., Het geslacht Brandwijk van Blokland, in: De Nederlandsche Leeuw, jrg. 14, 1896, p. 3-15.
- Wilderom, M.H., Tussen afsluitdammen en deltadijken, deel IV, Zeeuwsch Vlaanderen, Vlissingen, 1973.
- Willeboordse, A.C.J., Aardenburg en omliggende werken, in: T. de Kruijf e.a. (red.), Atlas van historische vestingwerken in Nederland; [editie] Zeeland, Utrecht, 2004, p. 168-174.
- Zuydweg, C.P., De Fouw, in: Van Zeeuwse Stam, nr. 8, juli 1973, p. 64-66.
- Zwet, H. van, Lofwaardighe dijckagies en miserabele polders: een financiële analyse van landaanwinningsprojecten in Hollands Noorderkwartier, 1597-1643, Amsterdam (dissertatie UvA), 2009.
- Zwitzer, H.L., "De Militie van den Staat"; het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden, Amsterdam, 1991.
- Zwitzer, H.L. (geregideerd door J. Hoffenaar en C.W. van der Spek), Het Staatse leger, deel IX; de achttiende eeuw 1713-1795, Amsterdam, 2012.

Personenindex

(exclusief de namen die worden vermeld in de bijlagen 4 tot en met 41; voor de personenindex op bijlage 5 wordt verwezen naar bijlage 2)

- Aa
A.J. van der, 210
- Aardoom
L., 210
- Aarnoutse
Antony, 190
- Adriaenssen
L., 126, 210
- Aertsen
Aren, 120
- Albrecht
George, 59, 63
- Alphen
Cornelis van, 78, 137, 171
- Ameau
Marcus d', 54
- Anemaet
Dingeman, 144, 185, 190
- Annaert
Cornelis, 80
- Annard
W., 210
- Annema
W., 210
- Arentssen
Jan, 136, 151
- Arkel
Jan van, 172
- Artois
Maria van, 115, 172
- Asperen
Pauwels van, 120
- Augustijn
Jacob, 100
- Avegaer
Guilliam, 53
- Aytona
markies van. *Zie* Moncada,
de
- Baan
Joost van der, 45, 93, 94,
97, 210
- Baert
Joos, 153
- Bailly
M.-Ch. le, 210
- Bake
Adriaen, 78, 91, 92, 94
- Banchem
Johan van, 5, 164, 177, 178,
182
- Barenc [?] [Barens?]
kapitein, 62
- Barentsen
Nicolaas, 92
- Bas
F. de, 9, 19, 20, 44, 45, 57,
63, 70, 71, 213
- Basius
Johan, 120
- Bauwens
A.R., 54, 210
W.E.M., 11, 182, 185, 211
- Beaufort
Benjamin de, 45
Bernard Laurens de, 42, 45,
46, 47, 57, 58, 61, 62, 71,
78, 98
Pierre de, 45, 47
Pieter de, 43
- Beaumont
Adriaen de (van), 62, 64
- Becht
H.E., 103, 210
- Bedaff
Maria, 87
- Beecke
Jacques van der, 179
- Belcastel
Pierre de, 73
- Belle
Jan van, 166, 172
- Benting
N.N., kapitein, 59, 62
- Berck
Gerrit, 120
Johan, 120, 121
- Berendrecht
Jacob van der Meer van,
45, 62
- Bereth
Jacob, 80, 95
- Bergaigne
Johan de, 48, 79, 80
- Bergh
Hendrik van den, 28, 29
- Berrevoets
Reijnier, 80
- Besemaecker
Hansken, 66
- Betinck
Cornelis, 136
Joos, 179, 183
- Bettendorf
N.N., kapitein, 60, 62, 65
- Beukelaer
Cornelis, 90
- Beverland
Adrianus, 33
- Beverlandus
Hadrianus, 33
- Beverningk
Heronimus van, 78
- Bije (Bie)
Jan de, 106
- Billet
Petrus, 171
- Bischop
N.N., 181
- Blaeu
Willem, 12
- Blequin
Franchois, 49, 50
- Blieck
Josias (de), 43, 81, 96
V.J.M. de, 210
- Blocklandt
N.N., 135
- Blok
P.J., 212
- Bloys van Treslong Prins
P.C., 210
- Bock
Jan de, 182
- Bocquel
Leonard, 128
- Bodel
Pieter Jacob, 112
- Boerbergh
Jacobus, 93, 94
- Bogaert
Cornelis, 172
Cornelis, zijn weduwe, 138
- Bommel
Cornelis van, 54, 188, 189,
190
- Bondt
Willem de, 45, 57
- Borssele
Adolph van, 62
- Bosch
Pieter van den, 145
- Bosschaert
Johannes, 89, 92, 94
- Bourgondië
Maria van, 118
- Boxel
André van, 179
- Bra
Abraham de, 135
- Braem
M., 201, 212
- Brand
K.J.J., 9, 25, 210
P.J., 62, 64, 72, 89, 111,
149, 168, 169, 210
- Brande
N.N. van den, 62

Brandwijk
   Adriaen (1), 136
   Cornelis Adriaenszn. (van),
     105, 136, 151
   Ocker (1), 120
   Ocker (2), 135
   Willem Aerts, 120, 121,
     135
 Brandwijk van Blokland
   Pieter Adriaenszn., 14, 119,
     120, 121, 125, 126, 135,
     150
 Brauw
   Isaak de, 65
 Brecht
   Willem, 78
 Breght
   Philips, 79
   Willem, 79
 Broecker(t)
   Isaac de (1), 80
   Johannes de, 81
 Broeckhuysen
   Emanuel van, 46, 47, 48,
     52, 62, 96, 188
   Joost van, 46, 47, 48, 49,
     62, 199
 Bronckhorst
   Johan van, 42, 46, 47, 48,
     58, 59, 62, 91, 96, 181,
     182, 183
   Maria van, 47
 Broucqsault. *Zie* Chantraines
   dict Broucqsault
 Bruen
   Willem de, 185
 Bruijn
   Jan de, 95
 Bruinzeel
   Johan, 81
 Buijsen
   Johannes, 95, 96
 Buijsrogge
   C., 158, 210
 Buise
   M.A., 6, 25, 44, 170, 190,
     192, 193, 195, 210, 213
 Buisman
   J., 71, 115, 174, 185, 190,
     210
 Bulck
   Ad van den, 201
 Bulsinck
   Pieter (2), 153
 Burgh
   mr. Frans van der, 135,
     151, 158, 159
 Burs
   Melchior, 90
 Bussiere
   Estiene de la, 62
   Jean de la, 62
 Buvry
   Christiaen de, 30, 62, 70
 Cabeljau
   Willem Jan, 62
 Caland
   Fred., 210
 Campe van Bruhese
   Jacob, 136
 Campmans
   Bernardus, 158
 Castilië
   Filips I van, 118, 134
 Cats
   Willem van, 119, 120
 Cau
   Cornelis, 45, 55, 57, 77, 83,
     115, 118, 121, 122, 124,
     131, 134, 142, 147, 210
   Iman, 161
   Roelant, 153, 161
 Chantraines dict Broucqsault
   Jacques de, 27, 28, 42, 46,
     47, 48, 49, 62, 64, 66, 71,
     132
   Jeanne Maria de, 42, 136
 Claessen
   Jan, 81
 Claijssen
   Merten, 136
 Clerck
   Hubrecht de, 52
   Leendert de, 52, 197
   Marinis de, 52
 Cloese
   de heer Van der, 167
 Clouck
   Christoffel, 49, 50, 51
   Roeland, 42, 51, 52, 67, 78,
     85, 91, 95, 105, 175
 Coehoorn
   Menno van, 72, 199, 211
 Coetsvelt
   Romeijn Jans van, 54, 58,
     59
 Collot d'Escury
   S., 143, 210
 Colombo
   C. de, 20
 Colve
   Anthonij, 61, 95
 Convert
   Daniel, 59, 63
 Coole
   Willem, 138
 Coops
   Coop, 64
 Craemer
   Nicolaes, 136, 151, 153
 Crombeen
   Andries, 183
 Crommon
   Marinus van, 5, 164, 167,
     177, 178, 182
 Cromvliet
   Bernard, 120
 Croquy
   Petrus, 158
 Cruerb [?]
   N.N., kapitein, 63
 Crumb
   Christopher, 63
 Cruyningen
   P.J. van, 137, 210
 Cuper van Holthuysen
   Francois, 5, 39, 112, 176,
     177, 181
 Daris
   Marijn, 81
 Dimmer
   Willem, 136
 Dingemans
   N., 181
 Doel
   Joos van den, 90
 Doetinchem
   Arent of Wolter van, 59, 63
 Dorreboom
   M.L., 52, 53, 210
 Doubleth
   Philips (1), 120, 121
   Philips (2), 135, 136, 137,
     151
 Dronckaert
   Joos, 105
   Wouter Vincentszn., 105
 Dronckert
   Simon Jobse, 78
 Duijst van Oost
   Jan, 175
 Duijvenvoorde
   N.N. van, 120
 Duyssse
   Gillis van, 81
 Ebben
   M., 210, 212
 Eeren
   Cornelis met, 78, 106
 Eggelingh
   Johan Gothard van, 59, 63
 Elandts
   Cornelis, 32, 33
   Johan, 30, 32, 33, 34
 Elias
   Catalina, 179
 Emmerij
   Arnoldus, 51, 52
 Empel
   M. van, 210

Ende
   Josua van den, 12, 16
 Enthoven
   Victor, 6, 103, 210
 Epen
   D.G. van, 210
 Erbach
   Christina van, 50
 Erckel
   Cornelis van, 71, 85
 Erden
   N.N., kapitein, 63
 Erentreyter
   E., 19
 Erskine
   Louis, 63
 Everaers
   P., 9, 213
 Everard
   Bastiaen, 80
 Fau (Fauton, Fou)
   Gillis Willemse de, 43
 Febvre
   Jaques [?] le, 131
 Fontaine
   Christiaen de la, 81, 96
   Nicolaes de la, 81
 Fournier
   André de, 60, 62, 65
 Frans
   kapitein de, 63
 Fruytier
   A., 168, 169, 174, 185, 211
 Gailliard
   J., 211
 Gallieris
   Jacob, 115, 182
 Gasser
   J., 211
 Geertse
   Geert, 136, *Zie* Stoop,
   Geert Geertse
 Gelre
   Maria Magdalena van, 179
   mr. Johan van, 135, 136,
   138, 151, 152
   mr. Pieter van, 136, 151,
   179
 Gernaet
   Gillis, 80
 Gershoven
   Jaques van, 63
 Gerven
   R. van, 17, 73, 211
 Gevaerts
   Cornelia, 135, 136
   familie, 176, 179
   Jan, 151
   Jan, zijn wezen, 135, 136
   Johanna Cornelia, 151

Gevartssen
   Jan, 121
 Gevers
   Hans, 120, 121
   N.N., 135
 Gijsbrechtse
   Hubrecht, 96, 99
 Gijssel
   Pieter van, 81
 Gijssen
   Jan (1), 78, 95
   Jan (2), 95
   Jasper, 78
 Gillart
   Frans, 145
 Gillissen
   Michiel, 23, 42, 54, 90
 Glandorp (Glandorf)
   Francois, 106
 Goede
   Philips de, 117
 Goedenhage
   Salomon, 106
 Goes
   Adriaan van der, 120
   Aernoult Andrieszn. van
   der, 120, 135
   Andries van der, 120, 135
   de heren Van der, 120, 135,
   136, 137, 151
   Jacob van der, 120
   mr. Martin van der, 155
 Gomme
   Bernard de, 32, 33, 214
   Pieter de, 28, 32, 42, 79
 Gortebeecke
   Philips, 76, 80, 81, 138, 172
 Gottschalk
   M.K.E., 11, 14, 28, 115,
   118, 123, 148, 172, 174,
   208, 211
 Goudt
   Dijdtloff, 5, 78, 136, 138,
   145, 153, 198
 Graef
   Reijnier de, 100
 Grobbendonk. *Zie* Schetz
 Groen
   P., 213
 Groenveld
   S., 9, 37, 124, 133, 157,
   210, 211, 212
 Groothamer (Roothamer)
   Frans, 96
 Guns
   P., 185, 194, 211
 Guzman
   don Diego Filippe de, 11
 H+N+S
   Landschapsarchitecten, 211

Habenicht
   Hendrik, 54
 Haersholte
   N.N., 59, 63
   Rudolf van, 59, 63
 Hallart
   Maurice de, 63
 Ham
   W.A. van, 211
 Hammerberg
   Magnus, 112
 Hardenbroek
   Gijsbert van, 45
 Hart (Haert)
   Johan 't, 63
 Hattinga
   D.W.C., 14, 28, 35, 144,
   146
   W.T., 112
 Haubois
   E., 20
 Heel
   Johan Hendrick van, 86, 87,
   88, 146
   Justus (Justinus) van, 87
 Hemminga
   M.A., 212
 Hemony
   Franchois, 170, 200
 Henssen
   R.J.G., 211
 Hermssen (Hermans)
   Theunis, 78
 Heusden
   Dina van, 96
   Heuvel tot Nieuhuys
   Roeland van den, 63
 Heyden tot Ootmarsum
   Johan Diederik baron van,
   62, 63, 64, 65
 Hiniosa
   Pieter van, 120, 121
 Hoeijen
   Willem van, 54, 59
 Hoemaker
   Matthijs, 52, 63, 65, 93
   Severijn, 62
 Hoffenaar
   J., 214
 Hofwegen
   De heer van. *Zie*
   Manmaecker, Charles de
 Hogeveen
   N.N. van, 176
 Hollander
   Joris Jacobse den, 105
 Hollare
   Marinus, 9, 15
 Hollestelle
   L.M., 147, 211, 212

Holtzappel
Rempt ten Ham van, 59, 63, 64

Hombres
H.L., 211

Hoof
J. van, 211
J.P.C.M. van, 39, 211
M.C.J.C. van, 13, 149, 157, 211

Hooaert
Rochus van den, 120

Hoorn
Willem van, 54, 58, 74, 80

Hooydonk
E. van, 211

Hooyer
C., 89, 211

Hop
Jacob, 190

Hossepe
Jan, 95

Houard (Howard?)
N.N., 64

Houtten alias Brouwer
Huybrecht van der, 124

Hupscher
Hans Coenraedt, 54, 60

Idsinga
Johan van, 59

Ingelbrechth
Pieter, 120

Innevelde
Denijs, 137

Jacobsen
Simon, 78

Jaeger
Marten de, 138

Jansen
Pieter, 52, 93

Janssen
Evert, 136
Willem, 53

Janssonius
Joannes, 16, 19

Janszn.
Gerrit, 21

Jolles
J.A., 78, 211

Jorisse
Willem, 53

Kamphuijs
Thomas, 51, 52

Kamps
P.J.M., 39, 211

Karel V, 118

Keijzer
B. de, 213

Kerkum
P.C. van, 39, 211

Kervel
Alexander van, 94, 173, 181

Ketel
N.N., kapitein, 58, 64

Kieboom
Fred van den, 6

Kleijnswager
David, 199

Klinkert
C.M., 89, 211

Knappert
L., 212

Knoester
Henk, 7, 111, 211

Knollaert
Cornelis Matthijssse, 40

Knuyt
Johan de, 21

Koecke
Anthony, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 95, 146, 181, 182

Kok
Th.B.W., 9, 115, 122, 126, 133, 138, 149, 158, 168, 169, 171, 172, 211

Kort
J.H.J. de, 210

Korte
Pieter de, 81

Kossmann
Fr.K.H., 212

Koutter
Jacob Cornelisse, 13, 119

Kraker
A.M.J. de, 7, 11, 14, 71, 115, 116, 117, 118, 121, 126, 157, 170, 172, 174, 182, 185, 189, 208, 211, 212

Kruijf
T. de, 7, 210, 213, 214

Kuipers
J.J.B., 212

Laderere [Laderiere]
N.N., kapitein, 64

Laderiere (Laderere)
N.N., kapitein, 64

Langenes
Barent van, 15

Langren
Michael Florentius van, 11

Lansberghe
J. van, 174, 212

Lappe
J.H., 112

Lases
Wil, 212

Leemans
Maurits, 92

Lemssens
Cornelia, 183

Lentinck
Johan, 121, 136, 138, 172

Leune
Bart, 7, 24, 27
J.M.G., 8, 9, 15, 18, 19, 21, 28, 38, 49, 53, 56, 61, 65, 66, 75, 76, 78, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 103, 104, 105, 113, 124, 165, 171, 201, 212

Leune-Wijnen
Dinette, 7

Levin
Alisse de, 42, 43
Willem de, heer van
Famars, 42, 43, 136

Levin alias Famars
Charles de, 42

Lidt
Jenneken van, 86

Lieburg
F. van, 171, 212

Liemanus
Mauritius, 92

Limmer (Lemmer)
Sigismund, 136, 137

Linde
Pieter van, 81

Lindeboom
Karel, 64

Lindeman
Laurens, 159

Lion
Elbertus (Albertus) le, 59, 64

Lobbrecht
Quirijn van, 29, 30, 33, 133

Lockefeer
Jan, 7

Loot
Jan, 144

Lopse(n)
Jacobus, 93

Luffel
Jacob van (de), 106

Mac Lean
J., 212

Maeten
Christoffel, 93

Mahuij (1)
Cornelis, 182
Cornelis, zijn weduwe, 138

Manmaecker
Adriaen de, 64
Charles de, 135, 136, 137, 151

Mariman

Adriaan, 153
 Maulde
   Jan de, 95, 97
 Meerkamp van Embden
   A., 149, 157, 162, 212
 Meertens (Martens,
   Martijnssen)
   Geertruid, 78
 Meijer
   A.C., 212
 Melchers
   R., 45, 47, 62, 212
 Melief
   Pieter, 183
 Mesmaker
   Gillis de, 52
 Meurs
   Adriaan van, 86
 Michiel
   Nieulinck, 53
 Moerman
   Pieter, 93
 Mogge
   Leendert, 64
   Leonard, 64
 Mohr
   A.H., 211
 Molhuysen
   P.C., 212
 Mom
   Hendrick Warmolt, 64
 Moncada
   Francisco de, graaf van
   Osona, 15
 Mooij
   Ch. de, 212
 Moor
   Johan de, 188, 189, 190
 Mostaert
   Jan, 145
 Moulijn
   Lisabeth de, 78
 Muller
   E., 212
 Nagtegaal
   H.K., 7, 74
 Nagtglas
   F., 97, 212
 Namen
   Jan van, 115, 117, 172
 Nassau
   Maurits de, 64
   prins Frederik Hendrik van,
   9, 15, 20, 21, 28, 30, 47,
   63, 67, 70, 197
   Willem III van, prins van
   Oranje, 47, 52
 Nassau-Dietz
   Hendrik Casimir I, graaf
   van, 71, 197
 Nassau-Siegen
   graaf Hendrik van, 45
   graaf Jan van, 15
   graaf Willem van, 19, 20,
   21, 25, 50, 70
   Johan Maurits vorst van,
   20, 23, 24, 27
 Nemery
   P., 20
 Netscher
   Theodorus, 207
 Neve
   Joan, 158, 159
 Nicolai
   Jeremias, 64
 Nieulinck
   Michiel, 53
 Nijenhuis
   H.D., 93, 149, 150, 169,
   213
 Nijs
   Janneken de, 78
 Nimmerich
   Robbert van, 49, 50, 80, 95
 Nimwegen
   O. van, 213
 Nollides
   Johannes, 87, 92, 94, 189
 Nuijts
   Dierick, 136, 152
 Oldenburgh
   Jan Gerrits van, 54
 Olivier
   Lucas, 136
 Oliviersen
   Lucas, zijn weduwe, 137
 Oolen
   Daniel van, 80
 Oostendorp
   Pieter van, 120, 121
 Oostenrijk
   Albertus van, 10, 14, 59,
   64, 118, 134, 196
 Opsomer
   Jan, 138
 Oranje
   prins Willem I van, 10, 213
 Orliens,
   David van, 64
 Overwaele
   Lieven van, 126
 Oysel
   Catharina (van), 152
   Jacques (van), 136, 152
 Paix
   Bertolf de, 128
 Passe
   Christijn van de, 15
 Pauly
   Pauwels, 120
 Perce
   N.N. la, sergeant, 64
 Perceval
   Meynard de, 45, 47, 48, 62,
   167, 178, 183
 Perduijn
   Elisabet, 78, 136, 137
 Perinee
   Catharina, 148
 Perponcher
   Isaac de, 63
 Petegem
   Jan van, 80
 Pettendorff
   Johan Christoffel van, 60,
   62
 Pfeifer
   K., 212
   N., 212
 Philips
   Janneken, 79
 Philips II
   koning van Spanje, 13, 118,
   123
 Philips IV
   koning van Spanje, 118
 Pidance
   Glaude, 158, 159, 179
 Pierssens
   Herman, 2, 14, 35, 36, 144,
   146, 148, 164, 183
 Pieters
   H., 210
 Pietersse
   Jacob, 49
 Pieterssen
   Pieter, 105
 Pollot
   Jean-Baptiste, 47
 Pollot (Pallotti)
   Alphonse (Alfonso), 44, 46,
   47, 64, 71
 Pont
   Augustijn du, 106, 148
 Poole
   Cornelia, 153
 Porquin,
   Adolph, 64
 Porrenaer
   Agatha, 97, 210
 Porte
   mr. La, 155
 Priester
   P.R., 138, 213
 Pril
   Maximiliaen de, 106
 Prinsen
   Antoine, 7, 71, 125, 128,
   158, 162, 179, 213
 Prott

Barend Johan van, 59
 Prud'Homme van Reine R., 213
 Puijlaert
   Andries, 80
 Pullaer
   Jan, 105
   Thomas, 105
 Raa
   F.J.G. ten, 9, 19, 20, 44, 45, 57, 63, 70, 71, 213
 Raesfelt
   Arent van, 59
   N.N. (verm. Arent) van, 64
 Ram
   Charles de, 64
 Rensum (Renssen)
   N.N., kapitein, 59, 65
 Revius
   Jacobus, 15
 Ridder
   Robbert de, 78
 Rilland
   Bertoen Dirkszn. van, 172
 Ringoir
   H., 54, 62, 63, 64, 65, 213
 Rithser
   Jan, 63
 Rocque
   Pieter de la, 60, 63, 65, 201
 Roelands
   Maria, 100
 Rogier
   N.N., kapitein, 65
 Roijen
   Jacob van, 65
 Roman
   Zacharias, 35
 Romeijn
   A., 54, 58, 59, 96, 166, 168, 213
 Roosebeecke
   Franciscus van, 93
 Rosencrants
   H., 19, 20, 25
 Rouge
   Daniel le, 70
   ingenieur le, 35
 Roussel
   Franchois, 48, 123, 158
 Sandijck
   Jan, 80
 Santen
   N.N. van, 135
 Schaetsbergen
   Hendrick van, 58, 95, 99
 Schavot
   Hendrick, 116
 Scheltus
   Jacobus, 83, 213
 Schetz
   Antonie, baron resp. graaf van Grobbendonk, 9
 Schimmelpenninck
   Anthonij, 188
 Schimmelpennink van der
   Oije tot de Cloese
   Jacob, 167
 Scholten
   F.W.J., 213
   Johan, 60
 Schone
   Filips de, 118, 121, 134
 Schreuder
   E.A.T.M., 149, 157, 211
 Schuer
   Godefridus van de, 60, 65
 Schuijt
   Michiel Claessen, 152, 165, 172, 181, 182
 Schut(te)
   N.N., 177, 181
 Schutte
   O., 213
 Scotte (Schotte)
   Simon, 131
 Segwaert
   Bartholomeus van, 120
 Seijs
   Anthony, 65
 Servaes
   Jan, 172
   Pieter, 138, 172, 181, 182
 Sigeers (Sighers, Sijghers)
   Jacob, 59, 65
 Sigterman (Sichterman)
   Harmen, 59, 65
 Slager
   K., 174, 185, 190, 213
 Slingelandt
   Simon van, 190
 Slot
   B.J., 149, 157, 211
 Smallegange
   M., 213
 Smijtere
   Francois de, 135, 136, 137
 Smit
   Marijn de, 138
 Snel
   Willem, 135
 Snijder
   Hans, 66
 Snouck
   Jacobus, 88, 145, 153
 Solms
   Amalia van, 47
 Somere
   Jacob van, 121
 Sonnius
   Anthony, 95
 Sonsbeek
   Willem van, 190
 Spanje
   Isabella van, 14, 15, 118, 134, 196
 Spek
   C.W. van der, 214
 Spijckerhof
   Balthasar van, 49, 50, 78
   Johan van, 49, 50, 88, 95, 106, 107, 168
 Spinola
   Ambrogio, 8
 Sponselee
   G.M.P., 25, 158, 190, 195, 210, 213
 Standaert
   Joris, 81
 Stavenisse
   Jacomina, 179
 Steenhuijsen
   Maximiliaan van, 59, 63, 64
 Stockman
   P.E.M., 7, 9, 71, 72, 112, 213
 Stoffels
   K., 33, 214
 Stoop
   Geert Geertse, 136, 137
 Stoute
   Karel de, 118
 Strijpen
   Johan, 136, 137, 151
 Stroobant
   Abraham, 92
 Sturler
   Charles Antoine, 59, 65
 Suijker
   Margarite, 96
 Swansbel
   Coert Jan van, 47, 62
 Synghel
   G.A.M. Van, 212
 Teresteyn
   Cornelis van, 121
 Tettau
   Julius Ernst von, 62
 Tijssen
   Cataline, 100
   Jan, 138
 Tradt
   Jeremias van, 91, 92
 Turcq
   Francois, 93
 Tuyll van Serooskercke
   Arent (Aernout) van, 65
 Twist
   Pontiaan van, 52

Uil
     Huib, 7, 83, 86, 89, 101, 145, 214
 Utrecht
     Johannis Jacobse van, 63
 Utscher
     Coenraat, 54
 Uytenhoven
     Christoffel Fulco van, 60, 62, 65
 Varent
     Pieter van der, 65
 Vauban
     Sébastien Le Pestre de, 72
 Veenstra
     W., 103, 214
 Veesaardt (Vesardus)
     Paulus, 93
 Vegilin
     Philip Ernest, 159
 Velde
     Bartholomeus van der, 5, 176
 Velsen
     Jacob van, 121
 Vergoes
     N.N., 135
 Vergout
     Cornelis, 54, 58
 Verheijde Corentas
     Jan, 50, 106
 Vermeersen
     Gillis, 137
     Jacob, 96
 Verschraegen
     W.M., 210
 Versterre
     Pieter, 57
 Verstrate
     Cornelis, 145
 Vervooren
     Catharina, 51, 52
 Visscher
     Claes Janszn., 23, 25, 35
 Vlam
     Cornelis, 80
 Vleugels
     Jacob, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 40, 161, 196
 Vlieger
     Simon de, 15
 Vliet
     A.P. van, 103, 214
 Vondel
     Joost van den, 15, 21
 Vooxss
     N.N., kapitein, 65
 Vos
     P.D. de, 214
 Voshol
     Henricus, 50, 87, 91, 92, 93, 94, 170, 190
     Jan Hendriks, 87
     Johanna, 87
     Johannes, 50, 87, 88, 92, 94, 153, 167, 168, 178, 181, 182, 207
 Vrankrijker
     A.C.J. de, 103, 214
 Vries
     Willem de, 89
 Vriese
     Jacob Jacobse de, 138, 151
     Pieter de, 78, 84, 85, 86, 87
 Vrijberghe
     Bonifacius van, 166
     Cornelis van, 78
     Goudens van, 168
     Johan van, 94, 137, 151, 152, 155, 157, 161, 166, 181, 198
     Levinus Jacobus van, 96, 152, 157, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 177, 178, 181, 183, 198, 199
     Wilhelm van, 96
 Wael
     August de, 93
     Dingeman de, 138, 172
 Waeyer
     Dingena de, 50
     Iman de, 144, 176, 177, 178, 181, 182, 183
 Wagenaar
     J., 214
 Wajer
     Th., 214
 Walle
     C. van de, 172, 214
 Wassy (Vassy)
     Johan de, 57
     Philips de, 40, 45, 46, 47, 65, 74, 96, 105, 198
     Robert de, 30, 46, 47, 65, 66, 70
 Weele
     Abraham van der, 89, 92, 93
 Weerden
     Johan van, 177, 179, 181, 182, 183
 Wercken
     Abraham van der, 124, 135
 Westra
     F., 20, 23, 33, 214
 Wevers
     Janneken, 101
 Wielant
     Cornelia, 135, 136, 137
     Cornelis, 135
     Johan, 119, 121, 125, 126, 127, 144, 150
     mr. Jan, 118
 Wieringen
     Fons van, 74
 Wijn
     J.W., 72, 214
 Wildeman
     M.G., 214
 Wilderom
     M.H., 118, 214
 Willeboordse
     A.C.J., 71, 214
 Willemse
     David, 53
     Joris, 53
 Willigen
     Hendrik Otto van, 119, 120, 121
 Winckelman
     Melchior, 65
 Wit
     N.N. de, 121
 Witte
     Boudewijn de, 47
 Wouters
     Nicolaas, 92
 Zandvliet
     K., 212
 Zee
     J. de, 39, 211
 Zijll
     Philips van, 84
 Zoelen
     Hendrik van, 78, 79, 136, 137, 138
     Jacoba van, 96
 Zuydweg
     C.P., 214
 Zwet
     H. van, 121, 214
 Zwitzer
     H.L., 214